

jules michelet

766

jules michelet
istoria revoluției

«BIBLIOTECA PENTRU TOȚI»

vă oferă în săptămânile viitoare:

Edmond Rostand — *Micul vultur*, dramă istorică.

* * * — *Poeți latini*, 2 vol. (I. *De la Ennius pînă la Horațiu*, II. *De la Tibul pînă la Rutilius Namatianus*).

* * * — *Zburătorul*. Balade culte românești.

Eugen Barbu — *Facerea lumii*, roman, 2 vol.

* * * — *Antologie de poezie neerlandeză* (olandeză și flamandă).

* * * *Povestea oglinzii fecioarelor. Cartea celor O mie și una de nopți*, vol. IX (Nopțile 616—731).

În «Biblioteca pentru toți» apar cele mai de seamă creații ale literaturii române și universale. Prin prețul modest (4—5 lei volumul), «Biblioteca pentru toți» este accesibilă celor mai largi mase de cititori din țara noastră.

editura minerva

Vol. I—II, lei 10

jules michelet

cultură generală

Ilustrația copertei : *Florica Petrache*

jules michelet

istoria revoluției

SCRIERI ALESE

★ ★

ANTOLOGIE, TRADUCERE ȘI TABEL CRONOLOGIC
DE ANGELA CISMAȘ

BIBLIOTECA PENTRU TOȚI • 1973

EDITURA MINERVA • BUCUREȘTI

TABEL CRONOLOGIC SELECTIV,
AL REVOLUȚIEI FRANCEZE

1789

mai

- 5 Deschiderea Statelor generale.
- 6 Starea a treia se instalează în sala comună, iar celelalte două stări în încăperi aparte. Este interzis ziarelor să publice dezbaterile ședințelor.
- 7 Confiscarea primului număr din ziarul ¹ lui Mirabeau.
- 8 Începerea alegerilor în Paris.
- 25 Deputații parizieni își fac apariția în Statele generale.

iunie

- 10 Moțiunea lui Sieyès chemînd pentru ultima oară cele două ordine să delibereze în comun.

¹ *Journal des Etats généraux.*

- 15 Mirabeau propune deputaților să se numească *reprezentanți ai poporului francez*.
- 17 Comunele se constituie în *Adunarea Națională*.
- 20 Regalitatea închide sala Adunării. Deputații se întrunesc și depun jurământ în sala Jeu-de-Paume.
- 22 Ședința Adunării Naționale în biserica Saint-Louis din Versailles. 150 de membri ai clerului se alătură Comunelor.
- 23 Ședință în prezența regelui. Regele respinge hotărârile stării a treia.
- 25 Un număr de 47 nobili se alătură stării a treia.
- 27 Reunirea totală a celor trei stări.

iulie

- 9 Adunarea Națională își ia numele de *Adunarea Constituantă*.
- 11 Concedierea lui Necker.
- 12 Incendierea barierei Parisului. Electorii orașului preiau puterea.
- 13 Stabilirea unui Comitet permanent la Hôtel de Ville. Alcătuirea milițiilor orășenești. Adunarea Națională deliberează zi și noapte.

- 14 Căderea Bastiliei.
- 15 Bailly este proclamat primar al Parisului, La Fayette comandantul Gărzii pariziene.
- 18 Începerea emigrației.

august

- 4 Adunarea decretează abolirea privilegiilor.
- 9 Adunarea decretează primul împrumut: 30 milioane.
- 13 Adunarea se duce *in corpore* la rege pentru a-i anunța că i s-a decernat titlul de *restaurator al libertății franceze*.
- 27 Necker propune un împrumut de 80 milioane.
- 28 Se pune în discuție dreptul de *veto* al regelui.
- 30 Mișcare la Palais-Royal împotriva trădătorilor care vor *veto-ul*.

septembrie

- 1 Discurs al lui Mirabeau în favoarea *veto-ului*.
- 12 Marat lansează *L'Ami du peuple*.
- 24 Își începe apariția primul ziar regalist: *Journal général de la Cour et de la Ville*.

octombrie

- 2 Îi este prezentată regelui *Declarația drepturilor omului*.
- 5 Marșul femeilor către Versailles. Adunarea află răspunsul în doi peri al regelui cu privire la *Declarație*.
- 6 Poporul îl conduce pe rege la Paris. Adunarea se declară inseparabilă de rege.
- 10 Doctorul Guillotin propune un nou mod de pedepsă capitală.
- 12 Adunarea își decretează transferul la Paris.
- 16 Adunarea decretează că pe viitor regele Franței se va numi *rege al francezilor*.
- 19 Prima ședință a Adunării Naționale la Paris.
- 28 Este suspendată hirotonisirea mînăstirească.

noiembrie

- 2 Bunurile eclesiastice sînt declarate ca aparținînd națiunii. Apariția primului număr al ziarului catolic *Les Actes des Apôtres*.
- 7 Bunurile eclesiastice „aparținînd națiunii“ sînt puse sub supravegherea autorităților locale.

- 30 Corsica este declarată parte integrantă a regatului francez.

decembrie

- 17 Încep vânzările bunurilor ecleziastice.
- 20 Emiterea asignatelor. 1799
- 22 Adunarea decretează o nouă împărțire departamentală a teritoriului Franței ; acestea vor fi în număr de 85.

1790

ianuarie

- 21 Adunarea decretează că „delictele de același fel vor suferi aceeași pedeapsă, indiferent de rangul și starea socială a vinovaților“.
- 28 Evreii obțin drept de cetate.

februarie

- 4 Jurământul civic al deputaților.
- 20 Adunarea instituie pensii pentru călugări și preoți.
- 26 Suspendarea impozitului gabelei.
- 28 Decret privind constituirea armatei.

martie

- 8 Coloniile sînt declarate parte integrantă a regatului francez și sînt autorizate să-și facă știute doleanțele privind constituția, legislația și administrația corespunzătoare.
- 16 Abolirea mandatelor de arestare emise de rege.
- 17 Adunarea decretează vînzarea unor bunuri ecclesiastice în valoare de 400 milioane, care să slujească drept acoperire asignatelor.

aprilie

- 26 Decret privind libera circulație a grînelor.

mai

- 8 Decret stabilind principiul unității măsurilor și greutateilor.
- 9 Decret consfințind posibilitatea vinderii sau înstrăinării domeniilor coroanei.
- 22 Adunarea decretează că dreptul de a hotări pacea sau războiul aparține națiunii.
- 28 Cocarda tricoloră este impusă ofițerilor, interzicîndu-li-se portul cocardei albe (regaliste).

iunie

- 6 Sărbătoarea Federației la Lille.
- 13 Sărbătoarea Federației la Strasbourg.
- 19 Adunarea decretează abolirea nobilimii în Franța.

iulie

- 14 Sărbătoarea Federației la Paris.

august

- 20 Adunarea instituie un „Premiu național de utilitate” în valoare de 1200 livre, ce va fi acordat „autorului unei lucrări sau descoperirii celei mai utile progresului științelor și artelor, fie el francez sau străin”.

septembrie

- 4 Demisia lui Necker. Adunarea Națională își atribuie cîrmuirea vistieriei publice.
- 7 Decret privind organizarea Arhivelor naționale.

octombrie

- 13 Instituirea unei comisii a monumentelor.

- 13 Adunarea decretează că drapelul tricolor va fi substituit drapelului alb.

noiembrie

- 25 Prima revoltă a negrilor la Santo-Domingo.
- 27 Ecleziaștii în exercițiul funcțiunii sînt invitați să depună jurămint public de fidelitate față de națiune, lege și rege.

decembrie

- 14 Adunarea decretează instituirea pensiilor pentru militarii cu treizeci de ani vechime și care au vîrsta de cincizeci de ani.
- 15 Suprimarea venalității și eredității slujbelor ministeriale.
- 16 Adunarea acordă cincisprezece milioane atelierelor de caritate ale regatului.
- 21 Adunarea, „pătrunsă de ceea ce datorează memoriei lui J.-J Rousseau“ decretează ridicarea unei statui în memoria autorului lui *Emile* și al *Contractului social*, purtînd această inscripție : *Vitam impendere vero*¹.

¹ A-ți sacrifica viața adevărului (Juvenal, *Satire*, IV, 91). Deviza lui J.-J. Rousseau, adoptată ca epigraf de multe ziare în timpul Revoluției, între altele *L'Ami du peuple* al lui Marat.

Marie-Thérèse Levasseur, văduva lui J.-J. Rousseau, va fi subvenționată de stat, fiindu-i plătită anual o pensie de 1200 livre.

1791

ianuarie

- 4 Minăstirea Micilor-Augustini este desemnată pentru a găzdui operele de artă fără adăpost.
- 16 Comitetul instrucțiunii publice dă ordin Sorbonei să pună biblioteca la dispoziția publicului.

februarie

- 19 Suprimarea taxelor de intrare pentru mărfuri.

martie

- 3 Adunarea decretează : „Argintăria bisericilor și a comunităților religioase va fi trimisă monetărilor celor mai apropiate“.
- 10 Papa condamnă constituția civilă a clerului.
- 12 Decret ordonând redactarea listelor cu preoți care au depus jurământ și cu cei care nu au depus.
- 29 Revoltă provocată de preoți la Toulouse.

aprilie

- 2 Moartea lui Mirabeau.
- 3 Adunarea acceptă propunerea ca biserica Sainte-Geneviève să fie transformată în Panteon, unde să se depună rămășițele lui Mirabeau.
- 27 Decret privind organizarea ministerelor.
- 28 Decret privind organizarea marinei.

mai

- 3 Papa este ars în efigie la Palais-Royal.
- 15 Decret consfințind egalitatea cu albi ai oamenilor de culoare.
- 26 Adunarea decretează plata din vistieria publică a sumei de douăzeci și cinci de milioane pentru cheltuielile regelui și ale casei regale. Palatele Luvru și Tuileries, reunite, vor fi destinate locuinței regelui și vor oferi adăpost monumentelor științifice și de artă.

iunie

- 5 Decret care îl privează pe rege de posibilitatea de-a acorda grațierea.
- 10 Robespierre este ales acuzator public la Tribunalul cauzelor criminale din Paris.

- 20 Fuga familiei regale.
- 21 Adunarea se declară permanentă. Decret privind arestarea persoanelor care părăsesc regatul și împiedicarea transportului peste graniță a oricăror efecte, arme, muniții, obiecte de aur sau argint.
- 22 Regele este arestat.
- 25 Regele intră în Paris. Adunarea îl suspendă din funcții.

iulie

- 6 Leopold al II-lea al Austriei cheamă pe toți suveranii Europei să i se alăture pentru a declara Franței că privesc cauza lui Ludovic al XVI-lea ca pe propria lor cauză.
- 11 Rămășițele lui Voltaire sînt depuse la Pantheon.
- 15 Regele este declarat inviolabil de către Adunare.
- 18 Decret ordonanțînd două milioane recompensă celor care au contribuit la arestarea regelui.
- 30 Adunarea decretează că orice decorație și însemn exterior ce-ar presupune distincții de obîrșie nobiliară sînt abolite în Franța.

august

- 5 Adunarea decretează că națiunea franceză nu va purta niciodată război cu intenția de-a face cuceriri și nu-și va folosi niciodată forțele împotriva libertății vreunui popor.
- 17 Decret : „Orice francez plecat din regat este obligat să se întoarcă în termen de o lună“.
- 22 A doua revoltă a negrilor din Santo-Domingo.
- 27 Declarația de la Pilniz : împăratul Germaniei și regele Prusiei făgăduiesc emigraților sprijin armat împotriva Franței.

septembrie

- 13 Regele acceptă Constituția.
- 30 Ultima ședință a Adunării Constituante.

octombrie

- 2 Noul corp legislativ se declară *Adunare națională Legislativă*.
- 5 Termenii *sire* și *majestate* sînt suprimați.

noiembrie

- 25 Crearea unui comitet de supraveghere.

decembrie

- 6 Danton este ales al doilea substitut de procuror al Comunei.
- 28 Decret privind formarea și organizarea batalioanelor de voluntari.
- 29 Adunarea votează douăzeci de milioane pentru cheltuieli de război.
- 31 Adunarea suprimă ceremonialul de Anul nou. Nici un fel de omagiu nu-i va mai fi prezentat regelui cu această ocazie.

1792

ianuarie

- 14 Adunarea declară trădător de patrie și vinovat de crimă de lèse-națiune pe orice francez ce-ar lua parte, direct sau indirect, fie la o întrunire ce-ar avea drept scop modificarea Constituției franceze, fie la o mediere între națiunea franceză și rebelii conjurați împotriva ei.
- 19 Fratele regelui este suspendat din eventualele sale drepturi la regență.

februarie

- 9 Adunarea declară bunurile francezilor care se află în străinătate confiscate în folosul națiunii.

- 24 Decret împotriva fabricanților de asigurate false.

martie

- 7 Ducele de Brunswick este numit generalisim al trupelor austriace.
- 15 Dumouriez este numit ministru al Afacerilor străine.

aprilie

- 20 Franța declară război împăratului Germaniei.

mai

- 27 Decret ordonând deportarea preoților care n-au depus jurământ pe Constituție.

iunie

- 20 Poporul din Paris năvălește în Palatul Tuileries silindu-l pe Ludovic al XVI-lea să-și pună drept acoperămint boneta roșie.
- 28 La Fayette părăsește armata, se prezintă în fața Adunării protestînd împotriva anarhiei din țară.
- 30 La Fayette părăsește Parisul. Este ars în efigie la Palais-Royal.

iulie

- 11 Patria este declarată în pericol.
- 22 Decretul care proclamă patria în pericol este citit în piețele publice în sunetul tunurilor de alarmă.
- 30 Batalionul marsiliezilor sosește la Paris.

august

- 10 Palatul Tuileriei este luat cu asalt de către poporul francez. Regele și familia sînt făcuți ostatici. Decret al Adunării invitînd poporul la formarea unei Convenții naționale și declarîndu-l pe rege „suspendat provizoriu din funcțiile sale“.
- 11 Danton este numit ministru al Justiției.
- 12 Poporul dărimă statuia lui Ludovic al XIV-lea din Piața Vendôme.
- 13 Ambasadorii curților străine încep să părăsească Franța. Regele și familia sa este condus la închisoarea Temple.
- 16 Armata din nord bate în retragere. Dușmanul cotopește Franța.
- 18 Se emit decrete de arestare împotriva lui Lameth și Barnave.
- 19 La Fayette fuge la prusaci. Trupele germane trec frontiera.

- 21 Intră în funcțiune ghilotina.
- 22 Țăranii vendeeni (8000 la număr) cuceresc orașe în strigăte de „Trăiască regele !”

septembrie

- 1 Orașul Verdun se predă prusacilor.
- 2 Începerea masacrelor în închisorile din Paris.
- 19 Decret privind transportarea la Luvru a tablourilor și a altor opere de artă din fostele reședințe regale și alte edificii naționale.
- 20 Bătălia de la Valmy.
- 21 Inchiderea Adunării Legislative. Prima ședință a Convenției naționale. La propunerea lui Billaud-Varenne, Convenția decretează că toate actele publice vor fi ulterior datate cu *anul I al Republicii franceze*.
- 25 Robespierre e denunțat de girondini ca aspirînd la dictatură.

octombrie

- 1 Armata ducelui de Brunswick străbate provincia Champagne și se retrage pe Rin.
- 7 În nord, trupele austriace părăsesc orașul Lille și se retrag în Belgia.
- 10 Danton este destituit din funcția de ministru.
- 20

noiembrie

- 6 Bătălia de la Jemmapes.
- 13 Deschiderea dezbaterilor privind procesul lui Ludovic al XVI-lea. Primul discurs al lui Saint-Just.

decembrie

- 3 Discursul lui Robespierre asupra judecării regelui.
- 6 Convenția decretează că regele va fi chemat în fața Adunării pentru a fi interogat.
- 11 Ludovic al XVI-lea apare la bara Convenției.
- 25 Ludovic al XVI-lea își alcătuiește testamentul.

1793

ianuarie

- 7 Iau sfârșit dezbaterile în procesul lui Ludovic al XVI-lea.
- 16 La ora 9 seara, în sînul Convenției, începe apelul nominal la întrebarea : *ce pedeapsă i se va aplica lui Ludovic Capet.*

17 Apelul nominal ia sfârșit la ora 8 seara. La ora 9, președintele Convenției declară că pedeapsa pe care Adunarea o pronunță împotriva lui Ludovic Capet este moartea. Convenția respinge apelul făcut în numele regelui de către apărătorii săi.

21 La ora 10²² Ludovic al XVI-lea urcă pe eșafod.

februarie

1 Convenția declară război regelui Angliei.

martie

9 Adunarea instituie misiunile reprezentanților în provincie și Tribunalul revoluționar în Paris.

11 Vendeenii îi masacrează pe republicani.

21 Convenția instituie comitetele revoluționare.

25 Anglia și Rusia semnează un tratat de alianță îndreptată împotriva Republicii franceze.

26 Comitetul Apărării Generale își ia numele de Comitet al salvării publice. Convenția ordonă dezarmarea nobililor și a preoților.

- 27 Dumouriez anunță că se îndreaptă cu trupe spre Paris pentru a răsturna puterea revoluționară.

aprilie

- 3 Dumouriez trece la dușman.
- 10 Robespierre îi acuză pe girondini.
- 13 Decret de acuzare împotriva lui Marat.
- 21 Marat este trimis în fața Tribunalului revoluționar.
- 24 Tribunalul îl absolvă, și Marat este adus în triumf la Convenție.
- 26 Nouă victorie a vendeenilor.

mai

- 3 Altă victorie a vendeenilor.
- 10 Convenția părăsește sala Manège și ține prima ședință în palatul Tuileries.
- 26 Corsica se revoltă împotriva Convenției.
- 29 Lyonul se revoltă împotriva Convenției.
- 31 Zi insurecțională în Paris.

iunie

- 2 Proscrierea girondinilor.

- 6 Bordeaux și Marsilia se revoltă împotriva Convenției.
- 9 Anglia declară blocada împotriva tuturor porturilor Franței. Nouă victorie a vendeenilor.

iulie

- 10 Danton este eliminat din Comitetul salvării publice.
- 11 Charlotte Corday sosește la Paris.
- 13 Marat este asasinat.
- 17 Executarea Charlottei Corday.
- 27 Robespierre intră în Comitetul salvării publice.

august

- 2 Maria-Antoineta este transferată la închisoarea Conciergerie.
- 6 Kellermanne se îndreaptă asupra Lyon-ului cu 20.000 oameni.
- 23 Mobilizarea generală : două milioane de francezi sînt chemați sub arme.
- 28 Herman d'Arras este numit președintele Tribunalului revoluționar.

septembrie

- 1 Inchisorile din Paris numără 1597 deținuți.
- 5 Convenția pune teroarea la ordinea zilei.
- 6 Billaud-Varenne și Collot d'Herbois intră în Comitetul salvării publice.

octombrie

- 2 Convenția decretează că rămășițele lui Descartes vor fi transportate la Panteon.
- 3 Decret privind aducerea în fața Adunării a Mariei-Antoaneta.

ANUL II¹

prima lună (*vandemiar*)

- 21 Maria-Antoaneta compare în fața Tribunalului revoluționar.

¹ Primul an al erei republicane începe la 22 septembrie 1792. Calendarul revoluționar va fi aplicat începând de pe 7 octombrie 1793. Numele lunilor, propuse de Fabre d'Eglantine la 24 octombrie, vor fi recunoscute oficial prin decretul din 4 frimar, anul II (24 noiembrie 1793). Acestea exprima în general prin denumirea lor fenomene ale naturii specifice perioadei cuvenite. Le transcriem în grafia lor franceză: *pluviôse* (ianuarie); *ventôse* (februarie); *germinal* (martie); *floréal* (aprilie); *prairial* (mai); *messidor* (iunie); *thermidor* (iulie); *fructidor* (august); *vendémiaire* (septembrie); *brumaire* (octombrie); *frimaire* (noiembrie); *nivôse* (decembrie). De semnalat faptul că o concordanță nu există între calendarul curent și cel republican, prima lună a acestuia începând, după cum vedem, de pe 22 septembrie și terminându-se pe 22 octombrie.

- 25 În dimineata zilei Maria-Antoaneta este condamnată la moarte iar la prinz urcă pe eșafod în Place de la Révolution.

luna a doua (brumar)

- 3 Deputații girondini compar în fața Tribunalului revoluționar.
- 9 Girondinii sînt condamnați la moarte.
- 10 Executarea girondinilor.
- 18 Doamna Roland e ghilotinată.

frimar

- 11 În închisorile din Paris se află un număr de 4 130 deținuți.
- 22 Victoria armatelor republicane asupra trupelor vendeene la Le Mans : 12 000 regaliști rămîn pe cîmpul de bătăie.
- 24 În închisorile pariziene se află 4 338 deținuți.

nivoz

- 19 Robespierre îl acuză pe Fabre d'Eglantine la clubul iacobinilor.

pluvioz

- 2 Se celebrează în Place de la Révolution un an de la moartea lui Ludovic al XVI-lea (21 ianuarie).
- 18 Șeful de batalion Bonaparte este înaintat general.

vantoz

- 23 Arestarea (nocturnă) a hebertiștilor.

germinal

- 10 Arestarea (nocturnă) a lui Danton, Desmoulin etc.
- 13 Danton compare în fața Tribunalului revoluționar.
- 14 Interogatoriul lui Danton.
- 16 Executarea lui Danton, Desmoulin, Fabre d'Eglantine etc.

floreai

- 19 Executarea lui Lavoisier și a altor 27 de fermieri generali.
- 21 Este ghilotinată doamna Elisabeth (sora regelui).

prerial

23 Inchisorile din Paris numără 732 deținuți.

mesidor

21 50 de acuzați (la Paris); 48 condamnați la moarte.

22 46 de acuzați, 38 condamnați la moarte.

termidor

8 Robespierre vorbește în Convenție.

9 Robespierre e arestat.

10 Executarea lui Robespierre, Saint-Just etc.

A.G.

ISTORIA REVOLUȚIEI
(PAGINI ALESE)

ALEGERILE DIN 1789

Convocarea Statelor generale în 1789 deschide adevărata eră a constituirii poporului. Ea chema întreg poporul la exercitarea drepturilor sale.

Acesta a putut cel puțin să-și scrie plîngerile, doleanțele, să-și numească alegătorii.

Se mai întîmplase ca mici societăți republicane să îngăduie tuturor membrilor lor să participe la exercitarea drepturilor politice, dar niciodată un mare regat, un imperiu, așa cum era Franța. Lucrul era o noutate nu numai în analele noastre, ci în analele lumii întregi.

De aceea, cînd pentru prima oară s-a auzit, în sfîrșit : *Toți se vor aduna ca să aleagă, toți își vor scrie plîngerile*, a fost ca o zguduire adîncă, uriașă, ca un cutremur de pămînt ; masa a tresărit pînă în ungherele cele mai neștiute și mai tăcute, unde n-ai fi avut nici cea mai mică bănuială că există viață.

Toate orașele au ales, nu numai cele potrivite, ca pe vremea vechilor State ; și satele au ales, nu numai orașele.

Ni se dă încredințarea că cinci milioane de oameni au luat parte la alegeri.

Scenă măreață, ciudată, uimitoare ! Să vezi cum un întreg popor trece dintr-o dată de la neființă la ființă, cum, tăcut pînă atunci, capătă dintr-o dată grai.

Una și aceeași chemare se adresa unor populații uimitor de inegale, nu numai ca poziție socială, ci și din punct de vedere cultural, al stării morale, al ideilor care le frământau. Cum avea să răspundă întreg poporul acesta ? Era un mare semn de întrebare. Pe de-o parte fiscul, pe de alta feudalitatea, păreau a se fi întrecut, abrutizîndu-l sub povara suferințelor. Regalitatea îi lipsise de viața municipală, de educația cetățenească pe care i-o dăduse treburile Comunei. Clerul, învățătorul lui obligatoriu, de multă vreme nu-l mai lumina deloc. Își dăduseră parcă mina cu toții pentru a-l face nepriceput, a-l reduce la tăcere, necuvîntător și neputincios a gândi, și iată că tocmai atunci îi spuneau : „Ridică-te, hai, umblă, vorbește“.

Se bizuiseră mult, prea mult, pe incapacitatea poporului ; altminteri nu s-ar fi avîntat să facă pasul acesta mare. Primii care au rostit cuvîntul *State generale*, Parlamentele care le cereau, miniștrii care le făgăduiseră, Necker care le-a convocat, toți credeau că poporul nu e în stare să participe așa cum se cuvine. Se gîndeau numai ca, evocînd în chip solemn masa lui inertă, să-i înspăimînte pe privilegiați. Curtea, întruchipînd ea însăși privilegiul tuturor privilegiilor, abuzul abuzurilor, n-avea cituși de puțin intenția de-a se război cu ei. Nădăjduia numai că va sili clerul și nobilimea să fie contribuabile, să umple vistieria țării, pe care o socotea drept a ei. [...]

Starea a treia, de altminteri, se arătase totdeauna tare modestă, foarte respectuoasă, prea bine-crescută pentru a voi să fie reprezentată prin oamenii ei. Numea adesea nobili drept deputați, cel mai adesea de curînd innobilati, oameni de robă și alții ca ei, care făceau pe grozavii și votau cu nobilimea, împotriva intereselor stării a treia care îi numise.

Fapt curios în această înscenare, și care dovedește intențiile nesperioase ale curții, dorința ei de-a înfrînge egoismul privilegiaților, de-a le dezlega băierile pungii : lucrurile erau potrivite în așa fel ca, în aceste State convocate împotriva lor, să le asigure totuși o influență precumpănitoare. Adunările populare trebuiau să aleagă *prin viu grai*. Cei de sus presupuneau că oamenii aceștia mărunți, cot la cot cu niște alegători atît de simandicoși, în prezența nobililor și a notabilităților, nu vor avea destulă tărie ca să le țină piept, nu vor fi destul de siguri pe ei pentru a rosti alte nume decît cele care le vor fi impuse.

Chemîndu-i la alegeri pe oamenii satelor, Necker credea că face, fără doar și poate, un lucru foarte politic : cu cît spiritul democratic se trezea în orașe, cu atît satele erau dominate de nobili și cler, posesorii a două treimi din pămînturi. Astfel, milioane de oameni din cei care se prezentau la alegeri depindeau de privilegiați — arendași, fermieri etc. —, sau erau influențați indirect, intimidati prin oamenii lor — intendenți, oameni ai legii, oameni de afaceri. Necker știa, din experiența micilor cantoane elvețiene, că sufragiul universal poate fi, în anumite condiții, în sprijinul aristocrației. Nobilii cu care s-a consultat au înțeles atît de bine cum stau lucrurile, încît voiau să-i pună să aleagă chiar și pe servitori. Necker

n-a consimțit : alegerile ar fi căzut cu totul în mina marilor proprietari.

Dar faptele le-au înșelat toate socotelile. Poporul, atât de puțin pregătit, a dat dovadă de un instinct foarte sigur. Când l-au chemat să aleagă, când i s-a spus ce drept i se dă, au constatat că nu prea aveau ce să-l învețe. Valul acesta uimitor înglobînd cinci sau șase milioane de oameni a avut oarecare șovăială, izvorită din neștiința uzanțelor, și mai ales pentru că cea mai mare parte nu știa să serie. Dar au știut să vorbească ; au știut, de față cu seniorii lor, fără a-și părăsi purtările pline de bună-cuviință, nici felul umil de-a fi, să numească electori demni, care au ales toți deputați siguri și de nădejde.

Convocarea satelor la alegeri a avut o urmare neașteptată, aceea de a numi, în chiar rîndurile deputaților stărilor privilegiate, o numeroasă democrație, și la care cei de sus nu se gîdeau : mai bine de două sute de preoți simpli, cît se poate de ostili episcopilor. În Bretania, în sud, țăranul îl numea bucuros pe preot, care, de altfel, fiind singurul știutor de carte, primea voturile, conducea alegerile.

Populația orașelor, ceva mai bine pregătită, cum se înfruptase întrucitva din luminile filozofiei veacului, a dat dovadă de o rîvnă vrednică de admirat, avînd trează conștiința dreptului său. Toate acestea s-au văzut cu prilejul alegerilor, după repeziciunea, după siguranța cu care mase întregi de oameni inexperimentați au făcut acest prim pas politic. S-a văzut după cum au umplut toți caietele în același fel, după cum și-au înscris plîngerile : înțelegere neașteptată, impunătoare, și care a dăruit voinței publice o forță de neînvins. De cîtă vreme le apăsau inimile plîngerile

acelea !... Le-au așternut pe hîrtie fără nici o osteneală. Cutare Caiet, completat într-unul din districte, care era gros ca un cod de legi, a fost început la miezul nopții și terminat la ora trei.

O mișcare atît de întinsă, atît de deosebită, atît de puțin pregătită și totuși cît de unanimă !... Admirabil fenomen ! Cu toții au luat parte, cu toții au voit același lucru (cu excepția unui număr neînsemnat).

Unanimitate ! O înțelegere deplină, fără rezerve, o situație limpede ca lumina zilei : națiunea de-o parte, privilegiul de alta. Și în sinul națiunii, pe-atunci, nici o distincție încă nu era cu putință între popor și burghezie ; o singură deosebire s-a ivit, între știutorii de carte și neștiutori ; numai cei învățați au vorbit, au scris, dar au scris gîndul tuturor. Au formulat doleanțele comune, și aceste doleanțe erau tot pe atît ale numeroaselor mase mute, și chiar mai mult decît ale lor. [...]

Această înțelegere între categorii atît de diferite, marea apariție a poporului în formidabila sa unitate — era spaima curții. Făcea ultimele efortări pe lîngă rege pentru a-l hotărî să-și calce cuvîntul. Clanul Polignac pusese la cale, pentru ca regele să se găsească în situația de a-i fi teamă din două părți, să-i îndemne pe prinți să alcătuiască și să semneze o scrisoare îndrăzneată în care-l amenințau, vorbeau în numele privilegiilor, refuzau să plătească impozit, pomeneau de sciziune, aproape de război civil.

Dar cum ar mai fi putut regele ocoli convocarea Statelor generale ? Recomandate de către Curte, cerute de către Parlamente și notabilități, promise de Brienne, promise de Necker, trebuiau, în sfîrșit, să se deschidă în ziua de 27 aprilie. Sint

aminate din nou pentru 4 mai... Primejdios răgaz ! Atîtor voci care se înălţau, se mai adăugase una, vai ! care de-atîtea ori se făcuse auzită în veacul al XVIII-lea : glasul pămîntului... al pămîntului părăginit, sterp, nemaîngăduindu-le oamenilor să vieţuiască !... Iarna fusese cumplită, vara a fost secetoasă, n-a dat nimic, foamea începea. Brutarii, veşnic ameninţaţi de mulţimea asmuţită şi flămîndă, dădeau chiar ei în vileag cîrdăşiile care acaparau grînele. Un singur lucru mai zăgăzuia poporul, îl făcea să postească răbdător, să aştepte : speranţa în Statele generale. Speranţă vagă, dar care le susţinea moralul ; Adunarea Statelor era un adevărat Mesia ; era de-ajuns să vorbească, pentru ca pietrele să se prefacă în pîine.

Alegerile, şi-aşa întîrziate, au fost încă şi mai mult tărăgănate la Paris. Nu s-au convocat decît în ajunul Adunării Statelor. Cei mari nădăjduiau că deputaţii parizieni nu vor asista la primele şedinţe şi, înainte de venirea lor, să se facă separarea celor trei stări, iar privilegiaţii să se impună. [...]

Parisul a fost umplut de trupe ; pe străzi, numai patrule ; toate localurile de alegeri au fost impresurate de soldaţi. Armele erau încărcate pe străzi, în văzul mulţimii.

În prezenţa acestor zadărnice demonstraţii de intimidare, alegătorii au fost foarte hotărîţi. De-abia strînşi, i-au destituit pe oamenii puşi de rege. Din şaizeci de districte, numai trei au numit tot pe oamenii regelui. Măsură gravă, primul act de suveranitate naţională. [...]

Curtea a fost uimită de hotărîrea, de neclintirea şi consecvenţa cu care au procedat douăzeci

și cinci de mii de alegători, atît de noi în viața politică. N-a avut loc nici o tulburare. Adunați în biserici, au pus în gestul lor întreaga emoție a faptei mărețe și sfinte ce-o săvîrșeau. Măsura cea mai îndrăzneată, destituirea președinților numiți de rege, s-a făcut fără zgomot, fără strigăte, cu simplitatea viguroasă pe care o dă conștiința Dreptului.

Alegătorii, întruniți la Arhiepiscopie, sub președenția unui om ales de ei, erau pe cale să treacă la fuzionarea Caietelor districtuale și la redactarea unui Caiet comun; au căzut de acord asupra unui lucru, recomandat de Sieyès¹, utilitatea de a așeza în frunte o *Declarație a drepturilor omului*. [...]

DESCHIDEREA STATELOR GENERALE

Această zi a fost aceea de 4 mai. Cei o mie două sute de deputați, regele, regina, întreaga curte au ascultat la Notre-Dame *Veni creator*.

¹ *Emmanuel-Joseph Sieyès* (1748—1836), abate și om politic, reprezentant al stării a treia în Statele generale. Încă din 1788 publicase *Eseu asupra privilegiilor*. În 1789 scrie faimoasa broșură *Ce este starea a treia?* Este cel care a redactat jurămîntul din sala Jeu-de-Paume și a convins starea a treia, în iunie 1789, să delibereze în absența celor două ordine privilegiate. Tot lui Sieyès îi aparțin și *Preliminariile la Constituție sau expunere sistematică a drepturilor omului și ale cetățeanului* (1789). Depășit totuși de evenimente, Sieyès, deși continuă să fie deputat în Convenție și votează pentru moartea regelui, are o atitudine rezervată în timpul teroarei. Va supraviețui Revoluției, jucînd un rol politic de seamă și sub Napoleon.

Apoi, imensa procesiune, străbătind tot Parisul, s-a dus la Saint-Louis. Străzile largi ale Versailles-ului, mărginite de gărzi franceze și elvețiene, așternute cu tapiseriile coroanei, nu puteau cuprinde lumea care venise.

Tot Parisul era acolo. Ferestrele, până și acoperișurile erau ticsite de lume. Balcoanele erau gătite cu stofe prețioase și împodobite cu femei strălucitoare, în toaletele lor cochete și bizare, la modă pe-atunci, în care penele și florile se amestecau. Toată lumea asta era mișcată, înduioșată, plină de neliniste și de speranță. [...]

În fruntea procesiunii se putea vedea mai întâi o masă de oameni înveșmîntați în negru, puternicul și bătaiosul batalion de cinci sute cincizeci de deputați ai stării a treia : din numărul acesta, mai bine de trei sute erau oameni ai legii, avocați sau magistrați, reprezentînd cu tărie înscăunarea Legii. Cu îmbrăcămintea lor modestă, cu pasul și privirea hotărîte, mergeau cu toții fără ca între ei să existe încă vreo deosebire de partid, fericiți de venirea acestei zile care era urmarea strădaniei lor, victoria lor.

Venea apoi mica și strălucitoarea trupă a deputaților nobilimii, cu pălăriile lor cu pene, plini de dantele și de podoabe de aur. Aplauzele care întîmpinaseră starea a treia încetară dintr-o dată.

Aceeași tăcere la trecerea clerului. În starea aceasta se puteau vedea limpede două stări : o nobilime, o stare a treia : vreo treizeci de prelați, în stihare albe și anterie violete ; după ei, și despărțiți de ei printr-un cor de muzicanți, umila gloată a celor două sute de preoți, în hainele lor negre, simple. [...]

În ceata nobilimii care se pretindea a fi păstrătoare a gloriei noastre militare, nici un general

celebru nu se remarcă. „Erau niște iluștri neînsemnați, ca toți marii seniori ai Franței“. Poate că unul singur stîrnea interesul, cel care, în ciuda curții, luase cel dintîi parte la războiul din America, tînărul și blondul La Fayette. Nimeni nu bănuia rolul exagerat pe care soarta avea să i-l încredințeze.¹

Starea a treia purta de pe acum în masa ei întunecată Convenția. Dar cine ar fi putut-o vedea? Cine să fi deslușit, în mulțimea aceasta de avocați, mersul drept, fața palidă, a unui anume avocat din Arras? [...]

Mirabeau era prezent și atrăgea privirile. Chica lui uriașă, capul leonin pecetluit de o adîncă urîțenie uimeau, speriau parcă; nu-ți puteai desprinde ochii de la el. Era un om, ăsta, se vedeă cît de colo, iar ceilalți păreau doar niște umbre; un om aparținînd din nefericire timpului său, clasei sale, vicios așa cum era înalta societate a vremii, zurbagiu pe de-asupra, zgomotos și curajos în viciu: iată ce-l pierduse. Lumea era plină de romanul aventurilor, al captivităților, al pasiunilor sale. Căci avusese pasiuni, și încă violente, furibunde... Cine altul pe-atunci mai avea? Iar tirania lor stăruitoare, acaparatoare, îl tîrîse adesea tare jos... Sărac din pricina asprimii familiei, a avut neplăcerile morale, viciile săracului,

¹ Marchizul *de La Fayette* (1757—1834), general și om politic. Se bucura, în momentul începerii Revoluției, de o mare popularitate, ca urmare a participării sale la războiul de independență din America. Este reprezentant al nobilimii (din Auvergne) în Statele generale. Devine comandant general al gărzii naționale pariziene, adoptă cocarda tricoloră. Ca și în cazul lui Mirabeau, intențiile sale erau acelea de-a împăca Revoluția cu monarhia, acordîndu-i atestea din urmă tot sprijinul. După răsturnarea monarhiei se agită zadarnic pentru eliberarea regelui. Emigrează la austrieci.

pe de-asupra viciilor celui bogat. Tiranie a familiei, tiranie a statului, tiranie morală lăuntrică, tiranie a pasiunilor... Ah ! nimeni altul nu saluta cu mai multă candoare această auroră a libertății, această înnoire a sufletului, spunea el prietenilor săi. Avea să renască tânăr, o dată cu Franța, să-și arunce vechea mantie pătată... Atîta doar, trebuia să mai apuci toate astea ; în pragul vieții celei noi care începea, deși puternic, înflăcărat și pătimaș, era adînc măcinat ; culoarea feței o dovedea, obrajii buhăiți... Dar n-avea însemnătate ! Își ținea capul uriaș sus, privirea era plină de îndrăzneală. Toată lumea presimțea în el marele glas al Franței.

Starea a treia a fost aplaudată în general, apoi, în rîndurile nobilimii, numai ducele de Orléans¹ ; în sfîrșit, regele, căruia i se mulțumea astfel pentru convocarea Statelor. Asta a fost dreptatea poporului.

La trecerea reginei, s-au auzit cîteva murmure, niște femei au strigat : „Trăiască ducele de Orléans !“ crezînd că o rănesc și mai mult numindu-l pe dușmanul ei... A fost foarte impresionată,

¹ *Louis-Philippe-Joseph*, duce de Orléans (1747—1793), își cîștigase o mare popularitate în Franța datorită ideilor sale liberale. În preajma Revoluției, a susținut într-adevăr drepturile stării a treia în Statele generale, alcătuiind Caiete de doleanțe după al căror model s-au pus numeroase altele în circulație în toată țara. Cum era cel mai apropiat moștenitor al tronului și fiind susținut de un adevărat partid, „opозиția“ sa trecea în ochii curții drept manevre premergătoare răsturnării lui Ludovic al XVI-lea. Reprezentant în Statele generale, apoi membru al Convenției. Renunță la privilegiile și titlurile sale nobiliare, luîndu-și numele de Filip-Egalitate. Votează moartea regelui, dar cum antecedentele sale nu inspiră încredere, va fi arestat de către Tribunalul revoluționar și ghilotinat.

era cît pe ce să leşine, e susţinută ; dar şi-a revenit repede în simţiri, înălţîndu-şi capul trufaş, şi tot frumos. Încă de pe atunci încerca să înfrunte ura mulţimii cu o privire îndrăzneată, dispreţuitoare... [...]

Astfel, această frumoasă sărbătoare a păcii, a unirii, trăda lupta. I se dădea prilej Franţei ca într-o anume zi să se unească, să fraternizeze într-unul şi acelaşi gînd, dar în acelaşi timp se făcea totul pentru a o învrăjbi. Numai văzînd deosebirea de îmbrăcăminte care fusese impusă deputaţilor şi-i dădeai toată dreptatea lui Sieyès, care spusese cu asprime : „Trei stări ? Nu ! Trei naţiuni.“

Curtea scotocise prin hîrtoagele cele vechi pentru a dezgropa în ele amănuntele odioase ale ceremonîialului gotic, toate acele opoziţii de clasă, toate semnele de deosebire şi de ură socială care ar fi trebuit mai curînd ascunse. Blazoane, herburî, simboluri — după Voltaire, după *Figaro* ! Era tîrziu. La drept vorbînd nu atît gustul pentru vechituri călăuzise curtea, cît plăcerea ascunsă de a jigni, de a-i înjosi pe oamenii aceia mărunţi care, cu prilejul alegerilor, făcuseră pe regii, şi să le aducă aminte că nu erau de neam... Cei slabi îşi ofereau jocul primejdios de a-i umili pentru ultima oară pe cei puternici.

Încă de la 3 mai [...] după ce deputaţii s-au adunat la Versailles, în clipa aceea de cordialitate, cînd fiecare se emoţiona cu uşurinţă, iar deputaţii erau aproape toţi favorabili regelui, acesta îi îngheaţă pe toţi. În loc să-i primească amestecaţi şi după provincii, îi introduce pe stări ; clerul, nobilimea, la început... apoi, după o pauză, starea a treia.

Cei de față ar fi voit să reproșeze aceste mici obrăznicii gărzilor, valeților, dar Ludovic al XVI-lea și-a dat toată osteneala să arate că ține chiar el la vechiul ceremonial. La ședința din 5, regele acoperindu-se, iar nobilimea după el, starea a treia a vrut să facă la fel; dar regele, pentru a o împiedica să se pună astfel pe picior de egalitate cu nobilimea, a preferat să se descopere din nou.

Cine ar fi crezut că această curte necugetată și-ar putea aduce aminte, regretându-l, de vechiul și absurdul obicei ca reprezentantul stării a treia să-și țină vorbirea în genunchi? N-au găsit cu cale să-l scutească în mod special, au preferat să ia hotărîrea ca președintele stării a treia să nu mai țină nici un fel de cuvîntare. Ceea ce însemna că, după două sute de ani de despărțire și de tăcere, regele, revăzîndu-și poporul, îl oprea să vorbească.

La 5 mai, Adunarea se deschise, nu la rege, la palat, ci în Paris, în sala călugărilor minimi¹. Sala aceasta, care din nefericire nu mai există, era uriașă; putea găzdui, în afară de cei o mie două sute de deputați, patru mii de auditori.

Un martor ocular, Doamna de Staël, fiica lui Necker, care se afla de față pentru a vedea cum e aplaudat tatăl ei, ne spune că a fost într-adevăr, și că Mirabeau, venind să-și ocupe locul, s-au auzit unele murmure... Murmure împotriva omului imoral? Societatea aceasta strălucitoare, care murea din pricina viciilor și asista la ultima ei serbare, nu avea drept să fie severă.

¹ Ordin călugăresc înființat pe la 1460 de către Sfîntul François de Paule, caracterizîndu-se printr-o mare austeritate.

Adunarea a îndurat trei discursuri : al regelui, al păstrătorului sigiliului și al lui Necker, toate trei pe același calapod, toate nedemne de această împrejurare. Regele se afla în sfârșit în prezența națiunii, și nu găsea nici un cuvânt părintesc de spus, nici o vorbă care, rostită din suflet, să le meargă la inimă celor de față. Predica sa era ca o muștrare stîngace, timidă, vicleană, despre spiritul înnoitor. Își exprima sensibilitatea... față de cele două stări superioare, „care se arătau dispuse a renunța la privilegiile lor bănești“. Preocuparea pentru bani precumpănea în cele trei discursuri ; puțin sau nimic despre problema dreptului, cea care umplea, înălța toate inimile, dreptul la egalitate. Regele și cei doi miniștri ai lui, folosind un patos stîngaci, în care cuvintele sforăitoare alternau cu josnicia, par a fi convinși că e vorba numai despre impozit, despre bani, mijloace de subsistență, despre treburile burții. Cred că dacă privilegiatii fac pomană stăriile a treia egalitatea de impozit, totul se va aranja de la sine. De aici, trei elogii, în cele trei discursuri, la adresa sacrificiului stărilor superioare care renunță bucuroase la scutirea lor. Elogiile merg *crescendo*, pînă la Necker, care nu vede nici un alt act de eroism asemănător în istorie.

Aceste elogii, care au mai curînd aerul unei invitații, vestesc cît se poate de limpede că sacrificiul acesta admirabil și într-atît de lăudat nu e încă făcut. Să se facă, așadar, cît mai grabnic. Asta-i tot ce-i frămîntă pe rege și pe miniștri ; care au chemat de față starea a treia ca o sperietoare, și ar trimite-o bucuros înapoi. Din acest mare sacrificiu, nu au încă decît promisiuni parțiale, îndoielnice ; cîțiva seniori s-au oferit a-l face, dar ceilalți și-au bătut joc de ei. Mai mulți

membri ai clerului, împotriva părerii cunoscute a Adunării ecleziastice, au făgăduit această speranță. Cele două stări nu se grăbesc să dea explicații în privința asta ; cuvântul hotărîtor nu le poate ieși din gură, le rămîne în gît. Vor trebui să treacă două luni, cele mai grave, împrejurările cele mai critice, va trebui să se afirme victoria stării a treia, ca s-o spunem deschis, pentru ca, în sfîrșit, la 26 iunie, clerul, învins, să renunțe ; și încă și atunci, nobilimea doar *făgăduiește* că va renunța. [...]

La 6 mai deputații stării a treia iau în posesie marea sală ; mulțimea nerăbdătoare care asaltează ușile se repede după ei. [...]

Starea a treia, puternică prin numărul său mare și stăpîină în sala cea uriașă declară că *așteaptă celelalte* două stări. Goliciunea încăperii aceleia vaste părea a le învinovăți absența : sala vorbea de la sine.

Problema grupării stărilor le conținea pe toate celelalte. Starea a treia, cu numărul ei dublu de deputați, mai trebuia să cîștige de partea ei cam vreo cincizeci de nobili și vreo sută de preoți, și, prin urmare, să domine celelalte două stări printr-o majoritate covîrșitoare, fiind în totul judecătorul lor. Privilegiile judecate de către cei împotriva cărora fuseseră instituite ! Era ușor de prevăzut că lucrurile vor fi oprite în loc.

Așadar, starea a treia aștepta clerul și nobilimea ; aștepta în deplinătatea forței sale, cu răbdare, ca orice lucru veșnic. Privilegiații se agita ; se întorceau prea tîrziu, spre marele privilegiat, regele, centrul lor firesc pe care îl clătinaseră chiar ei. Astfel, în această perioadă de așteptare care a ținut mai bine de o lună, împărțirea s-a

făcut după afinități : privilegiații cu regele, Adunarea cu poporul.

Adunarea trăia prin el, vorbea cu el, ținând ușile larg deschise ; nici o opreliște încă. [...] Starea a treia, care vedea cum curtea se irită din ce în ce și se înconjoară de soldați, nu se simțea apărută decît dintr-o singură parte : mulțimea care o asculta, presa care avea s-o facă auzită în întreg regatul. În chiar ziua deschiderii Statelor, curtea încercase să înăbușe presa : o decizie a Consiliului a suprimat, condamnîndu-l, ziarul Statelor generale, publicat de Mirabeau ; această decizie interzicea apariția oricărei publicații periodice fără aprobare. Astfel cenzura, inactivă de mai multe luni de zile, ca și suspendată, este restabilită în fața națiunii întrunite, restabilită cînd erau atît de necesare, indispensabile, comunicațiile între deputați și cei care-i delegaseră. Mirabeau nu ține seamă de nimic, își continuă ziarul sub acest titlu : *Scrisori către cometenții mei*. Adunarea electorilor din Paris, care lucra încă la Caiete, se întrerupe la 7 mai, pentru a protesta în unanimitate împotriva deciziei Consiliului. A fost prima intervenție a Parisului în treburile generale. Marea și capitala chestiune a presei a fost cucerită din capul locului. Putea mult și bine curtea să adune tunurile și armatele ; o artilerie mai puternică, aceea a presei, avea să tune de-atunci înainte în urechea poporului, regatul întreg o auzea. [...]

La 24 mai Mirabeau trimite încă o dată o invitație pe care o mai făcuse, și prin care încerca să despartă clerul de nobilime, invitîndu-l în mijlocul stării a treia, „în numele lui Dumnezeu și al păcii“. Invitația era foarte abilă ; nenumărați preoți așteptau nerăbdători să se poată aduna laolaltă. Repetarea invitației a fost cît pe ce să atragă clerul

în întregimea lui. Cu mare greutate prelații au obținut o amânare. Seara, au dat fuga la palat, la clanul Polignac. Cu ajutorul reginei, au smuls de la rege o scrisoare prin care declara că „dorește începerea deliberărilor, în prezența păstrătorului sigiliului și a unei comisii regale“. Regele împiedica astfel unirea clerului cu starea a treia, făcându-se cît se poate de limpede unealta privilegiatilor.

Această scrisoare, puțin regească, întindea o cursă. Dacă starea a treia accepta, regele, stăpîn pe dezbateri, putea înăbuși chestiunea, printr-o decizie a Consiliului, iar stările rămîneau despărțite. Dacă starea a treia refuza, ea singură, celelalte stări consimțind, asupra ei numai s-ar fi abătut dezaprobarea, inacțiunea tuturor; numai ea, în acele vremuri aspre, de foamete, nu voia să facă un pas pentru a ajuta națiunea. Mirabeau, arătînd cursa, recomandă Adunării să pară a se lăsa înșelată, să accepte dezbaterile, protestînd printr-o Adresă. [...]

Țineți seama că, în tot acest timp cît se aștepta, bogații nu mișcau un deget, amînau orice cheltuială. Lucrul încetase. Cel care n-avea decît brațele, munca brațelor lui pentru a se hrăni de pe o zi pe alta, se ducea să caute de lucru, nu găsea, cerșea, nu căpăta nimic, fura... Bande înfometate cutreierau țara; acolo unde întîmpinau împotrivire, deveneau furioase, ucideau, dădeau foc... Spaima se întindea pînă departe; comunicațiile se întrerupeau, foametea creștea. Fel de fel de zvonuri absurde circulau. Erau, se spunea, tilhari plătiți de către curte. [...]

Poziția Adunării era dificilă. Trebuia să rămînă inactivă, în vreme ce orice remediu care se putea spera stătea în acțiunea ei. Trebuia să-și astupe

urechile, într-un fel, la strigătul dureros al Franței, pentru a dobândi însăși salvarea Franței, pentru a pune bazele libertății !...

Clerul agravează această poziție dureroasă și pune la cale, împotriva stării a treia, o înscenare cu adevărat fariseică. Un prelat vine în mijlocul Adunării, deplînge soarta bietului popor, jalea care domnește la sate. În fața a patru mii de oameni care asistă la întrunire, scoate din buzunar o bucată îngrozitoare de pîine neagră și spune : „Iată pîinea țăranului“. Clerul propunea să acționeze, să se alcătuiască o comisie pentru a dezbate împreună asupra hranei, asupra lipsurilor celor săraci.

Primejdioasă capcană. Adunarea sau ceda, începînd activitatea și consacrînd astfel separarea stărilor, sau se dovedea nesimțitoare față de nenorocirile publice. Iar răspunderea pentru neregulile care se iveau peste tot cădea de-a dreptul asupra ei. Vorbitorii obișnuiți n-au luat cuvîntul în această chestiunea compromițătoare. Dar deputați obscuri, domnii Populus și Robespierre, au exprimat cu violență, cu talent, sentimentul general. Clerul a fost invitat să vină *în sala comună* ca să delibereze asupra relexor publice, care și Adunării îi stăteau pe inimă tot atît de mult.

ADUNAREA NAȚIONALĂ

La 10 iunie, Sieyès spune, pășind în mijlocul Adunării : „Să tranșăm totul“. Începînd din ziua aceea, corabia Revoluției, fie furtună, fie vreme frumoasă, întîrziată uneori dar niciodată oprită pe loc, se îndreaptă către viitor. [...]

Nu se află decît un moment pentru săvîrşirea oricărui lucru. În cazul de faţă momentul acesta era 10 iunie, nici mai devreme, nici mai tîrziu. Mai devreme, naţiunea n-ar fi fost destul de convinsă de împietrirea privilegiatilor. A trebuit să se scurgă o lună întreagă ca să se vadă limpede reaua lor voinţă. Mai tîrziu, două lucruri erau de temut : ca poporul, ajuns la capătul răbdării, să nu lase libertatea de dragul unei bucăţi de pîine, iar privilegiatii să sfîrşească totul renunţînd la scutirea de impozit ; ca nobilimea, unindu-se cu clerul, să alcătuiască (aşa cum i se şi sugera) o Înalţă Cameră. [...] Aceasta i-ar fi grupat pe cei care posedau pe-atunci jumătate sau două treimi din pămînturile regatului, şi care, prin agenţii, fermierii, slujitorii lor nenumăraţi aveau atîtea posibilităţi să influenţeze satele. [...]

Miercuri 10 iunie 1789, Sieyès propune să fie *somaţi* pentru ultima oară clerul şi nobilimea, avertizîndu-i că apelul se va face *peste o oră* şi că vor fi *daţi lipsă* cei chemaţi în faţa Adunării.

Această somaţie în forma ei judiciară era o lovitură neaşteptată. Deputaţii Comunelor luau, faţă de cei care le contestau egalitatea, o poziţie superioară, aceea de judecători într-un anume fel.

Era o măsură înţeleaptă şi îndrăzneată. S-a spus adesea că cei ce aveau un întreg popor în spatele lor, un oraş ca Parisul, nu aveau a se teme de nimic, că ei erau cei puternici, că înaintau fără a fi ameninţaţi de vreun pericol... După înfăptuirea şi reuşita lucrurilor, e o părere care se poate susţine. Fără îndoială, cei care au făcut pasul acesta se simţeau o mare forţă, dar această forţă nu era cituşi de puţin organizată, poporul nu avea experienţă militară, aşa cum s-a întîm-

plat mai târziu. O armată întreagă înconjura Versailles-ul, alcătuită din nemți și elvețieni ; o baterie de tunuri era postată în fața Adunării. Gloria marelui logician care a formulat gândul națiunii, gloria Adunării care a acceptat formula a fost de a nu vedea nimic din toate acestea, ci de-a se încrede în logică, în credința sa.

Curtea, foarte nehotărîtă, n-a găsit cu cale decît să se închidă într-o tăcere disprețuitoare. În două rînduri regele evită să-l primească pe reprezentantul Comunelor : era la vinătoare, i s-a spus ; sau, era tare necăjit de moartea recentă a delfinului. În timp ce se știa că îi primește în fiecare zi pe prelați, pe nobili, pe oamenii Parlamentului. Începea să le fie teamă, veneau să se ofere regelui. Curtea lua aminte la ce spuneau, se tocmea, speculîndu-le spaima. Se vedea totuși limpede că regele, sîciit de ei, prizonierul lor în oarecare măsură, le aparținea în întregime, și-avea să se dovedească din ce în ce mai mult ceea ce și era : un privilegiat în fruntea privilegiaților. Lucrurile se limpezeau, era ușor să le dai de capăt : nu mai rămîneau decît două tabere, privilegiile de-o parte, Dreptul de cealaltă parte.

Adunarea vorbise răspicat. Aștepta ca urmare la demersul său alipirea unei părți a clerului. Preoții simpli simțeau că aparțin poporului și voiau să-și ocupe adevăratul lor loc alături de el. Dar obiceiul subordonării ecleziastice, intrigile prelaților, autoritatea și amenințările lor, pe de-o parte ; curtea, regina pe de altă parte, îi mai țineau încă țintuiți pe locurile vechi. Trei numai au îndrăznit, apoi șapte, în sfîrșit optsprezece. Mare haz la curte despre frumoasa cucerire a stării a treia. [...]

Trebuia ca Adunarea să promulge, să-și dea ade-văratul nume, acela de Adunare Națională.

În faimoasa lui broșură pe care toată lumea o știa pe dinafară, Sieyès spusese aceste cuvinte remarcabile, care n-au rămas în gol : „Starea a treia, de una singură, nu poate alcătui Statele generale... Cu atât mai bine, va alcătui o *Adunare Națională*.” [...]

De la ședința din 10 iunie, Mirabeau îl vedea pe Sieyès săpînd pe dedesubt, și era înspăimîntat. Mersul acesta neabătut ducea la un punct, în care avea să se ciocnească față în față cu monarhia, cu aristocrația. Avea să se oprească oare din respect pentru idolul ros de carii ? Nu s-ar fi spus. Și, în ciuda asprei discipline prin care tirania îl formase pe Mirabeau pentru cauza libertății, trebuie să spunem că faimosul tribun era aristocrat prin gesturile și moravurile sale, monarhist în adîncul sufletului ; către asta îl împingeau originea sa, singele din care se trăgea. Două motive, unul măreț, altul josnic, îl sileau să fie astfel. Înconjurat de femei lacome, avea nevoie de bani ; iar monarhia i se părea a fi mină darnică, semănînd banii, favorurile. Regalitatea se purtase aspru, nemilos, față de el ; dar tocmai asta o sluzea acum : Mirabeau găsea că e frumos să-l salveze pe regele care de șaptesprezece ori iscăiise ordinul de a-l întemnița. Așa era omul acesta mare, bietul de el, mărinimos și plin de generozitate. [...] Tatăl său l-a persecutat toată viața, iar el a cerut, pe patul de moarte, să fie îngropat alături de el.

La 10 iunie, cînd Sieyès propune să fie *dați lipsă* cei chemați de Adunare, Mirabeau sprijină formula aceasta aspră, vorbește sus și tare. Dar seara, văzînd pericolul, își ia răspunderea de a-l vedea

pe Necker ; voia să-l pună la curent cu situația, să-i ofere monarhiei sprijinul greului său cuvânt.

Prost primit, indignat, nu renunță în a-i zădărnici calea lui Sieyès, vrînd să se așeze de-a curmezișul drumului Revoluției, închipuindu-și că o va opri ; el, un tribun pe care Revoluția îl ridicase și care nu avea alt sprijin decît ea. [...]

Discursul lui Mirabeau a fost întîmpinat cu un tunet de indignare, cu o furtună de injurii și insulte.

Era ora nouă seara. Se sistează discuțiile pentru a se trece la vot. Limpezimea neobișnuită cu care fusese pusă problema monarhiei îi făcea pe deputații stării a treia să se teamă ca nu cumva curtea să întreprindă cele cuvenite pentru a împiedica poporul să fie rege a doua zi : dispunea de forța brutală a armelor, o armată întreagă înconjura Versailles-ul ; putea să facă uz de ea, să-i ridice pe principalii deputați, să dizolve Statele, iar dacă Parisul s-ar fi agitat, să-l înfometeze... Fărădelegea aceasta îndrăzneată era ultima ei carte ; toți credeau că o va juca. Și voiau s-o prevină, constituind Adunarea în chiar noaptea aceea. Asta era părerea a peste patru sute de deputați ; vreo sută, cel mult, erau împotrivă. Minoritatea aceasta redusă a împiedicat toată noaptea prin strigătele ei violente să se facă apelul nominal. Dar această situație rușinoasă, ca majoritatea să fie tiranizată, Adunarea pusă în pericol prin întîrzierea ce se producea, ideea că, dintr-o clipă în alta, opera Libertății, viitorul, puteau fi năruite, toate acestea au exaltat pînă la delir mulțimea care umplea tribunele ; un om se năpustește, îl zgîlție de guler pe Malouet, principalul instigator al acelor strigăte îndîrjite. Acesta dispare. Strigătele continuă.

În fața acestui tumult, spune Bailly¹ care prezida, Adunarea a rămas hotărîtă și demnă; îngăduitoare pe cît de puternică, a așteptat în tăcere ca banda aceea gălăgioasă „să ostenească de-atîta strigat“. La ora unu noaptea, deputații nefiind toți, se amînă votul pe a doua zi.

Dimineța, în clipa votării, i se anunță președintelui că e chemat la cancelaria regelui pentru a i se înmîna o scrisoare. Scrisoarea, în care regele amintea că nu se poate întreprinde nimic fără concursul celor trei stări, ar fi ajuns tocmai la timp pentru a le da apă la moară celor o sută de opozanți, ar fi iscat lungi discuții, ar fi tulburat, ar fi timorat multe spirite slabe. Adunarea, cu o gravitate regească, amînă scrisoarea regelui, interzicîndu-i președintelui să părăsească sala înainte de ridicarea ședinței. Voia să voteze, și a votat. [...]

Propunerea lui Sieyès, supusă la vot, a întrunit aproape cinci sute de voturi pentru, nefiind nici o sută de opozanți. Așadar adunarea a fost proclamată *Adunare Națională*. Mulți au strigat: „Trăiască regele!“ [...]

Adunarea trece apoi la solemnitatea jurămîntului. În prezența unei mulțimi emoționate de patru mii de spectatori, cei șase sute de deputați, în picioare, cu mîna ridicată, într-o tăcere desă-

¹ *Jean-Silvain Bailly* (1736—1793), savant astronom și om de stat, membru al Academiei de științe. Reprezentant al stării a treia în Statele generale, apoi președinte al Constituanței. În iulie 1789 este numit primar al Parisului. Constrîns de împrejurări să ordone unele acte de violență pe care nu le încuviința, își dă demisia și se retrage la Nantes. În 1793, cînd girondinii sînt proscriși, vrînd să nu atragă bănuielile asupra sa, cere găzduire colegului său, savantul Laplace, care locuia la Melun. Este recunoscut în acest oraș, arestat, deferit Tribunalului revoluționar și ghilotinat.

vîrșită, cu privirea ațintită asupra chipului grav și cînstit al președintelui, îl ascultă dînd citire formulei și strigă : „Jurăm !“ Un sentiment unanim de respect și credință cuprinde toate inimile.

Constituită, Adunarea trăia ; îi mai lipsea forța, certitudinea vieții. Se încredințează de aceasta, decretînd asupra dreptului de-a percepe impozit. Declară că impozitul, *illegal pînă atunci*, va fi perceput *provizoriu* „pînă în ziua separării prezentei Adunări“. Însemna să condamni dintr-o dată tot trecutul, să-ți însușești viitorul. [...]

Cel mai uimit dintre toți a fost Necker : credea cu naivitate că el duce lumea de nas, iar lumea înainta fără el. Socotise într-una tînăra Adunare ca pe copilul său, pupila sa ; îl asigura pe rege că va fi supusă și ascultătoare ; și iată că aceasta dintr-o dată, fără a-și consulta tutorele, începea să meargă singură, să înainteze, să calce cu pași mari peste vechile bariere, fără a catadicsi măcar a le privi... [...]

Regele, încă șovăitor, dar aproape învins, se mulțumește să ordone, pentru a împiedica unirea clerului cu starea a treia, ca sala să fie închisă a doua zi, sîmbătă (20 iunie). Pretextul erau pregătirile în vederea unei întruniri ținută de rege în ziua de luni.

Totul, hotărît în timpul nopții, afișat la Versailles la ora șase dimineața. Președintele Adunării Naționale află din întîmplare că nu se pot întruni. Era trecut de ora șapte cînd primește o scrisoare, nu din partea regelui (cum ar fi fost firesc, regele îi scria cu mîna lui președintelui Parlamentului), ci numai o simplă înștiințare din partea tînărului Brézé, maestrul de ceremonii. Nu președintelui, domnului Bailly, la el acasă, trebuia să-i fie trimisă această înștiințare, ci Adu-

nării însăși. La ora hotărîtă a doua zi pentru începerea ședinței, adică la opt, președintele e prezent în fața ușilor sălii, însoțit de mulți alți deputați. Oprit de santinelă, protestează împotriva suspendării, declară ședința ca avînd loc. Mai mulți deputați tineri se prefac că forțează ușile ; ofițerul ordonă să se pună mîna pe arme, dînd astfel de înțeles că ordinele pe care le aveau nu erau de natură să respecte inviolabilitatea.

Iată-i pe noii regi dați afară și ținuți la ușa, ca niște școlari neastîmpărați. Iată-i rătăcind prin ploaie, prin mulțime pe Avenue de Paris. Căzură cu toții de acord asupra necesității de a ține ședința, de a se întruni. [...]

Deputatul Guillotin face propunerea mai puțin hazardată de a se duce la Vechiul-Versailles, să se instaleze în sala Jeu-de-Paume... Loc trist, urît, gol, sărăcăcios... Cu atît mai de preț avea să fie. Adunarea a fost săracă, reprezentînd în ziua aceea cu atît mai mult poporul. Deputații au stat în picioare întreaga zi, neaflindu-se decît o singură bancă de lemn. Un adevărat staul pentru noua religie, ieslea ei din Betleem.

JURĂMÎNTUL DE LA JEU-DE-PAUME

Să nu uităm că pe vremea aceea Adunarea e în întregime regalistă, fără nici o excepție.

Să nu uităm că la 17 iunie, cînd și-a luat denumirea de Adunare Națională, s-a strigat : „Trăiască regele“. Și cînd și-a atribuit dreptul de a vota impozitul pentru toți deopotrivă, declarînd

ilegal impozitul perceput pînă atunci, opoziții părăsiseră sala, decît să consacre cu prezența lor această lovitură dată autorității regale.

Regele, umbra aceasta străveche, această superstiție din alte vremuri, atît de puternic în sala Statelor generale, pălește în sala Jeu-de-Paume. Încăperea aceea jalnică, foarte modernă, goală, fără mobile, n-are nici un singur ungher în care visele trecutului să se mai poată ascunde. Aici domnesc singure Spiritul, Rațiunea, Justiția — noul rege al viitorului.

În ziua aceea nu a existat opoziție. Adunarea a deliberat într-un singur gînd, ca dintr-o singură inimă. Unul dintre moderați, Mounier din Grenoble, a propus adunării celebra Declarație : în orice loc ar fi silită să se adune, era mereu Adunarea Națională ; că *nimic n-o putea împiedica* să-și continue dezbaterile ; că pînă la terminarea și adoptarea Constituției, membrii ei *depu-neau jurămîntul să nu se despartă*. [...]

Planul curții e superior planului corcit al lui Necker. Cel puțin ideile sînt mai limpezi. Tot ce e rău la Necker e păstrat cu sfințenie, dar mult îmbogățit.

Actul acesta, care ar putea fi numit testamentul despotismului, cuprinde două părți : [...]

1. Regele încalcă voința a cinci milioane de alegători, declarînd că doleanțele lor nu sînt decît niște deslușiri.

Regele încalcă hotărîrile deputaților stării a treia, declarîndu-le „nule, ilegale, neconstituționale“.

Regele dorește ca stările să rămînă despărțite, ca una singură să le poată zădărnici pe celelalte două (că două sutimi din națiune cîntăresc tot atît cît și națiunea).

Dacă vor să se adune la un loc, o îngăduie, dar numai de data asta, și numai în interesele generale. În aceste interese generale nu sînt cuprinse nici drepturile celor trei stări, nici constituirea viitoarelor State, nici proprietățile feudale și senoriale, nici privilegiile în bani și onoruri... Vechiul regim rămîne astfel neatins.

Toate acestea vin din partea curții. Și iată, pe cît se pare, articolul venind din partea regelui, care îi stătea la inimă, pe care l-ar fi scris el însuși : clerul va avea un *veto* special (împotriva nobilimii și a stării a treia) în tot ceea ce privește religia, educația religioasă, regimul ordinelor mirenene și religioase. Așadar, nici un călugăr mai puțin, nici o reformă în perspectivă. Mînăstirile, din zi în zi mai urite și mai inutile, clerul dorește să le mențină pe toate. Nobilimea a fost furioasă. Își vedea spulberată cea mai frumoasă speranță ; socotise că mai devreme sau mai tîrziu, prada aceasta îi va fi dată ; sau, cel puțin, somată cum era de rege și de popor să facă și ea niște sacrificii, nădăjduia că ar sacrifica cu generozitate clerul.

2. Acum, e rîndul *binefacerilor* : privitor la publicitatea în chestiunile financiare, la votul asupra impozitului general, la reducerea cheltuielilor — *Statele vor indica mijloacele*, iar majestatea-sa le va „adopta dacă nu știrbesc demnitatea regală și nu împiedică rapida desfășurare a serviciilor publice“¹.

A doua binefacere : regele va sancționa egalitatea de impozit atunci cînd clerul și nobilimea vor binevoi să renunțe la privilegiile lor pecuniare.

¹ Prin *service public*, se înțelegea instituții ca armata, justiția, administrația etc.

A treia binefacere : proprietatea va fi respectată, în special dijma și toate îndatoririle feudale.

A patra binefacere : libertate individuală ? Nu. Regele invită Statele să *caute* și să-i *propună* mijloacele care să *împace* abolirea mandatelor de arestare cu măsurile *necesare*, fie pentru a apăra onoarea familiilor, fie pentru a înăbuși începuturile răzvrătirilor etc.

A cincea : libertatea presei ? Nu. Statele vor căuta mijloacele de a *împăca* libertatea presei cu *respectul cuvenit religiei*, moravurilor, onoarei cetățenilor.

A șasea : accesibilitatea tuturor funcțiilor ? Nu. Refuz *în mod special pentru armată*. Regele declară *în modul cel mai lămurit* că dorește să *păstreze*, în întregime, în subordinele sale, fără cel mai mic amestec, *instituția armatei*. Cu alte cuvinte, cei care nu sînt de neam nu vor ajunge niciodată la grade mari etc. [...]

Jalnicul și meschinul spirit de insolență care în-suflețea curtea pusese la cale ca primele două stări să fie introduse pe ușa principală ; reprezentanții Comunelor pe cea din spate, și să fie ținuți sub un hangar, pe jumătate afară, în ploaie.

Starea a treia, astfel umilită, murdărită și udă, ar fi intrat cu capul plecat, pentru a-și primi morală. [...]

Deputații intră unul după altul, în sală, găsesc clerul și nobilimea acolo, părăind să-i aștepte cu aerul unor judecători... Altminteri, sala e goală.

Regele citește cu simplitatea sa obișnuită discursul care-i fusese alcătuit, cuvintele acelea despotice atît de străine în gura sa. Și-a dat prea puțin seama de violența lor provocatoare, pentru că s-a arătat surprins de atmosfera care domnea în Adunare. Cînd nobilii au aplaudat articolul

care consfințează drepturile feudale, glasuri răspicate au spus tare : „Tăcere acolo !“

Regele, după o clipă de tăcere și de mirare, sfirșește cu aceste cuvinte grave, intolerabile, care erau o provocare la adresa Adunării și începeau războiul : „Dacă mă părăsiți într-o atît de frumoasă întreprindere, singur voi purcede la înfăptuirea binelui popoarelor mele, *singur mă voi socoti adevăratul lor reprezentant*“.

Și în sfirșit : „Vă ordon, domnilor, să vă separați numaidecît și să vă întruniți mîine dimineată în încăperile care v-au fost date pe stări, pentru a vă relua ședințele“.

Regele iese, nobilimea și clerul îl urmează. Comunele rămîn așezate pe locurilor lor, liniștite.

Maestrul de ceremonii intră atunci și, cu o voce groasă, îi spune președintelui : „Domnule, ați auzit ordinul regelui ?“ Acesta răspunde : „Adunarea și-a amînat dezbaterea după ședința regelui ; n-o pot dizolva înainte de a fi deliberat“. Apoi, întorcîndu-se spre colegii vecini : „Mi se pare că națiunea o dată adunată nu poate să primească ordine“.

Cuvintele acestea sînt admirabil reluate de Mirabeau ; adresîndu-i-se maestrului de ceremonii cu vocea sa puternică, impunătoare, și cu o majestate rară, îi spune aceste cuvinte : „Am ascultat intențiile care i-au fost sugerate regelui ; iar dumneata, domnule, care nu reprezînți trimisul său pe lîngă Adunarea Națională, care nu ocupi un loc între noi, nu ai drept de vot și nici drept de-a vorbi, nu-ți poți lua îngăduința să ne amintești cuvîntul său... Du-te și spune-le celor care te trimit că ne

aflăm aici prin voința poporului și că nu vom fi scoși decît prin forța baionetelor."

Brézé a fost descumpănit, consternat ; și-a dat seama de existența acestei noi regalități și, aducîndu-i ca un omagiu ceea ce eticheta pretindea pentru cealaltă, a ieșit afară mergînd de-a-ndără-telea, așa cum se făcea în fața regelui.

Curtea recurge atunci la alt mijloc de a dizolva Comunele, un mijloc necioplît, întrebuițat cu succes odinioară, pe timpul vechilor State : să scoată toate mobilele din sală, să strice estrada regelui. Lucrătorii își fac într-adevăr apariția ; dar la un cuvînt al președintelui se opresc, lasă uneltele din mînă, se uită cu admirație la majestatea calmă a Adunării, devin auditori atenți și respectuoși. [...]]

Adunarea declară apoi, la propunerea lui Mirabeau, că membrii săi sînt inviolabili, că oricine ridică mîna asupra unui deputat e trădător, ticălos, vrednic de moarte.

Decretul acesta nu era inutil. Gărzile regale se înșiruiseră în linie dreaptă în fața sălii.

Cireula zvonul că șaizeci de deputați vor fi ridicați în timpul nopții. [...]

Mulți nobili se duc s-o vadă pe regină, triumfătoare, strălucind de bucurie ; ea, ținîndu-și fiica de mînă iar pe delfin purtîndu-l în brațe, spune : „Îl încredințez nobilimii“.

Regele nu împărtășea această bucurie. Tăcerea poporului, atît de nouă pentru el, îl impresionase. Cînd Brézé vine să-i spună că deputații stării a treia stau mai departe în ședință, și-i cere ordine, el se plimbă încoace și-ncolo cîteva minute, apoi

cu tonul unui om plictisit, spune : „Ei bine ! Să fie lăsați.“

Regele vorbea cu înțelepciune. Curtea avea toate motivele să se teamă. Un pas mai mult, și Parisul s-ar fi revărsat către Versailles. De pe atunci cei din Versailles erau tulburați. Cincișase mii de oameni se îndreptau spre palat. Regina vede cu groază această Curte ciudată, atât de nouă, care într-o clipă a umplut grădinile, terasele și chiar apartamentele. Atunci îl roagă, îl imploră pe rege să revină asupra celor făcute, să-l recheme pe Necker ¹... Acesta nu era prea departe ; se afla acolo, la doi pași, convins ca totdeauna că nimic n-avea să meargă fără el. Ludovic al XVI-lea spuse cu bonomie : „Eu nu țin cituși de puțin la Declarația aceea“.

Necker n-a vrut s-audă nimic altceva, n-a pus nici o condiție. Vanitatea fiindu-i satisfăcută, beția care-l cuprindea auzindu-se strigat : *Necker !* îl lipsea de orice alt gând. Strălucind de bucurie, coboară în curtea cea mare a palatului, și, pentru a întâmpina mulțimea, o străbate în întregime... Ajuns, smintiți îi cad în genunchi, îi sărută minile... El le spune : „Da, dragii mei copii, da, dragii mei, rămân, fiți pe pace...“ Și se duce în cabinetul lui unde plînge în hohote.

Biată unealtă a curții, consimțea să rămână fără a cere nimic ; rămînea pentru a acoperi cu numele lui mașinațiile cabalei, pentru a-i sluji drept paravan și a o pune la adăpost de popor ; le reda curajul vitejilor acelora și timp ca să adune trupe.

¹ „Planul“ lui Necker nefiind pe placul camarilei reginei, ministrul fusese din nou îndepărtat.

MIȘCARE ÎN PARIS

Ca și cum strigătul „La arme !“ ar fi răsunat în cazărmi, soldații din gărzile franceze, consemnați de mai multe zile, încalcă acest consemn, ies să se plimbe prin Paris și fraternizează cu poporul la Palais-Royal. Încă de mult timp începuseră să facă parte din societăți secrete ; jurau să nu dea ascultare nici unui ordin care ar fi contrar ordinelor Adunării. Actul din 23, prin care regele declară în chipul cel mai categoric că *nu avea să schimbe cu nimic instituția armatei*, cu alte cuvinte că nobilii vor deține mai departe toate gradele înalte, că cel de jos nu se *va* putea ridica, iar soldatul soldat avea să moară, această declarație nechibzuită a făcut să culmineze ceea ce contagiunea revoluționară începuse mai de mult. [...]

Curtea, fremătind de indignare, dar încă și mai înspăimântată, se hotărăște în seara de 26 să acorde gruparea tuturor stărilor. [...]

Pe 27 are loc așadar întrunirea atât de mult așteptată. Bucuria populației aflată la Versailles a fost fără margini, necontrolată, delirantă. De bucurie s-au aprins focuri, se striga: „Trăiască regina!“ A trebuit să se arate în balcon. Mulțimea îi cere să-i arate delfinul, ca semn de desăvârșită împăcare, de reconciliere. Consimte și de astă dată și iese cu copilul. Dar nu făcea decât să disprețuiască și mai mult mulțimea asta credulă, chemând între timp trupe.

Nu pusese nici un cuvânt bun la întrunirea stărilor. Dar oare se putea spune că se întruniseră ? Erau și de-acum înaintea tot dușmani, atîta doar că se aflau în aceeași sală, se vedeau, se frecau unii de alții. Clerul făcuse în mod special rezerve. Pro-

testele nobililor se făceau auzite unul după altul, ca tot atâtea provocări, în timpul şedinţelor ; cei care veneau nu catadicseau să ia loc, răţaceau de colo-colo ca nişte simpli spectatori. Aveau locurile lor, dar în altă parte, într-o consfătuire secretă. Mulţi spusese că vor pleca, dar rămîneau mai departe la Versailles ; se vedea bine că aşteaptă ceva.

Adunarea pierdea timpul. Avocaţii, care predominau prin numărul lor, vorbeau îndelung, încrezîndu-se prea mult în cuvinte. Să se facă Constituţia, asta însemna adevărata salvare, după părerea lor. Ca şi cum o Constituţie poate însemna ceva cu un guvern care conspiră fără încetare ! Nişte libertăţi rostite sau înscrise pe hîrtie, în timp ce despotismul dispunea de forţa spadei ! Nonsens, situaţie ridicolă. [...]

Chiar în ziua cînd cei din gărzile franceze trebuiau să fie transferaţi la Bicêtre, ştirea se află la Palais-Royal. Un tînăr se urcă pe un scaun şi strigă : „La Abaţie ! Haideti să-i eliberăm pe cei care n-au vrut să tragă în popor !“ Soldaţii îşi oferă serviciile ; cetăţenii le mulţumesc şi se duc singuri. Valul mulţimii se îngroaşă pe drum, i se alătură muncitori înarmaţi cu răngi straşnice de fier. Cei închişi la Abaţie erau patru mii. Oamenii forţează intrarea ; sînt sfărîmate, lovindu-le cu maiurile, cu securile şi răngile, marile uşi interioare. Victimile sînt eliberate. Tocmai ieşeau, cînd se întîlnesc cu husari şi dragoni, care veneau în goana calului, cu sabia scoasă... Poporul apucă frîiele ; au loc explicaţii ; soldaţii nu vor să-i măcelărească pe eliberatorii soldaţilor ; îşi viră săbiile

în teacă, își scot căștile ; se aduce vin, beau cu toții în sănătatea regelui și a națiunii.

Toți cei care se aflau în închisoare sînt și ei eliberați. Mulțimea își duce cucerirea la ea, la Palais-Royal. Printre cei eliberați, era purtat pe sus un bătrîn soldat care de ani de zile putrezea acolo, nemaifiind în stare să meargă. Bietul om, obișnuit de-atîta amar de vreme numai cu bruftuieli, era din cale-afară de mișcat : „O să mă dea gata, domnilor — spunea — o să mă dea gata atîta bunătate !“.

Nu se afla decît un întemnițat cu adevărat vinovat, și acela a fost vîrit la loc în închisoare. Ceilalți, cetățeni, soldați, prizonieri, o amestecătură întreagă, un convoi uriaș, sosesc la Palais-Royal ; se așează mese în grădină, sînt poștiți să se ospăteze. Cel mai greu era să fie adăpostîți ; sînt culcați în sala de spectacol ; afară, se face de strajă. A doua zi, mutați într-o vilă, sînt subvenționați și hrăniți pe spezele poporului. [...]

Asta nu era pace. Războiul învăluia Parisul, toate regimentele străine sosiseră. Fusese chemat în fruntea lor acel Hercule și Ahile al vechii monarhii, bătrînul mareșal de Broglie¹. [...] Tot zăngănitul acesta a sfîrșit prin a trezi Adunarea. Mirabeau, care încă din 27 dăduse citire, fără a fi ascultat, unei Adrese pentru pace, propune alta nouă, cerînd îndepărtarea trupelor ; piesa aceasta,

¹ *Victor-François*, duce de Broglie (1718—1804), mareșal al Franței, comandantul suprem al trupelor masate între Paris și Versailles în mai-iunie 1789. Ministru de război pentru scurtă vreme în același an. Își dă demisia și părăsește Franța. Pătrunde în țară în fruntea emigraților (1792), prin Champagne, în urma trupelor germane. În timpul războaielor napoleoniene, și-a pus serviciile în slujba armatei engleze și ruse, luptînd împotriva Franței.

armonios alcătuită, sunînd frumos la ureche, măgulitoare la culme față de rege, a fost foarte pe placul Adunării. Cel mai bun lucru pe care-l conținea, cererea de-a se înființa o gardă cetățenească, a fost singurul punct care s-a înlăturat. [...]

Moliciunea Adunării Naționale nu era de natură să liniștească poporul Parisului. La 11 iulie Adunarea primește răspunsul regelui la Adresă, se mulțumește cu atît. Care era acest răspuns? Că trupele se aflau acolo pentru a veghea la libertatea Adunării, că dacă prezența lor era supărătoare, el putea să mute Adunarea la Noyon sau la Soisson, adică s-o așeze între două-trei corpuri de armată. Mirabeau n-a putut hotărî Adunarea să revină, insistînd asupra ridicării trupelor. Se vedea limpede că prezența celor cinci sute de deputați ai clerului și ai nobilimii moleșise Adunarea. A lăsat deoparte chestiunea cea mai de seamă și a dat ascultare unei *Declarații a drepturilor omului*, prezentată de La Fayette.

Un moderat, foarte moderat, filantropul Guillotin, vine în mod special la Paris pentru a împărtăși această veste liniștitoare adunării electorilor: om de bună-credință, înșelat și el, fără îndoială, dă asigurarea că totul merge bine, că poziția domnului Necker era mai solidă ca oricînd. Aplauze au întîmpinat această veste minunată; și electorii, păcăliți cum fusese și Adunarea, au petrecut ascultînd și ei minunata *Declarație a drepturilor*, care, din fericire, fusese adusă de la Versailles. În ziua aceea chiar, în timp ce vrednicul Guillotin vorbea, domnul Necker, concediat, se afla departe, pe drumul către Bruxelles.

Cînd primise ordinul să părăsească palatul pe loc, tocmai se așeza la masă, era ora trei. Bietul om, care se ocupase cu atîta dragoste de treburile

statului, nu le părăsește decît cu lacrimile în ochi, deși în fața comesenilor s-a silit să se stăpînească, să nu-și piardă cumpătul. După ce-a prînzit, fără măcar s-o anunțe pe fiica sa, pleacă, împreună cu soția, pe cel mai scurt drum care ieșea din regat, cel care ducea în Țările de Jos. Oamenii reginei, cu josnicia lor, erau de părere să fie arestat ; îl cunoșteau atît de puțin pe Necker, încît le era teamă că nu va da ascultare regelui și va trece de partea Parisului.

INSURECȚIE ÎN PARIS

La arme ? împotriva unei întregi armate organizate care se afla la porțile orașului. La arme ? cînd armata aceasta putea înfometa cu atîta ușurință orașul, cînd lipsurile se și făceau simțite, cînd cozile erau din ce în ce mai mari la ușa brutărilor... Bietii locuitori ai satelor intrau pe la toate barierele, livizi, zdrențăroși, sprijinindu-se în bățul lor de drumeție. O mulțime de douăzeci de mii de cerșetori, care era ținută la Montmartre, amenința orașul ; dacă Parisul făcea o mișcare, armata aceasta putea coborî și ea. Unii și încercaseră să dea foc și să jefuiască punctele de barieră.

Puteai pune prinsoare, curtea avea să lovească cea dintîi. Mai trebuia să-l convingă pe rege să renunțe la scrupulele lui, la veleitățile lui de pace, să termine odată pentru totdeauna cu orice compromis... [...]

Tineri ofițeri de husari, ca de pildă Sombreuil, sau Polignac, s-au dus pînă și la Palais-Royal să sfideze mulțimea, de unde au ieșit cu sabia scoasă.

Curtea, se vedea lesne, se credea foarte puternică ; și dorea începerea ostilităților.

Duminică 12 iulie, dimineața, pînă la ora zece, nimeni încă nu știa la Paris despre destituirea lui Necker. Primul om care a vorbit despre asta la Palais-Royal a fost socotit aristocrat, l-au amenințat. Dar știrea se confirmă ; circulă în toate părțile, furia poporului de asemenea... [...]

„Să se închidă teatrele ! Să nu se danseze ! E zi de doliu !“ [...] Figurine de ceară, închîpuind bustul lui Necker sînt acoperite cu zăbrance, purtate prin Paris ; cortegiul, înarmat cu bețe, spade, pistoale, securi [...] ajunge în piața Vendôme. Aici, în fața vilelor aparținînd fermierilor generali, un detașament de dragoni aștepta poporul ; se năpustește, împrăștie oamenii, sfarmă bustul lui Necker ; un soldat din gărzile franceze, fără arme, rămîne pe poziții, e ucis.

Foișoarele de la barieră, de curînd isprăvite, aceste mici și greoaie bastilii aparținînd birarilor, au fost peste tot, în chiar duminica aceea, atacate de popor, prost apărate de trupe, dar care au ucis totuși oameni. Au ars toată noaptea.

Curtea, atît de aproape de Paris, nu putea să nu știe ce se întîmplă. A rămas tăcută, netrimînd nici ordine, nici trupe. Aștepta pe cît se pare ca tulburările să crească, să ajungă revoltă, stare de război, și să-i ofere ceea ce afacerea Réveillon¹,

¹ Incident provocat anume de către poliția pariziană, din dispoziția curții, pe data de 27—28 aprilie 1789, în timp ce în Paris aveau loc alegerile reprezentanților pentru Statele generale. O bandă de răufăcători îl amenință pe papetarul Réveillon, a cărui prăvălie se afla în cartierul meșteșugăresc Saint-Antoine. Este învinuit că ar fi vrut să scadă plata zilnică a lucrătorilor și că ar urma să fie decorat cu ordinul Saint-Michel. Răzvrățiții îi jefuiesc prăvălia și pivnițele, fără ca poliția să

înăbușită prea curînd, nu-i putuse oferi : un pretext aparte pentru a dizolva Adunarea. Așadar, lăsa Parisul să săvîrșească greșeli mai mari, după plac. Versailles-ul fiind bine păzit, la fel podurile Sèvres și Saint-Cloud, putea întrerupe orice comunicare și credea că-i stă în măsură ca, în cel mai rău caz, să înfometeze cînd va voi Parisul. Curtea însăși, înconjurată de trupe, din care două treimi erau nemțești, de ce-avea a se teme?... De nimic altceva decît de pierderea Franței. [...]

Luni 13 iulie, deputatul Guillotin, apoi doi electori, vin la Versailles și imploră Adunarea „să-și dea sprijinul pentru a se constitui o gardă orășenească“. Fac un tablou înspăimîntător al crizei care domnește în Paris. Adunarea votează să fie trimise două delegații, una la rege, cealaltă la Primăria Parisului. De la rege, nu s-a putut scoate decît un răspuns sec și ingrat, cu atît mai ciudat cînd aveau loc vărsări de sînge : „că el nu poate schimba cu nimic măsurile luate, că el singur era îndreptățit să le judece oportunitatea, că prezența deputaților în Paris nu putea avea nici o urmare bună...“. Adunarea, indignată, decretează : 1. că plecarea domnului Necker era însoțită de regretele națiunii ; 2. că insistă asupra ridicării trupelor ; 3. că nu numai miniștrii, dar și sfetnicii regelui, *de orice rang* ar fi fost, erau personal vinovați de nenorocirile prezente ; 4. că nici o putere nu avea dreptul să rostească infamul cuvînt de faliment ; articolul 3 îi desemna îndeajuns pe re-

intervină în vreun fel. Dacă întreg cartierul Saint-Antoine le-ar fi urmat exemplul, începînd să prade casele bogaților, curtea ar fi pretextat aceste dezordini pentru a aduce o întreagă armată în Paris și a amîna deschiderea Statelor generale, promisă în cele din urmă pentru 4 mai.

gină și pe prinți ; ultimul îi înfiera. Adunarea și-a reluat astfel atitudinea demnă : dezarmată în mijlocul trupelor, fără alt sprijin decât Legea, amenințată chiar în seara aceea cu împrăștierea, cu arestarea, i-a însemnat curajos pe dușmanii ei, și drept în față, cu adevăratul lor nume : *faliți*.

Adunarea, votînd toate acestea, nu mai putea avea decât un singur refugiu, Adunarea însăși, sala pe care o ocupa ; în afara pereților ei, nici o palmă de pămînt ; nici unul dintre membrii săi nu mai îndrăznea să doarmă acasă la el. Se mai temea ca nu cumva curtea să pună mîna pe documente. În ajun, duminică, unul dintre secretari, Grégoire, strînsese, sigilase, ascunsese toate hîrțile într-o casă din satul Versailles. Luni, îndeplinind funcția de președinte interimar, îi înflăcărează cu marele său curaj pe cei care dădeau înapoi, amintindu-le jurămîntul de la Jeu-de-Paume. [...].

Ședința a fost declarată permanentă și a continuat timp de șaptezeci și două de ore. [...]

Lucrurile se trăgăneau iar mulțimea fremăta de nerăbdare : se grăbea să se înarmeze, și pe bună dreptate. [...]

Electorii, nemaiputînd amîna înarmarea, au încercat s-o limiteze. Au votat, iar starostele a rostit : că fiecare din cele șaizeci de districte ale Parisului va numi și va înarma două sute de oameni, iar toți ceilalți vor fi dezarmați. Ceea ce făcea o armată de *douăsprezece mii* de notabilități ; minunat pentru o poliție, dar foarte prost pentru apărarea orașului. Parisul ar fi fost predat. În aceeași zi, după-amiaza, s-a hotărît ca miliția pariziană să numere *patruzeci și opt de mii* de oameni. Să poarte cocarda avînd culorile orașului, albastru și roșu. Această decizie e chiar în aceeași zi confirmată de toate districtele.

Se instituie un comitet permanent care să vegheze zi și noapte la păstrarea ordinii publice. E alcătuit din electori. „De ce numai din electori ?” întreabă un om, apropiindu-se. „Dar cine-ai vrea să fie numit ?” „Eu”, spune el. Și e numit cu aclamații.

Starostele rostește atunci o întrebare gravă : „Față de cine se va depune jurământ ?” „Față de adunarea cetățenilor”, a rostit cu repeziciune un elector.

Chestiunea hranei trebuia soluționată tot atât de grabnic ca și aceea a armelor. Locotenentul regal de poliție, convocat de electori, a spus că transportul de mărfuri nu-l privește cîtuși de puțin. Orașul a trebuit să ia măsuri și să se hrănească așa cum putea. Împrejurimile erau împre-surate de trupe ; era nevoie ca țăranii, negustorii care aduceau mărfuri, să se încumete a străbate posturile și taberele ostașilor străini, care nu vorbeau decît nemțește. Presupunînd că izbuteau să se strecoare, mai aveau de făcut față la nenumărate dificultăți pentru a trece barierele.

Parisul trebuia sau să moară de foame, sau să învingă, într-o singură zi. Cum putea nădăjdui într-o asemenea minune ? Dușmanul se afla chiar în oraș, la Bastilia, la Școala Militară, precum și la toate barierele ; garda franceză, cu excepția unui număr mic, rămînea în cazărmi, încă nu se hotăra. Iar ca minunea să se înfăptuiască datorită numai parizienilor singuri, era aproape ridicol să crezi. Treceau drept o populație blîndă, moleșită, de *treabă*. Nimic nu era mai puțin vrednic de crezare decît ca populația aceasta să se prefacă dintr-o dată într-o armată încercată.

Iată desigur ceea ce gîndeau capetele neînfierbîntate, notabilitățile, burghezii care alcătuiau co-

mitetul oraşului. Voiau să cîştige timp, să nu agraveze uriaşa responsabilitate care şi aşa apăsa asupra lor. Cîrmuiau Parisul de pe data de 12. Oare în calitate de electori ? puterea electorală să se fi prelungit pînă atunci ? Credeau că-l văd sosind din clipă în clipă pe bătrînul mareşal de Broglie, în fruntea tuturor trupelor sale, ca să le ceară socoteală... De aici, tărăgănelile, purtarea lor mult timp îndoielnică ; de aici, neîncrederea poporului, care vedea în ei piedica principală şi care şi-a rezolvat afacerile fără ei.

Către mijlocul zilei, delegaţia de electori trimisă la Versailles se înapoiază ; aduc răspunsul ameninţător al regelui, decretul Adunării. [...]

Situaţia era cumplită, cît se poate de limpede, puţin promiţătoare, judecînd după ce aveau la dispoziţie. Dar inima nu-şi putea conţine preaplinul : fiecare îşi dădea seama, din ceas în ceas, că zvicneşte tot mai puternic în piept. Dădeau năvală cu toţii către Primărie, ca să se ofere să lupte ; corporaţiile, cartierele, alcătuiau legiuni de voluntari. Compania archebuzierilor îşi oferă serviciile. Şcoala de chirurgie soseşte şi ea, cu Boyer¹ în frunte ; oamenii Legii voiau să fie cei dintii, să lupte în avangardă ; toţi tinerii aceştia jurau că vor muri pînă la unul.

Să lupte ! Dar cu ce ? Fără arme, fără puşti, fără pulbere.

Arsenalul, se spunea, e gol. Poporul nu s-a mulţumit cu atît. Un invalid şi un peruchier au stat de pîndă prin împrejurimi şi în curînd au văzut ieşind o mare cantitate de pulbere, care trebuia să

¹ *Alexis Boyer* (1757—1833), chirurg renumit, conducătorul spitalului Charité. Ulterior, medicul lui Napoleon. al lui Ludovic al XVIII-lea etc. Membru al Academiei de medicină, autor al unor lucrări de specialitate.

fie trimisă la Rouen. Au dat fuga la Primărie, i-au silit pe electori să facă totul ca să le fie adusă pulberea. Un abate curajos și-a luat însărcinarea primejdioasă de a o păzi și a o împărți poporului.

Nu mai lipseau decât puștile. [...]

Electorii imputernicesc districtele să făurească cincizeci de mii de sulite, care au fost gata în treizeci și șase de ore ; dar chiar timpul acesta scurt era nesfârșit în acele clipe. Totul putea fi săvârșit chiar în noaptea aceea. Poporul, care știa totul întotdeauna, când șefii lui nu știau nimic, a aflat seara despre existența marelui depozit de arme de la Invalizi.

LUAREA BASTILIEI

(14 iulie 1789)

Pe 13 iulie, Parisul nu se gîndea decît să se apere. Pe 14, atacă el.

În seara zilei de 13, mai șovăia încă, dar dimineata a spulberat orice ezitare. Seara poporul era neliniștit, mînia izbucnea la voia întîmplării. Dimineata s-a arătat luminoasă, plină de-o mare seninătate.

Un gînd a incolțit în Paris o dată cu venirea zilei, și toți au fost atinși de raza lui. Mințile au fost luminate de-același gînd, inimile au auzit același glas : „Du-te și o să cucerești Bastilia !“

Era un lucru cu neputință, necugetat, ciudat să fie rostit... Dar oamenii au crezut cu toții. Și așa s-a întîmplat.

Bastilia, deși era o fortăreață veche, părea tot pe atît de necucerit, afară de cazul cînd ar fi fost

atacată zile în șir, cu sprijinul susținut al artileriei. Dar poporul nu avea în perioada aceea de criză nici timpul, nici mijloacele unui asediu în toată regula. Și chiar de-ar fi fost așa, Bastilia n-avea a se teme, dispunând de provizii destule care să-i îngăduie să aștepte ajutorul atât de apropiat, ca și de imense cantități de muniții. Zidurile sale, de zece picioare grosime în partea de sus a turnurilor, de treizeci-patruzeci la bază, puteau să-și ridă mult și bine de ghiulele; iar bateriile ei, ațintite asupra Parisului, ar fi putut rade întreg cartierul Marais și foburgul Saint-Antoine. Turnurile, străpunse de ferăstruici înguste, apărate de câte două și trei rînduri de zăbrele, îngăduia garnizoanei să întreprindă în liniște un măcel îngrozitor asupra asediatorilor.

Atacul Bastiliei n-a fost deloc o măsură înțeleaptă. Ci un act de credință.

Nimeni nu l-a propus. Dar toți l-au crezut de cuviință și toți au acționat. De-a lungul străzilor, al cheiurilor, pădurilor și bulevardelor, mulțimea striga mulțimii: „La Bastilia! La Bastilia!” Iar în sunetul clopotului care bătea alarma, toți au auzit „La Bastilia!”

Nimeni, repet, n-a îndemnat mulțimea. Vorbitorii de la Palais-Royal își treceau timpul alcătuind o listă de proscriși, cerînd a fi judecați și condamnați la moarte: regina, Diane de Polignac, contele d'Artois, Starostele Flesselles și alții. Printre numele învingătorilor Bastiliei nu se numără nici măcar un singur alcătuitor de moțiuni.

Încă și mai puțin electorii, care prezidau la Primărie, au avut ideea atacului. Dimpotrivă, pentru a-l împiedica, pentru a preveni măcelul pe care garnizoana Bastiliei îl putea face cu atîta ușurință, au mers pînă acolo încît i-au făgăduit

guvernatorului că, dacă își retrage tunurile, nu va fi atacat. Electorii nu trădează poporul, așa cum au fost învinuiți, dar nu sînt insuflețiți de credință.

Cine era cel care a avut și devotamentul și forța de a-și îndeplini credința ? Cine ? Poporul, toată lumea.

Bătrînii care au avut fericirea și nenorocirea să vadă tot ce s-a săvîrșit în această jumătate de veac unică, în care veacurile par a sta îngrămădite unele peste altele, spun că toate actele mărețe care au urmat apoi, de însemnătate națională, sub Republică și Imperiu, au avut totuși o însemnătate restrînsă, n-au mai fost într-atît de unanime, că singură ziua de 14 iulie a fost ziua poporului întreg. Să rămînă așadar, ziua aceasta măreață, să rămînă una din sărbătorile eterne ale omenirii, nu numai pentru că a însemnat prima zi a Libertății, ci și pentru a fi fost cea mai înaltă zi a înțelegerii ! [...]

De ce era Bastilia urită de popor ? Oamenii din popor nu erau aproape deloc întemnițați între zidurile ei... Simțul dreptății îi vorbea însă, precum și un glas pe care inima îl ascultă și mai adînc : glasul omeniei și al îndurării ; glasul acesta care pare blind și slab, dar care prăbușește zidurile ; toate acestea făceau ca încă de zece ani temeliile Bastiliei să se clatine. [...]

Încă de-atunci poporul orașului, cei din foburg, trecînd fără încetare prin umbra zidurilor sale, prin locul acela atît de umblat, nu pregeta nici odată să le blesteme. Bastilia merita cu prisosință ura aceasta. Mai existau multe alte temnițe ; dar asta era închisoarea arbitrariului, a bunului plac, a despotismului capricios, a inchiziției eclesiastice și birocratice. Curtea, atît de puțin credin-

cioasă în veacul acesta, făcuse din Bastilia carcera gînditorilor îndrăzneți, carcera celor care cugetau. Mai puțin populată sub Ludovic al XVI-lea, situația prizonierilor în schimb se înrăutățește : li se suprimă plimbarea. [...]

Lumea întreagă avea cunoștința de Bastilia, o ura. Bastilia — tiranie erau în toate limbile cunoscute sinonime. Toate națiunile, la vestea prăbușirii ei, s-au socotit eliberate. [...]

Încă nu era ora 9 și se și adunaseră treizeci de mii de oameni în fața Invalizilor. În fruntea lor se afla un trimis al Primăriei ; comitetul electorilor nu îndrăznise să refuze această cerere. Se mai vedeau și cîteva din companiile gărzii franceze, fugite din cazărmi. În mijloc se vedeau notarii Parlamentului, îmbrăcați în vechile lor mantii roșii, și preotul de la biserica Saint-Etienne-du-Mont care, numit președinte al adunării de electori ținute în biserica sa, nu s-a dat în lături să preia și comanda militară.

Bătrînul Sombreuil ¹, în grija căruia se afla l'Hôtel des Invalides, s-a dovedit foarte abil. Se înfățișează la ferăstruică și recunoaște că există într-adevăr puști, dar îi fuseseră date în pază, iar onoarea lui de oștean și de gentilom nu-i îngăduia să trădeze. Argumentul acesta neprevăzut oprește mulțimea în loc ; admirabilă candoare a poporului, în această primă vîrstă a Revoluției ! Sombreuil adaugă apoi că trimisese un curier la Versailles, că aștepta răspunsul ; totul învăluit în nenumăratele cuvinte de amicitie, de atașament față de cei de la Primărie, față de oraș în general.

Cei mai mulți voiau să aștepte. Din fericire s-a

¹ Ch.-François Virot, marchiz de Sombreuil, om de arme, guvernator la Hôtel des Invalides începînd din 1786. Condamnat la moarte în 1793.

găsit printre ei un om ceva mai puțin scrupulos, care a împiedicat ca mulțimea să fie dusă de nas. Nu aveau timp de pierdut ; iar armele acelea cui aparțineau dacă nu națiunii ?... Lumea sare în șanțuri, năvălește în clădire ; douăzeci și opt de mii de puști au fost găsite în pivnițe, au fost luate, împreună cu douăzeci de tunuri.

Toate acestea se petreceau între orele 9 și 11. Dar să alergăm la Bastilia.

Guvernatorul închisorii, De Launay, poruncise ca totul să fie în poziție de tragere încă de pe ziua de 13, de la două noaptea. Își luase toate precauțiile. În afara tunurilor de pe turnuri, se aflau și altele, de la Arsenal, pe care le-a așezat în curte, încărcate cu mitralii. Pe platformele turnurilor descărcase șase căruțe cu pietre de pavaj, cu ghiulele și fierărie, pentru a-i zdrobi pe asediatori. În forăstruicile de jos, dispunea de douăsprezece puști solide de bastion, care primeau fiecare o încărcătură de o livră și jumătate de gloanțe. Jos, îi oprise pe soldații cei mai siguri, treizeci și doi de elvețieni, care nu aveau nici un scrupul să tragă în francezi. Cei optzeci și doi de invalizi erau împrăștiați, departe de uși, pe turnuri. Evacuase deținuții din bastimentele exterioare, care avansau, formînd baza fortăreței.

Pe 13, nimic altceva decît injurii pe care trecătorii veneau să le spună Bastiliei.

Pe 14, către miezul nopții, șapte împușcături sînt trase asupra santinelelor din turnuri. Alarmă ! Guvernatorul urcă, însoțit de statul-major, rămîne sus o jumătate de oră, ascultă zgomotele îndepărtate ale orașului ; neauzind nimic, coboară.

Dimineata, numeroși oameni din popor și, din clipă în clipă, tineri (de la Palais-Royal, sau alții) strigă cu toții cerînd arme. Nimeni nu-i ascultă.

E ascultată, e lăsată să intre delegația pașnică trimisă de Primărie și care, către ora 10, îl roagă pe guvernator să-și retragă tunurile, făgăduind că, dacă nu trage, nu va fi atacat. Promite bucuros, neavînd nici un ordin să tragă, și, însuflețit de bucurie, îi silește pe trimiși să dejeneze cu el.

În clipa cînd aceștia ies, sosește o altă persoană, care vorbește pe cu totul alt ton.

Un om violent, îndrăzneț, nerespectuos, neînfricat și nemilos, neoprindu-se în fața nici unei piedici, vijelios, purtînd în sine geniul energic al Revoluției... Vine să someze Bastilia.

Spaima pătrunde o dată cu el. Bastilia se teme; guvernatorul, nici el nu știe de ce, se tulbură, se bilbie.

Omul acela era Thuriot¹ un dulău cumplit, de felul lui Danton. Îl vom întîlni de două ori, la început și la sfîrșit; cuvîntul lui e de două ori aducător de moarte: ucide Bastilia, îl ucide pe Robespierre.

Nu trebuie să treacă podul, guvernatorul nu îngăduie, el totuși trece. Din prima curte, izbuteste s-ajungă într-a doua; e din nou oprit, dar el trece; trece peste al doilea șant, pe podul suspendat. Și iată-l ajuns în fața grilajului înalt, care închidea cea de-a treia curte. Aceasta avea înfățișarea nu atît a unei curți, cît a unui puț îngrozitor, ai cărui pereți îi formau zidurile celor opt turnuri unite între ele. Uriașii aceștia înspăimîntători nu

¹ *Jacques Alexis*, numit *Thuriot de la Rosière* (1753—1829), avocat și om politic, s-a distins cu prilejul luării Bastiliei. Deputat în Legislativă și în Convenție, membru al Comitetului salvării publice. A prezidat Adunarea de pe 9 termidor (27 iulie 1794), împiedicîndu-l pe Robespierre să se apere. A contribuit la arestarea lui. Ulterior (1816), căzînd sub incidența legii privitoare la regicid, se retrage la Liège unde practică profesiunea de avocat.

priveau înspre curte, nu aveau nici o fereastră în partea aceea. La poale, în umbra lor, era singurul loc de plimbare al prizonierilor ; aceştia, pierduţi în fundul prăpastiei, copleşiţi de masivitatea zidurilor, nu aveau nimic altceva de văzut decât goliciunea nemiloasă a pereţilor. Numai într-o parte fusese aşezat un orologiu, străjuit de trupurile în lanţuri a doi captivi, ca pentru a ţintui timpul în loc şi-a face mai apăsătoare povara înceată a scurgerii orelor.

Aici se aflau tunurile încărcate, garnizoana, statul major.

Nimic nu-l impresionează pe Thuriot : „Domnule, îi spuse el guvernatorului, te somez în numele poporului, în numele onoarei şi al patriei să-ţi retragi tunurile şi să predai Bastilia“. Şi, întorcându-se spre garnizoană, repetă acelaşi lucru.

Dacă domnul De Launay ar fi fost cu adevărat militar, nu l-ar fi introdus astfel pe trimis în chiar inima fortăreţei ; încă şi mai puţin l-ar fi lăsat să vorbească oamenilor din garnizoană. Dar trebuie să spunem că ofiţerii Bastiliei aveau cei mai mulţi dintre ei acest rang mulţumită prefectului de poliţie ; pînă şi cei care nu aparţinuseră nici-cînd cadrelor armatei erau decoraţi cu crucea Sfîntului Ludovic. Toţi, începînd cu guvernatorul şi terminînd cu rîndaşii de la bucătărie, îşi cumpăraseră slujbele şi trăgeau folos de pe urma lor. Guvernatorul, pe lîngă salariul lui de şaizeci de mii de livre, găsea mijlocul să cîştige în fiecare an tot pe atît prin jafurile săvîrşite. Îşi întreţinea familia în dauna prizonierilor ; le redusese încălzirea, lua din vinul ce li se cuvenea, îi lipsea pînă şi de tristul lor mobilier. Lucru şi mai nelegiuit, barbar, îi închirie unui grădinar pămîntul din curtea interioară a închisorii şi, pentru cîştigul

acesta nenorocit, suspendase plimbarea deținuților atît aici cît și deasupra, pe bastioane, lipsindu-l astfel de aer și lumină.

Sufletul acesta josnic și apucător avea încă un motiv să fie laș : știa că e cunoscut ; cumplitele *Memorii* ale lui Linguet¹ îl făcuseră pe De Launay, vestit în Europa. Bastilia era ea urîță, dar oamenii îl urau personal pe guvernatorul ei. Auzind strigătele furioase ale poporului, credea că-i sînt adresate lui însuși ; era cît se poate de tulburat și înfricoșat.

Cuvintele lui Thuriot avură un efect cu totul diferit asupra elvețienilor și a francezilor. Elvețienii nu le-au înțeles ; căpitanul lor, domnul de Flue, era hotărit să reziste ; dar statul major, invalizii francezi s-au simțit clătinați ; soldații aceștia în vîrstă întrețineau legături permanente cu foburgul, nu aveau nici cea mai mică dorință să tragă asupra populației. Și iată garnizoana împărțită ; ce vor face cele două tabere ? neputîndu-se pune de acord, vor trage una asupra alteia ?

Pe un ton emfatic, jalnicul guvernator rosti cele cuvenite față de delegația orașului. Jură, punînd și garnizoana să jure că, dacă nu va fi atacat, ei nu vor începe.

Thuriot nu se mulțumește cu atît. Vrea să urce pe turnuri să vadă dacă într-adevăr tunurile sînt retrase. De Launay, care și așa se căia destul că îl lăsase să pătrundă pînă acolo, refuză ; dar ofițerii lui îl silesc, urcă împreună cu Thuriot.

Tunurile erau ceva mai retrase, mascate, dar tot în poziție de tragere. Vederea ce se desfășura de pe

¹ *Nicolas Linguet* (1736—1794), jurnalist pamfletar, își datorează celebritatea în epocă datorită *Memoriilor despre Bastilia* (1783). Se întoarce în Franța după 1791, iar sub teroare e acuzat de activitate contrarevoluționară și ghilotinat.

înălțimea aceea de o sută patruzeci de picioare era imensă, înspăimântătoare ; străzile, piețele, întesate de lume ; toată grădina arsenalului ticsită de bărbați purtând arme... Și iată cum din partea opusă înaintează o masă neagră, compactă... Sînt cei din foburgul Saint-Antoine.

Guvernatorul pălește. Îl apucă pe Thuriot de braț, îi spune : „Ce-ai făcut ? Dumneata abuzezi de calitatea dumitale de negociator ! M-ai trădat !“

Se aflau amîndoi la margine, o santinelă de-a lui De Launay se afla acolo, deasupra turnului. Toți cei care apărau Bastilia depuneau jurămint în fața guvernatorului ; el reprezenta, în fortăreața lui, regele și legea. Încă putea să se mai răzbune...

Dar s-a întîmplat tocmai dimpotrivă, ca Thuriot să-l înspăimînte : „Domnule, îi spuse el, un cuvînt mai mult și jur că unul din noi se va prăbuși în șanț“.

În aceeași clipă, santinela se apropie, tot atît de înspăimîntată ca și Thuriot : „Îndurare, domnule, arătați-vă ! Nu-i timp de pierdut ; iată-i că înaintează... Nemaivăzîndu-vă, vor porni atacul.“ Thuriot își viră capul printre creneluri ; iar poporul văzîndu-l în viață și urcat cu semeție în turn, scoate un imens strigăt de voioșie, urale.

Thuriot coboară împreună cu guvernatorul, străbate din nou curtea, vorbește din nou garnizoanei : „Voi raporta ; nădăjduiesc că poporul nu se va împotrivi să trimită o gardă orășenească pentru a păzi Bastilia împreună cu voi“.

Poporul își închipuia că va putea pătrunde în Bastilia de cum va ieși Thuriot. Cînd îl vede plecînd pentru a da socoteală celor de la Primărie, îl socotește trădător, îl amenință. Nerăbdarea mulțimii se prefăcea în furie ; pusese mîna pe trei in-

valizi și voia să-i rupă în bucăți. Apoi ia drept ostatecă o domnișoară despre care oamenii credeau că e fiica guvernatorului și unii voiau s-o ardă de vie dacă De Launay refuza să se predea. Alții căutau să le-o smulgă din mîini. „Ce ne facem, spuneau oamenii, dacă nu luăm Bastilia înainte de căderea nopții?...“ Santerre, un berar mătăhălos pe care foburgul îl pusese în frunte, propunea să fie incendiată fortăreața, aruncînd cu ulei inflamabil de aspidă, pe care și-l procuraseră în ajun, și pe care aveau să-l aprindă cu fosfor.

Un rotar, fost soldat, fără să-și mai piardă vremea cu pălăvrăgeala, se așternu liniștit pe treabă. Înaintează cu securea în mînă, urcă pe acoperișul unui mic corp de gardă, din vecinătatea primului pod suspendat, și, sub o ploaie de gloanțe, lucrează pe-ndelete, rupe, scoboară lanțurile, lasă podul să cadă. Mulțimea trece ; ajunge în curte. Se trăgea în același timp de pe turnuri și de la ferăstruicile de jos. Asediatorii cad pe capete dar nu fac nici un rău garnizoanei. Din toate împușcăturile trase de mulțime ziua întreagă, numai două și-au atins ținta : un singur asediat a fost omorît.

Comitetul electorilor, care vedeau cum sînt aduși răniții la Primărie și regretau vărsarea de sînge, ar fi voit s-o oprească. Nu exista decît o singură cale pentru aceasta : ca Bastilia să fie somată în numele orașului și să fie introdusă între zidurile ei garda orașenească : Starostele era foarte șovăitor. [...] Alți electori insistă. Se duc ca delegați dar în focul și fumul de-acolo nici măcar n-au fost zăriți ; nici Bastilia, nici poporul nu încetau să tragă. Delegații s-au aflat în cea mai mare primejdie.

O a doua delegație, care avea în frunte pe procurorul orașului, însoțită de un toboșar și un ste-

gar, e văzută din fortăreață. Soldații care erau pe turnuri înalță un steag alb, își părăsesc armele. Poporul încetează să tragă, îi urmează pe trimiși, pătrunde în curte. Ajunși acolo, sînt întîmpinați de o rafală puternică, doborîndu-i pe mai mulți la picioarele trimișilor. Foarte probabil că elvețienii, care se aflau jos împreună cu De Launay, n-au ținut seama de semnele pe care le făceau invalizii.

Furia poporului a fost de nedescris. Încă de dimineată umbla zvonul că guvernatorul atrăsese mulțimea în curte pentru a trage în ea ; poporul s-a socotit de două ori înșelat și a hotărît să piară sau să se răzbune pe trădători. Celor care îl chema la ordine le spunea în delirul ce-l cuprinsese : „Leșurile noastre vor sluji cel puțin la umplerea șanțurilor“. Și luptau cu îndîrjire, fără să se descurajeze nici o clipă, ținînd piept împușcăturilor, celor care-i ucideau din turnuri, închipuindu-și că tot murind întruna vor izbuti să le dărîme.

Atunci, numeroși oameni plini de generozitate, și care încă nu întreprinseseră nimic, s-au simțit tot mai indignați de lupta aceasta inegală, care nu era decît un asasinat. Voiau să participe și ei. Garda franceză n-a mai putut fi ținută cu nici un chip ; a trecut în întregime de partea poporului. Oamenii s-au dus la comandantii numiți de oraș și i-au silit să le dea cinci tunuri. S-au alcătuit astfel două coloane : una formată din muncitori și burghezi, cealaltă din garda franceză. Prima și-a luat drept căpetenie pe un tînăr înalt, cu o forță de neînchipuit, pe nume Hullin, ceasornicar din Geneva, dar ajuns slujitor, hăitaș de-al marchizului de Conflans ; hainele lui ungurești de vînătoare au fost neîndoielnic luate drept uniformă ; livreaua servituții a călăuzit poporul în lupta pentru Libertate. Căpetenia celeilalte co-

loane era Elie, ofițer în regimentul reginei, care, la început în haine civile, apoi în uniformă lui strălucitoare, se făcea vitejește remarcat de către oamenii săi și de către dușman.

Lucrurile nu înaintaseră cîtuși de puțin cînd au sosit la locul luptei. Fuseseră împinse în curte, apoi li se dăduse foc, la trei care de fin, se incendiască cazarma, bucătăria. Și asediatorii nu mai știau ce să facă. Deznădejdea poporului se abătea asupra Primăriei. Erau învinuiți starostele, electorii, lumea îi amenința să ordone asediarea Bastiliei. Dar nu s-a putut cu nici un chip să li se smulgă acest ordin.

Fel de fel de mijloace, care mai de care mai ciudate, mai neobișnuite li se propuneau electorilor în vederea cuceririi fortăreței. Un lemnar dădea sfaturi să se înjghebe o lucrare de lemnărie, un fel de catapultă romană, care să arunce pietre în ziduri. Comandanții militari ai orașului spuneau că trebuie un atac după toate regulile, să se sape tranșee. În timp ce se discuta așa la nesfîrșit și fără nici un folos, e adus, e citit un bilet pe care oamenii tocmai atunci pusese ră mâna : Besenval¹ îi scria lui De Launay să reziste pînă la ultima clipă.

Pentru a ne da seama cît prețuia timpul în momentele acelea de neasemuită încordare, pentru a înțelege de ce se înspăimîntau oamenii de atîta tărăgăneală, trebuie să spunem că în fiecare clipă se dădea cîte o falsă alarmă. Curtea, se bănuia, înștiințată încă de la ora două noaptea de atacul

¹ Baronul *de Besenval* (1721—1791), unul dintre importanții conducători ai armatei regale. Fiul unui colonel al gărzilor elvețiene, are o ascensiune rapidă, numărîndu-se printre intimii Mariei-Antoaneta. A lăsat *Memorii*, sursă prețioasă de informații pentru ultimii ani ai vechiului regim și primele luni ale Revoluției.

asupra Bastiliei, alesese timpul prînzului pentru a da drumul asupra Parisului regimentelor ei de elvețieni și de nemți. Cei de la Școala Militară aveau să stea toată ziua așa, fără să treacă la acțiune ? Nu prea părea de crezut. [...]

Foburgul Saint-Honoré scotea pietrele din pavaj crezîndu-se atacat din clipă în clipă ; cartierul Villette trăia în aceeași spaimă și, într-adevăr, un regiment l-a ocupat, dar prea tîrziu.

Orice încetineală trecea drept trădare. Tărăgănelile starostelui l-au făcut suspect, pe el și pe electori. Mulțimea, indignată, a simțit că-și pierde timpul cu ei acolo, la Primărie. Un bătrîn strigă : „Prietenii, ce tot stăm aici, cu trădătorii ăștia ? Să mergem mai degrabă la Bastilia !“ Și toți i-au părăsit ; electorii, uluiți, s-au pomenit singuri. [...]

Era ora cinci și jumătate. Un strigăt se înalță din piața Grève. O zarvă mare, la început îndepărtată, izbucnește, înaintează, se apropie cu repeziciune, cu zgomotul de tunet al furtunii... Bastilia a fost luată !

În sala ticsită a Primăriei, năvălesc dintr-o dată o mie de oameni, iar alți zece mii împing de la spate. Lemnăria trosnește, băncile sînt răsturnate, bariera e împinsă spre birou, biroul asupra președintelui.

Înarmați cu toții într-un fel uimitor ; unii aproape goi, alții împeștrîți cu toate culorile. Un om era purtat pe umeri și încununat cu lauri, era Elie ; pe lingă el prada luată și prizonierii. În frunte, în zgomotul acesta asurzitor care nu ți-ar fi îngăduit s-auzi nici tunetul, mergea un tînar plin de reculegere și sfîntenie ; ducea agățat și străpuns de baioneta sa un lucru nelegiuit, de trei ori blestemat, regulamentul Bastiliei.

Și cheile erau aduse. cheile acelea monstruoase, mîrșave, grosolane, uzate de veacuri și de durerile omenеști. Întîmplarea și Providența a făcut să-i fie incredințate unui om care le cunoștea prea bine, unui fost prizonier. Adunarea Națională le-a așezat în rîndul arhivelor ei : vechea unealtă a tiranilor alături de legile care au zdrobit tiranii. Mai avem și astăzi cheile acestea, în sipetul de fier de la Arhivele Franței... Ah ! fie ca în sipetul de fier să ajungă a fi închise cheile tuturor bastiliilor din lume !

Bastilia nu a fost cucerită, trebuie s-o spunem : s-a predat. Conștiința ei tulbură a încurcat-o, i-a luat mințile, a făcut-o să-și piardă firea.-

Unii oșteni voiau să se predea, alții luptau, mai ales elvețienii, care, vreme de cinci ceasuri, nefiind în primejdie, neputînd fi atinși, au tras, au țintit în voie, au doborît pe cine au vrut. Au ucis optzeci și trei de oameni, au rănit optzeci și opt. Douăzeci din cei morți erau bieți tați de familie, care au lăsat neveste, copii muritori de foame.

Rușinea acestei bătălii care nu-i punea pe apărători în primejdie, groaza de a vărsa sînge francez, care nu-i impresiona cîtuși de puțin pe elvețieni, a făcut ca în cele din urmă armele să cadă din mîna invalizilor. Subofițerii, la ora patru, l-au rugat, l-au implorat pe De Launay să pună capăt acestor asasinate. Știa ce merită. Și dacă tot trebuia să moară, a nutrit pentru o clipă dorința să arunce fortăreața în aer ; idee crunt de nemiloasă : ar fi nimicît o treime din Paris. Cele o sută treizeci și cinci de butoaie cu pulbele ar fi aruncat Bastilia în aer, ar fi sfărîmat, ar fi acoperit întreg foburgul, tot cartierul Marais, precum și cel al Arsenalului... A apucat fitilul unui tun. Doi ofițeri împiedică această nelegiuire, își încrucișază

baionetele, nelăsându-l să treacă spre pulberărie. S-a prefăcut atunci că vrea să-și ia zilele, a apucat un cuțit, care i-a fost smuls din mână.

Își pierduse capul, nu mai era în stare să dea nici un ordin. Când jos garda franceză a pus tunurile în poziție de tragere și a tras (după mărturia unora), guvernatorul a văzut că nu mai există altă cale decât să negocieze ; scrie, trimite un bilet prin care cere să iasă din Bastilia cu toate onorurile militare. E refuzat. Apoi, să-i fie cruțată viața. Hullin și Elie făgăduiesc.

Mai greu era să-și poată țină făgăduiala. Cine ar fi putut să împiedice răzbunarea care de-atâtea secole se adunase, zădărită de-atâtea asasinate noi pe care Bastilia le săvârșise ? O autoritate care domnea de un ceas, înscăunată numai de cei din piața Grève, și care nu era cunoscută decât de cele două cete restrinse ale avangărzii, nu era îndestulătoare pentru a ține în frâu pe cei o sută de mii de oameni care veneau în spate.

Mulțimea era ca turbată, oarbă, beată de însăși primejdia în care se afla. Și totuși n-a ucis decât un singur om din fortăreață, i-a cruțat pe dușmanii ei elvețienii, pe care, după îmbrăcăminte, îi lua drept servitori ori prizonieri ; i-a rănit, s-a purtat urât cu prietenii ei, invalizii. Ar fi voit să nimicească Bastilia ; azvîrlind cu pietre, i-a sfărîmat pe cei doi sclavi ai cadranului ; a urcat pe turnuri pentru a insulta tunurile ; mulți se îndîrjeau împotriva pietrelor din ziduri și-și singerau miinile smulgîndu-le. S-au îndreptat repede spre carcere, ca să-i elibereze pe prizonieri ; doi înnebuniseră. Unul, înspăimîntat de atîta gălăgie, voia să se pună în apărare ; a fost cît se poate de uimit cînd cei care i-au sfărîmat ușa i s-au aruncat în brațe, udîndu-l cu lacrimile lor. Altul, care avea

o barbă pînă la briu, a întrebat ce mai face Ludovic al XV-lea ; credea că încă mai domnește. Celor care-l întrebau cum îl cheamă le răspundea că e majurul Necuprinsului.

Învingătorii nu isprăviseră : pe strada Saint-Antoine, dădeau o altă luptă. Înaintind către piața Grève, întilneau la tot pasul cete de oameni care, cum nu luaseră parte la bătălie, voiau și ele să facă ceva, măcar să-i măcelărească pe cei prinși. Unul a fost ucis încă de pe strada Tournelles, un altul pe chei. Femeile, despletite și deznădăjduite, fugeau din urmă, după ce-și recunoscuseră soții printre morți ; îi lăsa acolo, alergau după uci-gași ; una din ele, făcînd spume la gură, cere tuturor să-i dea un cuțit.

De Launay era dus, susținut în această mare primejdie de către doi oameni de treabă, Hullin și încă unul. Acesta din urmă izbuti să ajungă pînă la Petit-Antoine, cînd a fost smuls de un vârtej al mulțimii. Hullin rezista din toate puterile. Să-și ducă prizonierul de la Bastilia pînă în piața Grève, atît de apropiată, era o treabă tot atît de grea ca și cele douăsprezece munci ale lui Hercule. Ne-maiștiind ce să facă și văzînd că De Launay nu era cunoscut decît după un singur lucru — că numai el nu avea nimic pe cap — îi veni ideea eroică să-i pună pe creștet pălăria lui, iar din clipa aceea primi el loviturile care-i erau hărăzite. Trecu în sfîrșit de arcada Saint-Jean ; dacă izbutea să-l facă să urce treptele, să ajungă pe peron, să-l împingă pe scară, totul era terminat. Mulțimea își dădea și ea prea bine seama ; și făcu, la rîndu-i, un efort disperat. Forța de uriaș pe care Hullin o desfășurase pînă atunci nu-i mai sluji de astă dată. Strîns de uriașul boa pe care masa învirtejită a mulțimii îl incolăcea cu putere

în juru-i, pierdu terenul, fu împins, împins și mai rău, azvîrlit pe caldarîm. Se ridică de două ori. A doua oară zări fluturînd în aer, în vîrfurile unei sulite, capul lui De Launay. [...]

FALSA PACE

[...] Curtea organiza atacul ; puține lucruri mai trebuiau puse la punct înainte de executare. La ora două, intendentul Bertier mai comunica încă amănunțele Școlii Militare. Socrul său, Foulon, adjunctul ministrului de război, termina, la Versailles, toate pregătirile. În timpul nopții, Parisul trebuia să fie atacat din șapte părți deodată. În Consiliul regelui se discuta lista deputaților care trebuiau să fie ridicați în seara aceea ; cutare era proscris, cutare era iertat. [...] Între timp regina și doamna de Polignac se duseseră la Orangerie ca să însuflețească trupele, poruncind să fie dat vin soldaților, care dansau, tropăiau în voie. Ca beția să fie desăvîrșită, frumoasa frumoaselor îi ducea în apartamentele sale pe ofițeri, îi năucea cu lichioruri, cu vorbe dulci și priviri languroase... o dată porniți orbii aceștia, noaptea ar fi fost singeroasă... Le-au fost surprinse scrisorile, în care spuneau : „Ne îndreptăm împotriva dușmanului...” Care dușman ? Legea și Franța. [...]

O delegație a Adunării se duce la rege, nu-i poate smulge decît cuvinte în doi peri. Trimite ofițeri care să preia conducerea gărzii orășenești... Ordonă trupelor de pe Cîmpul-lui-Marte să se repleze... Mișcare foarte bine calculată în vederea atacului general.

Indignarea Adunării, vociferări, trimiterea unei
a doua delegații... „Inima regelui e sfișiată, dar
nu poate face nimic altceva.“

Ludovic al XVI-lea, a cărui slăbiciune a fost
prea adeseori deplinsă, dădea în aceste împreju-
rări dovadă de o tărie deplorabilă. [...]

S-a aflat în curînd că orașul veghea. Se așeza-
seră tunuri pe colina Montmartre, care acoperea
cartierul Villette, țineau la respect cazărmile de
la Saint-Denis.

I se raportau lucruri care se băteau cap în cap,
dar regele nu dă nici un fel de ordin, și, credin-
cios obiceiurilor sale, se duce să se culce devreme.
Ducele de Liancourt¹, care, în virtutea dreptului
pe care i-l dădea slujba, putea intra oricînd la el,
chiar noaptea, n-a avut inimă să-l vadă pierind
astfel, în apatia și neștiința lui. Intră dar la rege,
îl trezește. Îl iubea, voia să-l scape. Îl încunoști-
țează de primejdia în care se află, amplexarea miș-
cării ce se punea la cale, puterea ei de neînvins, că
trebuia s-o accepte, s-o ia înaintea ducelui de
Orléans, să se apropie de Adunare... Ludovic al
XVI-lea, de-abia trezit (niciodată nu s-a trezit
de-a binelea), exclamă : „Cum așa ! E vorba deci
de o revoltă ?“ „Nu, sire, de-o revoluție“. [...]

Dar iată că regele sosește ; intră fără gărzi, în-
soțit de frații săi. Face cîțiva pași în sală și, în
picioare în fața Adunării, vestește că a ordonat
trupelor să se îndepărteze *de Paris și de Versailles*
și invită Adunarea să înștiințeze Parisul... Tristă
mărturisire : cuvîntul său ar fi fost prea puțin
crezut, dacă Adunarea n-ar fi dat toate asigură-

¹ *La Rochefoucault Liancourt*, mare maestru al garde-
robei regale. Reprezentant al nobilimii în Statele gene-
rale. Emigrează, apoi, după 18 brumar, se ocupă de opere
de binefacere.

rile că regele nu minte !... Adaugă, ce-i drept, și un cuvînt mai cald, mai abil : „Unii au îndrăznit să afirme că persoanele domniilor-voastre n-ar fi în siguranță. Să fie oare nevoie a vă da toate asigurările, împotriva unor zvonuri atît de vinovate, dezmințite dinainte de firea mea binecunoscută ? Ei bine, persoana mea e una și aceeași cu națiunea, iar eu sînt acela care mă încred în domniile-voastre“.

Să îndepărtezi trupele de Paris și de Versailles, fără a indica distanța, era încă o făgăduială îndoielnică, echivocă, liniștitoare numai pe jumătate. Dar Adunarea era atît de înspăimîntată de impreciziunea și imensitatea spațiului ce i se deschidea în față, avea atîta nevoie de ordine, încît se arătă încrezătoare și într-atît de entuziastă față de rege, încît uită și ceea ce-și datora ei însăși.

Iată-i pe toți repezindu-se, urmîndu-l ; regele se întoarce la palat pe jos. Adunarea, poporul îl înconjoară, îl înghesuie ; regele, rotofei cum era, străbate spațiul încins de soare al pieții Armelor, nu mai poate ; deputații, între alții ducele de Orléans, își dau mîna între ei, protejîndu-l. La sosire, muzica atacă aria : *Unde poți fi mai fericit, decît în sînul familiei ?*... Prea mărginită familie, care nu putea cuprinde și poporul ; ușile se închid în urma regelui. El spune să fie deschise. Totuși își cere iertare că nu-i poate primi pe deputații care voiau încă să-l vadă ; dorea să se ducă în capelă, să aducă mulțumiri lui Dumnezeu. [...]

Versailles-ul înota în bucurie. Parisul, în ciuda victoriei sale, se afla tot în stare de alarmă și în doliu. Își îngropa morții ; mulți dintre ei își lăsau familia pe drumuri. Celor care nu aveau familie, tovarășii lor le aduceau ultimele îndatoriri. Puneau o pălărie pe jos, lîngă mort, și spuneau

trecătorilor : „Domnule, pentru nenorocitul ăsta care și-a dat viața pentru națiune ! Doamnă, pentru nenorocitul ăsta care și-a dat viața pentru națiune !” Umil și simplu discurs funerar pentru niște oameni a căror moarte dădea viață Franței...

Cum toată lumea păzea Parisul, nimeni nu mai lucra. Nici nu mai găseau ce. Hrană puțină și scumpă. [...] Făina fusese oprită de către trupe la Sèvres și la Saint-Denis. Alte două regimente seseau, în timp ce regele făgăduia că îndepărtează trupele. [...]

La Fayette, „neîndoindu-se de faptul că toți reprezentanții Comunelor doresc să încredințeze apărarea lor cetățenilor înarmați”, propunea ca miliția cetățenească să poarte numele de *gardă națională*. [...] Denumirea aceasta părea să generalizeze, să extindă înarmarea Parisului la întregul regat, ca și cocarda albastră și roșie a orașului ; căreia, adăugându-i-se albul, vechea culoare franceză, a devenit cocarda întregii Franțe. [...]

De-abia pe ziua de 16, seara, Bailly întâlnindu-se din întâmplare cu Vicq d'Azyr, doctorul reginei, îl înștiințează că orașul Paris dorește venirea regelui, o așteaptă. Regele făgădui, și chiar în seara aceea îi scrisese domnului Necker, pentru a-l invita să se întoarcă.

Pe 17, regele pornește la drum la ora 9, foarte serios, trist și palid ; ascultase liturghia, se împărtășise, îl investise pe *Monsieur* locțiitor, pentru cazul în care ar fi fost ucis sau ținut prizonier ; regina, în timpul absenței sale, alcătuia cu mîna tremurătoare discursul pe care avea să-l rostească în fața Adunării, dacă regele ar fi fost reținut.

Fără gardă, dar înconjurat de trei sau patru sute de deputați, ajunge la ora 3 la barieră. Primarul, prezentîndu-i cheile orașului, spune : „Sînt

aceleași chei ce i-au fost încredințate lui Henric al IV-lea, care redobîndise dragostea poporului ; de data aceasta poporul a redobîndit dragostea regelui“. Cuvîntul acesta din urmă, atît de ade-vărat, de îndreptățit, a fost viu aplaudat.

În piața Louis XV se aflau trupe dispuse în cerc ; în mijloc, în formație de batalion, garda franceză. Batalionul se deschide, se înșiruie, lă-sînd să se vadă înlăuntrul său tunuri (cele ale Bastiliei ?). Pornește în fruntea cortegiului, urmat de tunuri și... la sfîrșit de rege.

În fața trăsorii regelui, mergea călare, îmbrăcat civil, cu spada în mînă, cu pălăria împodobită de cocardă și de panaș, comandantul La Fayette. Totul se desfășura după dispozițiile sale. Ordinea era desăvîrșită, asemeni și tăcerea. Nici un strigăt de „trăiască regele“. Din cînd în cînd se striga numai : „Trăiască națiunea !“ De la Point-du-Jour la Paris, de la barieră la Primărie, se aflau două sute de mii de oameni înarmați, dispunînd de poste treizeci de mii de puști, cincizeci de mii de sulite, iar în rest lăncii, săbii, spade, furci, seceri. Nici o uniformă, numai două șiruri ordonate pe toată lungimea aceasta imensă, avînd o grosime de trei oameni, alteori de patru și cinci.

Uimitoare apariție a națiunii înarmate !... Re-gele nu se putea înșela : nu era vorba de un partid. Atîtea feluri de arme, atîtea veșminte, dar aceeași inimă și aceeași tăcere ! [...]

Deputații mergeau primprejurul trăsorii rege-lui, cu fața tristă, frămîntați... Toată sărbătoarea asta avea ceva întunecat... Armele acelea primi-tive, furcile și secerile nu mîngîiau privirea. Tu-nurile care dormitau în tăcere prin piețe, împodobite cu flori, nu păreau a dormi prea adînc... Peste toate aceste aparențe de pace plutea

o imagine de război, limpede și grăitoare, fișiile steagului rupt al Bastiliei.

Regele coboară și Bailly îi prezintă noua cocardă, avînd culorile orașului, care devine însemnul întregii Franțe. Îl roagă să primească „semnul acela distinctiv al francezilor“. Regele și-o pune la pălărie, și, separat de suită de către mulțime, urcă pe sub bolta întunecoasă a Primăriei; deasupra creștetului său, săbiile încrucișate alcătuiau un tunel de oțel; un fel ciudat de-a da onorul, împrumutat uzanțelor masonice, și care părea cu două înțelesuri, încît puteai crede că regele trece pe sub furcile caudine¹.

Poporul nu avea cîtuși de puțin intenția de a-l displace, de a-l umili. Dimpotrivă: a fost întîmpinat cu o dragoste nespusă. Sala cea mare, în care notabilitățile se amestecau cu oameni de toate categoriile, oferea un spectacol ciudat: cei din față stăteau în genunchi, pentru a nu-i lipsi pe ceilalți de vederea regelui; toți cu mîinile întinse către tron și ochii plini de lacrimi. [...]

La plecare i s-a șoptit regelui că ar trebui să spună și el un cuvînt. Dar nu s-a putut scoate altceva de la el decît confirmarea gărzii orașenești, a primarului și a comandantului, precum și aceste puține cuvinte: „Vă puteți bizui pe dragostea ce v-o port“.

Electorii au fost mulțumiți: dar poporul nu. Își închipuise că regele, scăpat de sfetnicii cei răi, venise să fraternizeze cu orașul Paris. Cum așa! Nici un cuvînt bun, nici un semn? Totuși, la întoarcere, mulțimea îl aclamă; părea a simți nevoia să dea friu liber unui simțămînt de-atîta vreme

¹ Aluzie la cunoscutul episod din istoria romană cînd samniții, învingători la Caudium, în Campania, i-au silit pe romani să treacă pe sub jugul furcilor lor (321 î.e.n.).

infrînat. Armele toate erau răsturnate în semn de pace. Se striga : „Trăiască regele !“ A fost dus pe sus pînă la trăsura. O precupeață din hale i s-a aruncat de gît. Oamenii purtînd sticle au oprit caii, i-au dat să bea vin vizitiului, valetilor, cinstind împreună în sănătatea regelui. Acesta zîmbea, dar tot fără a scoate un cuvînt. Cea mai mică vorbă de bunătate rostită în clipele acelea s-ar fi răspîndit numaidecît, ar fi fost sărbătorită, ar fi avut un efect coplesitor.

Ajunse la palat cînd era mai bine de 9 seara. Pe scări, a dat peste regină și copii plîngînd cu toții, care i se aruncară în brațe... Așadar regele trecuse printr-o mare primejdie ducîndu-se să-și întilnească poporul ! Era oare poporul acesta dușmanul ?... [...]

În aceeași zi, vineri 17 iulie, ca pentru a protesta că regele nu întreprinde nimic, nu ia nici o măsură împotriva Parisului decît silit și constrîns, fratele său, contele d'Artois, cei din familiile Condé, Conti, Polignac, Vaudreuil, Broglie, Lambesc și alții fugiră din Franța. Nu fără greutate. Peste tot și-au dat seama cît le sînt de urite numele, cît de pornit e poporul împotriva lor. Clanul Polignac și Vaudreuil n-au putut scăpa decît vorbindu-i de rău, de-a lungul întregului drum, pe de-alde Vaudreuil și Polignac.

Conspirația curții, împreună cu alte zvonuri și mai rele care circulau în popor, ciudate toate și înfricoșătoare, tulburaseră închipuirea oamenilor, făcîndu-i pentru totdeauna bănuitori și neîncredători. Oamenii din Versailles, tot atît de înfierbîntați ca și cei din Paris, vegheau palatul zi și noapte, socotindu-l ca fiind cuibul tuturor trădărilor. Părea pustiu palatul acesta imens.

FRANȚA ÎNARMATĂ

Se întindea zvonul, tot mai nedezmintit, că tilharii care tăiau lanurile de grâu ca să lase poporul muritor de foame nu erau străini, cum se crezuse la început, nici italieni, nici spanioli, așa cum credeau cei din Marsilia, ci francezi, dușmani ai Franței, dușmani furibunzi ai Revoluției, uneltele și servitorii lor, bande plătite de ei. [...] Dimineata omul dădea fuga pe ogor să vadă dacă nu e răvășit. O dată cu scara venea și spaima, frica de-a nu arde cu casă cu tot în timpul nopții. Când se vorbea de tilhari, mamele își strîngeau copiii la piept, îi ascundeau.

Unde se afla oare oblăduirea regelui, pe care poporul se bizuise, dormind atîta vreme? Gîndul acelei vechi protecții care-l liniștea pînă într-atît, încît rămăsese tot nevîrstnic și deși crescuse mare, aproape că tot copil era. Oamenii începeau să simtă că, oricum ar fi fost Ludovic al XVI-lea, monarhia era prietena credincioasă a dușmanului.

Trupele regelui, care în alte timpuri ar fi părut un sprijin, ajunseseră acum să înspăimînte. Cine se afla în fruntea lor? Cei mai nerușinați dintre nobili, cei care-și ascundeau ura cel mai puțin. Îi asmuțeau, îi plăteau la nevoie pe soldați împotriva poporului, îi îmbătau pe nemții regimentelor lor; păreau că uneltesc ceva.

Omul trebuia să se bizuie pe sine, pe nimeni altul. Cum autoritatea și protecția publică lipseau cu desăvîrșire, îndatoririle lui de tată de familie îl făceau apărătorul alor săi. În casă la el intru-chipa judecătorul, regele, legea și spada, pentru a da îndeplinire legii, după vechea zicală: Cît de sărac, la el în casă omul rege este.

Mîna Dreptății, sabia Dreptății sînt pentru regele acesta ceea ce are : coasa, în lipsa flintei, tîrnăcopul, furca... Poftească acum tîlharii !... Dar nu-i așteaptă. Vecinii între ei, satele între ele se unesc, înarmate, și se duc pe cîmp să vadă dacă smintiții aceia îndrăznesc să vină... Înaintează, zăresc o ceată... Nu trageți... Sînt oameni dintr-alt sat, prieteni și rude, care caută și ei...

Franța s-a înarmat în opt zile. Adunarea Națională afla de la o zi la alta progresul uimitor al acestei revoluții ; la un moment dat s-a aflat în fruntea armatei celei mai numeroase care s-a pomenit de la cruciade încoace. Fiecare nou curier care sosea, uimea, speria aproape. Într-o zi i se spunea : „Aveți două sute de mii de oameni“. A doua zi : „Aveți cinci sute de mii de oameni“. Iar alții veneau apoi zicînd : „Un milion s-au înarmat săptămîna asta, două milioane, trei milioane...“

Și întreg poporul acesta înarmat, ridicat dintr-o dată din brazde, întreba Adunarea despre cele ce avea de făcut. [...]

Dreptul feudal se sprijinea încă pe acele acte fătarnice, în care se presupune că omul s-a legat împotriva lui însuși, în care cel slab, de teamă sau silit, se dăruia fără a-și păstra nimic, își dăruia viitorul, ziua de mîine, copiii ce-aveau să i se nască, generațiile viitoare. Ucazele acestea vinovate, rușinea firii omenești, dormeau nepedepsite de veacuri în adîncul castelelor.

Se vorbea mult de marea pildă a lui Ludovic al XVI-lea care îi eliberase pe ultimii dintre robii domeniilor sale. Mărunt sacrificiu, care a apăsat puțin asupra vistieriei și n-a avut în Franța aproape nici un imitator.

Cum ! se va spune, erau seniorii în 1789 niște oameni aspri, nemiloși ?

Cîtuși de puțin. Erau o categorie de oameni foarte amestecată, în general slabi ; iar fizicește decăzuți, ușuratici, senzuali și sensibili, atît de sensibili, încît nu puteau îndura vederea celor nevoiași. Îi vedeau numai în idile, în opere, în povestiri, în romane care-ți storc lacrimi de înduioșare ; plîng împreună cu Bernardin de Saint-Pierre, cu Grétry și Sedaine ; cu Berquin, Florian ; erau mulțumiți că plîng și-și spuneau : „Sînt un om bun“.

Avînd o inimă atît de simțitoare, firea ușuratică, mîna spartă, incapabili să reziste cînd se ivea un prilej de cheltuială, le trebuiau bani, mulți bani, mult mai mulți decît părinților lor. De aici necesitatea de a storce cît mai mult din pămînt, de a-l da pe țaran pe mîna oamenilor de afaceri, a arendașilor. Cu cît stăpînii erau mai buni la inimă, cu atît erau mai generoși și filantropi la Paris, iar supușii lor mureau de foame ; trăiau puțin pe la castele, pentru a nu vedea jalea de-acolo, de care sensibilitatea lor s-ar fi simțit prea jignită.

Așa se prezenta în general societatea aceasta, slabă, îmbătrînită, neputincioasă. Se cruța bucuros de vederea împilării, făcînd lucrul acesta prin interpuși. Totuși, nu lipseau nici acei nobili de provincie care aveau ambiția să mențină pe domeniile lor asprele tradiții feudale, cîrmuindu-și nemilos familiile și vasalii. Să nu-l amintim aici decît pe celebrul *prieten al oamenilor*, tatăl lui Mirabeau, dușmanul familiei sale, care-i ținea închiși pe toți, soție, fiu și fiice, umplînd închisorile de stat cu ei, deschidea procese împotriva vecinilor, aducea oamenii la disperare. Povestește că, dînd o serbare, a fost el însuși mirat de înfățișarea mohorită, sălbatică a țăranilor săi. Cred și eu : bieții oameni, aveau toate motivele să se teamă ca nu

cumva' prietenul oamenilor să-i socotească drept copiii săi.

Iată de ce nu trebuie să ne mirăm dacă țăranul, punînd în cele din urmă mîna pe arme, s-a slujit de ele răzbunîndu-se. Mulți dintre seniori jigniseră necruțător pe cei din satele lor, iar în ziua aceea au fost siliți să-și amintească. Unul înconjurase cu un zid fîntîna satului, confiscînd-o numai pentru el. Altul pusese mîna pe pămînturile comunale. Aceștia au pierit. Sînt cunoscute mai multe alte omoruri care, fără îndoială, au fost săvîrșite din răzbunare.

Exemplul înarmării generale a celor din orașe a fost urmat și de către sate. Luarea Bastiliei i-a încurajat să atace și ei bastiliile lor. Ceea ce e de mirare, știind cît îndurau, e că au început atît de tîrziu. Suferințele, răzbunările erau multe și vechi, înălțîndu-se într-o stivă înspăimîntătoare. Cînd avalanșa aceasta respingătoare, ținută în loc de gheață și zăpadă, s-a topit dintr-o dată, a dezlăntuit o asemenea mișcare, că putea rade totul în calea ei.

S-ar cuveni să putem desluși, pe scena aceasta uriașă și învălmășită, care era partea *bandelor ră-tăcitoare* de jecmănitori, a celor alungați de foamete, și care partea *țăranului la el acasă*, adică acțiunea comunelor împotriva seniorului.

Faptele rele au fost grijuliu adunate. Cele bune nu îndestul. Mulți seniori au găsit în vasalii lor niște apărători; de pildă, marchizul de Montfermeil, care cu un an înainte împrumutase o sută de mii de franci, pentru a-și ajuta oamenii. Pînă și cei mai îndîrjiți dădeau înapoi cîteodată în fața slăbiciunii. În Dauphiné, de pildă, un castel a fost cruțat pentru că înăuntru n-au găsit decît pe o

doamnă bolnavă, căzută la pat, și copiii ei ; țărani s-au mărginit să distrugă arhivele feudale.

În general, țăranii urcau întâi la castel pentru a cere arme. Apoi îndrăzneau mai mult, dădeau foc documentelor, titlurilor de proprietate. Cele mai multe din documentele acestea de servitute, cele mai nemiloase, mai împilatoare, se aflau mai curînd la grefe, în mîna procurorilor și a notarilor. Țăranii s-au îndreptat prea puțin într-acolo. Au nimicit mai ales vechiturile, ucazele originale. Titlurile acestea primitive, lăfăindu-se pe pergamente frumoase, împodobite cu sigilii victorioase, se păstrau în vistieria castelului, pentru a fi arătate la zile mari. Erau adăpostite în sipete prețioase, în tolbe de catifea purtate în adîncul ei de-o arcă de stejar — mîndria turnului de la castel. Nici un conac mai de soi nu se afla care să nu aibă alături de porumbarul feudal foișorul cu arhive.

Oamenii se duceau drept la turn. Acolo era pentru ei Bastilia, tirania, sfidarea, obrăznicia, disprețul față de om ; de veacuri în șir, turnul își bătea joc de cei din vale, secătîindu-i, întristîndu-i, zdrobindu-i cu umbra lui apăsătoare. Foișor de pază în timpurile vechi, apoi paznic al ținutului, mai tîrziu ajunge spaima lui. Ce altceva înseamnă turnul în 1789, dacă nu urîta mărturie a șerbiei, o jignire permanentă, care, în fiecare dimineață cînd omul se duce să are, îi amintește de străvechea umilire a stirpei lui : „Trudește, trudește, fiu de rob ; adună ; altul o să tragă foloasele ; trudește fără a nădăjdui vreodată“.

În fiecare dimineață, în fiecare seară, vreme de o mie de ani, dacă nu mai mult, turnul castelului era blestemat. Și a venit ziua cînd s-a năruit.

Ce mult ai întîrziat, zi măreață ! Cît te-au mai așteptat și te-au visat părinții noștri !... Numai

nădejdea că fiii lor te vor apuca i-a mai ținut în viață ; altminteri s-ar fi împotrivit să mai trăiască, ar fi pierit trudind... Eu însumi, tovarășul lor, răsturnând brazda alături de ei pe făgașul Istoriei, sorbind veninul dimpreună cu ei, ce oare mi-a îngăduit să re trăiesc durerosul ev de mijloc fără a-mi da sufletul ? Oare nu tu, o, minunată zi, cea dintîi a eliberării ?... Am trăit ca să te pot așterne pe hîrtie !

NOAPTEA DE 4 AUGUST

Era în ziua de 4 august, la ora 8 seara, oră solemnă, în care feudalitatea, la capătul unei domnii de o mie de ani, abdică, abjură, se afurisește.¹

Feudalitatea a vorbit. Poporul ia cuvîntul. Un deputat din Bretania de Jos, în portul tradițional al ținutului, un necunoscut, care n-a vorbit deloc pînă atunci și nici nu va mai vorbi, domnul Le Guen Kerengal, urcă la tribună și dă citire la vreo douăzeci de rînduri, acuzațoare, amenințătoare. Îi reproșă Adunării, cu o tărie, cu o autoritate neobișnuită, de a nu fi prevenit incendierea castelelor, zdrobind, spune el, armele nemiloase pe care le adăpostea, actele acelea înjosoare care-l scoboară pe om în rîndul dobitoacelor, care înhamă la jug om și vită deopotrivă, care îi rănesc sufletul... „Să fim drepți ; să ni se aducă titlurile acestea, monumente ale barbariei străbunicilor noștri.

Care dintre noi n-ar aprinde un rug ispășitor cu pergamentele acestea nelegiuite ?... Nu aveți o

¹ În noaptea de 4 august 1789 este proclamată abolirea privilegiilor feudale, regele dîndu-și consimțămîntul.

clipă de pierdut ; fiecă zi prilejuiește noi pîrjoluri ;
căderea imperiilor e vestită cu mai puțină zarvă.
Sau poate vreți s-ajungeți a da legi unei Franțe
pustiite ?“

CLERUL

Feudalitate, monarhie, biserică — din cele trei
ramuri ale străvechiului stejar, prima se prăbu-
șește la 4 august ; celelalte două se clatină ; aud
cum bîntuie furtuna printre ramuri, dar ele luptă,
țin piept, frunzele cad pe jos. Nimic nu se va pu-
tea împotrivi. Piară ceea ce se cuvine a pieri !...

Fără regrete și lacrimi deșarte. Ceea ce crede
că moare astăzi, de cită vreme, Dumnezeuule ! era
mort, sfîrșit, sterp !

Ceea ce învinuiește în chip copleșitor Biserica
în 1789 este starea de totală părăsire în care a
lăsat poporul. Ea singură, vreme de două mii de
ani, a avut sarcina să-l lumineze : iată cum a fă-
cut-o... Ce rost aveau pioasele citorii ale evului
mediu ? Ce îndatorire îi impuneau ele clerului ?
Mintuirea sufletelor, îmbunătățirea educației lor
religioase, îmblinzirea moravurilor, umanizarea
poporului... Era discipolul vostru, lăsat întru to-
tul pe mîinile voastre. Ce învățătură i-ați dat,
dascălilor ?

Începînd din veacul al doisprezecelea, urmați
a-i vorbi într-o limbă care nu mai e a lui ¹ ; cul-
tul a încetat de-a mai fi o învățătură pentru el.
Predica îi ținea locul ; puțin cite puțin dispare,

¹ Serviciul religios continua, ca și astăzi, să se facă în
limba latină.

ori se adresează numai bogaților. I-ați neglijat pe cei săraci, ați disprețuit gloata cea neșlefuită... Neșlefuită ? Din vina voastră. Din vina voastră există două popoare : cel de sus, mai mult decât civilizat, rafinat ; cel de jos, aspru, sălbatic, cu mult mai deosebit de celălalt decât a fost la origine. Vouă vă revenea să umpleți golul dintre ele, să-i ridicați fără încetare pe cei de jos, să faceți din cele două popoare unul singur... Acum e prea târziu și nu văd la mulțimea ai cărei stăpîni vă socotiți nici o lumină dobîndită, nici o îmblînzire a moravurilor ; ceea ce au pornește de la ei înșiși, din cele cu care i-a înzestrat firea, pe care le-a sădit în noi. Binele din ei purcede ; iar răul, necuviința, de unde li se trage, dacă nu de la cei răspunzători pentru sufletele lor, și care i-au părăsit ?

Ce-au devenit în 1789 faimoasele voastre mînăstiri, vechile voastre școli ? Pline de lenevie și tăcere. Crește iarbă în ele, păianjenii își țes pînza... Iar amvoanele ? mute. Și cărțile ? Goale. Veacul al optsprezecelea trece, un veac bătaios, cînd, din clipă în clipă, adversarii voștri zădarnic vă somează să vorbiți, să acționați, dacă mai sînteți în viață...

Un singur lucru v-ar putea apăra ; mulți dintre voi îl gîndesc, nimeni nu l-ar mărturisi. Faptul că de multă vreme învățătura a secătuit, că nu mai aveți ce învăța poporul, nemaiavînd nimic a-i spune, că v-ați trăit traiul, vremurile acelea cînd mai aveți ce împărtăși, cînd vă luptați cu argumente... că totul trece și se transformă ; pînă și ceriul o să treacă... Adînc împlîntați în tipare, neîndrăznind a ajuta fenixul să moară pentru a mai putea trăi, ați rămas fără grai, nefăcînd nimic, în sanctuar, pe locul preotului... Dar preotul nu mai era.

Ieșiți din templu. Stăteți acolo pentru binele poporului, ca să-i dăruți lumină. Ieșiți, făclia voastră s-a stins. Cei care au înălțat bisericile acestea, și vi le-au dat vouă, vi le cer înapoi. Ce-au însemnat? Franța de-atunci; dați-le Franței de astăzi. [...]

Astăzi (august 1789) Franța vă ia înapoi dijma; miine (2 noiembrie) vă va lua proprietățile. Cu ce drept? Un mare jurist o spune: „cu dreptul pe care-l dă *lipsa de moștenitori*“. Biserica, moartă, nu are urmași. Cui îi revine patrimoniul ei? Celui care a înzestrat-o, patriei, în sinul căreia se va naște noua Biserică.

La 6 august, în timp ce Adunarea lincezea în discutarea unui împrumut oferit de Necker și care, după propria-i mărturisire, nu putea acoperi nici două luni, un om urcă la tribună, un om care pînă atunci vorbise rar; de data asta n-a rostit decît puține cuvinte: „Bunurile eclesiastice aparțin națiunii“.

Mare rumoare... Cel care pusese curajos punctul pe *i* era Buzot¹, unul din capii viitorilor girondini; un chip tînăr și auster, înflăcărat și melancolic, unul din acei oameni care poartă pe frunte pecetea unei vieți scurte.

Împrumutul se încearcă a fi acceptat, cade, e reluată discuția, în sfîrșit e votat. Era greu să

¹ Fr.-Nicolas-Léonard Buzot (1760—1794), avocat și om politic. Deputat de extremă-stîngă în Statele generale, la început omul de încredere al lui Robespierre. Ulterior, îndrăgostit de doamna Roland și numărîndu-se printre preferații ei. Ca deputat în Convenție a susținut punctul de vedere al girondinilor, combătîndu-i pe foștii lui tovarăși de idci. După arestarea doamnei Roland, este unul dintre capii insurecției girondine de la Caen, cu intenția de a o putea elibera pe aceasta. După înfrîngerea insurecției, proscris, silit să se ascundă fără încetare, se sinucide.

fie votat, încă și mai greu să fie onorat. Cui i se împrumuta? Vechiului regim sau Revoluției? Încă nu se știa. Un lucru era sigur, limpede pentru toți: inutilitatea clerului, josnicia lui desăvârșită, din care izvora dreptul incontestabil al națiunii asupra bunurilor ecleziastice. Lumea cunoștea moravurile prelaților, neștiința clerului de rînd. Preoții aveau calități, oarecare putere de rezistență, dar învățătură deloc; peste tot unde dominau, erau o piedică în calea luminării poporului, readucîndu-l la înapoiere. Pentru a nu da decît un exemplu: Poitou-ul, civilizat în veacul al șaisprezecelea, ajunge în stare de barbarie sub influența lor; ne pregăteau mișcarea din Vendeea.

Nobilimea își dădea seama de toate acestea, la fel și poporul: în Caiete cerea a se da o întrebuintare mai utilă cutăror și cutăror bunuri bisericești. Și regii își dădeau seama: în mai multe rînduri inițiaseră reforme parțiale. [...] Dar mai erau multe de făcut.

Un membru al nobilimii, marchizul de Lacoste, e cel care la 8 august ia inițiativa unei propuneri categorice și limpede formulată: 1. bunurile ecleziastice aparțin națiunii; 2. dijma e desființată (nici o mențiune de răscumpărare); 3. titularii sînt pensionați; 4. salariile episcopilor și ale preoților vor fi fixate de către adunările provinciale.

DREPTUL DE VETO

Trebuia mai întîi și cu orice preț, fără vorbăraie și întîrziere, să se insiste¹ și să se obțină sancționarea decretului din 4 august, adică înmormîn-

¹ Pe lingă rege.

tarea lumii feudale ; trebuia ca pe baza acestor decrete generale să fie constituite legi politice, administrative, care să determine aplicarea în viață a celor dintii, adică să se organizeze, să se înarmeze Revoluția, să i se dea chip și putere, să se facă din ea o ființă vie. Astfel, ar fi fost mai puțin primejdioasă decât lăsînd-o la voia întîmplării, ieșîndu-și din matcă, nedeslușită și cumplită ca o stihie, ca o inundație sau ca un pirjol.

Trebuia mai ales ca lucrurile să fie grăbite. Pentru Paris a fost ca un adevărat trăsnet cînd a aflat că Adunarea își pierde timpul numai ca să stabilească dacă va recunoaște regelui *dreptul absolut de a împiedica (veto-ul absolut)*, sau numai *dreptul de a amîna*, de-a suspenda, doi ani, patru ani, șase ani... Patru ani, șase ani, Doamne, Dumnezeu! cît însemna asta pentru niște oameni care nu știau dacă a doua zi vor mai fi în viață.

Departe de-a înainta, se vedea bine că Adunarea dă înapoi. Făcuse două alegeri retrograde, trist de semnificative. L-a numit președinte pe episcopul de Langres, La Luzerne¹, partizan al veto-ului ; apoi pe Mounier², și el partizan al veto-ului.

¹ C  zar-Guillaume de La Luzerne (1738—1821), episcop de Langres, deputat în Statele generale, s-a retras în dioc  za sa după octombrie 1789. Emigrează în 1791, apoi se întoarce o dată cu Bourbonii. Ludovic al XVIII-lea  i restituie episcopatul, f c ndu-l cardinal.

² Jean-Joseph Mounier (1758—1806), judecător-regal sub vechiul regim, deputat în Statele generale. Unul dintre promotorii jur m ntului din sala Jeu-de-Paume. După octombrie 1789 av ntul Revolu iei îl  nsp im nt , d ndu- i demisia din funcția de deputat. Emigrează în 1790.  ntors ulterior, Bonaparte îl numește prefect  i membru în Consiliul de stat.

S-a rîs de ardoarea pe care poporul a pus-o în chestiunea aceasta. Mulți, se spunea, credeau că *veto*-ul era o persoană, sau o dare. Nu e nimic de rîs în asta, afară doar chiar de cei care zeflemiseau. Da, *veto*-ul făcea cît o dare, dacă avea drept să împiedice reformele, micșorarea impozitului. Da, *veto*-ul era un atribut cît se poate de personal; un om spunea: *mă opun*, fără nici o chibzuială, și totul era spus. [...]

Ai fi zis că Adunarea nu-și dă seama că avusese loc o revoluție. Cea mai mare parte a discursurilor puteau tot atît, de bine să slujească pentru un alt veac, un alt popor. Unul singur a rămas, discursul lui Sieyès, care a respins *veto*-ul. [...]

A definit *veto*-ul ca pe un simplu mandat de arestare dat de către un singur individ în contra voinței generale. [...]

Sosise vremea ca această Adunare să fie dizolvată. Născută înaintea mării revoluții care se înfăptuise, era cît se poate de eterogenă, neorganică, semăna cu haosul vechiului regim din care se trăgea. În ciuda numelui de Adunare *Națională*, cu care a botezat-o Sieyès, rămînea *feudală*, nu era altceva decît vechile State generale. Secole trecuseră peste ea de la 5 mai pînă la 31 august. Aleasă după procedeul străvechi și urmînd o lege barbară, reprezenta două sau trei sute de mii de nobili ori preoți printr-un număr de deputați egal cu al națiunii. Reunindu-i împreună cu sine, starea a treia slăbise, se moleșise. În fiecare clipă, fără măcar a-și da prea bine seama, le cînta în strună. Nici o măsură din cele luate nu erau altceva decît niște căi șterse, corcîte, nepuțințioase, primejdioase. Privilegiații care unelteau în afară cu sprijinul curții pentru a zădărnici Re-

voluția o stăvileau încă și mai mult în însăși sinul Adunării. [...]

Nu cunosc alt spectacol mai trist pentru natura umană decât cel care-l oferă aici Mirabeau. Vorbește în Adunare pentru *veto*-ul absolut, dar în termeni atât de obscuri, încît la început nici nu-ți dai seama dacă e pentru sau contra.

În aceeași zi, la Paris, prietenii săi susțin la Palais-Royal că a combătut *veto*-ul. Inspira atîta devotament tinerilor care îl înconjurau, încît nu s-au dat în lături să mintă cu îndrăzneală pentru a-l salva. „Îl iubeam ca pe o metresă“, spune Camille Desmoulins. Se știe că unul dintre secretarii săi a vrut să-și ia viața la moartea lui Mirabeau. [...]

În discursul acesta ciudat, susținuse vechiul sofism după care sancțiunea regală reprezenta o garanție a libertății, că într-un fel regele era un tribun al poporului, reprezentantul său. Un reprezentant irevocabil, iresponsabil și care nu dă niciodată socoteală !

Era cu sinceritate regalist și, așa fiind, nu s-a dat în lături mai tîrziu să accepte o pensie de la rege, pentru a ține casă deschisă deputaților. Își spunea că, la urma urmei, nu apăra decât propria lui convingere. Altceva însă, trebuie s-o spunem, îl corupea mai mult decât banii, un lucru pe care l-ai fi bănuیت cel mai puțin la omul acesta atît de mîndru prin atitudinea și cuvîntul său : ce anume ? frica.

Îi era frică de Revoluție, care se înălța tot mai sus, creștea... Vedea cum uriașul acela tînăr îl domină, că în curînd avea să-l măture din calea-i.

ca pe oricare altul... Și atunci se arunca în brațele a ceea ce se numea vechea ordine, haos și dezordine în toată legea... Din lupta aceasta pe care n-o putea purta, l-a salvat moartea.

POPORUL PORNEȘTE ÎN CĂUTAREA REGLUI

(5 octombrie 1789)

La 5 octombrie, opt sau zece mii de femei pornesc spre Versailles ; popor în număr mare le-a urmat. Garda națională îl silește pe domnul de La Fayette s-o ducă într-acolo în aceeași seară. La 6 octombrie poporul îl ia pe rege, silindu-l să locuiască la Paris. [...]

Cauza adevărată a acestei mișcări, sigură cât privește femeile și mulțimea cea mai nenorocită, nu a fost alta decât foamea. Cînd, la Versailles, e răsturnat un călăreț, oamenii omoară calul, îl mănîcă aproape crud.

Pentru marea majoritate a bărbaților, pentru gărzile naționale, cauza mișcării a fost onoarea, jignirea adusă de către curte cocardei pariziene, adoptată de către întreaga Franță ca semn al Revoluției. [...]

Poporul singur are această inițiativă ; el singur se duce să-l aducă pe rege, după cum singur a luat și Bastilia.

Ceea ce în rîndurile poporului e mai popor ca orice, vreau să spun mai instinctiv, mai inspirat, sînt, fără nici o îndoială, femeile. Ideea călăuzitoare a fost asta : „Pîinea lipsește ; hai să ne du-

cem după rege ; el o să aibă grijă, dacă va fi cu noi, ca piinea să nu mai lipsească. Hai să-l aducem *pe brutar !...*“

Judecată naivă, dar adîncă. Regele trebuie să trăiască în mijlocul poporului, să-i vadă suferințele, să sufere din această pricină, să alcătuiască una și aceeași familie. Ceremonia căsătoriei și a încoronării se asemănau în mai multe privințe : regele se căsătorea cu poporul. Dacă monarhia nu e tiranie, trebuie să se desfășoare ca o căsătorie, în deplină comuniune, ca părțile să trăiască după zicala simplă dar înțeleaptă a evului mediu : „Dintr-o piine, dintr-un blid să se înfrupte“.

Nu era oare un lucru bizar și împotriva firii, și care înăsprea inima regilor, ca ei să stea în singurătatea acăea egoistă, înconjurați de un popor artificial, de cerșetori dauriți, pentru a-i face să-și uite de popor ? Nici nu-i de mirare că regii au ajuns pentru el niște străini, niște ființe nemiloase și barbare. Dacă n-ar fi viețuit în izolarea lor de la Versailles, cum ar fi putut ajunge într-atît de nepăsători ? Numai văzînd aceasta și-ți dai seama că e un lucru imoral : o lume întreagă făcută anume pentru un singur om !... Numai stînd acolo, puteau uita de omenie, puteau semna, cum făcuse Ludovic al XIV-lea, izgonirea unui milion de oameni, sau să speculeze grînele, așa cum se întîmplase cu Ludovic al XV-lea.

Unirea întregului Paris răsturnase Bastilia. Pentru a-l cuceri pe rege și Adunarea, era nevoie să acționeze din nou ca un singur om. Gărzile naționale și poporul începeau să nu se mai înțeleagă. Pentru a-i apropia, pentru a-i face să nutrească același țel, nu trebuia altceva decît o provocare

a curții. Nici o înțelepciune politică n-ar fi izbutit ; trebuia să se întâmple o prostie. [...]

Prostia aceasta camarila reginei ar fi săvârșit-o de multă vreme, dacă n-ar fi întâmpinat o mare piedică, o mare împotrivire : Ludovic al XVI-lea. Nimănui nu-i era silă mai mare să-și schimbe obiceiurile decât regelui. Să-l lipsești de vînătoare, de forja lui, să-l împiedici să se culce de vreme, să-i zăpăcești orele de masă, de închinăciune la biserică, să-l urci în șa, să-l duci pe-un câmp de luptă, să faci din el un oștean sprinten, așa cum îl vedem pe Carol I în pinza lui Van Dyck, nu era lucru ușor. Bunul-simț îi mai spunea că risca mult dacă se declara împotriva Adunării Naționale.

Pe de altă parte, tocmai tabieturile lui, ideile în care fusese educat, în care copilărise, îl făceau să fie necăjit pe Revoluție, mai mult chiar decât micșorarea autorității regale. Nu și-a ascuns nemulțumirea cînd cu dărîmarea Bastiliei. Uniforma gărzii naționale purtată de către oamenii lui, valeții care ajunseseră locotenenți, ofițeri, cutare cîntăreț care cînta în capelă liturghia în haine de căpitan, toate astea îi răneau privirea : și le interzice servitorilor „să se mai ivească în prezența sa într-o ținută atît de nepotrivită“.

Era greu să-l urnești pe rege și într-o parte, și într-alta. În orice hotărîre care trebuia dezbătută se dovedea tare șovăielnic, dar cît privește vechile sale obiceiuri și idei, era de-o încăpăținare de neclintit. Pînă și regina, pe care o iubea atît de mult, n-ar fi izbutit să-l înduplece. Teama avea o și mai nefînsemnată influență asupra-i ; se știa unsul Domnului, persoana sa era sacră și inviolabilă ; de ce-ar fi avut a se teme ?

Regina însă era asaltată de-o mare de patimi, de intrigi, de zel interesat ; erau prelații, seniorii, toată aristocrația aceea care o defăimase atîta și care acum se apropia de ea, îi invadea apartamentele, o implora cu mîinele a rugăciune să salveze monarhia. Numai ea, spuneau ei, numai ea avea geniul, curajul acesta ; fiică a Mariei-Tereza, venise timpul, trebuia să arate ce poate... [...]

Neînțelegerile ivite între garda națională și popor i-a dat fără îndoială curaj curții, socotind că Parisul e slab : și a riscat o acțiune timpurie, care avea s-o piardă. Sosseau noi oșteni pentru garda personală, pentru trimestrul următor ; aceștia, fără a avea legături cu Parisul sau Adunarea, străini de spiritul cel nou, buni regaliști din provincie, aduceau toate prejudecățile de familie, îndemnurile taților și mamelor de a-l sluji pe rege și numai pe rege. Toți guarzii aceștia, deși unii dintre ei simpatizau cu libertatea, nu depuseseră jurămint, și încă mai purtau cocarda albă. Curtea încearcă să-i treacă de partea ei pe ofițerii regimentului Flandrei ca și pe cei din alte corpuri de armată, folosindu-se de gărzile personale. Se dă o mare masă pentru a-i aduna la un loc, unde nu sînt primiți decît unii ofițeri aleși pe sprinceană din rîndurile gărzii naționale de la Versailles și pe care curtea spera să-i cîștige.

Trebuie știut că orașul din Franța care ura cel mai mult curtea era cel care o vedea cel mai bine, adică Versailles-ul. Toți cei care nu aveau vreo funcție la curte ori nu erau servitori la palat erau revoluționari. Vederea neîncetată a fastului aceleia, a echipajelor minunate, a curtenilor trufași, disprețuitori, trezea pizma și ura oamenilor. Această stare de spirit a localnicilor îi făcuse să-l

numească locotenent-colonel al gărzilor naționale pe un patriot neînduplecat, om altminteri dușmănos, violent, pe nume Lecointre, negustor de pînzeturi. Poftirea celor cîțiva ofițeri nu i-a măgulit într-atît pe ei, cît i-a nemulțumit pe ceilalți.

O masă în cinstea gărzii personale putea să fie dată în sala de la Orangerie, sau în altă parte : dar iată că regele, lucru nou, pune la dispoziție magnifica sa sală de teatru, în care nu mai fusese dată o serbare de la vizita lui Iosif al II-lea. Vinurile curg din belșug. Se bea în cinstea regelui, a reginei, a delfinului ; cineva propune, cu sfială și abia șoptit, să se bea în cinstea națiunii, dar se fac cu toții că nu aud. Aproape de sfîrșit, sînt aduși grenadirii din Flandra, elvețienii și alți soldați. Bău cu toții, admiră sala, orbiți de reflexele fantastice ale acelui loc deosebit, unic, în care lojile, tapisate cu oglinzi, răsfrîng lumina în toate părțile.

Ușile se deschid. Intră regele, regina... L-au adus și pe rege, de curînd sosit de la vînătoare. Regina dă ocol meselor, frumoasă, purtîndu-și copilul în brațe... Toți tinerii aceia sînt vrăjiți, nu se mai recunosc. [...]

Atît de frumoasă și atît de nefericită !... În clipa cînd iese împreună cu regele, muzica atacă melodia atît de emoționantă : *O, Richard, o, regele meu, universu-ntreg te părăsește !* Inimile sînt străpunse... Mulți își smulg cocarda tricoloră, o iau pe cea a reginei, cocarda neagră, austriacă, devotîndu-i-se. Sau cel puțin cocarda tricoloră e întoarsă, și așa, pe dos cum e, devine albă. Muzicanții cîntă din ce în ce mai cu patimă, mai înflă-

cărat ; se aude marșul ulanilor, se dă semnalul de atac... Toți sar în picioare căutându-l pe dușman... [...]

Pe 3 octombrie un nou banchet ; curtea îndrăznește mai mult, limbile se dezleagă, contrarevoluția se afișează cu îndrăzneală ; mai mulți membri ai gărzii naționale se retrag indignați... Uniforma de gard național nu mai e admisă de rege. „N-ai inimă, îi spune un ofițer altui ofițer, de porți asemenea haine ?“ În marea galerie a palatului, în apartamente, doamnele nu mai lasă să circule cocarda tricoloră ; cu ajutorul batistelor, al fundelor lor, alcătuiesc cocarde albe, le prind ele însele. [...]

Bravii guarzi naționali de la Versailles se apărău cu mare greutate. Unul dintre căpitani lor fusese, de voie-de nevoie, împopotonat de către o doamnă cu coșcogeamite cocardă albă. Colone-lul negustor de pînzeturi Lecointre e indignat : „Cocardele astea o să se schimbe, spune el cu hotărîre, și încă în mai puțin de opt zile, ori totul e pierdut“. Avea dreptate ; cine ar fi putut tăgădui atotputernicia acestui simbol ? Cele trei culori însemnau ziua de 14 iulie și victoria Parisului, însemnau însăși Revoluția. [...]

Lecointre se duce de-a dreptul la Adunare, invită comitetul militar să ceară jurămîntul din partea gărzii personale. [...] Comitetul nu întreprinde nimic, temîndu-se să nu dea naștere la vreo ciocnire, să curgă sînge, și tocmai prudența aceasta a pricinuit vărsare de sînge.

Parisul resimțea adînc jignirea adusă cocardei sale ; se spunea că fusese cu josnicie sfișiată, călcată în picioare. În chiar ziua celui de-al doilea banchet, Danton ține un discurs tunător la cor-

dilieri¹. Duminică, se strîng de peste tot cocardele negre și albe. Oamenii se adună în grupuri amestecate, popor și burghezi, prin cafenele, la ușile cafenelelor, la Palais-Royal, în foburgul Saint-Antoine, la capătul podurilor, pe cheiuri. Zvonuri cumplite circulă despre războiul apropiat, despre liga reginei și a prinților împreună cu principii germani, despre uniforme străine, verzi și roșii, care erau văzute prin Paris, despre convoaiele cu grîne care nu mai soseau decît o dată la două zile, despre foametea care nu putea decît să crească, despre apropierea unei ierni aspre... „Nu e timp de pierdut, spuneau oamenii, dacă vrem să prevenim războiul și foametea, trebuie să-l aducem pe rege aici, altminteri îl vor răpi.“

Nimeni nu simțea lucrurile acestea mai bine decît femeile. Suferințele, ajunse de neîndurat, zdruncinaseră adînc familia, căminul. Una din femei dă alarma, simbătă 3 octombrie seara : văzînd că soțul ei nu e ascultat cum trebuie, aleargă la cafeneaua Foy, denunță complotul cocardelor antinaționale, arată care-i primejdia publică. Luni, în Hale, o fată pune mîna pe o tobă, bate adunarea generală, strînge toate femeile din cartier.

¹ În 1789, călugării cordilieri (ordin instituit în 1210 de către Sfîntul Francisc din Assisi) posedau în Franța 284 de mînăstiri. În 1790 acestea sînt închise, iar localul mînăstirii lor din Paris este afectat unuia din cele mai populare cluburi ale Revoluției, pe numele lui adevărat : *Societatea Prietenilor Drepturilor Omului și ale Cetățeanului*. Denumirea curentă a rămas însă aceea de *Club al cordilierilor*. Capii acestuia au fost : Danton, Camille Desmoulins, Marat, Chaumette, Hébert. Organul său, ziarul lui Marat, *L'Ami du Peuple*, împărtășea ideile de extremă-stîngă. Perioada de apogeu a cordilierilor a fost aceea din 1792, în timpul luptelor antigirondine. După asasinarea lui Marat, organul clubului devine *Le Vieux Cordelier*, de sub conducerea lui Camille Desmoulins.

Lucrurile acestea nu se întîmplă decît în Franța ; femeile noastre zămislesc bărbați curajoși și sînt curajoase ele însele. Țara Jeannei d'Arc, a Jeannei de Montfort și a Jeannei Hachette poate aduce pilda a sute de eroine. Una s-a remarcat cu prilejul luării Bastiliei, iar mai tîrziu se înrolează în război, ajunge căpitan de artilerie ; soțul ei era soldat. La 18 iulie, cînd regele vine la Paris, multe femei erau înarmate. Femeile s-au aflat în avangarda Revoluției. Nimic de mirare : sufereau mai mult.

Pe 5 octombrie, multe din aceste făpturi nenorocite nu puseseră nimic în gură de treizeci de ceasuri. Împrejurările acestea dureroase sfișiau inima, dar nimeni nu întreprindea nimic ; fiecare se închidea în sine, văitîndu-se de asprimea vremurilor pe care le trăiau. Duminică, pe 4, spre seară, o femeie curajoasă, nemaîndurînd ca lucrurile să se petreacă tot așa, aleargă din cartierul Saint-Denis la Palais-Royal ; își face loc prin mulțimea zgomotoasă care perorează, izbutește să se facă ascultată ; era o femeie de treizeci și șase de ani, bine îmbrăcată, la locul ei, dar puternică și îndrăzneată. Vrea ca poporul să pornească spre Versailles, ea va merge în frunte. Cei de față glumesc, ea trage o palmă unuia dintre mucaliți. A doua zi a plecat printre primele, cu sabia în mînă, a luat unul din tunurile de apărare ale orașului, a încălecat pe el și l-a dus la Versailles cu fitilul aprins.

Printre meșteșugurile pe cale de dispariție, care păreau să se stingă o dată cu vechiul regim, era și acela de sculptor în lemn. Se lucra mult în felul acesta, și pentru biserici, și pentru interioare. Multe femei sculptau. Una dintre ele, Madeleine

Chabry, nemaiscoțind-o la capăt cu indeletnicirea aceasta, se instalase ca florăreasă în cartierul unde se afla Palais-Royal, sub numele de Louison ; era o fată de șaptesprezece ani, drăguță și spirituală. Poți pune prinsoare cu toată îndrăzneala că nu foamea a dus-o la Versailles. N-a făcut decît să urmeze mișcarea tuturor, lăsindu-se în voia inimii ei bune și a curajului. Femeile o fac căpitanul și oratorul lor.

Se mai aflau multe altele pe care nu foamea le îndemna la acest marș. Erau numeroase negustorese, portărese, femei publice — compătimitoare și miloase cum adesea sînt. Se mai afla și un număr însemnat de negustorese din Hale : cum erau foarte regaliste, doreau cu atît mai mult să-l aibă pe rege la Paris. [...]

Precupețele nu se numără printre cele care au de îndurat de pe urma lipsurilor ; negoțul lor le pune la adăpost. Dar văd nenorocirile celorlalți mai bine ca oricine, resimțindu-le cu durere ; trăind mereu în piață, nu sînt străine, ca noi, suferințelor poporului. Îi compătimesc pe cei nenorociți, sînt bune cu ei ca nimeni alții. În ciuda apucăturilor lor grosolane, a cuvintelor aspre și pline de pornire, au cel mai adesea o inimă de aur, ascunzînd comori de bunătate. Am văzut cum picardele, precupețele din Amiens, biete vînzătoare de legume, au salvat viața unui tată cu patru copii, gata să fie ghilotinat ; era pe timpul cînd trebuia să fie uns Carol al X-lea ; și-au părăsit negoțul, familia, s-au dus la Reims, l-au înduioșat pe rege, i-au smuls iertarea, iar la întoarcere și-au dat fiecare obolul, strîngînd o sumă frumusică pe care au dăruit-o tatălui rămas în viață, nevastei și copiilor, trimițîndu-i la ei acasă.

La 5 octombrie, la ora 7, au auzit bubuitul tobei și n-au rezistat. O fetiță luase o tobă de la guarzi și bătea, să se strângă toată lumea. Era într-o luni; Halele rămîn pustii, pleacă toate: „Îl vom aduce, spuneau ele, pe brutar, pe brutăreasă... Și vom avea plăcerea s-o auzim vorbind pe *maica noastră* Mirabeau.“

Halele se îndreaptă spre Versailles, asemeni și foburgul Saint-Antoine. Pe drum, femeile le luau pe toate cu care se întâlneau, amenințându-le, pe cele care nu voiau, că le taie părul. Mai întâi se îndreaptă spre Primărie. [...] Garda națională prezintă baioneta celor patru-cinci sute de femei care se și adunaseră. Pe de altă parte, în fundul pieții, se afla cavaleria gărzii. Femeile nu s-au simțit stinjenite. Țintesc cu pietre în cavalerie, în infanterie; ostașii nu s-au putut hotări să tragă asupra lor; forțează ușile Primăriei, pătrund prin toate birourile. Multe erau frumos îmbrăcate, punându-și pentru ziua aceea o rochie albă. Întrebau curioase la ce slujea fiecare sală, rugându-i pe reprezentanții districtelor să se poarte frumos cu cele pe care le luaseră cu de-a sila, și dintre care multe erau însărcinate, sau pierite de spaimă. Altele, flămînde, strigau cu sălbăticie: „Pline și arme!“ Bărbații erau niște lași, aveau ele să le-arate ce-i acela curaj... Toți oamenii de la Primărie erau buni de pus în ștreang, iar hîrțile, hîrtoagele alea trebuiau azvîrlite pe foc... Și erau cît pe ce s-o facă, să dea foc, poate, și clădirii... Dar iată că un bărbat le oprește, foarte înalt, îmbrăcat în negru, cu o față serioasă și mai tristă încă decît hainele. Femeile vor la început să-l ucidă, crezînd că e de la Primărie, un trădător... El le spune că nu e trădător, ci ușier de meserie,

unul dintre învingătorii Bastiliei. Era Stanislas Maillard¹. [...]

Nici Bailly, nici La Fayette nu sosiseră. Maillard se duce la comandantul adjunct, spunându-i că nu există decît o singură cale să se pună capăt la toate, și anume, ca el, Maillard, să ducă femeile la Versailles. [...] Coboară, bate toba, obține tăcere, vorbește. Chîpul tragic și impietrit al bărbatului celui înalt și negru a făcut o impresie bună în piața Grève; părea un om chibzuit, potrivit să ducă lucrurile la capăt. Femeile, care se și puseseră în mișcare luînd cu ele și tunurile Primăriei, îl numesc căpitanul lor. Maillard trece în frunte, însoțit de opt sau zece toboșari; șapte-opt mii de femei îi urmează, apoi cîteva sute de bărbați înarmați, și, în sfîrșit, în chip de arier-gardă, o companie din voluntari de la Bastilia. [...]

Se făcea tîrziu, foamea creștea. Trecînd prin Chaillot, Auteuil, Sèvres, era greu să-i împiedici pe nenorociții aceia flămînzi să fure de-ale gurii. Dar Maillard era neînduplecat. Ajuns la Sèvres, convoiul nu mai poate; dar nu se găsea nimic, nici chiar pe bani; toate ușile erau închise, în afară de una singură, ușa unui bolnav; cu ajutorul acestuia, Maillard a făcut rost, plătind, de cîteva ulcele de vin. Apoi a numit șapte oameni, însărcinîndu-i să-i aducă pe brutarii din Sèvres cu tot ce-aveau de mîncare. Aveau opt plini cu totul,

¹ Stanislas-Marie Maillard (1763—1794), revoluționar francez; s-a distins în momentele importante ale Revoluției: 14 iulie 1789 (numit căpitan al companiei învingătorilor Bastiliei), 5 octombrie 1789 (aducînd familia regală de la Versailles la Paris), 2 septembrie 1792, cînd a insistat pentru instituirea unui tribunal extraordinar, pentru a încetini valul execuțiilor. Moare bolnav în 1794.

treizeci și două de livre pentru opt mii de inși... Au fost împărțite și convoiul s-a tîrit mai departe. Oboseala le-a făcut pe cele mai multe femei să lepede pușca. Altminteri Millard le și spusese că, dacă aveau de gînd să-i facă o vizită regelui, Adunării, să-i miște, să-i înduioșeze, nu se cuvenea să se înfățișeze în felul acela războinic. Tururile sînt trecute la coadă, ascunse oarecum. Înțeleptul ușier voia o *înfățișare pașnică*, pentru a vorbi ca la judecătorie. La intrarea în Versailles, pentru a-și dovedi din plin gîndurile pașnice, dă semnalul ca femeile să înceapă cîntecul *Henric al IV-lea*.

Locuitorii din Versailles erau încîntați, strigau : „Trăiască pariziencele !“ Privitorii străini nu vedeau decît o faptă nevinovată în acțiunea acelei mulțimi venite să ceară regelui ajutor. Un om puțin favorabil Revoluției, genevezul Dumont¹, care prînzea la Palais des Petites-Ecuries și se uita pe fereastră, a spus el însuși : „Tot poporul acela nu cerea decît pîine“.

Sedința Adunării fusese în ziua aceea foarte furtunoasă. Regele nu voia să *sanctioneze* nici Declarația drepturilor, nici hotărîrile din 4 august. [...]

„Dacă acceptați răspunsul regelui, spune Robespierre, nu mai poate fi vorba de-o Constituție și nici de dreptul de-a avea vreodată“. [...]

Adunarea hotărăște să se trimită la rege o delegație pentru a cere acceptarea fără restricții a

¹ *Pierre-Etienne-Louis Dumont* (1759—1829), pastor protestant din Geneva, publicist amestecat în viața politică și religioasă a țării sale, silit la expatriere. A întreținut relații cu Mirabeau. A lăsat lucrarea : *Amintiri despre Mirabeau și despre primele două Adunări legislative* (1832), precum și *Memorii*.

Declarației drepturilor. La ora trei, Target ¹ anunță Adunarea că o mare mulțime s-a strâns în fața ușilor ce dau în Avenue de Paris.

Toată lumea era la curent. În afară de rege. Plecase dimineța, ca de obicei, la vânătoare. Cătreiera pădurile de la Meudon. Trimiseseră să-l caute. [...]

Între timp Maillard ajunsese în fața sălii în care delibera Adunarea Națională. Toate femeile voiau să intre. Numai cu mare greutate le-a convins să intre doar cincisprezece. S-au instalat la bară, avînd în frunte un ostaș al gărzii naționale, una dintre ele care purta în vârful unei prăjine o tobă din țara bascilor, iar la mijloc, pe lunganul de ușier, îmbrăcat în hainele lui negre, sfîșiate, cu sabia în mînă. Soldatul se repezi să aducă la cunoștința Adunării că dimineța, cum nimeni n-a găsit pîine la brutării, el a vrut să bată clopotul de alarmă, că era cît pe ce să fie spînzurat, că scăpase mulțumită doamnelor care-l însoțeau. „Am venit, spuse el, să cerem pîine și pedepsirea gărzii personale care a insultat cocarda. Sîntem buni patrioți. În drumul nostru am sfîșiat toate cocardele negre... Voi avea plăcerea să rup una chiar în văzul Adunării.” La aceste cuvinte, Maillard adăugă cu gravitate : „Va trebui ca toată lumea să poarte cocarda patriotică”. [...]

Femeile, nerăbdătoare, strigau toate într-un glas : „Vrem pîine ! Vrem pîine !” Maillard începu atunci să zugrăvească situația jalnică în care se zbătea Parisul, cum convoaiele cu grîne erau

¹ *Guy-Jean-Baptiste Target* (1733—1806), avocat și om politic. Reprezentant al stării a treia în Statele generale, a luat parte activă la elaborarea primei constituții. Refuzul de a-l apăra pe Ludovic al XVI-lea l-a ferit de persecuțiile din timpul terorii.

interceptate de alte orașe sau de către aristocrați. „Vor, spuse el, să ne omoare. Un morar a primit 200 de livre ca să nu macine, cu făgăduiala să capete tot pe atita în fiecare săptămână.“ Adunarea : „Dați numele ! Dați numele !“ Chiar în sinul Adunării abatele Grégoire vorbise de zvonul acela ; Maillard îl aflase pe drum.

„Dați numele !“ Femeile strigară la întâmplare : „E arhiepiscopul Parisului“.

În clipa aceea, când viața multor oameni nu atârna decît de-un fir de păr, Robespierre luă o inițiativă gravă. El singur îl sprijini pe Maillard, spunînd că abatele Grégoire vorbise despre faptul acela, că fără îndoială avea să dea și alte lămuriri.

Alți membri ai Adunării s-au arătat fie plini de linguşire, fie amenințători. Un deputat al clerului, abate sau prelat, veni și-i întinse uneia dintre femei mîna, ca să i-o sărute. Această se înfurie și spuse : „Da' ce sînt eu să sărut laba unui ciine ?“ [...]

Maillard, reluînd cele de mai înainte, rugă Adunarea să poftască pe cei din garda personală să repare jignirea adusă cocardei. Unii deputați dezmințeau. Atunci Maillard insistă în termeni mai necontrolați. Președintele Mounier îl făcu să fie atent față de respectul datorat Adunării, adăugînd cu nechibzuință că toți cei care doresc să fie cetățeni n-au decît să fie cît poftesc... Asta i-a dat apă la moară lui Maillard ; nu scapă ocazia și răspunde : „Oricine trebuie să fie mîndru de numele de cetățean. Iar dacă se află cineva în augusta Adunare care să se simtă dezonorat din această pricină, trebuie să fie exclus din rîndurile ei“. Adunarea freamătă, aplaudă : „Da, sîntem cu toții cetățeni“.

În aceeași clipă este adusă o cocardă tricoloră din partea gărzii personale. Femeile strigă : „Trăiască regele ! Trăiască domnii din garda personală !“

Mounier, nădăjduind că va putea să expedieze delegația, spuse atunci că Adunarea nu scăpase nimic din vedere pentru procurarea alimentelor, la fel și regele, că vor căuta și alte căi, că se puteau retrage liniștiți.

Maillard nu se clintea, adăugînd : „Nu, nu-i de-ajuns“.

Un deputat propune atunci să-i fie înfățișată regelui situația jalnică a Parisului. Adunarea decretează, iar femeile, înflăcărîndu-se la această speranță, săreau de gîtul deputaților, îl îmbrățișau pe președinte, oricît se ferea el. „Dar Mirabeau unde e ? mai spuneau ele. Tare am vrea să-l vedem pe contele nostru Mirabeau !“ [...]

Între timp, poporul încă nu întreprinsese nimic. De la ora 3 la ora 8 seara, a fost răbdător, cuminte, afară de strigătele și huiduielile care țîșneau la trecerea vreunei uniforme de-a gărzii personale, atît de urîtă. Un copil azvîrli cu pietre.

Regele fusese găsit ; venise de la Meudon fără să se grăbească.

Mounier, recunoscut în sfîrșit, e lăsat să intre împreună cu douăsprezece femei. Îi vorbi regelui despre lipsurile din Paris ; miniștrilor, despre cererea Adunării, care aștepta acceptarea fără restricții a Declarației drepturilor și a altor articole constituționale. Regele lua aminte cu bunătate la ce spuneau femeile. Tînăra Louise Chabry promise misiunea să vorbească, dar, aflîndu-se în fața regelui, emoția i-a fost atît de puternică încît de-abia putu rosti : „Pîine !“ și se prăbuși fără cunoștință. Regele, foarte mișcat, porunci să i se

dea primul ajutor, iar cînd la plecare ea voi să-i sărute mîna, o sărută ca un tată.

Louise ieși regalistă convinsă, strigînd „Trăiască regele !“ Femeile care așteptau în fața palatului, furioase, începură să spună că fusese mituită ; degeaba își întoarse Louise buzunarele pe dos, arătînd că n-are bani ; femeile îi petreceau jartierele pe după gît, voind s-o spînzure. Cu mare greutate a fost scoasă din mîna lor. A trebuit să urce iar la palat, să capete de la rege un ordin scris pentru aducerea convoaielor de grîne și care să înlăture orice piedici în aprovizionarea Parisului.

La cererile președintelui Adunării, regele răspunsese liniștit : „Reveniți către orele 9“. Mounier rămăsese mai departe la palat, la ușa Consiliului, cerînd insistent un răspuns, bătînd în ușă din oră în oră, pînă la zece seara. Dar nimic nu se hotăra.

Ministrul Parisului, domnul de Saint-Priest¹, aflase despre evenimentele zilei foarte tîrziu (ceea ce dovedește cît de neprevăzută a fost plecarea spre Versailles, cît de spontană). Propuse ca regina să se ducă la palatul Rambouillet, ca regele să rămînă, să reziste și, la nevoie, să lupte ; numai plecarea reginei ar fi liniștit poporul, ar fi aplanat o ciocnire.

Domnul Necker voia ca regele să plece la Paris, să se încredințeze poporului, cu alte cuvinte să fie deschis, sincer, să accepte Revoluția.

¹ Contele de Saint-Priest (1735—1821), om de arme, ambasador, ministru fără portofoliu în cabinetul lui Necker din decembrie 1788—iulie 1789. După căderea Bastiliei este numit secretar de stat al casei regale, apoi, din august 1790, ministru de interne. Partizan al reformelor moderate, este atacat în același timp și de extrema-dreaptă și de cea stîngă ; își dă demisia, apoi emigrează.

Ludovic al XVI-lea, fără a decide în vreun fel, amină Consiliul, pentru a o consulta pe regină.

Regina dorea din inimă să plece, dar împreună cu regele, să nu lase de capul lui un om atît de nehotărît ; numele regelui era arma ei în cazul cînd s-ar fi început un război civil. Către ora şapte, Saint-Priest află că domnul de La Fayette, luat de către garda naţională, se îndreaptă spre Versailles. „Trebuie să plecaţi pe loc, spuse el. Regele, aflat în fruntea trupelor, va trece fără nici o greutate“. Dar era cu neputinţă ca regele să fie hotărît în vreun fel. Ludovic al XVI-lea credea (cît se poate de greşit), că, în lipsa lui, Adunarea îl va numi rege pe ducele de Orléans. Gîndul fugii nu-i era de loc pe plac, se plimba cu paşi mari, repetînd din timp în timp : „Un rege fugar ! Un rege fugar !“ Dar cum regina insista asupra plecării, s-a dat ordin ca trăsurile să fie pregătite. Dar nu mai era timp

POPORUL ÎL ADUCE PE REGE LA PARIS

(6 octombrie 1789)

Cinci trăsurile se prezentară la poarta palatului pentru a ieşi ; era regina, se spunea, care se duce la Trianon. Un elveţian deschide poarta, un guard o închide. „Ar fi primejdios pentru majestatea-sa, spune comandantul, să se îndepărteze de palat.“ Trăsurile se întorc escortate. Nu mai era chip de trecut. Regele era prizonier.

Acelaşi comandant salvă viaţa unui oştean din garda personală, pe care mulţimea voia să-l rupă în bucăţi pentru că trăsesese în popor. A făcut ce-a

făcut și l-a scăpat pe om ; oamenii se mulțumiră cu calul, care a fost sfirtecat ; apoi începură să-l frigă la foc în piața Armelor ; dar mulțimea era atât de flămîndă încît l-a mîncat aproape crud.

Ploaia cădea. Oamenii se adăposteau pe unde nimereau, unii au forțat poarta care dădea spre marile grajduri, unde se afla regimentul Flandrei, și s-au amestecat cu soldații. Alții, cam patru mii, rămăseseră în sala Adunării. Bărbații erau destul de liniștiți, dar femeile îndurau greu starea aceea de inacțiune ; vorbeau, strigau, se agitau. Numai Maillard era capabil să le readucă la tăcere, și nu izbutea decît vorbind în fața Adunării.[...]

La ora 8, altă tentativă. Se aduce o scrisoare din partea regelui, în care acesta, fără a pomeni de Declarația drepturilor, promitea în termeni vagi libera circulație a grînelor. Probabil că în clipa aceea ideea fugii predomina la palat. Fără a-i răspunde nimic lui Mounier, care sta tot timpul la ușa consiliului, regele trimitea scrisoarea aceea pentru a da de lucru mulțimii ce aștepta. [...]

Inima regelui începea să se înmoaie ; simțea că regina e în primejdie. Oricît de dureros ar fi fost pentru conștiința sa să consacre opera legislativă a filozofiei luminilor, semnă la ora 10 seara Declarația drepturilor.

Mounier putu în cele din urmă să plece. Se grăbea să conducă Adunarea, ca președinte al ei, înaintea sosirii acelei mari armate dinspre Paris, ale cărei gînduri nu le știa. Intră în sală, dar Adunarea nu mai era : ședința fusese ridicată ; mulțimea, din ce în ce mai zgomotoasă, mai pretențioasă, ceruse să se scadă prețul pîinii, al cărnii. Mounier găsi pe locul său, în scaunul prezidențial, o femeie corpulentă, care știa să se poarte, ținea clopoțelul într-o mîină și nu se sculă decît cu părere de rău.

Mounier dădu dispoziție ca deputații să fie pe cât posibil convocați ; în așteptare, vesti poporul că regele semnase articolele constituționale. Femeile, făcând atunci roată în jurul lui, îl rugau să le dea și lor o copie ; altele spuneau : „Dar, domnule președinte, oare o să tragem vreun folos din asta ? bietii oameni din Paris o să aibă pâine ?“ Iar altele : „Ni-e tare foame. N-am mâncat astăzi.“ Mounier le spuse că va fi adusă pâine de la brutării. Din toate părțile hrana începea să sosească. Cei din sală începură să înfulece cu mare zgomot.

Femeile, în timp ce înghițeau dumicații, schimbau cite-o vorbă cu Mounier : „Dragă domnule președinte, oare de ce-ai apărut dumneata nenorocitul ăla de *veto* !... Ia aminte la lanternă ¹ !“ Mounier le răspundea hotărît că nu era în măsură să judece, că erau înșelate ; că el mai bucuros și-ar fi dat viața decît să-și trădeze conștiința. Răspunsul ăsta le-a plăcut tare mult ; de-atunci i-au purtat mult respect și prietenie.

Numai Mirabeau s-ar fi putut face ascultat, ar fi acoperit larma aceea. Dar nu-i păsa. Îl frământau, se vede, gânduri neliniștitoare.[...]

Regele incredință gărzii naționale posturile exterioare de pază ale palatului ; garda personală le păstra pe cele din interior. Nici chiar posturile din afară nu i-au fost incredințate toate lui La Fayette. Una din patrulele sale vrînd să treacă în parc, i se închide poarta. Parcul era ocupat de garda personală și de alte trupe ; pînă la ora două dimineata l-au așteptat pe rege, pentru cazul cînd s-ar fi hotărît să fugă.[...]

¹ În timpul Revoluției, poporul punea adesea streangul spînzurătorii pe tija de metal a felinarelor (*lanternes*) publice.

La ora trei, Adunarea ridicase ședința. Poporul se împrăștiase, se culcase cum nimerise, prin biserici sau în altă parte. Maillard și multe dintre femei, între altele Louison Chabry, porniseră spre Paris, puțin după sosirea lui La Fayette, ducînd cu ei decretele asupra grînelor și Declarația drepturilor.[...]

Regele se ivește în balcon. Un strigăt se înalță din toate piepturile : „Trăiască regele ! Trăiască regele !“

„Regele la Paris !“ e cel de-al doilea strigăt care se aude. Întregul popor îl repetă, armata toată îi ține isonul.

Regele simțea cea mai mare neplăcere să părăsească Versailles-ul. Să părăsească reședința regală era pentru el același lucru cu a părăsi regalitatea. [...] Trebuia să părăsească Versailles-ul, să străbată mulțimea asta cumplită... Ce i se va întîmpla reginei ? Curtea aproape că nici nu îndrăznea să se gîndească. [...]

În sfîrșit, lumea află că regele consimte să plece la Paris ; Adunarea, la propunerea lui Mirabeau, hotărăște că, pentru sesiunea aceea, e inseparabilă de rege.

Ziua înaintează, e aproape ora unu. Trebuie să plece, să părăsească Versailles-ul... Adio, veche monarhie !

O sută de deputați îl înconjoară pe rege, o armată întreagă, un întreg popor. Se îndepărtează de palatul lui Ludovic al XIV-lea pentru a nu se mai întoarce niciodată.

Toată mulțimea aceea se pune în mișcare, se îndreaptă spre Paris, înaintea și în urma regelui.

Bărbați, femei, merg cum pot, pe jos, călare, în trăsură, pe rădvanele pe care le găsesc, pe afetul

tunurilor. Pe drum se încrucișează plini de bucurie cu un convoi de grâne, semn bun pentru orașul înfometat.

Femeile duceau în vârful sulitelor bucăți mari de pîine, altele ramuri de plop, îngălbenite de zilele lui octombrie. Erau tare vesele, binevoitoare în felul lor, afară de unele glume la adresa reginei.[...]

Se gîndeau cu toate că nu vor mai muri de foame, avîndu-l pe rege alături. Erau încă toate regaliste și bucuroase foarte că în sfîrșit *tătucul cel de treabă* avea să încapă pe mîini bune ; nu prea era mintos, își călcase cuvîntul : dar din vina nevesti-si ; nu-i nimic ; Parisul nu ducea lipsă de femei la locul lor, ele aveau să-l sfătuiască mai bine.

Totul era vesel, trist, violent, spiritual și sumbru în același timp.

Toți sperau în bine, dar cerul a făcut pe dos. A plouat. Oamenii mergeau încet, înglodați adînc. Din clipă în clipă, în semn de bucurie, sau pentru a-și descărca armele, mulți trăgeau în aer.

Trăsura regală, escortată de La Fayette în dreptul portierei, înainta ca un sicriu. [...]

Iată-l pe rege la Paris, în singurul loc unde se cuvenea să se afle, în însăși inima Franței. Să nădăduim că se va arăta demn.

Revoluția de la 6 octombrie, necesară, firească și îndreptățită, cu adevărat spontană, neprevăzută, profund populară, aparține mai ales femeilor, după cum cea de la 14 iulie e a bărbaților. Bărbații au luat Bastilia, femeile l-au luat pe rege.

Ziua de 1 octombrie a fost stricată de către doamnele de la Versailles.

Pe 6, totul a fost dres de către femeile din Paris.

LUPTĂ RELIGIOASĂ

La 3 noiembrie, Adunarea decretează că bunurile clerului *sînt la dispoziția națiunii*. În decembrie, va decreta, în termenii propuși de Thouret¹, destituirea clerului ca stare, că *nu mai există* (în calitate de reprezentant al națiunii).

Sînt puse în vînzare bunuri eclesiastice în valoare de patru sute de milioane. Numai orașul Paris cumpără în valoare de două sute de milioane. Toate celelalte municipalități îi urmează pilda.

Procedeul acesta era cît se poate de nimerit. Puțini oameni ar fi voit să exproprieze ei înșiși clerul ; singure municipalitățile își puteau lua asupra-le această operație neplăcută. Trebuiau să cumpere, apoi să vîndă din nou. Oamenii șovăiau mult, în special țaranii, iată de ce orașele trebuiau să le dea exemplu, să cumpere, să revîndă, întîi casele eclesiastice ; veneau apoi vînzările de pămînturi.

Toate aceste bunuri slujeau drept ipotecă bancnotelor puse în circulație de către Adunare. Fiecărei serii de bancnote îi era afectat² un lot de pămînturi ; de aceea biletele au căpătat numele de *asignate*.

¹ Jacques-Guillaume Thouret (1746—1794), avocat sub vechiul regim, se remarcă prin activitatea sa liberală. Deputat în Statele generale. După închiderea sesiunii, își exercită funcția în care fusese investit din 1791, aceea de judecător la tribunalul de casație. Denunțat cum că ar fi luat parte la un complot dantonist, este trimis la eșafod.

² În lb. fr. : *assigner*.

Revoluția făcuse două lucruri pentru cler : redase existența, îmbunătățindu-le situația materială, preoților simpli, dăduse libertate călugărilor. Tocmai asta a și permis episcopatelor să-i asmută împotriva Revoluției : pe orice preot prieten al Revoluției ¹, episcopii îl desemnează urii și disprețului public, ca pe unul ce s-a dat de partea bunurilor acestei lumi, lăsându-se cumpărat, corupt de ele.

Ciudat lucru : pentru a-și apăra averile lor monstruoase, milioanele lor, palatele, caii și amantele, impuneau prelații preoților simpli legile martiriului. Cutare față bisericească, vrînd să-și păstreze cele opt sute de mii de livre rentă, îl rușina pe preotul de țară pentru cei o mie două sute de franci pe care îi primea din partea Adunării.

Clerul inferior s-a aflat astfel dintru început pus, pentru chestiuni bănești, în situația de a alege. Episcopii nu le-au lăsat nici o clipă de gîndire, declarînd că dacă preotul era de partea națiunii, era împotriva Bisericii, în afara unității catolice, în afara cinului episcopal și al Sfintului Scaun, un om corupt, alungat de la sinul celorlalți, un renegat și un apostat.

FEDERAȚIILE

Fondul naturii umane înseamnă sociabilitate. Fuseseră găsite născociri fără număr împotriva firii pentru a împiedica oamenii să se apropie. Vămi interioare, taxe nesfîrșite pe drumuri și pe

¹ Care depusese jurămintul de fidelitate față de Revoluție, așa-numiții *prêtres assermentés* (spre deosebire de cei *non assermentés*).

fluvii, o diversitate infinită de legi și regulamente, greutăți, măsuri și monezi felurite, rivalități gri-julu în întreținute între orașe, între sate și între corporații... Într-o bună dimineață piedicile acestea cad, zidurile cele străvechi se năruie... Oamenii se privesc, se recunosc a fi semenii, se miră că au putut trăi fără să știe unii de alții atîta vreme, regretă pornirile necugetate de ură care i-a înșingurat atîtea veacuri, le ispășesc, pornesc unii în întîmpinarea altora, sînt nerăbdători să-și descarce sufletul.

Iată ce-a făcut cu putință atît de ușoara realizare a departamentelor — care se credea a fi atît de artificială.[...] Împărțirea aceasta a fost în general firească, însemnînd restabilirea unor vechi legături între așezări și populații, pe care instituțiile artificiale ale despotismului, ale fiscalității, le țineau izolate. Fluviile, de pildă, care sub vechiul regim nu erau decît obstacole (douăzeci și opt de taxe percepute numai pe cursul Loarei !) fluviile, spun, ajung a fi din nou ceea ce Natura vrea să fie — legătura neamului omenesc. De aceea au format, dîndu-le numele lor, cele mai multe dintre departamente ; acestea, Sena, Loara, Ronul, Gironde, Meusa, Charente, Allier, Gard etc., au alcătuit ca niște federații izvorîte din condițiile naturale, între albiile fluviilor, și pe care statul le-a recunoscut, le-a proclamat, consacrindu-le.

Cea mai mare parte dintre federații și-au spus ele înșile povestea. Scriau mumei lor, Adunarea Națională, cu credință, cu naivitate, într-o formă adesea neșlefuită, copilărească ; spuneau așa cum puteau ; cine știa să scrie scria. Nu se prea găseau la țară grămăticii îndemînatici care să fie demni a consacra faptele acestea posterității. Bunăvoința ținea locul priceperii... Venerabile monumente ale

fraternității născînde, documente necizelate dar ieșite din inimă, inspirate — veți rămîne pe veci o mărturie a înălțării sufletești, a emoției resimțite de părinții noștri cînd pentru prima oară au văzut chipul de trei ori îndrăgit al patriei.

Am dat de curînd peste toate aceste documente atît de puțin citite, rămase întocmai, păstrîndu-și întreaga ardoare, de parc-ar fi fost scrise ieri, acum după scurgerea a șaizeci de ani. Din capul locului, m-am simțit cuprins de respect, încercam un sentiment aparte, unic, în privința căruia nu te poți înșela. Întîmplările acestea entuziaste, adresate patriei (pe care o reprezenta Adunarea) sînt scrisori de dragoste.

Nimic oficial, de comandă. Se vede limpede că totul pornește din inimă. Tot ce-ar aduce a căutare, a retorică și stil declamatoriu e tocmai absența oricărei căutări, sfiala resimțită de cutare tînăr care nu știe cum să exprime sentimentele cele mai sincere și care recurge la cuvinte luate din romane, în lipsa celor de alt fel, pentru a spune o dragoste adevărată. Dar, din cînd în cînd, o vorbă smulsă din inimă protestează împotriva acestei neputințe a limbii, arătînd în adevărata lui măsură adîncimea simțămîntului...[...] Amănuntele materiale i-a preocupat îndeaproape : nici un scris nu li se părea îndeajuns de frumos, nici hîrtia îndeajuns de minunată, fără a mai vorbi de somptuoasele panglicuțe tricolore care legau caietele... Cînd le-am zărit la început, strălucitoare și atît de puțin veștejite de vreme, mi-am amintit de cele spuse de Rousseau despre grija neasemuită cu care s-a străduit să scrie, să înfrumusețeze manuscrisele *Juliei* sale... Aidomă a fost și gîndul părinților noștri, grijile, neliniștea lor în clipa cînd, pornind

de la obiecte pieritoare, nedesăvîrșite, dragostea a atins în ei frumusețea aceasta veșnică.

Ceea ce m-a mișcat făcîndu-mă să mă simt pătruns de înduioșare și de admirație e că niște oameni atît de deosebiți între ei, prin firea, prin obiceiurile din părțile lor, dintre care cei mai mulți pînă mai ieri erau străini unii altora, adesea dușmănoși, nutresc deodată cu toții dragostea curată a unirii.

Unde sînt vechile deosebiri de loc și de neam ? Opozițiile acelea geografice, atît de puternice, de categorice ? Totul a pierit, geografia a fost ucisă. Nu mai sînt munți, nu mai sînt fluvii, nu mai sînt piedici între oameni... Glasurile sînt diferite încă, dar se potrivesc într-atîta, încît par a porni din același loc, din unul și-același piept...[...]

Iată forța dragostei. Pentru a săvîrși unirea, nimic nu le-a putut sta în cale, nici un sacrificiu n-a fost prea mare. Dintr-o dată, fără măcar a-și da seama, au uitat cu toții lucrurile pentru care s-ar fi ucis în ajun : locurile natale, obiceiurile din părțile lor, tradiția... Timpul a pierit, spațiul a pierit — cele două condiții materiale cărora viața li se supune... Ciudată *Vita nuova*¹ care începe pentru Franța, eminentemente spirituală și care face din întreaga sa Revoluție un fel de vis, cînd înălțător, cînd cumplit... Țara ieșise pe-atunci din zăgazurile spațiului și ale timpului.[...]

Aleasa armonie dintre familie, Natură, patrie sînt de ajuns pentru a da acestor ceremonii un înțeles religios, patetic.

¹ În it. : *Viață nouă* ; aluzie la lucrarea de tinerețe a lui Dante, intitulată astfel, și în care mărturisește despre dragostea sa pentru Beatrice Portinari.

În primul rînd, bătrîneţea prezidează. Bătrînul, înconjurat de copii, are drept copii întreg poporul. Muzica îl aduce la sărbătoare şi-l însoţeşte înapoi. La marea sărbătoare a federaţiei de la Rouen, la care au luat parte guarzi naţionali din şaizeci de oraşe, oamenii s-au dus pînă la Andelys să caute un bătrîn care să prezideze Adunarea, un bătrîn cavalier de Malta, în vîrstă de optzeci şi cinci de ani. La Saint-Andéal, cîntecul de a depune jurămîntul în fruntea întregii mulţimi le-a fost făcută a doi bătrîni, în vîrstă de nouăzeci şi trei şi nouăzeci şi patru de ani. Unul din ei era nobil şi colonel al gărzii naţionale ; celălalt, simplu plugar. S-au îmbrăţişat pe altar, aducînd mulţumiri cerului că le-a îngăduit să apuce ziua aceea. Poporul a crezut că vede în cei doi bătrîni venerabili veşnica împăcare a ȧberelor vrăjmaşe. S-au aruncat cu toţii unii în braţele celorlalţi, luîndu-se de mîna ; o farandolă nesfîrşită, unindu-i pe toţi fără excepţie, s-a desfăşurat prin oraş, pe ȧrini, către munţii Ardèche, către luncile Ronului ; vinul curgea pe străzi, mesele erau puse în aer liber, mîncarea era a tuturor. Poporul în întregime a lui s-a înfruptat în seara aceea, aducînd laude lui Dumnezeu.

Peste tot, bătrînul aflat în fruntea poporului prezidează pe locul de cinste, dominînd mulţimea. Iar împrejurul său, copilele alcătuiesc ca o jerbă de flori. În toate sărbătorile acestea, plăcutul lor cortegiu defilează în rochii albe, incinse cu eşarfe *à la nation* (adică tricolore). Ici, una dintre ele rosteşte cîteva cuvinte alese, fermecătoare, care miine vor naşte eroi. În altă parte (Dauphiné) o fată frumoasă merge în frunte, ţinînd în mîna o ramură şi o cocardă cu aceste cuvinte : Celui mai vrednic cetăţean !...[...]

În Dauphiné, serioasa, viteaza provincie care a deschis Revoluția ¹, au avut loc numeroase serbări ale federațiilor : și în orașe, și în sate. Comunele de la frontieră, sub vîntul care bătea dinspre Savoya, la doi pași de emigranți, arînd în bătaia puștilor lor, au dat fără nici o teamă serbări tot atît de frumoase. Un batalion de copii înarmați ; un batalion de femei înarmate, altul de fete înarmate. La Maubec, defilau în mare ordine, cu drapelul în frunte, ținînd, minuind spada cu acea sprinteneală plină de grație pe care n-o au decît femeile Franței.[...]

Chemate sau nu, ele au participat din plin la serbările federațiilor. În nu știu ce sat, bărbații se întruniseră singuri într-o clădire mare, spre a alcătui o scrisoare către Adunarea Națională. Femeile se apropie, trag cu urechea, intră, cu ochii plini de lacrimi, vrînd și ele să participe. Atunci li se citește și lor scrisoarea. Și consimt din toată

¹ În situația de criză (economică și politică) din 1787—1788, un loc aparte îl ocupă lupta dintre monarhie și cea mai înaltă instanță judecătorească a regatului — Parlamentul. Cum reprezentanții acestuia se opuneau măsurilor abuzive cerute de rege : declararea *oficială* a falimentului, un nou împrumut (de jumătate milion), noi impozite etc., regele decretează dizolvarea Parlamentelor (și a celor provinciale), emițînd ordine de exilare pentru magistrați. Această măsură provoacă o adevărată revoltă în capitala Dauphiné-ului, Grenoble, începînd de pe ziua de 7 iunie 1788. Poporul, deși e amenințat și terorizat de cele două regimente expediate de către curte, încalcă hotărîrea regală, păzește porțile orașului, nu-i lasă pe magistrați să plece. În cursul lunii iulie 1788, deși amenințată de trupele marșalului de Vaux, trimis de curte, are loc Adunarea provincială a celor trei stări a provinciei Dauphiné. Pentru prima oară, în cadrul acestei Adunări se hotărăște ca starea a treia să aibă tot atîția deputați cît cele două stări privilegiate la un loc. În acest sens, Dauphiné-ul premerge și *deschide* Revoluția.

inima. Această uniune adîncă dintre familie și patrie a făcut să se nască în toate inimile un sentiment necunoscut încă.[...]

Federații de la Etoile, în apropiere de Valence, se exprimă aproximativ în acești termeni după ce-au povestit cum, de bucurie, au fost aprinse focuri, au dansat *farandola* : „Noi cei care la 29 noiembrie 1789 am dat Franței pilda celei dintîi federații, n-am putut dăruia acestei sărbători decît o singură zi, iar seara ne-am dus acasă ca să ne odihnim și să plecăm la muncă în zori ; muncile cîmpului nu așteaptă, ne pare rău...” Plugari de treabă scriu toate acestea Adunării Naționale, încredințați că Adunarea se ocupă de ei, și, asemeni lui Dumnezeu, vede și face totul.

Proceșele verbale ale comunelor rurale sînt tot atîtea flori de cîmp care par a fi culesse o dată cu secerișul.

Simți miresmele tari și însuflețitoare ale țărilor, în acea frumoasă clipă a fecundității. Parcă te-ai plimba prin lanurile coapte.

IACOBINII

La 6 octombrie, Ludovic al XVI-lea îi trimite regelui Spaniei, ruda sa, un *protest* pentru a preveni eventual tot ceea ce ar fi fost constrîns să sancționeze. Începînd de atunci adoptă ideea fugii pe care o respinsese mereu, dar nu a unei fugi pașnice la Rouen, așa cum recomandase Mirabeau, ci o fugă belicoasă spre est, pentru a se întoarce apoi cu forță armată. Proiectul acesta, pe care-l re-

comandase din totdeauna Breteuil¹, omul Austriei, omul Mariei-Antoaneta, a fost din nou susținut în octombrie de către episcopul de Pamiers, izbutind a-i fi pe plac regelui și obținând depline puteri pentru Breteuil de a trata cu puterile străine.[...]

Negocierile acestea, începute de episcop, au fost continuate de domnul de Fersen², un suedez, foarte personal, foarte intim atașat reginei încă de mulți ani, și care s-a întors anume din Suedia și i-a fost foarte devotat.

Spania, Împăratul, Elveția răspund favorabil, făgăduiesc ajutor.

Spania și Anglia, care păreau pe punctul de-a declara război, tratează la 27 octombrie. Austria nu întârzie să se pună la adăpost dinspre partea turcilor ; Rusia poartă tranzacții cu Suedia. Astfel că în câteva luni Europa se afla coalizată într-o parte, iar Revoluția cu desăvârșire singură în cealaltă parte.[...]

¹ Baronul *de Breteuil* (1733—1807), administrator al casei regale, omul de încredere al reginei, unul dintre cei mai înverșunați dușmani ai Revoluției. Plecat în emigrație, a primit din partea lui Ludovic al XVI-lea o împuternicire scrisă „de a trata cu curțile străine și a propune în numele său toate măsurile ce-ar duce la restabilirea autorității regale și la liniștea lăuntrică a regatului“.

² *Axel, conte de Fersen* (1755—1810), de origine scoțiană, stabilit în Suedia, binevăzut la curte. Își face educația mondenă la Paris, cu care prilej, la un bal al curții, o cunoaște pe Maria-Antoaneta. Cum aceasta pare să fi arătat o anume înclinare către el, cei din clanul reginei. (Polignac, Vaudreuil) le încurajează legătura, bucuroși că e străin și nu are rude în Franța, pentru care să ceară favoruri. Trecut în serviciul diplomației austriace, după începerea Revoluției, va încerca tot timpul, fără succes, s-o salveze pe Maria-Antoaneta.

În orice direcție mi-aș îndrepta privirile, nu văd decît o uriașă, o primejdioasă plasă întinsă peste tot, în afară și înăuntru. Dacă Revoluția nu găsește o forță, concentrarea unei asociații energice, dacă nu se contractă într-un violent efort, făcut asupra ei însăși de către ea însăși, cred că vom pieri. Dar nu nevinovatele federații, care amestecau fără osebite prieteni și dușmani în pornirea oarbă a unei sensibilități setoase de fraternitate, nu ele, spun, să nu nădăjduim zadarnic, ne vor scoate de-aici.

Avem nevoie de niște asociații care să aibă o cu totul altă tărie, avem nevoie de iacobini.

O organizație întinsă și puternică pentru o supraveghere neobosită a autorității, a agenților ei, a preoților și a nobililor. Iacobinii nu sînt Revoluția, ci ochii Revoluției, ochiul care supraveghează, vocea care acuză, brațul care lovește.

Asociații spontane, ivite cît se poate de firesc, cărora pe nedrept li s-ar căuta o origine misterioasă, ori dogme ascunse. S-au născut din înseși împrejurările acelea, din nevoia cea mai arzătoare, aceea a salvării. Au constituit conjurația publică și manifestă îndreptată împotriva conspirației — parte vizibilă, parte ascunsă — a aristocrației.[...]

Aceste societăți s-au născut din ele însele. Sînt toate sau aproape toate cluburi improvizate cu prilejul vreunei primejdii publice, al vreunei alarme puternice. În aceste împrejurări, mari mulțimi se întrunesc laolaltă. Unii rămîn mai departe să se adune, chiar dacă primejdia a trecut, continuă să-și împărtășească temerile, neîncrederea; veghează, se informează, scriu orașelor vecine, scriu la Paris. Aceștia sînt iacobinii.[...]

În pornirea generală a Franței, în momentele acelea de simpatie ușoară și increzătoare, în care

poporul fără vreo bănuială se arunca în brațele dușmanilor săi, categoria aceasta de oameni, mai clarvăzătoare, sau mai puțin simpatcă, rămîne neînduplecată, neîncrezătoare. Sînt văzuți în timpul serbărilor federale ivindu-se și ei, amestecîndu-se în mulțime, dar alcătuiind mai curînd un grup aparte, un batalion de supraveghere, care în chiar clipele de entuziasm atrag luarea aminte asupra primejdiei.[...]

Adevăratul fond al cluburilor iacobine era alcătuit dintr-o categorie distinctă, deși secundară, care de multă vreme ducea un război surd împotriva celor din primele rînduri : avocatul, de pildă, împotriva magistratului care îl sfida cu aroganța sa ; procurorul, felcerul, nutreau să se ridice pe treapta avocatului, a doctorului ; preotul era pornit împotriva episcopului. [...]

Toate acestea făceau din iacobini o categorie de oameni aprigi, neîncrezători, foarte porniți dar foarte reținuți, mai de ispravă și mai îndemînatci decît te-ai fi așteptat de la teoriile lor prea puțin precise.

Deși vechile pizme și noile ambiții constituiau pentru ei un puternic imbold, deși intrigile diverselor partide au exploatat aceste societăți, în general comportarea lor e la origine aceea a asociațiilor înjghebate firesc, spontan, formate în spiritul unei adevărate religii patriotice, al devoțiunii austere pentru Libertate, al purității civice, foarte exigentă și tinzînd veșnic spre curățire.

Care era simbolul acestor mărunte biserici ? Această credință arzătoare avea oare un crez bine statornicit ? Nu, foarte nelămurit încă, întrunind, fără a bănuî, principii contradictorii. Toți, aproape toți, sînt regaliști în perioada aceea, și totuși foarte dezagreabili față de rege. Toți dominați de

Rousseau, de faimosul principiu al filozofiei veacului : întoarcerea la Natură. [...]

Adversari ai preoților, siliți să lupte împotriva unei atît de întinse asociații pentru care spovedania și delatațiunea sînt armele de căpetenie, iacobinii întrebuintează mijloace asemănătoare : se declară cu îndrăzneală favorabili delatațiunii ; o proclamă a fi cea mai de căpetenie dintre îndatoririle cetățenești. Supravegherea mutuală, cenzura publică, chiar delatațiunea ascunsă, iată ceea ce au profesat, au practicat, sprijinindu-se într-aceasta pe exemple ilustre din antichitate. [...]

Născuți într-un moment de mare pericol național, înconjurați de o imensă conspirație, iacobinii au alcătuit pentru salvarea Franței o legiune, un popor de acuzatori publici.

Dar, deosebindu-se mult de inchiziția evului mediu, care, cu ajutorul confesionalului și a altor nenumărate mijloace pătrundea pînă-n adîncul sufletului, inchiziția revoluționară nu avea la dispoziție decît mijloace exterioare, indicii adesea sigure. De aici, o neîncredere excesivă, bolnăvicioasă, un spirit cu atît mai bănuitor cu cît avea mai puțină siguranță că atinge fondul. Totul alarma, totul neliniștea, totul părea *suspect*.

Temeri cît se poate de firești în primejdia în care se afla Franța, Revoluția, cauza Libertății și a neamului omenesc ! Această fericită Revoluție, așteptată o mie de ani, sosită în sfîrșit ieri, și de pe acum gata să piară ! [...]

Se aflau acolo, ușă în ușă cu Adunarea, care își ținea pe atunci ședințele în sala Manejului, pe locul în care se încrucișează străzile Rivoli și Castiglione. Le era ușor să se întrunească aproape vizavi, la minăstirea călugărilor iacobini.

Au fost la început o sută de deputați, apoi două sute, apoi patru sute. Și-au luat numele de prieteni ai Constituției. În realitate, ei au făcut Constituția. A fost în întregime pregătită de ei ; acești patru sute, mai uniți între ei, mai disciplinați, mai punctuali, de altfel, decât ceilalți deputați, au devenit stăpînii Adunării. Au adus în mijlocul ei gata făcute și legile, și alegerile ; numai ei desemnau președinții, secretarii etc. Au ascuns o vreme această supremație, numind cîteodată președinte pe cîte cineva care nu era de-al lor.

În iarna lui 1789 Franța întregă vine la Paris. Mulți oameni considerabili voiau să intre în rîndurile iacobinilor. Au admis la început pe unii scriitori renumiți ; primul a fost Condorcet¹. Apoi, alte persoane cunoscute, care trebuiau să fie prezentate, recomandate de șase membri. Nu se intra decât cu legitimație, care era bine cercetată la ușa de către doi membri puși anume.

Clubul iacobinilor nu se putea mărgini multă vreme a fi oficiu de legi, un laborator care să le pregătească. Ajunge curînd un mare Comitet al Poliției revoluționare.

Împrejurările voiau astfel. La ce slujea să faci Constituția cînd curtea, printr-o manevră abilă, răsturna acest eșafodaj cu greutate înălțat ? [...]

¹ *Marie-Jean-Antoine-Nicolas de Caritat*, marchiz de *Condorcet* (1743—1794), filozof, matematician și om politic. „Ultimul dintre filozofi”, cum îl numește Michel — în sensul precursorilor Revoluției : Montesquieu, Diderot, D'Alembert. Aristocrat cu idei liberale, nu a putut împăca speculațiile abstracte cu ideile practice, concrete, ale luptei politice. Membru al Legislativei și președinte al ei (1792). În 1793, criticînd Constituția în pregătire, devine suspect, se ascunde. Urmărit, își va afla moartea în peregrinările sale.

Poliția iacobină acționind în sensul mișcării populare, al valului care urca, găsea tot atîta sprijin pe cît întîmpinau alții piedici. Se extinde peste tot, se organizează în fiecare oraș, în fața municipalităților, opunînd fiecărei instituții civile și militare un corp de supraveghere și de denunțatori.

Am vorbit despre *Clubul din '89* pe care La Fayette și Sieyès au încercat la început să-l opună iacobinilor. Acest club conciliator, care credea că poate împăca monarhia cu Revoluția, n-ar fi izbutit, dacă viețuia, decît să năruie Revoluția. Azi, cînd atîtea lucruri pe-atunci secrete au ieșit la lumina zilei, putem spune cu îndrăzneală că, dacă Revoluția n-ar fi acționat, atît de puternic, atît de energic, ar fi pierit. Dacă nu devenea din nou agresivă, ar fi pierit. Imprudenta asociație a lui Bouillé¹ și La Fayette i-a dat lovitura cea mai crîncenă. Mulțumită iacobinilor, reia ofensiva. [...]

Un singur lucru era limpede în situația aceea nedeslușită : insolența nobililor.

Peste tot luaseră o atitudine de sfidare, de provocare. Peste tot, îi insultau pe patrioți, pe oamenii cei mai pașnici, garda națională. Cîteodată și poporul se amesteca, dînd loc la scene foarte singeroase. [...]

În chiar sînul Adunării, în sanctuarul legilor, nu se auzeau decît insulte și provocări din partea gen-

¹ *François Claude Amour*, marchiz de Bouillé (1739—1800). Militar aspru și energic, s-a distins în războiul pentru independența Americii. Guvernator al unor provincii din estul Franței, reprimă cu sălbăticie revolta militarilor de la Nancy. E astfel remarcat de curte, care și-l apropie, contînd pe serviciile lui. Este cel care organizează fuga regelui. După eșecul acesteia, părăsește Franța. Va lupta apoi împotriva Franței, de partea englezilor. Tot în Anglia își sfîrșește și zilele.

tilomilor. Domnul d'Ambly¹ îl amenința pe Mirabeau cu bastonul. Un altul a mers pînă acolo încît a spus : „De ce nu ne repezim la golanii ăștia cu spada în mînă ?“

Un tip oarecare, trimis de ei, l-a urmărit două zile în șir pe Charles de Lameth² ca să-l silească să se bată. Lameth, foarte curajos și îndemînat, a refuzat cu încăpăținare să-l onoreze cu o lovitură de spadă. A treia zi, cum nimic nu-l putea face să-și piardă răbdarea, întreaga aripă dreaptă îl învinuiește în masă de lașitate. Tinărul duce de Castries îl insultă ; ies amîndoi ; Lameth e rănit. De aici, mare mînie în popor. Se răspîndește zvonul că spada lui de Castries era otrăvită, că Lameth va muri.

Iacobinii găsesc că prilejul e nimerit ca să-i specie pe dueliști. Agenții lor îndeamnă mulțimea către hotelul Castries ; nu s-a făptuit nici omor, nici jaf, dar toate mobilele au fost distruse, aruncate în stradă. Totul în liniște, metodic ; spărgătorii au așezat o strajă lîngă portretul regelui, singurul care a fost respectat. La Fayette vine, privește, nu poate face nimic ; cei mai mulți dintre guarzii naționali erau ei înșiși indignați de rana lui Lameth și socoteau că, la urma urmelor, spărgătorii aveau dreptate (13 noiembrie 1790).

¹ Marchizul d'Ambly, ofițer de cavalerie sub vechiul regim, guvernator al orașului Reims. Reprezentant în Statele generale, susține energic toate privilegiile stărilor, protestînd împotriva abolirii privilegiilor. Emigrează, luptă în 1792 împotriva Franței. Moare în emigrație.

² Ca și fratele său, Alexandre de Lameth, s-a distins în războiul de independență al Americii. Gentilom de onoare al contelui de Artois, este ales deputat de către nobilimea din Artois. Animat la început de idei liberale, împărtășește inițial avîntul Revoluției.

Din ziua aceea, teroarea dueliștilor, care încetul cu încetul reda ascendentul nobilimii, face loc unei alte terori, aceea a răzbunărilor poporului. Superioritatea individuală dovedită de nobili la scrimă dispăre în fața mulțimii. Încercaseră să facă o chestiune de onoare din orice chestiune de partid. Abuzau de îndemînarea lor la arme. Li se opune numărul. Revoluționarii cei mai viteji, cei care au dovedit aceasta pe toate cîmpurile de luptă, refuză să dea spadasinilor avantajul facil al luptelor individuale.

ROBESPIERRE

[...] La tribună vorbește domnul de Robespierre.

Iată un om corect, care nu se abate de la principii. Un om cu purtări sobre, un om talentat. Vocea lui slabă, oarecum pițigăiată, fața uscată și tristă, veșnicile lui haine de culoare verzuie (singurul lui costum, sever, grijuliu periat), toate acestea mărturisesc îndeajuns că principiile nu-l îmbogătesc pe cel care le practică. Puțin luat în seamă în sinul Adunării, se împune la iacobini, se va impune din ce în ce mai mult. E însăși asociația, nici mai mult, nici mai puțin. O exprimă desăvîrșit, merge în pas cu ea, fără a o lua vreodată înainte. Îl vom urmări foarte îndeaproape și foarte atent, însumînd, datînd fiecă treaptă în cariera sa prudentă, deslușind, de asemeni, și pe fața lui palidă urmele pe care le va lăsa Revoluția, cutele timpurii săpate de nopțile de veghe, brazdele trase de gînduri. Dar trebuie să-i povestim viața înainte de a-l zugrăvi. Produs cu totul artificial al întîmplării

și al stăruinței, datorează puțin darurilor firii; nici nu l-am putea înțelege dacă n-am cunoaște în adâncime împrejurările, marea voință care l-au făcut.

Puține fapte omenești s-au născut mai lipsite de noroc. E lovit de soartă rînd pe rînd în familia sa, în avere; e apoi adoptat, protejat de marele cler, acea lume de mari seniori ostili ideilor înnoitoare, nefavorabili spiritului veacului pe care tină-rul îl împărtășește. Iată cum, de-abia ieșit cu bine dintr-o nenorocire, dă peste alta mai mare: nevoia de-a se arăta nerecunoscător.

Cei din familia Robespierre erau din tată în fiu notari la Carvin, în apropiere de Lille. Cel mai vechi document pe care l-am găsit despre ei datează din 1600. Se crede că ar fi venit din Irlanda. Strămoșii lor poate, în veacul al XVI-lea, vor fi făcut parte din acele numeroase colonii irlandeze care veneau să umple minăstirile și seminariile de pe coastă, primind din partea iezuiților deprinderea adînc înrădăcinată de-a argumenta la nesfîrșit, de-a șicana. [...]

În veacul al XVIII-lea familia Robespierre caută un teatru de acțiune mai mare. O ramură rămîne în apropiere de Carvin, dar cealaltă se stabilește la Arras, mare centru ecleziastic, politic și juridic, oraș de reședință a Statelor provinciale, oraș cu înalte tribunale unde curg afacerile, procesele. În nici o altă parte jugul nobilimii și al Bisericii nu apăsa mai greu. Se aflau mai cu seamă doi mari senatori sau regi ai Arras-ului: episcopul și puternicul abate de Saint-Waast, căruia îi aparținea aproape o treime din oraș. Episcopul își menținea dreptul seniorial de a numi judecătorii la tribunalul cauzelor criminale. Astăzi încă, masa uriașă a

palatului de justiție ține în umbra sa jumătate din Arras. Străzi cu nume expresiv, amintind viața de șicană, circulă jilave și triste sub zidurile acestui palat : strada Consiliului, strada Raportorilor etc. Pe aceasta din urmă, cea mai întunecoasă, cea mai tristă dintre ele, într-o casă deosebit de decentă, aparținând unei burghezii onorabile, trăia, muncea, scriind zi și noapte, un avocat din consiliul orașului Artois, harnic și cinstit, care în 1758 devine tatăl lui Maximilien.

În afară de stima concetățenilor și fericirea conjugală nu mai avea nici o bogăție : împlinindu-i-se nenorocirea să-și piardă soția, viața îi este zdrobită. Cade într-o tristețe nemângiată, nu mai poate face față afacerilor, încetează să mai pledeze. E sfătuit să călătorească. Pleacă, nu mai dă nici un semn de viață ; nimeni n-a mai știut de-atunci nimic despre el.

Patru copii rămân părăsiți în această casă mare, pustie. Cel mai mare, Maximilien, se pomenește, la cei zece sau doisprezece ani ai lui, capul familiei, tutore, într-o oarecare măsură, al fratelui său, al celor două surori. Firea i se schimbă dintr-o dată : devine așa cum a și rămas, uimitor de serios ; fața îi putea zîmbi — un fel de zîmbet silit a ajuns chiar ca mai tirziu să fie expresia sa obișnuită — dar inima, de-atunci, n-a mai ris niciodată. Atît de mic, și ține loc întîi de toate de tată, apoi de profesor, de duhovnic pentru mica sa familie, pe care o îndrumă și o educă.

Micuțul acesta, atît de maturizat, era cel mai bun elev al colegiului din Arras. Pentru un element atît de strălucit, se obține cu ușurință de la abatele de Saint-Waast o bursă din cele disponibile pentru colegiul Louis-le-Grand. Ajunge așadar cît se poate de singur la Paris, despărțit de fratele și

surorile lui, fără a avea pe nimeni altcineva decît o recomandare către un canonic de la Notre-Dame, de care se atașează mult. Dar și de data asta e lovit ; canonicul moare curînd. Mai află că și una dintre surori a murit, cea mai mică și cea mai dragă.

Între zidurile acelea groase și întunecoase ale colegiului Louis-le-Grand, și mai negre încă de umbra iezuiților, în curțile cele adînci în care soarele pătrunde atît de rar, orfanul se plimba singur, avînd puține legături cu cei fericiți, cu tinerii aceia zgomotoși. Ceilalți, care aveau părinți, care în timpul vacanțelor respirau aerul familiei și al lumii, simțeau mai puțin pecetea nemiloasă a acestei triste educații, care vestejește floarea din sufletul unui copil, pîrjolindu-l cu răsufierea ei stearpă. S-a întipărit cu atît mai adînc în sufletul lui Robespierre.

Orfan, bursier fără protecție, trebuia să se protejeze prin meritul lui, prin eforturile sale, printr-o purtare fără cusur. Unui bursier i se cere mult mai mult decît celorlalți. E silit să reușească. Clasificările cele mai bune, premiile, care alcătuiesc cununa celorlalți, sînt pentru bursier ca un fel de tribut, o răscumpărare față de protectorii săi. Poziție umilitoare, tristă, aspră, dar care nu pare a fi înăsprit prea mult firea lui Camille Desmoulins, alt bursier al clerului. El e ceva mai tînăr ; Danton are aproape aceeași vîrstă cu Robespierre ; urmau aceleași cursuri.

Șapte-opt ani se scurg astfel. Apoi, studiul drep-tului, ca toți ceilalți, slujba de procuror. Are foarte puține succese în direcția aceasta ; deși cu o înclinație firească spre judecată și logică, plăcîndu-i abstracțiunile, nu se putea obișnui cu sofistica baroului, cu subtilitățile șicanei. Hrănit cu operele

lui Rousseau, Mably¹, ale filozofilor veacului, nu ieșea cu ușurință din generalități. A trebuit să se întoarcă la Arras, să îndure traiul de provincie. Laureat al colegiului Louis-le-Grand, a fost bine primit, a avut oarecare succese mondene, în literatura academică. Academia *Rosati*, care dăruia trandafiri pentru premiile de poezie, îl încununază și pe Robespierre. Făcea versuri ca oricare altul. Concurează pentru elogiul lui Gresset și e primit; apoi pentru un subiect mai grav: reversibilitatea crimei, veștejirea rudelor ucigașului. Totul e scris slab, cu o sensibilitate pastorală. Tînărul autor face o impresie cu atît mai gîngășă asupra unei domnișoare din partea locului. Ea îi jură că nu se va mărita nicicînd cu un altul. Întorcîndu-se dintr-o călătorie, o află măritată.

Clerul, mîndru, firește, de un asemenea protejat, îi era mai departe foarte favorabil. Căpătase îngăduința din partea abatelui de Saint-Waast să-i dea și fratelui mai mic bursa pe care o avusese el însuși la colegiul Louis-le-Grand. Episcopul îl numește membru al Tribunalului Criminal. Dar cum e silit să condamne la moarte un asasin, e atît de rău afectat — mărturisește sora sa — încît își dă demisia.

Oricum, a fost o faptă înțeleaptă ca, în ajun de Revoluție, să părăsească odioasa slujbă de judecător al vechiului regim, numit de preoți. Intră în avocatură. Era mai bine, desigur, să-și pună de acord opiniile cu viața pe care o ducea, să trăiască din puțin sau din nimic, să aștepte. Deși îi venea

¹ Abatele *Gabriel Bonnet de Mably* (1709—1785), filozof și istoric. Refuză să fie preceptorul delfinului (fiul lui Ludovic al XV-lea). În lucrările sale critică violent proprietatea, expunînd principii egalitare. Unul dintre precursorii comunismului.

foarte greu, se spune că, dintr-un lăudabil scrupul, nu pleda în orice cauză, că alegea. S-a aflat într-o situație deosebit de delicată cînd țărani au venit să-l roage să pledeze pentru ei, împotriva episcopului din Arras. Cercetează cauza lor, o găsește dreptă ; probabil că nici un alt avocat, pe timpul acela, n-ar fi îndrăznit să-i susțină împotriva aceluia monarh al orașului. Robespierre, care avea convingerea că avocatul e un magistrat, a dat la o parte conveniențele, sentimentele, recunoștința, îmbrățișînd cauza dreptății și, fără nici o ezitare, pledează împotriva protectorului său.

Nici un alt ținut nu era în măsură să formeze apărători mai aprinși ai libertății, ca Artois-ul, căci nicăieri oamenii nu sufereau atît de pe urma tiraniei clericale și feudale. Pămîntul aparținea în întregime seniorilor și seniorilor-preoți. Instituția Statelor provinciale părea ridicolă, ca o jignire permanentă adusă dreptății, rațiunii. Starea a treia nu era reprezentată decît prin vreo douăzeci de primari, aflați la bunul plac al seniorilor. Aceștia dețineau funcțiile administrative ca pe un bun ereditar. Uimitoare ocîrmuire, cu totul aparte cît privește progresul în absurd., Un membru al familiei Lameth mărturisește cum stau lucrurile. La început, oricine deținea o feudă avea drept de vot ; apoi s-a cerut să fii deținătorul unei moșii cu clopotniță și să poți dovedi patru firtare de noblețe ; apoi șapte ; în ajunul Revoluției nu se mulțumeau decît cu zece firtare de noblețe. Nici nu e de mirare dacă această provincie eminamente retrogradă a trimis în Statele generale un partizan rigid al ideilor noi, dacă omul acesta, ignorînd ocolișurile, nu cunoștea decît calea cea dreaptă, dacă a adus în sinul Revoluției un fel de spirit geometric, echerul, compasul, nivela.

Venit din Arras, s-a întâlnit cu cei din Arras pe băncile Adunării, vreau să spun cu ura credincioasă a preoților față de protejatul, de dezertorul lor, cu disprețul seniorilor din Artois pentru un avocat crescut din milă și care ocupa loc în rând cu ei. Această rea-voință cunoscută nu făcea decât să sporească timiditatea debutantului, care și așa era neobișnuit de mare. I-a mărturisit lui Etienne Dumont că, în clipa când urca la tribună, tremura ca o frunză. Și totuși reușește. Cînd în mai 1789 clerul vine cu perfidie să roage starea a treia să aibă milă de bietul popor și să înceapă lucrările, Robespierre răspunde cu o vehemență oțărîtă și, simțindu-se susținut și aprobat de Adunare, își urmează îndemnul inimii, e elocvent.

Absent în noaptea de 4 august, și nemîngîiat de-a fi pierdut o atît de frumoasă ocazie, nu scapă prilejul, la 5 octombrie, pe care împrejurările îl făceau atît de periculos. Cînd Maillard, oratorul femeilor, s-a înfățișat să-i vorbească Adunării, toți fiindu-i ostili sau muți, Robespierre se ridică și-l susține în două rînduri.

Inițiativă gravă, care îi hotăra soarta, desemnîndu-l pe omul acesta timid ca fiind neobișnuit de îndrăzneț și periculos, arătînd mai ales prietenilor săi că unul ca el n-avea să lege prietenie, n-avea să urmeze docil disciplina vreunei grupări. Pe cît se pare, atunci au convenit între ei nobilii iacobini ca acest ambițios să fie hazul Adunării, cel care amuză și trebuie să amuze pe toată lumea, fără deosebire de partid. În timpul orelor de plictis al unor mari întruniri, se află întotdeauna cineva (adesca nu cel mai puțin înțelept) care e condamnat astfel a stîrni hazul tuturor. Momentele acestea de destindere sînt și de apropiere, în care dușmanii cei mai de neîmpăcat rîd laolaltă, iar înțelegerea vine pentru o clipă. [...]

Pentru a face un om ridicol e foarte ușor : trebuie ca *prietenii lui* să zîmbească atunci cînd vorbește. Oamenii sînt îndeobște atît de ușuratici, atît de ușor de antrenat, imită cu atîta lașitate, încît un zîmbet în partea stîngă a Adunării, (pe buzele unora ca Barnave¹ sau Lameth, stîrnea neîndoielnic risul întregii Adunări. Un singur om pare a nu fi luat în nici un fel parte la aceste josnicii, un om cu adevărat puternic — Mirabeau. Răspundea totdeauna serios, cu politețe, acestui adversar slab, respectînd în persoana lui imaginea fanatismului, a convingerii sincere, a muncii perseverente. Deslușea cu discreție, dar indulgent și cu acea bunătate care aparține geniului, orgoliul nemăsurat al lui Robespierre, adorația pe care și-o nutrea sieși, persoanei, cuvintelor sale. „O să ajungă departe, spunea Mirabeau, căci crede în tot ce spune.“

Adunarea, bogată în oratori, avea tot dreptul să fie pretențioasă. Obișnuită cu figura leonină a lui Mirabeau, cu suficiența îndrăzneață a lui Barnave, cu înflăcărutul Cazalès², cu lupta insolentă a lui

¹ *Antoine Barnave* (1761—1793), avocat, om politic. Unul dintre principalii animatori ai mișcării de renaștere națională care agită provincia în preajma izbucnirii Revoluției. Delegat al Dauphiné-ului, în Statele generale, va avea, la începutul Revoluției, o importanță asemănătoare celei exercitate de Mirabeau. Același talent oratoric, imaginație înflăcărată. Dar, ca și acesta, va voi să împace monarhia cu Revoluția. Partizan al unei monarhii constituționale, se compromite din punct de vedere civic prin desele sale vizite la familia regală și mai cu seamă la regină, după eşecul de la Varenne. Găsindu-se în documentele regelui acte compromițătoare din parte-i, e arestat și condamnat la moarte.

² *Jacques-Antoine Cazalès* (1758—1805), ofițer sub vechiul regim, reprezentant al nobilimii din Verdun în Statele generale. Orator de talent, apărător înflăcărat al principiului monarhic. Demisionează din Constituantă, emigrează.

Maury ¹, găsea penibilă vederea chipului sărăcăcios al lui Robespierre, rigiditatea, timiditatea sa. Veșnic crispat, cu vocea veșnic încordată, efortul monoton al rostirii, aerul său oarecum miop, toate dădeau o impresie de trudnicie obositoare; și se răzbunau bătându-și joc. Culmea, nu-i lăsau nici măcar mîngîierea de-a se vedea tipărit. Gazetarii, din neglijență, sau poate la recomandarea *prietenilor* lui Robespierre, mutilau nemilos discursurile sale cele mai laborioase. Se încapăținau a nu-i cunoaște numele, numindu-l într-una: *Un membru*, sau *M. N.*, sau trei steluțe.

Astfel persecutat, pîndea cu strășnicie orice prilej de a ridica vocea, iar această hotărîre stăruitoare de-a vorbi îl făcea cîteodată într-adevăr ridicol. De pildă, cînd americanul Paul Jones aduce felicitări Adunării, președintele dîndu-i răspunsul și toată lumea socotind acest răspuns îndestulător, Robespierre se încapăținează să răspundă și el. Murmure, întreruperi, nimic nu-l descurajează. Cu mare greutate rostește cîteva cuvinte, neînsemnate, inutile, și încă făcînd apel la tribune, cerînd libertatea de opinie, strigînd că i se astupă gura. Maury îi face să rîdă pe toți, cerînd tipărirea discursului domnului de Robespierre.

Pentru a uita aceste umilințe, care-i răneau deosebit de mult vanitatea, Robespierre nu avea nici un refugiu, nici familie, nici viață de societate. Era singur, era sărac. Își aducea toată amărăciunea în pustietatea din cartierul Marais, în tristul său apartament de pe strada Saintonge. Locuință friguroasă, sărăcăcioasă, nemobilată. Trăia modest și

¹ *Jean-Siffrein Maury* (1746—1817), deputat al preoților. S-a distins în timpul ședințelor Adunării prin pitorescul și umorul intervențiilor sale. Monarhist convins, dușman al Revoluției. Emigrează. Cardinal sub Napoleon.

tare strimtorat din salariul lui de deputat, din care un sfert îi trimitea surorii sale, la Arras ; un alt sfert ajungea în mîinile unei metrese, care îl iubea nespus și care nu-i era de nici un folos ; îi închi-dea adesea ușa în nas și nu se purta bine cu ea. Mîinca mai nimic, cîna cu treizeci de *soli*, și de-abia îi mai rămînea de îmbrăcat. Cînd Adunarea decretează doliu pentru moartea lui Franklin, Robespierre e în mare încurcătură. Împrumută niște haine negre de la cineva cu mult mai trupeș ; hainele atîrnau pe el de-o palmă. *Nihil habet paupertas durius in se, quam quod ridiculos homines facit.*¹ (Juvenal)

Cu atît mai stăruitor s-a așternut pe lucru. Dar nu dispunea decît de nopți, petrecîndu-și zilele în întregime, cu o punctualitate nezdruncinată, la iacobini, la Adunare ; săli nesănătoase, înăbușitoare, care lui Mirabeau i-au pricinuit mari tulburări oftalmice, hemoragii lui Robespierre. Dacă ar fi să dau crezare deosebiriilor pe care le văd în portretele sale, temperamentul trebuie să i se fi schimbat destul de mult în aceste împrejurări. Chipul său, pînă atunci încă destul de tînăr și blind, pare să se fi uscat. O concentrare extremă, ca un fel de contracție, pare a-i fi devenit firea. Într-adevăr, nu avea nimic din tot ceea ce destinde spiritul. Singura sa plăcere era să-și șlefuiască, să-și cizeleze discursurile, destul de cursive, dar cu desăvîrșire șterse ; prin stăruință, s-a dezbărat de ușurința aceea vulgară cu care scria, și a ajuns, încetul cu încetul, să scrie bine dar cu greutate.

Ceea ce l-a slujit cel mai mult a fost de-a se fi situat în afara propriului lui partid, de a se făuri

¹ *Nimic nu e mai rău în sărăcie decît că îi face pe oameni ridicoli* (lat.).

singur odată pentru totdeauna, de-a rupe cu cei de felul lui Lameth, nemaitirînd după sine lanțul acestei prietenii echivoce. Într-o dimineață, cînd Robespierre se duce la hotelul Lameth, n-a putut fi primit, sau n-au vrut să-l primească ; de-atunci n-a mai călcat pe-acolo.

Eliberat de oamenii expedientelor, Robespierre ajunge omul principiilor.

Rolul său e de-acum înainte simplu și neînduplecat. Ajunge marea piedică în calea celor pe care i-a părăsit. Aceștia, oameni de afaceri și de partid, de cîte ori vor încerca să facă o tranzacție între principii și interese, între Drept și împrejurări, vor întîlni în drumul lor o stavilă pe care le-o pune Robespierre, întruchipînd Dreptul abstract, absolut. Împotriva soluțiilor lor bastarde, anglo-franceze, așa-zis constituționale, el venca cu teorii, nu neapărat franceze, ci generale, universale, luate din *Contractul social*, idealul legislativ al lui Rousseau și al lui Mably.

Recurgeau cu toții la intrigi, se agitau ; el rămînea mereu același. Ei se vîrau peste tot, făptuiau, negociau, se compromiteau în fel și chip ; el nu făcea decît să predice. Ei păreau a fi niște trepăduși de tribunal, iar el un filozof, un preot al Dreptului. Cu timpul, nu putea să nu-i macine.

Martor credincios al principiilor, luîndu-le totdeauna apărarea, rareori dădea deslușiri pentru aplicarea lor, nu s-a hazardat niciodată pe calea anevoioasă a mijloacelor și metodelor. El spune *ceea ce se cuvine* a fi făcut ; rareori, foarte rareori, *cum s-ar putea face*. Tocmai aici e punctul în care factorii politici îi angajează cel mai mult responsabilitatea, iar evenimentele vin adesea să-l dezmință și să-l convingă că greșește.

CORDILIERII. MARAT

Cordilierii erau un club din Paris ; iacobinii o uriașă asociație răspîndită în Franța. Dar Parisul fremăta, se agita, cînd cordilierii erau furioși. Iar dacă Parisul se punea în mișcare, capii politici revoluționari erau siliți să-l urmeze.

Conturarea personalităților individuale era foarte puternică la cordieri. Jurnaliștii lor, Marat, Desmoulins, Fréron ¹, Hébert ², Fabre d'Eglantine ³, scria fiecare pentru el. Danton, neîntrecutul vorbitor, nu voia niciodată să scrie. În schimb Marat, Desmoulins, care rosteau greu sau graseiau, scriau tot timpul, rareori vorbeau. [...]

Credința pe care cordilierii o aveau în popor le-a dat o înrîurire atotputernică asupra lui. Au

¹ *Stanislas-Louis-Marie Fréron* (1754—1802), aparținînd prin naștere unui mediu clerical și ultrareacționar, Fréron se numără, totuși, la începuturile Revoluției, alături de Camille Desmoulins. Fusesse coleg de școală cu acesta, socotindu-se discipol al său. Întemeiază publicația *L'Orateur du peuple*, la care colaborează Marat, și care se remarcă prin invectiva tonului, brutalitatea verbală. Membru în Convenție. Însărcinat cu misiuni în sudul Franței, în timpul teroarei, Fréron se distinge prin cruzimea de care dă dovadă. După căderea lui Robespierre, este unul din suporterii reacțiunii termidoriene.

² *Jacques-René Hébert* (1757—1794), jurnalist și om politic. Întemeietorul publicației *Le Père Duchesne*, organul opiniilor maselor largi, populare, în timpul Revoluției. În repetate rînduri Michelet reproșează lui Hébert tonul grosolan, presărat cu înjurături, pe care-l folosea. Acuzîndu-l pe Robespierre de „moderantism“, este arestat și ghilotinat împreună cu alți susținători ai săi (hebertiști).

³ *Philippe-Fr.-Nazaire*, numit *Fabre d'Eglantine* (1750—1794), poet dramatic și om politic. Inițial cutreieră provincia ca actor, apoi, în 1799, se impune Parisului prin comedia sa *Philinte de Molière*. Devine unul dintre ad-

dispus de cele trei forțe revoluționare semănînd cu tot atîtea fulgere : puterea impresionantă și tunătoare a cuvîntului, puterea mușcătoare a penitei, furia veșnic nepotolită : Danton, Desmoulins, Marat.

Într-aceasta a stat puterea dar și slăbiciunea lor : imposibilitatea de-a se organiza. În fiecare om în parte li se părea că văd poporul în întregimea lui. Orice om ar fi putut fi investit cu un *veto* împotriva Franței. Pentru a face poporul mai desăvîrșit liber, îl supuneau individului.

Marat, oricît de pornit și de orb era în furia lui, pare să fi simțit pericolul acestui spirit anarhic. De timpuriu a propus dictatura unui tribun militar ; mai tîrziu, numirea a trei inchișitori de stat. Părea a pizmui organizarea societății iacobine. În decembrie 1790, propune să se instituie, după exemplul iacobinilor, o confrerie de supravegheatori și delatori, pentru a-i spiona și a-i denunța pe agenții guvernului. Ideea aceasta n-a avut urmare. Marat a fost el însuși această inchișiție. De peste tot i se trimiteau delațiuni, plîngerii, dreptے sau nu, întemeiate sau nu. El credea tot, tipărea tot. [...]

În prezența naturii și a durerii, Marat era foarte slab ; nu putea îndura, ne spune, să vadă chinuîndu-se o gîză ; dar singur, împreună cu uneltele lui de scris, ar fi nimicît lumea întreagă. [...]

miratorii lui Danton și în curînd mîna lui dreaptă. Se știe că marele tribun, pe cît de înnăscut avea darul vorbirii, pe atît ura scrisul. Fabre d'Eglantine devine secretarul și principalul său colaborator. Membru al Convenției. În repetate rînduri Robespierre îl avertizează pe Danton de operațiile nu tocmai cinstite întreprinse de omul său de încredere, pe cînd acesta (Danton) este ministru de război. Arestat și condamnat împreună cu alți discipoli ai lui Danton, Fabre d'Eglantine și-a legat numele de împărțirea calendaristică republicană, dînd noi denumiri lunilor anului.

Doctorul acesta fără bolnavi ia Franța drept pacient. Fizicianul acesta nerecunoscut îi va fulgera pe dușmanii săi. Prieten al poporului, nădăjduiește să răzbune poporul și pe el însuși, disprețuiri amândoi... Dar ziua lor a venit. Nimic nu-l va opri pe Marat, va fugi, se va ascunde, purtându-și din beci în beci până și tiparnița. Nu va mai vedea lumina zilei. În existența aceasta întunecată, o femeie se îndirjește să-l urmeze, soția tipografului său, care și-a părăsit bărbatul pentru a însoți această făptură în afara firii, în afara legii, în afara soarelui. Marat e murdar, hidos, sărac — ea îl îngrijește ; dorește să fie mai presus de orice, acolo, în adâncul pământului, slujnica lui. [...]

Marat începea a fi pentru popor un idol, un fetiș. În mulțimea aceea de delațiuni și de proziceri sinistre care umpleau foile gazetei sale, unele se potriviseră, ceea ce-i dăduse faimă de prezicător și de profet. Încă de pe atunci ¹ trei batalioane ale gărzii pariziene îi aranjaseră un mic triumf, care nu a avut rezultatul așteptat, plimbându-i pe străzi bustul încununat de lauri. Autoritatea lui Marat nu atinsese încă acea treaptă monstruoasă la care va ajunge în 1793. [...]

Marat sau Mara, sard de origine, era din împrejurimile Neufchâtel-ului : așa cum Rousseau era din Geneva. Avea zece ani în 1754, în clipa când gloriosul său compatriot lansează al său *Discurs asupra inegalității* ; împlinește douăzeci în momentul când Rousseau, după ce ajunsese suveranul opiniei publice, încununat de gloria persecuției și a exilului, revine pentru a căuta adăpost în Elveția, refugiindu-se în principatul Neufchâtel. Interesul arzător cu care era înconjurat, privirile întregii

¹ Acest portret al lui Marat îl înfățișează în perioada 1790.

lumi ațintite asupra lui, faima acestui om de litere care o întrecea pe a tuturor regilor, fără a-l excepta nici pe Voltaire, solitudinea pe care i-o mărturiseau femeile înlăcrimate (s-ar putea spune îndrăgostite), toate acestea îl impresionează pe Marat. Avea o mamă foarte sensibilă, foarte pasionată, după cum povestește el însuși, care, însingurată în satul acela pierdut din Elveția, virtuoasă și romantică, își îndreaptă întreaga ardoare asupra lui, vrînd să facă din el un om mare, un Rousseau. E deosebit de bine susținută de soțul ei, un pastor demn, învățat și sirguincios, care de timpuriu i-a vîrît în cap copilului atît cît a putut din știința sa. Această îngemănare de eforturi a avut drept urmare firească să înfierbînte peste măsură capul celui nevîrstnic. Maladia lui Rousseau — orgoliul — a devenit în cazul lui Marat vanitate, dar ridicată la puterea a zecea. Ajunge maimuța lui Rousseau.

Dar merită să-l ascultăm chiar pe el (în *L'Ami du Peuple* din 1793) : „La cinci ani aș fi dorit să fiu învățător, la cincisprezece — profesor, autor la optsprezece, geniu creator la douăzeci“. Mai departe, după ce vorbește despre lucrările lui în domeniul științelor naturale (douăzeci de volume, spune el, de descoperiri fizice), adaugă senin : „Cred că am epuizat toate combinațiile spiritului uman, cît privește morala, filozofia și politica“. [...]

Nemulțumit de gazetarii care nu-l lăudaseră cum se cuvine, Marat își vinde (ne încredințează chiar el) așternuturile pentru a putea scoate un ziar. După ce încearcă mai multe titluri, găsește unul minunat : *L'Ami du Peuple sau publicistul parizian, ziar politic și imparțial*. În ciuda acestui stil, cîteodată burlesc, după cum se vede, veșnic neconsistent și declamator, Marat reușește. Rețeta

sa se inspire nu din tonul obișnuit al broșurilor și ziarelor franceze, ci din gazetele pe care pamfletarii francezi ¹ refugiați le scoteau în Anglia, în Olanda. [...] Ca și ei, Marat publica tot felul de știri, de scandaluri, despre persoane sus-puse; nu face teorii abstracte, care n-ar fi fost pe înțelesul poporului, și pe care toți ceilalți gazetari greșeau obligându-l să le citească. Vorbea puțin de evenimente de peste graniță, puțin de departamente, știri care pe atunci umpleau în întregime ziarul iacobinilor. Marat se mărginește la Paris, la mișcarea Parisului, țintește persoanele mai ales, pe care le acuză, le stigmatizează cu acea cumplită ușurință pe care o foloseau pamfletarii, de la care se inspira. [...] Scandalul astfel stîrnit putea să trimită oamenii la moarte: cutare, numit de el dimineată, putea fi ucis de mulțime seara.

E de mirare cum această violență uniformă, aceeași, mereu aceeași monotonie furibundă care face obositoare lectura lui Marat, a avut întruna efect, n-a îndepărtat publicul. Nici o nuanță; totul e extrem, excesiv; invariabil aceleași cuvinte: *infam, scelerat, infernal*; invariabil același refren: *moartea*. Nici o altă schimbare în afară de cifra arătînd capetele care trebuiau să cadă: 600 capete, 10.000 capete, 20.000 capete; ajunge, dacă-mi amintesc bine, pînă la cifra, ciudat de precisă, de 270.000 capete.

Însăși uniformitatea aceasta, pîrînd a trebui să plictisească și să blazeze, i-a slujit lui Marat. A avut forța, efectul aceluiași dangăt de clopot, un clopot al morții, care bătea într-una. În fiecare dimineață, în zori, străzile răsunau de strigătele vînzătorilor: „A sosit *L'Ami du Peuple*!” Marat pregătea noapte de noapte opt pagini în 8-o care se

¹ Emigrații.

vindeau dimineata ; dar de fiecare data depăsește spațiul, nu-i e de ajuns ; adesea, seara, mai adaugă opt pagini ; șaisprezece cu totul pentru un număr ; dar nici asta nu-i ajunge : ceea ce a început cu litere groase sfârșește cu caractere mici, pentru a concentra mai mult material, mai multe înjurături, mai multă furie. Ceilalți gazetari scriu la anumite intervale, fac cu schimbul, sînt ajutați ; Marat, niciodată : *L'Ami du Peuple* e scris de aceeași mînă ; nu e un simplu jurnal, e un om, o persoană.

Cum făcea față unei munci atît de copleșitoare ? Un cuvînt explică totul. Nu se mișca de la masă ; se ducea foarte rar la Adunare, la cluburi. Viața lui era una și aceeași, cu desăvîrșire simplă : să scrie. Altceva ? să scrie, să scrie zi și noapte. Poliția, e drept, încă de timpuriu i-a făcut serviciul să-l silească a trăi închis, zăvorît, dedicîndu-se cu totul muncii ; i-a îndoit activitatea. A trezit un interes arzător în rîndul poporului față de *Prietenul* său, persecutat pentru el, fugar, în pericol. În realitate, pericolul cîntărea prea puțin. Noua poliție, prost organizată, bijbiînd și neîndrăznind, aflată în mîinile lui Bailly și La Fayette, n-avea nici o acțiune serioasă. [...]

Marat a avut un trai îndestulat, de pe-o zi pe alta, ce-i drept, la discreția vieții lui rătăcitoare. Îmbrăcămintea lui bizară îi exprima excentricitatea ; murdar de obicei, avea cîteodată cochetării neașteptate, un lux parțial și veleități galante : o vestă de satin alb, de pildă, alături de un guler jegos și de-o cămașă murdară. Cînd șansa i-a zîmbit, lucru care pe unii îi îmblînzește, pe Marat l-a lăsat neschimbat. Viața sa nesănătoasă, iritantă, atît de mărginită, și-a păstrat neștirbită furia. A văzut întotdeauna lumea prin lumina aceea îndoielnică, piezișă, din pivnița sa, prin gura unei

răsuflători, lividă și întunecată, ca pereții aceia jilavi, ca fața lui care părea a împrumuta aceleași culori. Viața aceasta a sfârșit prin a-i fi pe plac; îi făcea plăcere efectul fantastic, sinistru pe care-l adăuga numelui său. Simțea că domnește din adâncul nopții aceleia; judeca de-acolo, fără drept de apel, lumea luminii, regatul celor vii, scăpându-l pe unul, condamnându-l pe altul. [...]

Acest *crescendo* al violenței nu e un fenomen propriu numai ziarelor; care nu fac în general decât să exprime, să reproducă violența cluburilor. Ceea ce s-a urlat seara se tipărește în grabă noaptea, se vinde dimineata. Gazetarii regalști varză și ei publicului valuri de fiere, de insulte și de ironii din care s-au adăpat seara, în saloanele aristocratice [...]

Întrecerea e cumplită între cele două prese. Te cuprinde amețeala privind involburarea acelor milioane de pagini învîrtejindu-se prin aer, bătîndu-se, ciocnindu-se. Presa revoluționară, și-așa furioasă, e încă și mai asmuțită de ironiile ascuțite ale fițuicilor și pamfletelor regaliste. Acestea colcăie la nesfîrșit; mănîncă pe saturate din cele douăzeci și cinci de milioane, strînse în fiecare an. ale listei civile. Montmorin¹ i-a mărturisit lui Alexandre de Lameth că în scurt timp cheltuisese șapte milioane ca să-i cumpere pe unii iacobini, să corupă scriitori, oratori. Cît costau ziarele regaliste *L'Ami du Roi*, *Les Actes des Apôtres*² etc. nimeni nu poate spune.

¹ Contele de Montmorin-Saint-Hêrem, fost ambasador și ministru de externe sub vechiul regim: unul dintre membrii așa-numitului *comitet austriac* — statul de taină al lui Ludovic al XVI-lea.

² *Faptele Apostolilor*.

Luptă josnică, luptă necruțătoare, în care adversarii se împroașcă cu pietre, cu arginți. Unul e doborât; celălalt înjosit. Negotul cu suflete, de-o parte; de cealaltă — teroarea.

PRECEDENTE LA FUGA REGELUI.

FUGA REGELUI

(20—21 iunie 1791)

Regele, dacă ar fi voit, putea cu mare ușurință să plece singur, fără suită, călare. Asta era părerea lui Clermont-Tonnerre¹. Părere pe care regina n-o împărtășea cîtuși de puțin. Nimic n-o înspăimînta mai mult decît să se despartă de rege, fie și numai o clipă. Ar fi cedat poate la insinuările fraților săi împotriva ei. Profită de pe urma emoției încercată de rege pe ziua de 6 octombrie, cînd o crezuse într-o atît de mare primejdie și, plîngînd, îl puse să jure că n-avea să plece niciodată singur, ci numai împreună, scăpînd cu viață sau pierind împreună. Se opunea și la planul de-a pleca în același timp, dar pe drumuri diferite.

Ludovic al XVI-lea refuză, în primăvara lui 1790, propunerile care i se fac pentru a fi răpit. Nu profită nici de șederea la Saint-Cloud, din ace-

¹ *Stanislas-Marie-Adélaïde, conte de Clermont-Tonnerre* (1757—1792), aparținînd însemnatei familii nobiliare Clermont-Tonnerre, originare din Dauphiné. Colonel sub vechiul regim, deputat al nobilimii în Statele generale. Atitudine favorabilă Revoluției inițial (e pentru delibărarea în comun a celor trei ordine, votează pentru abolirea privilegiilor feudale în noaptea de 4 august). Speriat însă de avîntul Revoluției, devine partizanul unor măsuri retrograde. Masacrat de mulțime, cu ocazia evenimentelor de la 10 august 1792.

lași an ; deși era foarte ușor, făcînd în fiecare zi plimbări, călare sau în trăsură, și la o depărtare de cîteva leghe. Nu voia să lase pe nimeni, nici pe regină, nici pe delfin, nici pe Madame Elisabeth¹, nici pe celelalte doamne. Regina, la rîndu-i, nu se putea nici ea hotărî s-o lase pe cutare doamnă, confidenta ei, pe cutare femeie care-i știa secretele. Nu voiau să plece decît *in corpore*, în grup, în ceată armată. [...]

De altminteri, fie că el voia sau nu, contrarevoluția n-avea să izbucnească ? Fratele său, contele de Artois, se afla pe atunci la Mantua, pe lîngă împăratul Leopold, împreună cu trimișii Angliei și ai Prusiei (mai 1791). Era în realitate un congres la care se discuta soarta Franței. Dacă reglele nu acționa, aveau s-o facă fără el. Ludovic al XVI-lea nu ocupa prea mult loc în planul contelui de Artois. Planul acesta belicos, pus la punct de către factotumul său, Calonne, presupunea că cinci armate, trimise de cinci națiuni diferite, vor intra în Franța în același timp. Nici un obstacol : tînărul prinț, fără altă întîrziere decît discursurile obligatorii de la intrarea în orașe, conducea plin de veselie întrecaga Europă să suzeze la Paris. El juca în această *Iliadă* rolul lui Agamemnon, regele regilor, împărțea mila și dreptatea, domnea... Dar regele ? Ar fi avut timp mai mult să asculte liturghia și să vîneze. Dar regina ? Expediată în Austria, sau închisă în vreo mînăstire. [...]

Nimeni n-a contribuit mai mult ca regina la pierderea lui Ludovic al XVI-lea.

Temîndu-se mai presus de orice să se despartă de el, agățîndu-se, lipîndu-se de rege, dorind să plece împreună și însoțită de toți ai lor, i-a făcut fuga aproape imposibilă.

¹ Sora lui Ludovic al XVI-lea,

O preocupare excesivă pentru siguranța reginei l-a făcut pe domnul de Mercy, ambasadorul Austriei, să pretindă, împotriva bunului-simț, împotriva părerii domnului de Bouillé, ca o suită de detașamente să fie eșalonate pe drumul pe care regina avea să-l străbată : precauție menită să neliniștească spiritele, să avertizeze, să ațite populația, forțe foarte neîndestulătoare, pe de altă parte, pentru a ține piept unui popor înarmat, și cât se poate de inutile pentru rege, care, personal, nu era cîtuși de puțin urît. Am văzut mai sus, exprimată cu naivitate într-un ziar, părerea adevărată a poporului : „Că Ludovic al XVI-lea plîngea cu lacrimi fierbinți din pricina prostiilor pe care le săvîrșea din pricina austriacei“. Chiar recunoscut, ar fi trecut. Puțini oameni s-ar fi dovedit atît de haini încît să ridice mîna asupra lui. Dar singură vederea reginei stîrnea toate temerile, îi făcea să simtă pînă și pe regaliști primejdia de a o lăsa să-l conducă astfel pe regele Franței către armatele străine. [...]

Călătoria la Varennes a fost un monument de imprudență. [...]

Mai întîi, cu două sau trei luni înainte, regina, ca pentru a da de știre despre plecare, comandă un trusou pentru ea, pentru copii. Apoi comandă o minunată trusă de călătorie, asemănătoare celei pe care o avea, obiect complicat, care putea cuprinde tot ce era nevoie pentru o călătorie în jurul globului. Apoi, în loc să ia o trăsură obișnuită, puțin bătătoare la ochi, îi dădu însărcinarea lui Fersen să construiască o berlină mare și încăpătoare, în care să se poată potrivi și stivui atît în partea din față cît și dinapoi, valize, saci, cutii, adică tot ce poate atrage atenția asupra unei trăsurii pe drum. Și asta încă nu era tot : trăsura avea să fie ur-

mată de o alta, în care să se afle femeile. În faţă şi în spate vor galopa cîte trei guarzi îmbrăcaţi în haine de curieri, cu jiletci noi de un galben ţipător, numai bune să sară în ochi, făcîndu-te să crezi, cel puţin prin culoare, că sînt în slujba prinţului de Condé, căpetenia emigranţilor !... Aceştia ar trebui să fie nişte oameni pricepuţi : dar nu, n-au mai mers niciodată prin părţile acelea. Ar trebui să fie nişte oameni de ispravă, înarmaţi pînă-n dinţi ; dar n-au decît nişte biete cuţite de vînătoare. Regele le spusese că vor găsi arme în trăsură. Dar Fersen, omul reginei, temîndu-se fără îndoială pentru soarta ei în cazul cînd s-ar fi ivit vreo ciocnire armată, tocmai a uitat să pună armele.

Toate acestea sînt partea caraghioasă a neprevederii. Iată acum şi partea tristă, josnică. Regele se lasă îmbrăcat în valet ; îşi pune nişte haine cenuşii şi o perucă scurtă. E feciorul Durant. Amănuntul acesta umilitor se află în povestirea simplă a doamnei de Angoulême¹ ; se află consemnat şi în paşaportul reginei — care trebuia să treacă drept rusoaică, baroana de Korff — ca şi în paşaportul doamnei de Tourzel. Lucru contrar bunei-cuviinţe şi care spunea totul, de la sine, baroana aceasta e atît de intimă cu valetul ei, încît îl adăposteşte în trăsură la ea, stă pe locul din faţa ei, atingîndu-şi genunchii.

Jalnică travestire ! Bine s-a mai ascuns ! Cine să-l recunoască ?... Sau, mai bine, cine ar vrea să-l mai recunoască ? Franţa ? Fără îndoială, nu. Dacă l-ar vedea aşa, ar întoarce capul. [...]

¹ *Marie-Thérèse-Charlotte*, ducesă de Angoulême (Madame Royale), fiica lui Ludovic al XVI-lea şi a Mariei-Antoaneta, avea treisprezece ani în momentul fugii familiei regale. Eliberată în 1795, a trăit multă vreme în exil. A lăsat un *Jurnal al captivităţii ducesei de Angoulême*.

La 20 iunie, înainte de miezul nopții, întreaga familie regală, deghizată, iese din palat printr-o ușă nepăzită, se duce în piața Carrousel.

Un militar, un om dintr-o bucată, recomandat de Bouillé, trebuia să se afle și el în trăsură, să răspundă, dacă era nevoie, să ducă totul la capăt. Dar doamna de Tourzel, guvernanta copiilor, s-a prevalat de privilegiul pe care i-l dădea slujba : în virtutea jurământului pe care-l depusese, avea datoria, *dreptul*, să nu părăsească nici o clipă copiii ; cuvântul „jurământ“ a făcut o mare impresie asupra lui Ludovic al XVI-lea. De altfel, copiii perechii regale — era un lucru binecunoscut în uzanțele etichetei — nu călătoreau niciodată fără guvernantă. Militarul nu se mai urcă în trăsură, se urcă în schimb guvernanta : în locul unui om destoinic au o femeie inutilă. Expediția nu are o căpetenie, pe nimeni care s-o conducă ; pleacă așa, fără cap, la voia întâmplării.

Partea romanească a aventurii, în ciuda tuturor temerilor, o amuza pe regină. Întîrzie mult privind cum îi sînt deghizați copiii : face apoi imprudența de necrezut să iasă în piața Carrousel — foarte bine luminată — ca să-i vadă plecînd. Copiii urcă într-o birjă al cărei vizitiu era Fersen ; ca să-i deruteze mai bine pe cei care ar fi putut urmări scena, face cîteva ocoluri pe niște străzi, se întoarce iar, mai așteaptă încă un ceas la Carrousel ; în sfîrșit, sosește doamna Elisabeth, apoi regele, apoi, ceva mai tîrziu, regina, condusă de un guard ; acesta, cunoscînd rău Parisul, trecuse podul, ducînd-o în strada du Bac. Întorcîndu-se în piața Carrousel, regina văzuse cu ură, cu bucurie, cum trece trăsura lui La Fayette, venind dispre palatul Tuileries, unde scăpase ceremonia de culcare a regelui. Se spune că, în bucuria copilărească de

a-l fi tras pe sfoară pe temnicerul ei, regina atinse una din roți cu o nuielușă ¹ pe care o avea în mână, din cele purtate de femei pe-atunci. Lucrul e greu de crezut : trăsura lui La Fayette mergea repede, era înconjurată de mai mulți lachei călări, luminind drumul cu faclă. Guardul spune, dimpotrivă, că toată lumina aceea a înspăimântat-o și că s-a desprins de la brațul său, fugind într-altă parte.

Vizitiul Fersen, ducînd cu birja lui o încărcătură atît de prețioasă, și cunoscînd Parisul tot atît de prost ca și guarzii, mîină pînă în foburgul Saint-Honoré pentru a ajunge la bariera Clichy, unde berlina aștepta la un englez, domnul de Crawford. De aici ajung în cartierul Villette. Pentru a scăpa de birja în care stăteau deocamdată guarzii, o răstoarnă într-un șanț. De aici, ajung la Bondy. Unde sînt nevoiți să se despartă : sărută mîinile regelui, reginei, pe care o părăsește plină de recunoștință, pentru a n-o mai vedea niciodată, în clipa în care, pentru o credință din tinerețe, își pusese viața în joc.

Încă o imprudență adăugată la atitea altele și care a făcut bătătoare la ochi călătoria aceasta fusese aceea ca jupînesele să plece cu mult înaintea familiei regale, încît au ajuns cu șase ceasuri mai devreme la Bondy. Surugiul care le dusese rămăsese cu ele, așa că a văzut cu uimire cum un om îmbrăcat în vizitiu urcă singur într-o frumoasă trăsură la care erau înhămați patru cai.

Iată-i porniți, într-un tîrziu, dar merg iute ; un guard călărește în dreptul portierei, un altul e așezat pe banchetă, al treilea, domnul de Valory, alergînd înainte ca să îndrume caii, dăruie cu mărinimie cîte un scud drept bacșiș fiecărui surugi, cum nu obișnuia decît regele. Goana încetinește

¹ În fr. : *badine*.

pentru cîteva clipe ; regele întîrzie şi el puţin, dorind să urce un dîmb pe jos. Nici o neplăcere, de altfel ; mai bine de treizeci de leghe, loc în care nu fuseseră nici un fel de trupe, au şi fost străbătute. Regina, înainte de a ajunge la Châlons, îi spune domnului de Valory : „François, totul merge bine, am fi fost opriţi pînă acum, dacă aşa ar fi trebuit să se întîmple“.

Totul merge bine ?... pentru Franţa ? sau pentru Austria ? Pentru că, la urma urmei, încotro se îndreaptă regele ?

I-a spus cu o seară mai înainte, domnului de Valory : „Miine am să dorm la abaţia d'Orval“ — în afara hotarelor Franţei, *pe pămînt austriac*.

După-amiază, către ora patru sau cinci, spune doamna de Angoulême în povestirea ei atît de simplă şi naivă, „am trecut prin marele oraş Châlons-sur-Marne. Acolo am fost recunoscuţi de-a binelea. Mulţi oameni mulţumeau lui Dumnezeu că le fusese dat să-l vadă pe rege, rugîndu-se pentru fuga lui“.

Nu toată lumea mulţumea lui Dumnezeu. Prin sate era mare fierbere. Pentru a motiva prezenţa trupelor de-a lungul drumului, avuseseră ideea nefericită să spună că avea să treacă o comoară, că oştenii erau acolo ca s-o însoţească. Într-un moment în care regina era învinuită că trimite bani în Austria, explicaţia asta nu făcea decît să irite spiritele sau, cel puţin, să trezească atenţia.

Choiseul ¹ se afla la prima poştă, la trei leghe de Châlons ; avea cu el patruzeci de husari, cu care,

¹ Ducele de Choiseul-Stainville, nepotul primului-ministru al lui Ludovic al XV-lea. Colonel în regimentul regal de dragoni în momentul începerii Revoluţiei. Arestat după eşecul fugii regelui, este amnistiat după ce Ludovic al XVI-lea acceptă Constituţia. Emigrează. A lăsat *Memorii*.

spune Bouillé, trebuia să asigure trecerea regelui și să oprească, după el, trecerea oricărui alt călător. Dacă regele ar fi fost oprit la Châlons, el trebuia să-l elibereze prin forță. Lucru de neînțeles ; nu patruzeci de călăreți pot ține piept unui astfel de oraș ; cu atît mai puțin dacă toate satele de prim-
prejur ar fi dat o mîna de ajutor !

Într-adevăr, țaranii nu priveau cu ochi buni prezența husarilor pe drum ; veneau în număr mare să-i privească. Veneau oameni chiar de la Châlons ; își băteau joc de comoară ; înțelegeau prea bine cu toții despre ce comoară e vorba. Clopotul începe să bată prin satele acestea. Choiseul se afla într-o situație critică. O întîrziere de patru sau cinci ore îl face să creadă că totul a dat greș, că regele n-a putut pleca ; și chiar de-ar fi plecat, dacă el rămînea acolo, pe drum, stîrnea și mai mult îngrijorarea mulțimii aceleia care se adunase și mai împiedica și trecerea ; dacă husarii se îndepărtau, oamenii s-ar fi răspîndit, drumul ar fi rămas liber. Choiseul se hotărăște să părăsească locul. Secretarul reginei, Goguelat, ofițer de stat-major, care era cu el, și care ajutase ca totul să fie pregătit pe drum, îl previne pe Choiseul să ocolească Sainte-Menehould, unde oamenii erau în fierbere. Iau o călăuză și pornesc să treacă prin păduri, pe niște drumuri îngrozitoare, și nu pot ajunge decît dimineața la Varennes. [...]

Regele sosește îndată după plecarea lui Choiseul. Nici Choiseul, nici Goguelat, nici trupe. „Vede cum se cascadează o prăpastie în fața lui.“ Drumul însă e liniștit ; sosesc la Sainte-Menehould ; îngrijorat, regele privește afară scoțîndu-și capul pe fereastra portierei. Comandantul detașamentului, care nu comandase oamenilor săi să încalece, vrea să-și ceară iertare, înaintează cu pălăria în mîna ; toți îl recunosc pe rege. Cei de la municipalitate, adu-

nați acolo, nu-i lasă pe dragoni să încalece. Dispozițiile primite erau prea vagi ca să încerce a opri cu de-a sila trăsura ; dar cineva se oferă s-o urmărească, să încerce a o opri mai departe ; municipalitatea îl împuternicește. Omul acesta, un fost dragon, Drouet, fiul stăpînului poștei, pornește într-adevăr. supravegheat, urmărit îndeaproape de un călăreț care își dă seama ce gînduri are, care l-ar fi ucis poate ; atunci Drouet o ia pieziș, se infundă în pădure ; nu era chip să-l urmărească.

Dar îl scapă pe rege la Clermont ; orașul acesta, tot atît de agitat ca și Sainte-Menehould, și ținînd trupele la respect prin amenințări, lasă totuși trăsura să treacă. Drouet n-ar fi putut-o ajunge niciodată, dacă nu s-ar fi oprit ea singură o jumătate de ceas cel mult la intrarea în Varennes, negăsind cai de schimb.

Aici se săvîrșește una din greșelile de căpetenie ale expediției. Goguelat, ofițer de stat-major, inginer și topograf, își luase răspunderea să vegheze la toate, să verifice toate amănuntele, să așeze caii de schimb în locurile unde nu se aflau hanurile de poștă ; el îi comunicase întregul plan regelui, îl ajutase să-l învețe pe dinafară. Ludovic al XVI-lea, care avea o memorie excelentă, repetă planul cuvînt cu cuvînt curierului, domnul de Valory ; îi spuse că va găsi cai și un detașament de trupe *înaintea* orașului Varennes. Dar Goguelat i-a așezat *după*, și uită să-l înștiințeze pe rege de această schimbare față de cele convenite.

Curierul, domnul de Valory, care galopa înainte, ar fi sîrșit prin a găsi schimbul dacă, așa cum înțelept era, ar fi întrecut trăsura cu o oră, sau cel puțin cu o jumătate de oră : dar îi plăcea să profite de-o ocazie atît de rară ; tropăia în dreptul portierei, căpătînd cîteva cuvinte de la auguștii săi călători : de-abia într-un tîrziu, foarte tîrziu,

pornea în galop, prevenindu-i pe cei cu caii de schimb. La celelalte poște, lucrurile au mers bine ; dar la Varennes totul s-a dat peste cap.

Timp de o jumătate de oră a căutat prin beznă, a bătut la uși, a trezit oamenii din somn. În acest timp caii așteptau de cealaltă parte, ținuți gata pregătiți de către doi tineri, dintre care unul era fiul lui Bouillé ; aveau dispoziție să nu se clintească din loc, ca să nu trezească vreo bănuială ; și-au îndeplinit prea riguros însărcinarea. Unul dintre ei ar fi putut totuși, fără nici o primejdie, să vadă dacă trăsură intră în oraș, s-o îndrume ; prezența unui singur om pe drum, chiar de-ar fi fost văzut la ora aceea, în întunericul care domnea, n-ar fi atras prin nimic atenția. [...]

Cînd trăsură sosește, la ora unsprezece și jumătate seara, pe dîmbul de la Varennes, oboseala îi învinsese, cei dinăuntru dorm toți. Caii se opresc brusc, toată lumea se trezește. Caii de schimb nu se ivesc ; nici curierul care trebuia să-i găsească. [...]

Neaflînd nimic, se întorcea deznădăjduit către trăsură ; între timp cei dinăuntru primiseră o lovitură crîncenă, un cuvînt, o somație, care i-a făcut să tresară de spaimă : „În numele națiunii !...“

Un om călare venea din urmă în galop. Se oprește înaintea lor și, în beznă, strigă : „În numele națiunii, oprește, surugiule, îl duci pe rege !“

Toți rămaseră încremenți. Guarzii nu aveau nici un fel de arme de foc și nici nu le-ar fi dat prin minte să se slujească de ele. Omul privește, își îndeamnă calul la vale, spre oraș. Două minute mai tîrziu încep să se zărească oameni ieșind cu lumini, foindu-se și vorbind, la început mai puțin, apoi tot mai mult ; încrucișarea luminilor sporește, micul oraș se luminează... Totul, în două minute... apoi începe să răsunе toba. [...]

Drouet și Guillaume, un tovarăș care-l urmăse, profită din plin de minutele acestea. Își viră caii într-un grajd care era deschis, îl vestesc pe hangiu ca la rîndul lui să vestească pe alții, aleargă la pod, barează drumul, așază de-a curmezișul o trăsură cu mobile, apoi alte trăsură — toate acestea într-o clipă. Pe urmă dau fuga la primar, la căpitanul gărzii naționale ; n-au putut aduna decît opt oameni, nu-i nimic, se îndreaptă spre trăsură, care nu făcuse decît să coboare panta, spre oraș. Căpetenia și ofițerul comunei cer pașapoartele... *Regina* : „Domnilor, sîntem grăbiți...” „Dar, în sfîrșit cine sînteți ?” *Doamna de Tourzel* : „E baroana de Korff.” Între timp ofițerul pătrunde pe jumătate în trăsură cu felinarul în mînă, îndreptînd lumina spre obrazul regelui.

E dat atînci pașaportul. Doi guarzi îl duc la han. E citit cu glas tare, în fața celor de la municipalitate, ca și a tuturor care se mai află acolo. „Pașaportul e bun, spun ei, *pentru că e semnat de rege.*” „Dar, spune Drouet, de Adunarea Națională e semnat ?” Era semnat de *un comitet* al Adunării. „Dar de președinte e semnat ?” Astfel, chestiunea fundamentală a Dreptului în Franța, punctul nevralgic al Constituției, a fost examinat, tranșat într-un han din Champagne, într-un fel hotărîtor, fără drept de apel și de recurs. Autoritățile din Varennes, ofițerul comunei, un băcan cumsecade, domnul Sauce, șovăiau mult să-și ia asupra-le o atît de mare răspundere.

Dar Drouet și alții insistă. Se întorc la trăsură. „Doamnelor, dacă sînteți străine, cum de aveți atîta trecere încît la Sainte-Menehould sînt gata să vă escorteze cincizeci de dragoni, și tot atîția la Clermont ? Și, tot așa, de ce la Varennes un detașament de husari stă să vă aștepte... Aveți bunătatea

să coboriți să lămuriți toate astea la municipalitate.“

Călătorii nu se clinteau. Oficialitățile nu manifestă în nici un chip dorința de a-i sili să coboare. Oamenii se strâng încet ; cei mai mulți, la auzul tobei, se întorc pe partea cealaltă. Trebuie să li se strige mai tare în ureche. Drouet și patrioții aleargă la clopotniță și bat clopotele cu furie, cît îi țin puterile. Toată mahalaua îl aude... Arde undeva ? Vine dușmanul ? Țăranii dau fuga, se cheamă unii pe alții, se înarmează, iau ce au, puști, furci, coase.

Ofițerul comunei, domnul Sauce, se afla în mare încurcătură, fie că lua vreo hotărîre, fie că nu. Dar avea de nevastă o femeie și jumătate care, în clipele acelea grele, l-a împins de la spate pesemne. Dacă îl ducea pe rege la primărie, dovedea lipsă de bună-cuviință față de monarh ; dacă îl lăsa în trăsură, însemna să se piardă în ochii patrioților. Luă deci calea de mijloc, poftindu-l pe rege în dugheana lui.

Se înfățișează la trăsură, cu capul descoperit : „Consiliul municipal dezbate puțința de-a îngădui călătorilor să-și urmeze drumul ; dar s-a răspîndit zvonul că pe regele nostru și pe familia lui avem cinstea să-i vedem între zidurile noastre... Mă învrednicesc să-i rog a primi să vină în casa mea, ca într-un loc care să pună la adăpost persoanele domniilor-lor, în așteptarea a ce se va hotărî. Rindurile mulțimii de pe străzi sînt îngroșate de locuitorii satelor vecine, care aleargă la chemarea clopotului nostru ; căci fără voia noastră, bate de un sfert de ceas și poate că majestatea-vastră va trebui să facă față unor neplăceri pe care nu le-am putea împiedica, și care ne-ar umple de amărăciune.“

Avea toată dreptatea în cele ce spunea. Clopotul le vuia în urechi. Nici un ajutor.

Guarzii încercaseră zadarnic să dea la o parte mobilele și trăsurile care închideau trecerea îngustă de pe pod. Amenințări cu moartea se auzeau în preajma trăsorii; mai mulți oameni, înarmați cu puști, se prefăceau că ochesc. Călătorii coboară, pătrund în prăvălia lui Sauce, cele trei doamne, cei doi copii și Durand, feciorul. I se contestă acestuia calitatea de valet. El insistă, susține că așa îl cheamă. Toată lumea clatină din cap: „Ei da, sint regele, iat-o pe regină și pe copiii mei. Vă conjurăm să vă purtați cu aceeași considerație pe care francezii au avut-o totdeauna față de regii lor.” Ludovic al XVI-lea nu era un mare vorbitor, n-a spus nimic mai mult. Din păcate, hainele de pe el, jalnica lui travestire, pledau prea puțin în favoarea lui. Lacheul acela cu peruca scurtă nu amintea prin nimic de rege. Contrastul adânc dintre rang și îmbrăcăminte putea mai degrabă să stîrnească mila decît respectul. Mai mulți începură să plîngă.

În acest timp zvonul de clopote creștea nemăsurat. Erau clopotele satelor vecine care, după pilda celor din Varennes, sunau și ele alarma. În întunericul nopții, toate satele erau cuprinse de tulburare; din clopotniță ai fi putut zări cum alergau luminițe, atrăgîndu-se unele pe altele, căutîndu-se; un nor mare, prevestitor de furtună, se încheaga peste tot; un nor alcătuit din oameni înarmați, plini de îngrijorare, de minie.

„Cum! Regele fuge! Trece la dușman! Trădează națiunea!...” Cuvîntul acesta, și așa cumplit, sună și mai cumplit în auzul oamenilor de la hotare, care au dușmanul atît de aproape, toate nenorocirile, toate primejdiile unei invazii... Iată de

ce, primii dintre ei care pătrund în Varennes și aud acest cuvânt își ies cu totul din fire.

Un tată să-și vîndă copiii !... Țăranii noștri încă nu aveau altă noțiune politică despre cîrmuire decît aceea a unei cîrmuiri părintești ; nu atît spiritul revoluționar îi făcea minioși, cît ideea groaznică, nelegiuită, a copiilor vînduți de către părintele lor, regele, a încrederii înșelate !

Iată-i pătrunzînd pe oamenii aceștia 'aspri în du-gheana lui Sauce : „Uite-așa ! Regele ! Regina !... Nici mai mult, nici mai puțin !...“ Nu se află ocară pe care să nu le-o arunce în față.

Între timp sosesc trimișii comunei, avîndu-l pe Sauce în frunte, supus și respectuos : „Cum nū mai încape nici o îndoială pentru locuitorii din Varennes că au într-adevăr cinstea de a-l găzdui pe rege, vin să-i asculte ordinele“. „Ordinele mele, domnilor ? spune regele. Faceți în așa fel să se înhame caii la trăsură și să pot pleca.“

Domnii de Choiseul și Goguelat sosesc, în sfîrșit, împreună cu husarii lor ; apoi, aproape singur, domnul de Damas, comandantul postului de la Sainte-Menehould, pe care dragonii îl părăsiseră. Nu fără greutate izbutiseră domnii aceștia să pătrundă în oraș, li se interzicea s-o facă în numele municipalității, s-a tras chiar asupra lor. Au răzbit pînă la casa lui Sauce. Urcă pe o scară în spirală pînă la primul etaj și, într-o primă odaie, dau peste mulțime mare de țărani, dintre care doi din cei înarmați cu furci le spun : „Nu se trece mai departe !“ Ei trec. În a doua încăpere se afla familia regală. Ciudată scenă ! Delfinul dormea într-un pat cu așternutul în neorînduială ; guarzii regelui pe scaune, la fel și jupînescle ; guvernanta, Madame și Madame Elisabeth pe bănci de lemn, lîngă fereastră ; regele și regina se aflau în

picioare, vorbeau cu domnul Sauce. Pe o masă se aflau pahare, pîine și vin.

Regele : „Ei bine, domnilor, cînd plecăm ?“ *Gouquelat* : „Sire, cînd va voi majestatea-voastră.“ *Choiseul* : „Orдонаți cele de cuviință, sire. Am cu mine patruzeci de husari ; dar nu e timp de pierdut : într-o oră vor trece de partea mulțimii.“

Era adevărat. Husarii nu-și reveneau încă din uimirea care-i cuprinsese la aflarea noutății celei mari ; își spuneau unii altora, privindu-se : „*Der Koenig ! die Koenigin !*“ (Regele, regina !) Dar oricît de nemți ar fi fost, nu puteau să nu bage de seamă pornirea unanimă a francezilor. Același lucru simțiseră cu prisosință chiar pe drumul retras pe care-l străbătuseră împreună cu domnul de *Choiseul*. Acesta mărturisește că, la trecerea lor, în fiecare sat clopotul se pornea să bată ; că au fost nevoiți în mai multe rînduri să-și facă loc cu sabia în mînă ; că țărani au mers pînă acolo încît i-au luat patru husari ; pe cei care formau ariergarda : trebuise să întreprindă un adevărat atac ca să-i scape din mîinile lor. Nemții aceștia, care se vedeau singuri în mijlocul unui atît de mare popor, și care se simțeau, la urma urmei, plătiți și hrăniți de către Franța, nu se puteau hotărî cu ușurință să ridice sabia asupra unor oameni care le strînseseră mîna cu prietenie și ciocniseră cu ei.

În momentul acesta hotărîtor, în care fiecare clipă avea o însemnătate nețărmurită, înainte ca regele să-i fi răspuns lui *Choiseul*, pătrund cu mare larmă cei de la municipalitate, ofițerii gărzii naționale. Mulți dintre ei cad în genunchi : „În numele lui Dumnezeu, sire, nu ne lăsa ; nu părăsi rogatul“. Regele încearcă să-i liniștească : „Nu asta urmăresc, domnilor ; nu Franța o părăsesc.

Jignirile care mi s-au adus m-au silit să plec din Paris. Nu mă duc decît la Montmédy ; vă poftesc să mă urmați într-acolo... Numai, vă rog, faceți în așa fel încît să fie înhămați caii la trăsură“.

Aceștia ies. Era ultimul minut care-i mai rămînea lui Ludovic al XVI-lea. Choiseul, Goguelat îi așteptau ordinele. Era ora două noaptea. Casa era împresurată de o mulțime nehotărită, prost înarmată, prost organizată : cei mai mulți nu aveau arme de foc. Iar cei care aveau n-ar fi tras asupra regelui (cu excepția lui Drouet, poate), cu atît mai puțin asupra copiilor. Numai regina s-ar fi putut afla cu adevărat în primejdie. Ei i se adresează Choiseul și Goguelat. O întreabă dacă vrea să încalece și să plece împreună cu regele ; regele l-ar fi ținut în brațe pe delfin. Pe pod nu se putea trece ; dar Goguelat cunoștea vadurile micului rîu : înconjuțați de vreo treizeci-patruzeci de husari, erau siguri că vor trece. O dată ajunși de partea cealaltă, nici o primejdie ; cei din Varennes nu aveau călăreți cu care să-i urmărească.

Această cavalcadă riscantă avea de ce să înspăimînte, trebuie s-o spunem, chiar și pe-o femeie curajoasă și hotărită. Regina răspunde : „Nu vreau să iau nimic asupra-mi ; *regele s-a hotărit să întreprindă cele de față*, el trebuie să poruncească ; datoria mea e să-l urmez...” [...]

„Intr-adevăr, întărește regele, ați putea fi siguri că în această învălmășeală un glonte n-ar putea-o atinge pe regină, sau pe sora mea, sau pe unul din copii ? Să judecăm cu toată stăpînirea. Municipalitatea nu se împotrivește să plec ; nu-mi cere decît să aștept zorii. Tînărul Bouillé s-a dus, către miezul nopții, să-l înștiințeze pe tatăl său la Stenay. Sînt opt leghe, le va face în două sau trei ceasuri. Domnul de Bouillé trebuie să sosească ne-

greșit spre dimineață ; fără primejdie, fără violență, vom pleca în siguranță.“

În acest timp husarii beau cu poporul, beau în sănătatea națiunii ! În curînd avea să fie ora trei. Cei de la municipalitate se întorc, dar rostesc aceste puține cuvinte, cu un înțeles cumplit : „Poporul împotrivindu-se cu neînduplecare ca regele să-și urmeze drumul, s-a hotărît să se trimită grabnic un curier către Adunarea Națională, pentru a afla ce hotărăște“. [...]

Familia regală oferea un spectacol jalnic, tragic și nedemn totodată. Spaima pe care le-o dădea această situație disperată îl zdrobise pe rege, pe regină, le scăzuse moralul, se vedea bine. Îl rugau pe băcanul Sauce, pe nevasta lui, ca și cum bieții oameni-ar fi putut face ceva în aceste împrejurări. Regina, așezată pe o bancă, între două lăzi de luminări, încerca s-o înduplece pe femeie : „Doamnă, îi spunea ea, nu ai și dumneata copii, un soț, o familie !“ Cuvinte la care femeia răspunde simplu, fără vorbă lungă : „Aș vrea să vă fiu de folos. Dar ce să-i faci ! Dumneavoastră vă gândiți la rege, iar eu la domnul Sauce. Fiecare femeie ține cu bărbatul ei...“ Regina îi întoarce spatele furioasă, vărsînd lacrimi de furie, mirîndu-se că femeia aceasta, care n-o putea salva, refuza să se piardă împreună cu ea, să-i sacrifice bărbatul și familia.

Regele părea să-și fi ieșit din fire. Ofițerul care avea comanda primului post după Varennes, domnul Deslons, izbutind să pătrundă pînă la el, îi spuse că Bouillé fiind înștiințat, avea, fără nici o îndoială, să-i vină în ajutor, dar regele parcă nici nu-l auzea. Repetă același lucru de trei ori, și văzînd că nu ajunge la înțelegerea lui, adaugă : „O rog pe majestatea-voastră să-mi dea ordine pen-

tru domnul de Bouillé“. „Nu am nici un ordin de dat, domnule : sînt prizonier. Spune-i că-l rog să facă ce va putea pentru mine.“

Mulți oameni se temeau, într-adevăr, de sosirea sa, și voiau să-l îndepărteze pe rege : se auzeau strigăte : „La Paris !“ Regele e sfătuit, pentru a liniști mulțimea, să se arate la fereastră. Se făcuse ziuă, și la lumina ei s-a putut desluși următoarea scenă jalnică. Regele, purtînd haine de valet, se arată în balcon, nepudrat, cu peruca aceea urîță, neîncrețită, palid și gras cum era, cu buzele lui groase livide, tăcut, cu privirea ștearsă, în care nu se citea nici un gînd... Surprinderea a fost cît se poate de mare pentru miile acelea de oameni care se aflau acolo : mai întîi o tăcere adîncă arătă lupta care se dădea în cugetul, în sentimentele celor de față. Apoi mila învinse, lacrimile începură să curgă, adevărata inimă a Franței... și cu o asemenea putere, încît mulți dintre oamenii aceia mîrșoși strigară „Trăiască regele !“

Bătrîna bunică a lui Sauce, căpătînd îngăduința să intre, avu inima sfîșiată și, văzîndu-i pe cei doi copii care dormeau împreună, cu nevinovăție, în patul familiei, căzu în genunchi. ; și hohotînd, ceru voie să le sărute mîinile ; îi binecuvîntă și se retrase plîngînd. [...]

Situația era ciudată, bizară : Revoluția, ținută captivă de către regi în Europa, își ținea suveranii captivi în Franța.

Dar ce spun, ciudată ! Nu ; compensația era dreaptă.

Travestirea aceea care bătea la ochi îl apropia pe Ludovic al XVI-lea de condiția pentru care era făcut. Judecînd după aptitudinile lui, ar fi fost potrivit să ajungă nu valet, fără îndoială (știa carte, era cultivat) ci slujbaş într-o mare familie,

preceptor sau intendent, fiind scutit, în această calitate, de orice inițiativă ; ar fi fost un econom sînguincios și cinstit, un preceptor destul de instruit, cit se poate de moral, foarte conștiincios, în măsura în care un habotnic poate fi. Haina de servitor era adevărata sa îmbrăcăminte ; fusese deghizat pînă atunci sub însemnele înșelătoare ale regalității.

Dar în vreme ce noi cugetăm, timpul zboară ; soarele s-a înălțat sus pe cer. Zece mii de oameni umplu străzile orașelului Varennes. Mica încăpere în care se afla familia regală, deși dă spre grădină, se cutremură la strigătul acela nedeslușit care se ridică dinspre stradă. Ușa se deschide. Un om intră, un ofițer al gărzii naționale din Paris, cu fața întunecată, cu trăsăturile descompuse, obosit dar exaltat, cu părul neondulat, nici pudrat, cu haina descheiată la gît. Nu rostește decît cuvinte întretăiate : „Sire, știți... toți cei din Paris se ucid între ei... Soțiile, copiii noștri sînt poate măcelăriți ; nu vă veți duce mai departe... sire... Interesul statului... Da, sire, soțiile, copiii noștri !...” La cuvintele acestea regina îi apucă mina cu o mișcare energică, și, arătîndu-i-l pe delfin și pe Madame, care sfîrșiți de oboseală adormiseră în patul domnului Sauc, spune : „*Dar oare eu nu sînt tot mamă ?*» «În sfîrșit, ce dorești ?» îl întreabă regele. «*Sire, un decret din partea Adunării...*» «*Unde e ?*» «*Tovarășul meu îl are.*» Ușa se deschide ; îl vedem cu toții pe domnul de Romeuf sprijinit de pervazul ferestrei din prima cameră, cu hainele în mare neorînduială, cu fața scaldată în lacrimi și ținînd în mînă o hîrtie ; înaintează cu ochii plecați. [...] Regele îi smulge decretul cu putere, citește și spune : «*Franța nu mai are rege.*» Regina îl citește la rîndu-i ; regele îl ia din nou,

il mai citește o dată și-l așază pe patul în care se aflau copiii. Regina, repezindu-se, îl aruncă din pat, zicînd : «*Nu vreau să-i murdăresc pe copiii mei*». Atunci se înalță un murmur, scos de reprezentanții municipali și de toți cei aflați acolo, ca și cum ar fi fost profanat lucrul cel mai sfînt. M-am grăbit să apuc decretul și să-l așez pe masă.” (Choiseul).

IMPRESII ASUPRA FUGII REGEIUI

Plecarea regelui dezvăluise adevărul situației și anume, că de multă vreme încă, monarhia nu mai era decît o piedică. Nu mai acționa, nimic nu-i mai stătea în putere, nu făcea decît să împiedice. Mulți erau cei care se temeau ca țara să nu ajungă republică ; dar și ajunsese. [...]

Prudhomme ¹ (*Revoluțiile Parisului*) arată cît se poate de bine atitudinea poporului. Toate privirile se îndreptau asupra sălii în care delibera Adunarea. „Regele nostru acolo se află, se spunea ; Ludovic al XVI-lea n-are decît să se ducă unde-o pofti.” [...]

„Numele de republică, scrie doamna Roland într-o scrisoare din 22 iunie, indignarea împotriva lui Ludovic al XVI-lea, ura împotriva tuturor regilor se aud aici de peste tot.”

Niște martori atît de pătimiși pot părea suspecti. Dar dau cam peste același lucru în cuvin-

¹ *Louis-Marie Prudhomme* (1752—1830), librar, jurnalist și compilator. Între 1789—1794 a scos săptămînalul *Les Révolutions de Paris*.

tele unui străin, ale unui observator rezervat, puțin favorabil Franței, puțin Revoluției ; vorbesc de genevezul Dumont, aflat în solda Angliei : „Poporul acesta părea cuprins de o înaltă înțelegciune. «Am scăpat de piedica cea mare», spunea cu veselie. Și încă : «Dacă regele ne-a părăsit, națiunea rămîne ; o națiune fără rege poate să existe dar nu și un rege fără națiune»“.

REGELE ȘI REGINA ADUȘI ÎNAPOI DE LA VARENNES

Regele și regina crezuseră multă vreme că Revoluția era concentrată în agitația Parisului, că era un lucru cît se poate de artificial, o conspirație izolată a orleaniștilor sau a iacobinilor. Călătoria la Varennes le-a arătat că lucrurile stau tocmai dimpotrivă ; iar întoarcerea, încă și mai mult.

Zadarnic încerca regina să se înșele singură, să arunce nereușita celor plănuite asupra unor cauze necunoscute. „A trebuit să aibă loc un concurs neobișnuit de împrejurări, un miracol.“ Adevăratul miracol a fost unanimitatea națiunii. Unită într-unul și același elan de dreptate și indignare, Franța a salvat Franța.

Să amintim împrejurările călătoriei. Unanimitatea poporului izbucnește peste tot. Peste tot forța armată este neutralizată de către popor. Încă din apropiere de Châlons, Choiseul nu poate înfrunta privirea acelei mulțimi pătrunzătoare care îl supraveghează și-i ghicește intențiile ; cu tot ocolul făcut prin păduri, cu tot întunericul nopții, ochiul poporului îl urmărește, îl vede ; peste tot, sat de

sat aude bătînd clopotul de alarmă. Ofițerul de la Sainte-Menehould, cel de la Clermont sînt anulați, paralizați de către această supraveghere îngrijorată. Cel din Varennes fuge, iar tînărul Bouillé, amenințat, nu mai e în stare să comande oamenilor. Bouillé însuși nu poate veni în întîmpinare, nefiind sigur nici de trupele sale, nici de garnizoanele vecine și văzînd satele înarmate. Un fapt încă și mai grav poate, și pe care l-am omis, e că peste tot, în locurile unde soldații erau găzduiți, băgau de seamă cum gazdele, în timp ce dormeau, le luau cartușele; soldații regelui dormeau, poporul nu dormea.

Unanimitatea aceasta atotputernică s-a văzut încă și mai bine la întoarcere. De la Varennes la Paris, pe un drum de cincizeci de leghe, drum făcut cu mare încetineală și care a ținut patru zile încheiate, regele, din trăsura sa, s-a văzut tot timpul înconjurat de o masă compactă de oameni din popor; berlina cea greoaie înota într-o mare deasă de oameni, de-abia despicînd valurile. Parcă s-ar fi revărsat toate satele din vecinătate, care, rînd pe rînd, de-a lungul drumului, rostogoleau valuri vii către această jalnică trăsură, valuri furioase, hămăitoare, părînd gata să măture totul, dar care totuși se spărgeau acolo. Oamenii se înarmau pînă în dinți cu tot ce putea trece drept armă, ajungeau încărcăți de flinte, de spade și țepușe, de furci și de coase; porneau de departe cu gînd să ucidă; ajungînd aproape, înjurau, își ușurau mînia, făcîndu-i pe cei din trăsură lași și trădători, îi urmau un timp, apoi se întorceau. Alții veneau, apoi mereu alții, neobosit, iar aceștia din urmă nu mai puțin porniți și ei, plini de înflăcărarea neștirbită a puterii și furiei lor. Strigau

pînă li se usca gitlejul, beau ca să poată striga iar. O căldură ucigătoare de iunie le înfierbînta capetele, soarele dogora nemilos, acoperind drumul de pulbere, ridicînd-o în nori, de-a lungul pădurilor de baionete și de spice.

Subțiratrice spice, sărăcăcioase lanuri ale Bietei Champagne ; chiar și vederea acestor jainice lanuri atît de anevoios scoase la capăt nu cu puțin stîrnea furia țaranilor : tocmai atunci își găsisse regele să treacă la dușman, să abată asupra holder noastre husarii și străinii, tropotul acelei caverii hoate, stricătoare și jignitoare, care să calce viața Franței în copitele cailor ei, să aducă foametea în anul acela și în cel de după el...

Aceasta a fost adevărata judecată a lui Ludovic al XVI-lea, mult mai mult decît cea de la 21 ianuarie. A auzit, patru zile în șir, rostită de gura întregului popor, acuzația, învinuirea sa. [...]

La 1 iulie, un afiș îndrăzneț, simplu, categoric, e lipit chiar pe ușa Adunării ; afișul acesta anunța publicarea ziarului *Le Republicain*, pe care o asociație de republicani avea să-l scoată. Scurt și complet, documentul arăta situația așa cum era ; iat-o în două cuvinte : „Ne-am dat seama că absența regelui e mai de folos decît prezența lui. Regele a dezertat, a abdicat. Națiunea nu va mai avea niciodată încredere într-un sperjur, într-un fugar. Dacă fuga sa e fapta lui sau a altcuiva, n-are nici o însemnătate. Fie înșelător, fie dement tot nedemn e. Sîntem liberi față de el, și el față de noi ; domnul Ludovic de Bourbon e un simplu individ. Viața sa e în siguranță — Franța nu se va dezona. Dar monarhia a luat sfîrșit.“ [...]

ADUNAREA CONSTITUANTA

Să amintim numai, cît privește legile Adunării Constituante, că pînă și cele care sînt abolite rămîn la fel de instructive și fecunde. Această mare Adunare pare a se adresa încă și acum întregii lumi. Soluțiile generale și filozofice pe care le-a dat atitor chestiuni sînt studiate în continuare cu folos, consultate fiind cu respect de către toate popoarele. Dacă n-a rămas legislatoarea lumii, e în schimb învățătoarea ei, păstrînd într-o formulare aleasă năzuințele veacului filozofic, dragostea sa pentru neamul omenesc. [...]

Misiunea Adunării era să traducă în legi, în formule imperative, tot ceea ce filozofia scrisese sub formă de raționamente. Iar la rîndu-i, filozofia, sub ce imperiu scrisese? Sub acela al Naturii, al inimii omenești, ale cărei simțăminte fuseseră înăbușite vreme de-o mie de ani. [...]

Dar a sunat ceasul, trebuie să piară Adunarea cea mare, Constituantă. Nu mai poate face nimic pentru Franța, nimic pentru ea însăși. Convenția trebuie să-i ia locul, la început sub numele de Legislativă. Asociația iacobină trebuie să îmbrățișeze Franța, s-o apere. Trebuie să aibă loc o conjurație împotriva conspirației preoților și a regilor. [...]

Constituția, prezentată regelui, a fost acceptată de el la 13 septembrie. [...]

La 30 septembrie, regele, încheind sesiunea, cum își exprima zadarnic regretul că Adunarea nu mai poate ființa, președintele Thouret adresează aceste cuvinte poporului care asista: „Adunarea Constituantă declară că își încheie dezbaterile și că și-a îndeplinit misiunea“.

FRANȚA SE PREGĂTEȘTE DE
RĂZBOI. ADUNAREA
LEGISLATIVĂ. AL DOILEA
PORTRET AL LUI ROBESPIERRE

Gîndul care a însuflețit această parte a cărții mele e războiul, elanul național împotriva dușmanului dinăuntru, dinafară.

Noua Adunare aleasă în condițiile pericolului public ar trebui să se numească nu Legislativă, ci Adunarea pentru pregătirea războiului.

Subiectul propriu-zis al cărții e descoperirea treptată a acestui adevăr atît de sigur : *că regele e dușmanul*, centrul (voluntar sau involuntar) al tuturor dușmanilor, interiori, exteriori.

Iar ținta este să arăt că Franța se salvează, la 10 august, prin doborîrea tronului.

Franța care citește, pălăvrăgește și discută, se cheltuiuse încă de mult în cuvinte ; puțin îi păsa să treacă la fapte, prefera să nu vadă primejdia ; înșelîndu-se cu iscusință, izbutea să se încredințeze că războiul n-o să izbucnească.

Dar Franța care nu citește deloc (aproape toată lumea), care vorbește mai puțin, care muncește, neavînd aceleași mijloace de-a se amăgi, nici nu-și închipuia că ar fi putut exista vreo îndoială ; credea încă de multă vreme că va fi război, a crezut acum și mai temeinic și a început să se pregătească. De cînd cu fuga regelui la Varennes, întreg poporul cerea arme ; în lipsa lor, oamenii încep, încă din ianuarie, să făurească sulite.

Fuga regelui, dezertarea lui la dușman impresionase adînc ; evenimentul acesta atît de mare, faptul acesta capital, de o însemnătate hotărîtoare, dacă în ochii publicului leneș și palavragiu a putut

să-și piardă din semnificație, pentru Franța cea mare, harnică și tăcută, a rămas la fel de nou, neuitat, amenințator.' [...]

Poporul nu era atât de învățat ca să-și spună : „Împăratul e un filantrop. Caterina e filozoafă“, și alte cugetări zadarnice, întâmplătoare și subiective, care nu schimbau cu nimic natura lucrurilor și nici imperativele adânci ale împrejurărilor. Ceea ce știa el era că Franța se afla, datorită Revoluției sale, singură în felul ei în lume, o mirună, o fiară la care dușmanii priveau cu groază; că făptura aceasta nouă, avînd de-o parte regii tremurînd de ură și teamă, iar de alta popoarele de-abia trezite, se găsea cît se poate de singură, trebuind întîi de toate să se bizuie, pentru a se apăra, pe propriile-i puteri. [...]

În 1791 și-a dat seama de înțelegerea trairnică dintre rege și ceilalți regi ai Europei. A înțeles îndoita primejdie care o amenința. Și s-a înarmat, cu bună știință.

„Pentru că (așa judeca, simplu, dar pe bună dreptate pînă și ultimul dintre țărani) aveau oare regii să uite că noi am pus mîna pe regele nostru, că l-am oprit la Varennes ? nu s-au simțit oare cu toții captivi în persoana lui Ludovic al XVI-lea ? ... Poporul, peste tot în lume, e robul și prizonierul regilor ; numai în Franța regele e prizonierul poporului. Împăcarea nu-i cu putință... Regii mîriile încă, fără să muște, cum face dulăul înainte de-a se repezi ; numai un prost ar sta s-aștepte pînă să-i sară la gît.“ [...]

Un singur fapt e de ajuns pentru a caracteriza vremurile acestea, un fapt de veșnică amintire. În decretul din 28 decembrie 1791, care organizează garda națională voluntară cu termen de un an, pedeapsa cu care sînt amenințați aceia care vor

părăsi serviciul înainte de împlinirea anului e că „vreame de zece ani vor fi lipsiți de cinstea de-a fi soldați“.

Iată cât de mult s-a schimbat poporul. Nimic nu-l înspăimintă mai mult, înainte de Revoluție, decât armata. Am în fața ochilor trista mărturie a lui Quesnay (*Encycl.*, art. Fermieri, pag. 537): „Fiii de țărani într-atîta se tem de armată, încît părăsesc mai curînd satele, ducîndu-se să se ascundă în orașe“.

Ce s-a întimplat cu rasa aceea sfioasă și plecată care își ținea capul atît de jos, umblînd încă în patru labe, ca dobitoacele ? N-o mai găsesc nicăieri. Astăzi sînt oameni.

Nicideînd muncile de toamnă n-au fost făcute ca în 1791, cînd plugarul, tragic prevenit de Varennes și de Pillnitz¹, a cugetat pentru prima dată, socotînd în minte primejdiile și toate cuceririle Revoluției pe care dușmanii voiau să i le smulgă. Însuflețit de indignare, munca pe care-o făcea o și socotea ca pe-o bătaie. Ara ca un soldat, imprimînd plugului cadența ostășească a pasului său și, îndemnîndu-și vitele cu mai multă asprime, îi striga uneia : „Hăis, Prusie ! și celeilalte : Cea, Austrie !“ Iar boul pășea ca un cal, fierul răsturna brazda aprig și repede, pămîntul răscolit-aburea, plin de însuflețire și de viață.

Pentru că omul acesta nu mai îngăduia, supus, să se vadă zădărnicit în rodul avutului său de curînd oăpătat, în cea dintii clipă în care demnitatea

¹ Convenția de la Pillnitz (27 august 1791), la care au luat parte Leopold, împăratul Germaniei și Frederic-Wilhelm, regele Prusiei. Din partea Franței, ca delegați ai emigrației, au participat marchizul Bouillé și fostul ministru Calonne. Convenția avea drept scop ocuparea armată a Franței, în vederea repunerii în drepturile sale a lui Ludovic al XVI-lea.

omenească se trezise în el. Liber și destelenind o țarină liberă, dacă bătea cu piciorul, simțea dedesubt pământul pentru care nu plătea nici răscumpărare, nici dijmă, și care și era al lui, sau avea să fie mîine... S-a sfîrșit cu seniorii ! Toți erau acum seniori ! Toți erau regi, fiecare pe pământul lui. [...]

Ieri, venea tremurînd de spaimă să cerșească dreptate de la scaunul *domnilor*, de parcă i-ar fi făcut un hatîr ; mai întîi trebuia să plătească, apoi își băteau joc de el. Astăzi el însuși e judecător și împarte dreptatea fără bani celorlalți. Iată-l pe țăranul acesta ajuns asesor al judecătorului de pace, membru în Consiliul municipal, unul dintre cei treisprezece mii de magistrați noi aleși, elector (numărul lor era între 3—4 milioane), dacă plătește trei zile pe an. Și cine să nu le plătească, cine să nu fie proprietar, cînd pământul se dăruie, putînd fi cumpărat cu atîta ușurință, venînd să-l îmbie aproape : „Ia-mă, o să plătești cînd o să poți !“, prima recoltă era adeseori de-ajuns ca să poată plăti, sau copacii tăiați dintr-un petec de pădure, ori niște sfori de pămînt pe care-l vindea, ori cîteva table de pe casă. [...]

Grija și frămîntarea față de soarta patriei, a neamului omenesc, umple toate inimile. Toți se simt răspunzători pentru Franța, iar ea pentru întreaga omenire. Toți sînt gata să apere în Revoluție, cu prețul vieții lor, comoara întregii omeniri. [...]

Nu, nici presa, nici cluburile n-au avut influența cea mai de seamă în această uriașă mișcare, cît se poate de naivă, de spontană. Și a fost cu adevărat puternică la poporul care nu citește, la populațiile răzlețite, izolate prin natura muncii lor. Toți au găsit-o în ei înșiși, în sentimentul demnității de curînd dobîndit, în credința lor cea nouă. Gîndul care se făcea simțit la colțurile străzilor

țișnește și din brazdă. [...] Încolțește tot mai des în mintea oamenilor, pe măsură ce muncile cîmpului încetează, iar ei încep, către noiembrie, să se strîngă adesea în tinda bisericii, ori seara pe la clacă. După ce aduceau vorba de două-trei ori despre asta, cutare tînăr nu mai era văzut, apoi altul. Se duceau la district în ciuda vremii aspre, pe zăpadă, să se înscrie și să plece cît mai cîrînd cu puțință. „Nu sînt arme“, li se spunea. Atunci se întorceau și se apucau să făurească. În ianuarie 1792, un district din Dordogne trimite un deputat în Adunare ca să declare că făurise trei mii de sulite și că nu înțelege de ce nu e trimis la luptă. [...]

Din înțelegerea trainică dintre rege și preoți, Franța a înțeles în cele din urmă că regele e dușmanul.

Dușman prin firea lucrurilor, prin temperamentul său, prin miniile sale bruște și nestăpinite. [...]

Dușman prin educație și credință. Regele, crescut de La Vauguyon, capul partidului iezuit, și-a încredințat inima preoților, și asta din ce în ce mai mult, pe măsură ce suferea.

În sfîrșit, dușman în chip fatal, ca centru firesc, involuntar și necesar al tuturor dușmanilor Libertății. Situația sa îl făcea fără preget să fie astfel : orice-ar fi spus, orice-ar fi făcut, absent sau prezent, obligatoriu căpetenia contrarevoluției, Ludovic al XVI-lea, fără a vrea să urmeze planurile emigrației, se afla împreună cu ea la Coblenz. Ludovic al XVI-lea se află în Vendeea, în toate predicile preoților, ca și pretutindeni în altă parte unde fanatismul își țesea pînza. Deși nu participa în consfătuirile preoților și ale nobililor, se afla totuși acolo ; pentru el și prin el — întruchiparea

martiriului regalității — visau toți regii Europei să nimicească Franța.

Nicicînd nu s-a aflat o Adunare mai tînăra ca Legislativa. O mare parte dintre deputați nici nu împliniseră 26 de ani. Cei care asistaseră la dizolvarea Constituantei, care o mai aveau în minte, armonioasă și variată ca vîrstă, poziție socială, îmbrăcăminte, au fost uimiți, aproape speriați, la ivirea acestei noi Adunări. Semăna cu un batalion uniform alcătuit din oameni aproape de-aceeași vîrstă, de-aceeași categorie socială și purtînd aceeași îmbrăcăminte. Era ca invazia unei generații în întregime tînăra, fără bătrîni, înscăunarea tinereții care, zgomotoasă, avea să alunge bătrînețca, să detroneze tradiția. S-a terminat cu părul alb; o Franța nouă domnește aici, cu părul brun. [...]

Mă mulțumesc, pentru moment, să semnalez, colo, în masă, falanga strînsă a avocaților de pe valea Girondei.

Un martor foarte respectabil, cituși de puțin entuziast, german de origine, diplomat vreme de cincizeci de ani, domnul de Reinhart, ne povestește că în septembrie 1791 a venit de la Bordeaux la Paris într-o trăsură publică, cea care-i aducea pe girondini. [...] Neamțul, foarte cultivat, avînd experiența oamenilor și a vieții, își observa tovarășii de călătorie și era fermecat. Erau bărbați plini de energie și de gingășie, în floarea vîrstei, discutînd cu o vervă extraordinară, de o mare dăruire în idei. În ciuda acestora, și-a dat repede seama cît sînt de neștiutori, de o uimitoare lipsă de experiență, ușuratici, vorbăreți și bătăioși, dominați (ceea ce le scădea spiritul de inventivitate și de inițiativă) de obiceiurile barei. Și totuși se simțea într-atît de vrăjit, încît nu s-a despărțit

de ei. „De atunci, spune el, mi-am luat Franța drept patrie și în ea am rămas.“ [...]

Plăcută și generoasă tinerețe, care avea să trăiască atât de puțin !... Cei mai mulți dintre ei erau făcuți pentru artele păcii, pentru blindele și strălucitoarele muze. Dar vremurile acelea erau însuși războiul. [...] Gironda, care voia să pornească în întregime la luptă, îi trimitea drept avangardă. Împrejurarea aceasta le dăruia ceva neliniștitor, tulbure, o anumită orbire politică ce i-a aruncat în numeroase greșeli și i-ar scădea mult în ochii istoriei, dacă marea umbră a morții nu i-ar înălța în toată majestatea ei.

Cel care ar dori să măsoare distanța dintre noua Adunare și cea veche ar fi de-ajuns să bage de seamă un singur lucru : într-asta nu se mai află aripă dreaptă. Dreapta aristocratică a dispărut în întregime. Adunarea pare a fi în întregime împotriva aristocrației : încă de la venire e în mod special pornită împotriva nobililor și a preoților, mandatul său e tocmai acela de a le anula rezistența. În privința regelui, se va vedea, Adunarea e încă șovăielnică ; puțin favorabilă, ce-i drept, față de el, rege al preoților și al nobililor, mai degrabă defavorabilă lui — fără a avea împotriva-i un plan anume de bătaie. [...]

Regele își începe relațiile cu Adunarea printr-o neobișnuită stângăcie. Când e întrebat asupra orei la care va primi delegația, nu răspunde el însuși, ci prin intermediul unui ministru : o înștiințează că n-o poate primi pe loc, ci la ora trei. Delegației îi spune că nu va veni imediat în mijlocul Adunării, ci peste trei zile. Adunarea vede în aceste întârzieri calculate o insolentă tentativă a curții de-a constata superioritatea aceleia dintre cele două puteri care o va face pe cealaltă să aștepte. Mai-

mulți deputați, Couthon¹ între alții, cer și obțin să se suprimă titlul de majestate ; e de-ajuns titlul de *rege al francezilor* ; la intrarea regelui, Adu-narea se va ridica, dar apoi *cei prezenți se vor pu-tea așeza și acoperi* ; în sfârșit, la masă se vor afla așezate în același rînd *două fotolii asemănătoare*, iar cel al regelui se va afla în stînga președinte-lui. Ceea ce însemna desființarea tronului și sub-ordonarea regelui. [...]

Deosebirea cea mai adîncă s-a ivit în problema războiului. Girondinii voiau războiul exterior ; ia-cobinii, războiul împotriva trădătorilor, a dușma-nilor dinăuntru. Girondinii doreau propaganda, cruciada ; iacobinii curățirea în interior, pedepsi-rea răilor cetățeni, înfrîngerea rezistenței pe calea teroarei și a inchiziției.

Idealul lor, Robespierre, le exprima desăvîrșit gîndul cînd rostește în seara de 18 decembrie '91 :

¹ *George-Auguste Couthon* (1755—1794), avocat, tră-gîndu-se dintr-o familie de notari din Auvergne. Nu-mele său, alături de cel al lui Saint-Just, se leagă cel mai mult de Robespierre, de principiile politice ale acestuia. Încă de timpuriu, în activitatea sa avocătească dovedește interes și simpatie pentru cauzele populației sărace, căreia îi acordă consultații gratuite, sau ple-dează pentru interesele spitalelor și a altor așezăminte de binefacere. În 1788 se declară boala (de origine reu-matică) ce-l va țintui pînă la sfîrșitul vieții într-un scaun cu roțile. Cum nu poate fi ales deputat în 1789, rămîne la Clermont-Ferrand, ca membru al Comitetului de corespondență, însărcinat să mențină legătura între deputații provinciilor și cometenții lor. În tot acest timp dă dovadă de mult spirit de acțiune și zel civic, în-ființînd *Societatea Prietenilor Constituției*, după modelul celei din Paris. Ales deputat în Legislativă, apoi în Con-venție. Începînd din 1792, persoana sa se confundă aproa-pe cu Robespierre, cu vederile acestuia. Executat o dată cu Robespierre, Saint-Just și alți montaniarzi de către reacțiunea thermidoriană.

„Neîncrederea este față de sentimentul lăuntric al Libertății ceea ce gelozia este pentru îndrăgostit“.

Am pierdut din vedere, de la un timp, personajul acesta sumbru. Membru al Constituantei, era, prin însuși acest fapt, exclus din sinul Legislativei. Petrecuse de curînd două luni de zile la Arras. În timpul acestei scurte călătorii, singurul moment de primenire spirituală pe care l-a avut înaintea morții, Robespierre vinde căminul părintesc. Dorea ca înaintea marilor bătălii pe care le prevedea să-și adune existența, concentrînd-o în întregime la el acasă, adică la Paris, în strada Saint-Honoré, la iacobini, în sinul acestei societăți pe care în luna septembrie o reorganizase și în care continua să domine, în ciuda girondinilor.

În întregimea ei, călătoria fusese un triumf. Purtat aproape pe brațe de popor la sfîrșitul Constituantei, Robespierre vede cum, din oraș în oraș, societățile patriotice îi ies în întîmpinare. Rolul său în Adunare, poziția lui de unic apărător al principiului abstract al democrației îl așezase foarte sus. În ochii celor care se pricepeau să vadă trecea de pe atunci drept centru și capul probabil al asociațiilor iacobine care împînzeau Franța. Doamna Roland socotise și ea tot astfel și din pustietatea în care din nou se retrăsese (13 sept.), îi adresase o scrisoare foarte demnă, dar laudativă și îndelung calculată. N-am văzut să fi răspuns acestor avansuri. Între girondini și iacobini existau deosebiri nu întîmplătoare, ci firești, innăscute, asemenea deosebirilor de specie, o ură instinctivă, ca între lup și ciine. Doamna Roland, mai cu seamă, prin strălucitele ei calități virile, îl înspăimînta pe Robespierre. Aveau amîndoi ceea ce pare a apropia oamenii și care între ei, dimpotrivă, creează antipatia cea mai aprinsă : unul și același

cusur. Sub eroismul unuia, sub perseverența minunată a celui alt, se ascundea un defect comun, și, ca s-o spunem deschis, ridicol. Scriau amândoi fără oprire, erau *scribi din născare*. Preocupați în aceeași măsură, după cum vom vedea, de stil ca și de chestiunile politice, au scris noaptea, ziua, în timp ce trăiau, în timp ce erau pe moarte. În cele mai cumplite perioade de criză, și aproape sub tăișul cuțitului, pana și stilul a fost gândul care i-a muncit cu îndărătnicie. Adevărați fii ai veacului al XVIII-lea, al acestui veac eminent literar și *beletrist*, pentru a spune ca germanii, au păstrat trăsătura aceasta în tragediile altor vremi. Doamna Roland, cu inima liniștită, scrie, cizelează, șlefuește admirabilele sale portrete, în timp ce crainicii strigă pe sub ferestre : „Moartea femeii Roland“. Robespierre, în ajunul lui 9 termidor, în timp ce se gîndea că va fi asasinat sau ghilotinat, își perie frazele, mai puțin grijuliu de-a trăi, se pare, cît de-a rămîne un bun scriitor. [...]

Pătrundem într-o eră nouă, în care calomnia va înainta cu o forță, o îndrăzneală — era să zic o măreție — neatinse în alte timpuri. Triumfă, e la ea acasă ; pășește în rînd cu virtuțile publice. Niciodată nu se cer fapte, niciodată nu se cer dovezi ; spusele nedeslușite ale unui dușman sînt indetulătoare pentru a mulțumi închipuirile pline de ură, setoase de-a urî și mai mult. Vina celor care sînt atacați e de-a urmări fără încetare năluca acestora care dau înapoi. În pătimașa urmărire a umbrelor, le împrumută un trup, pentru a spune așa, le fac să treacă drept adevărate. Astfel, girondinii, nerăbdători, îngrijorați în provocatoarea lor insistență, hărțuiau neîncetat pe simpatizantii lui Robespierre, somîndu-l pe acesta să dezvăluie ceea ce ținea tănuit, să se explice, dar ne-

făcînd prin aceasta, decît să-i mărească și mai mult popularitatea, desemnîndu-l din ce în ce mai mult șeful tuturor urilor, pizmelor și nemulțumirilor dezlănțuite. Îi reproșau că devine idolul poporului și, prin însăși această imprudentă mărturisire, îi măreau idolatria. El nu le dă cîtuși de puțin apă la moară, nefăcînd și neziicînd nimic la drept vorbind. Dă mereu înapoi și pe măsură ce-o face ajunge și mai mare. De pildă, cînd Guadet¹, nutrînd deopotrivă ură și respect, spune că un asemenea om ar trebui, în numele Libertății, să-și impună ostracismul, Robespierre nu protestează cîtuși de puțin : „Ah ! Fie ca Egalitatea să triumfe, iar intriganții să piară ; eu însumi voi părăsi tribuna... Fericit la gîndul mulțumirii concetățenilor mei, voi petrece zile fericite, în desfătările unei sfinte și plăcute intimități...” Sau, în altă parte : „Dacă mi se impune tăcerea, voi părăsi societatea pentru a mă fereca în singurătate“. *Voci ascuțite de femei* : „Te vom urma ! Te vom urma !“ Apoi aceleași voci către adversari : „Smintiților ! Ticăloșilor !“

Robespierre era născut să fie preot. Femeile îl iubeau așa cum era. Banalitățile morale pe care le rostea aduceau cît se poate de bine cu predica, și lor le mergeau la inimă ; se credeau la biserică. Le plăcea austeritatea persoanei lui fie pentru că, prea adeseori victime ale ușurătății bărbaților, se adună bucurosi pe lîngă cei care le trezesc încrederea, fie că, fără a-și da seama, ele presupun instinctiv că bărbatul sever e îndeobște cel care-și va păstra cel mai bine inima pentru ființa iubită.

Pentru femei, inima e totul. Pe nedrept crede lumea că simt nevoia să fie amuzate. Reticența

¹ Girondin, executat în 1794.

sentimentală a lui Robespierre putea fi mult și bine plictisitoare ; era de-ajuns să rostească : „Farmecul virtuții“, „blindele învățăminte ale dragostei de mamă“, „sfântă și plăcută intimitate“, „sensibilitatea inimii mele“, precum și alte asemenea fraze, ca să le dea gata pe femei. Să nu uităm că, pe lângă aceste generalități monotone, mai exista totdeauna și o parte personală, încă și mai sentimentală, tratînd de obicei despre el însuși și meritele lui, despre cît trucidase în penibila sa carieră, despre suferințele-i personale ; toate acestea se repetau în fiecare discurs cu o asemenea regularitate, încît lumea aștepta pasajul acesta cu batisatele gata pregătite. Apoi, emoția o dată reșimțită, venea pasajul știut, în cutare sau cutare variantă, privitor la primejdiile ce-l pîneau, la ura dușmanilor săi, la lacrimile care vor curge într-o bună zi pe rămășițele martirilor Libertății... Dar, ajuns aici, era prea mult : inima li se rupea auditoarelor, nu se mai puteau stăpîni, izbucneau în hohote.

Figura sa palidă și tristă venea foarte mult în sprijinul său, fiindu-i de la început favorabilă pe lângă inimile sensibile. Mereu în gură cu citate din *Emile* și din *Contractul social*, avea aerul, cînd se afla la tribună, al vreunui bastard de-al lui Rousseau zămislit într-o zi mohorîtă. Cu ochii clipind des, mobili, străbătea neîncetat întreaga sală, atîntîndu-și privirea spre punctele slab luminate, înălțînd-o adesea către tribunele femeilor. Pentru aceasta, manevra cu seriozitate, cu îndemînare, două perechi de ochelari ; una pentru a vedea de aproape sau pentru a citi, cealaltă pentru depărtare, ca pentru a căuta pe cineva. Fiecare își zicea : „Pe mine“.

MARSILIEZA, PATRIA ÎN
PERICOL. INSURECȚIA DE LA
10 AUGUST 1792. PRĂBUȘIREA
MONARHIEI. FAMILIA REGALĂ
ÎNTEMNITATĂ LA TEMPLE

Întoarceți-vă ochii de la Paris și îmbrățișați, rogu-vă, cu privirea — dacă poate cuprinde — uriașa, neînchipuita amploare a ceea ce se petrece. Șase sute de mii de voluntari s-au înscris și vor să se îndrepte spre hotare. Nu lipsesc decît puștile, încălțăminte, piinea. Ostașii sînt gata pregătiți; pașnicele federații din 1790 au alcătuit fremătătoarele batalioane din 1792; adeseori căpeteniile sînt aceleași; cei care au mers în fruntea oamenilor la serbări îi îndrumă acum la luptă. [...]

Cei care i-au instruit și le-au disciplinat avîntul, care au mers înaintea lor ca o coloană de foc, erau subofiterii sau soldații vechii armate, pe care Revoluția îi împinsese înainte, fiii ei, care fără ajutoru-i n-ar fi fost nimic și care prin ea cîștigaseră de pe atunci cea mai mare bătălie, victoria Libertății. Minunată generație, care a apucat să vadă înmănunchete laolaltă raza Libertății și a Gloriei, care a răpit focul din ceruri. [...]

Drept răsplată, marelui suflet al Franței i-a fost dat în clipele acelea de sfîntă generozitate să afle un cîntec — un cîntec care repetat din aproape în aproape — a cuprins întreaga lume. Lucru sfînt și rareori întîlnit să adaugi un cîntec nepieritor glasurilor celorlalte națiuni.

Ă fost aflat la Strasbourg, la doi pași de dușman. Numele pe care i l-a dat autorul e acela de *Cîntec al armatei de pe Rin*. Găsit în martie sau aprilie, în primele clipe ale războiului, nu i-au tre-

buit nici două luni ca să cuprindă întreaga Franță. A pătruns pînă-n străfundurile sudului și, asemeni unui ecou violent, Marsilia a dat răspuns Rinului. Minunată soartă a acestui cîntec ! E intonat de către marsiliezi la atacul Tuileriilor, zdrobește tronul la 10 august. E numit *Marsilieza*. E cîntat la Valmy, încurajează liniile noastre șovăitoare, spe-rie vulturul negru al Prusiei. Și însoțiți tot de acest cîntec, tinerii noștri soldați novici au urcat coasta Jemmapes-ilor, au pătruns în redutele austriece, au izbit în încercatele armii ungurești, oțelitate în războaiele cu turcii. Nici fierul, nici focul nu le putea clinti ; pentru a li se sfărîma curajul, au trebuit să audă cîntecul Libertății.

Dintre toate provinciile noastre, cum am mai spus, cea care simțea poate cel mai viu fericirea descătușării adusă de 1789 era cea în care se aflau cei din urmă robi, trista Franche-Comté. Un tînăr nobil din Franche-Comté, născut la Lons-le-Saulnier, pe nume Rouget de l'Isle, a găsit cîntecul Franței. Rouget de l'Isle era, la douăzeci de ani, ofițer genist. Se afla pe atunci la Strasbourg, cufundat în atmosfera aceea febrilă a batalioanelor de voluntari care veneau din toate părțile. Făcea să vezi orașul în clipele acelea, prefăcut într-un clocotitor focar de război, de tinerețe, de veselie, de plăceri, de banchete și baluri, de parăzi — acolo la poalele minunatei fleșe care se oglindește în apele nobilului Rin ; sunet de muzică militară, cîntece de dragoste și de adio, prieteni care se întilnesc, se părăsesc, se sărută în piețe. Femeile se roagă în biserici, clopotele plîng, tunul bubuie, parc-ar fi glasul solemn al Franței vorbindu-i Germaniei.

Nu în timpul unei mese de familie, așa cum s-a spus, a fost compus sacral cîntec. Ci în mijlocul

unei mulțimi emoționate. Voluntarii pornesc a doua zi. Primarul Strasbourgului, Dietrich, îi poartă la un banchet, la care participă și ofițerii din garnizoană, fraternizează cu ei, le strânge mîna. Domnișoarele Dietrich, alături de multe altele, blinde și alese fiice ale Alsaciei, împodobeau această masă de adio cu farmecul și cu lacrimile lor. Toată lumea era mișcată. [...] Numeroși erau cei care, în veselia banchetului, se lăsau pradă visării, cuprinși de adierea presimțirilor, ca în clipa dinaintea plecării în larg, cînd te afli pe mal, față în față cu necuprinsul mării. Dar curajul era neștirbit, inimile erau pline de avînt și de dorința de sacrificiu, așteptau cu toții furtuna. Avîntul acesta resimțit de către toți, care umfla deopotrivă piepturile tuturor, ar fi avut nevoie de un ritm, de un cîntec care să le ușureze inimile. Cîntecul Revoluției, mînios în 1792, *Ça ira*¹, nu se mai potrivea acelei blinde și frățești emoții resimțite de convivi. Unul dintre ei o tîlmăcește : „*Allons !*”²

Cuvîntul acesta o dată rostit, totul a fost găsit. Rouget de l'Isle, despre el e vorba, iese grabnic din sală, scrie totul, muzică și cuvinte. Apoi intră cîntînd strofa : *Allons, enfants de la patrie !*³ A fost ca o străfulgerare din ceruri. Uimiți, încîntați, au recunoscut cu toții cîntecul acesta, cîntat atunci pentru prima oară. Toți îl știau, îl cîntaseră cu toții, întregul Strasbourg, întreaga Franță. Lumea, atîta timp cît va exista, îl va cînta mereu.

¹ *Ah ! Ça ira ! ça ira !*

Les aristocrates à la lanterne !

(Ah ! așa va fi ! așa va fi !

La ștreang cu aristocrații) — refrenul binecunoscutului cîntec revoluționar *Ça ira*.

² *Hai (să pornim) !*

³ *Hai să pornim, copii ai patriei !*

Dacă n-ar fi fost decît un cîntec războinic, n-ar fi fost adoptat de națiuni. Dar e un cîntec al fraternității ; e vorba de batalioanele înfrățite care, întru sfînta apărare a vetrei, a patriei, pornesc laolaltă, într-unul și același avînt. Un cîntec care, în plin război, păstrează un spirit de pace. Cine nu-și amintește acea sfîntă strofă : — *Epargnez ces tristes victimes !*¹

Acesta și nu altul era pe-atunci sufletul Franței, mișcat în așteptarea luptei apropiate, aspru cu cei care 'i se așezau în cale, dar cît se poate de mărinimos încă, în nevîrstnica și naiva sa măreție ; în însuși clocotul miniei, mai presus de minie.

Se vedea limpede că monarhia își trăise traiul. Ministerul își dăduse demisia la 9 iulie, iar directoratul² din Paris la 20. Orice autoritate dispare. Statul rămăsese fără cîrmă ; capitala fără conducători ; armata fără generali.

Rămînea Adunarea, nehotărită, șovăitoare. Rămînea națiunea, mișcată, indignată de piedicile ce-i stăteau în cale, neștiind să găsească leacul, neștiind ce putere stă în ea, căutîndu-se pe bîjbîite, simțindu-se puternică, recunoscînd Adunarea, neașteptînd decît un semn.

Semnul acesta era : *Proclamația că patria se află în primejdie.*

Și ce voia să însemne ? Robespierre o spune minunat de bine : că autoritatea își recunoștea neputința, starea înspăimîntătoare de criză pe care o lăsase să se înscăuneze, că făcea apel la națiune să-i țină locul, să se salveze singură.

¹ *Cruțați aceste biete victime !*

² Corp însărcinat prin Constituție cu exercitarea puterii executive.

Proclamația aceasta, cerută la 30 iunie, formulată la 4 iulie, votată la 11, nu e promulgată decât duminică 22 iulie. Tocmai se primiseră vești că se poate de neliniștitoare dinspre răsărit. Directoratul din Paris, aflat în ajunul demisiei, se opunea recrutării; este pe bună dreptate acuzat prin glasu-urile a doi minunați cetățeni, Cambon¹ și Carnot². Între 11 și 22 iulie nu se poate obține din partea puterii executive încuviințarea necesară pentru *proclamarea patriei în pericol*.

Sufletul Franței era într-atît de mișcat în clipele acelea, piepturile într-atît de preapline de avînt, mai-mai să se spargă, încît toți șovăiau să înalțe steagul entuziasmului. Se temeau ca îmbătarea aceasta să nu se prefacă în furie.

Și totuși a trebuit să fie în sfîrșit dat semnul atît de nerăbdător așteptat de popor. Duminică 22 iulie 1792 *proclamația* este dată în piețele Parisului. Apoi se repetă în toate piețele Franței. [...]

¹ *Pierre-Joseph Cambon* (1756—1820), fiul unui comerciant din sudul Franței, simpatizant al Revoluției, deputat în Legislativă și Convenție. Michelet are o mare admirație pentru el, numindu-l „Temutul personaj care a fost sufletul lui Colbert sub chipul teroarei”. Specializat în chestiuni financiare, a prezentat — cu un optimism neîndreptățit întru totul — situația trezoreriei țării. Ceea ce a justificat neîncrederea nutrită de Robespierre față de metodele sale. Deși între cei doi nu a existat înțelegere și concordanță de vederi, după moartea lui Robespierre, Cambon continuă să fie urmărit de reacțiunea termidoriană.

² *Lazare-Nicolas-Marguerite Carnot* (1753—1823), militar sub vechiul regim, simpatizant al Revoluției, deputat în Statele generale, apoi în Legislativă și Convenție, ca specialist în chestiunile militare. Același rol l-a avut și în Comitetul salvării publice. Scapă de la arestare, în timpul reacțiunii termidoriene, jucînd oarecare rol politic și sub Napoleon.

La Paris evenimentul are loc cu o solemnitate austeră, demnă de împrejurări. [...]

Duminică, 22 iulie, la ora șase dimineața, tunurile așezate pe Pont-Neuf se pornesc să tragă, continuând așa, din ceas în ceas, pînă la ora șapte seara. Un tun de la Arsenal le răspunde ca un ecou.

Întreaga gardă națională, cu cele șase legiuni ale ei, adunată sub drapel, se strînge la Primărie ; acolo s-au organizat cele două cortegii care urmau să poarte prin Paris *proclamația*. Fiecare din ele avea în frunte un detașament de cavalerie, cu trompetiști, toboșari și restul muzicii, precum și șase tunuri. Patru portărei călări purtau patru pancarte : Libertate, Egalitate, Constituție, Patrie. Doisprezece ofițeri municipali, purtînd eșarfele slujbei lor, și, în spate, un guard național călare, purtînd un mare steag tricolor pe care era scris : „Cetățeni ! Patria este în pericol“.

Apoi veneau alte șase tunuri și un detașament al gărzii naționale. Cortegiul era încheiat de cavalerie.

Proclamația a fost făcută în piețele publice și pe poduri.

La fiecare oprire se poruncea liniște, fluturîndu-se banderolele tricolore în aer și printr-o răpăială de tobe. Un ofițer municipal ieșea înainte și, cu glas grav, dădea citire actului corpului legislativ, apoi rostea : „Patria este în pericol“.

Solemnitatea aceasta era ca însuși glasul națiunii, apelul pe care și-l adresa ei însăși. Nu mai ținea decît de ea acum să vadă cele ce avea de făcut, cît de devotate și de pătrunse de sacrificiu erau inimile, care erau cei care doreau să lupte, să apere acest imens patrimoniu de libertăți cucerite ieri, să salveze Franța și speranța întregii lumi.

Se înălțaseră estrade în toate piețele mari, ca și în fața catedralei Notre-Dame, pentru a-i înscris pe cei care se înrolau. Corturi fuseseră așezate sub ghirlandele de banderole tricolore și coroanele de stejar; în fața lor, o simplă bucată de lemn așezată pe două tobe, în chip de masă. [...]

Se aflau unii oameni în vîrstă, încărunțiți de-a binelea, dar care nu voiau pentru nimic în lume să scape un asemenea prilej și, mai sprinteni decît tinerii, o luau înainte îndreptîndu-se către hotare. S-au văzut lucruri stranii. În fundul Bretaniei-dejos, moș La Tour-d'Auvergne, om vîrstnic, nemai-muncind, părăsește într-o bună dimineată frumosa antichități celtice care alcătuiau toată mulțumirea lui, se duce să-și îmbrățișeze maestrul, un bătrîn savănt celtoman, și pornește fără vreo altă merinde decît scumpa-i gramatică bretonă pe care o purta la piept și care l-a apărut de gloanțe. Se înrolează și el alături de ceilalți, la cei cincizeci de ani ai lui, și începe eroic să facă muștru cu cei tineri.

Toți erau mișcați văzînd lucrurile acestea. Ne-
cugetata îndrăzneală a celor copii încă, devota-
mentul celor care părăseau totul, sacrificau totul,
îți smulgeau lacrimi. Unii plîngeau deznădăjduit
neputînd, la rîndu-le, porni. Cei înscriși cîntau și
jucau atunci cînd autoritățile îi duceau seara la
Primărie. Le spuneau privitorilor care se uitau la
ei mișcați: „Cîntați și voi, cei de colo! Strigați:
«Trăiască națiunea!»“

Avîntul era atît de nestăvilit, o atît de necu-
prinsă forfotă stîrnise, inimile și închipuirea erau
atît de puternic zdruncinate, că pînă și cei care
decretaseră *Proclamația patriei în pericol* au fost

cuprinși de îngrijorare : se înspăimîntau de ceea ce făcuseră.

Brissot avertizează poporul : „cei de la curte vor o răzmeriță, nu caută decît un pretext pentru îndepărtarea regelui“.

Nu, nu o răzmeriță era trebuitoare ; ci o mare și generală insurecție devenise necesară, sau Franța pierrea. [...]

S-o spunem încă o dată, nimeni în mod special nu se poate lăuda cu cele petrecute la 10 august, nici Adunarea, nici iacobinii, nici Comuna¹. Actul de la 10 august, la fel cu cel de la 14 iulie și de la 6 octombrie, este un act măreț, săvîrșit de popor.

Act de energie, de devotament, de curaj disperat ; dar dacă e să judecăm după sentimentul general de indignare care l-a inspirat, poate fi numit așa : un act măreț, săvîrșit de popor.

Milioane de oameni l-au voit ; douăzeci de mii dintre ei l-au executat. [...]

Franța a fost salvată de către Franța, de către masele necunoscute.

Impulsul a pornit chiar de la străini, de la amenințările lor obraznice. Le datorăm acest minunat avînt de minie națională, din care a ieșit eliberarea.

¹ Denumire dată guvernării municipale a Parisului între 1789—1795. Era alcătuită din adunarea electorilor, reprezentanți ai districtelor municipale, care, inițial, l-au ales primar pe Bailly iar pe La Fayette comandant al gărzii naționale. În 1790 se schimbă structura Comunei, Pétion înlocuindu-l pe Bailly. Această a doua Comună a fost înlocuită de așa-numita Comună „de la 10 august“, alcătuită din comisari numiți de secțiuni, între care Robespierre, Hébert etc., depinzînd pasiv de Comitetul salvării publice.

La 26 iulie, de la Coblentz ¹ pornește *manifestul*, jignitor de poruncitor, al generalului coaliției, ducele de Brunswick ². Prințul, om cu judecată, îl socotea el însuși absurd ; dar regii i-au impus documentul acesta necugetat al emigrației. Se vestea în cuprinsul lui un război ca nealtele, cu totul nou, cu totul potrivit Dreptului națiunilor civilizate. Orice francez era vinovat ; orice oraș, orice sat care ar fi opus rezistență trebuia să fie *ras* de pe fața pământului ; *trecut prin foc*. Cît privește Parisul, trebuia să se aștepte la o asprime cumplită. „Majestățile-lor fac răspunzători cu propriul lor cap de toate evenimentele, pentru a fi judecați militărește, fără nădejde de iertare, pe toți membrii Adunării, ai departamentelor, districtelor, municipalității, pe judecătorii de pace, *pe guardii naționali, ca și pe toți ceilalți...* Dacă persoanei regelui i se va aduce cea mai neînsemnată violență, va fi răzbunat într-un chip de neuitat, Parisul fiind supus unei execuții militare și unei răsturnări totale etc., etc...”

Manifestul, datînd din 26, a fost, lucru de mirare ! cunoscut la Paris pe 28 : ai fi zis că venea de la Tuileries și nu de la Coblentz. A avut efectul unei scînteii într-un butoi cu pulbere. [...]

¹ Oraș în Prusia (Renania), la confluența Moselle-ii cu Rinul, jucînd în general rol în istorie datorită așezării sale strategice ; în timpul Revoluției a fost punctul de concentrare al emigrației.

² Carol Wilhelm Ferdinand, duce de Brunswick (1735—1806), unul din cei mai străluciți generali germani din veacul al XVIII-lea, format de către Frederic cel Mare. A călătorit prin Europa, creîndu-și faima de senior luminat, pasionat de științe și arte. După convenția de la Pillnitz, preia comanda trupelor, în timpul campaniei din 1793. În 1794 demisionează. A luptat și pe timpul campaniilor lui Napoleon.

Din cele patruzeci și opt de secțiuni pariziene, patruzeci și șapte votează dizgrația lui Ludovic al XVI-lea.

Pentru ca dizgrația să fie pronunțată fără riscul unei ciocniri, curtea trebuia dezarmată. [...]

În timp ce se făceau eforturi pentru dezarmarea monarhiei, cu fiecare zi armata Revoluției sosea în Paris. Mă refer la diversele corpuri ale federațiilor din departamente. Federații aceștia nu erau niște oameni oarecare, voluntari luați la întâmplare; erau cei care se prezentaseră la alegeri pentru a lupta cei dinții, cei care doreau să îmbrățișeze meșteșugul armelor, cei care fuseseră aleși sub influența societăților populare, ca fiind dintre cei mai înflăcărați patrioți și cei mai dirji soldați. [...]

Barbaroux¹, compatriotul lor, scrisese la Marsilia să se trimită la Paris „cinci sute de oameni care să fie gata să moară”. [...]

Un lucru, dacă se poate spune astfel, le ținea minia aprinsă, îi făcea să fie gata de orice: credința pe care o aveau. Credința revoluționară, formulată de către un om din nord, în *Marsilieza*, le mersese drept la inimă celor din sud. Toți știau acum, până și cei cu totul necunoscători ai legilor Revoluției, ai reformelor și bineface-

¹ Ch.-Jean-Marie Barbaroux (1767—1794), avocat, simpatizant al ideilor revoluționare, este, în primii trei ani ai Revoluției, secretar al Comunei din Marsilia. Orator înflăcărat, e cel care vine în fruntea unui grup de patrioți din sud pentru a cere în Adunarea Legislativă destituirea lui Ludovic al XVI-lea. În preziua insurecției de la 10 august 1792, sosește la Paris în fruntea batalionului de voluntari marsiliezi. Deputat în Convenție, este de partea girondinilor. Refugiat la Caen după arestarea girondinilor (2 iunie 1793), încearcă să organizeze rezistența împotriva montaniarzilor. E descoperit și condamnat la moarte.

rilor ei, datorită acestui cîntec, pentru ce trebuiau să lupte de-acum încolo, să ucidă, să moară. Mica ceată a marsiliezelor străbate sate și orașe, exaltînd, înspăimîntînd Franța prin arderea plină de frenezie cu care dă glas noului cîntec. În gura lor, căpătă un accent cu totul opus inspirației inițiale, un accent sălbatic, aducător de moarte; cîntecul acesta generos, eroic, devenea un cîntec al miniei. [...]

Mica armată alcătuită din federați, cinci sute de marsiliezi, trei sute de bretoni etc., cinci mii de oameni în totul, se afla în întregime la Paris; insurecția era iminentă. Toată lumea se aștepta la asta. Toți simțeau în auz și în inimi chemarea mută a unui sunet de clopot. [...] Căci numai insurecția, cea mai rapidă dintre insurecții, mai putea salva Franța. Nu era nici o zi de pierdut. Monarhia, care tot se mai afla la Tuileries, slujind ca punct de întîlnire între nobilii și preoții întregului regat, era cel mai prețios ajutor al armatelor coaliției. Regina aștepta, chema armatele acestea zi și noapte. [...]

Cum avea să se desfășoare rezistența în Paris? Primul lucru care se cuvenea făcut era ca Revoluția să fie stăpînă pe oraș. Dar Parisul nu avea Parisul de partea sa atîta vreme cît prietenul prusacilor se afla la Tuileries. Cu palatul Tuileries trebuia așadar început războiul. [...]

Curtea se credea foarte puternică. Mai întîi, mulțumită lui La Fayette, deținea majoritatea în sînul Adunării, patru sute de voturi împotriva a două sute. N-avea a se teme că va fi lovită de sabia legilor. Așteptarea armatelor străine și aproape certitudinea că Franța va fi zdrobită mărise uimitor de mult zelul patizanilor ei. Nici-cînd, spune un contemporan, curtea nu fusese

atit de numeroasă, de strălucitoare poate, ca în zilele care au premers celei de 10 august. Elvețienii și gentilomii de care era înconjurată îi asigurau un nucleu armat foarte sigur, căruia, comandantul gărzii naționale, foarte regalistul Mandat, îi putea adăuga după plac batalioanele sale cele mai zeloase. [...]

În cursul zilei de 9 august se blocase galeria Luvrului pentru a întrerupe în partea aceasta intrarea în palat. Fuseseră aduse, în văzul lumii, prin curți, blăni groase de stejar, ca să se astupe și să se blocheze ferestrele, afară de zilele când ar fi trebuit fulgerat dușmanul. [...]

Revoluția, cîntărind bine lucrurile, în ciuda numărului mare al celor care luptau pentru ea, avea șanse inferioare. Forța militară era de partea cealaltă. Ceea ce avea ea era forța morală, minia și indignarea, entuziasmul, credința. [...]

Noaptea de 10 august a fost foarte frumoasă, blînd luminată de lună, liniștită pînă la miezul nopții și chiar puțin după. La ora aceasta, încă nu se afla nimeni sau aproape nimeni pe străzi. Foburgul Saint-Antoine, îndeosebi, era tăcut. Populația dormea, în așteptarea luptei.

Și totuși de cu seară umblase zvonul că o coloană armată avea să se îndrepte dinspre Tuileries către Primărie. Lumea se temea de vreo surpriză. Patrulele bine înarmate ale gărzii naționale umblau de colo-colo prin cartier. Toate ferestrele erau luminate. Atîtea lumini pe o noapte așa de frumoasă, lumini solitare, care nu îndrumau pe nimeni, părea lucru ciudat și rău-prevestitor. Simțai că nu despre luminile unei serbări e vorba.

Care era gîndul încrezător și liniștit pe care se bizuia poporul în somnul său și care a slujit

drept căpății atitor oameni în această ultimă noapte a lor? Unul dintre combatanții de la 10 august, încă în viață, mi-a spus limpede : „Voi să terminăm o dată cu dușmanii ; nu se vorbea nici despre republică, nici despre monarhie ; se vorbea de străini, despre gașca austriacă pregătindu-se să ni-i aducă. Un brutar bogat din Mairais, care era vecin cu mine, mi-a spus în plină bătaie a focului, în curtea Tuileriilor : «Mare păcat să omori așa la creștini ; dar, ce să-i faci, vor fi cu atît mai puțini cei care să deschidă ușa Austriei»“.

10 august, trebuie s-o spunem, a fost un act măreț pe care Franța l-a săvîrșit. Ar fi pierit, fără nici o îndoială, dacă n-ar fi luat palatul Tuileries.

Iar aceasta era deosebit de greu. Lucrul n-a fost cituși de puțin împlinit, așa cum s-a spus, de o *adunătură*, ci cu adevărat de către popor, adică de o masă de oameni aparținînd tuturor claselor : militari și nemilitari, muncitori și burgezi, parizieni și provinciali. [...]

Cu toții au fost animați de unul și același val de indignare și patriotism. Nu a existat nici o pregătire, nici un șef, orice s-ar spune. Nu numai că nici o persoană izolată n-a avut destulă influență în clipele acestea la ridicarea poporului, dar pînă și cluburile au avut o contribuție foarte redusă. În luna august erau frecventate mai puțin decît în oricare altă perioadă a anului. Oamenii se și săturaseră de veșnica lor vorbărie ; simțeau că trebuie trecut la fapte. Pe cînd cei mai mari oratori ai cluburilor vorbeau în deșert. [...]

Încă de la ora șapte dimineața, între Bastilia și biserica Saint-Paul, în partea aceea deschisă și largă a străzii Saint-Antoine, se aflau optzeci—

o sută de divizii, fiecare numărînd o sută de oameni înarmați cu puști, și cam opt ori zece mii de guarzi naționali. [...] Masa, îngroșată pe strada Saint-Antoine de fiecare străduță laterală, care slujise drept afluent acestui fluviu, trecu fără dificultate temuta arcadă Saint-Jean, unde Mandat se lăudase că o va nimici. Rămase o oră în piața Grève, fără a putea căpăta vreun ordin: Comuna, spuneau unii, mai speră unele concesii din partea curții. Alții, că foburgul Saint-Marceau întîrzie, fiind în primejdie să nu poată face la timp joncțiunea la Pont-Neuf.

La ora opt și jumătate, cam o mie de oameni înarmați cu sulite își pierdură răbdarea, luînd ei singuri o hotărîre. Străpunseră rîndurile gărzii naționale, zicînd că se lipsesc de ea. Erau foarte prost înarmați; n-aveau, în totul, nici douăsprezece puști; mulți n-avea nici sulite, ci frigări, ori numai unelte ale meșteșugului lor. Cîțiva federați, marsiliezi ori alții, soldați pricepuți cum erau, nu putură suferi să-i vadă pe oamenii aceia plecînd așa, singuri, cu atît de puțini sorți de izbîndă; încercară să-i îndrume, asumîndu-și riscul de-a merge înainte-le, pentru a întîmpina prima revărsare a focului.

Familia regală părăsise tocmai atunci palatul Tuileries. Ofițerul municipal Roederer¹ își

¹ *Pierre-Louis Roederer* (1754—1835), consilier la Parlamentul din Metz sub vechiul regim. Deputat în Statele generale, capătă apoi funcția de procuror-general-municipal. Conduita sa din ziua de 10 august 1792 avea să fie aspru judecată de către Comună. Scapă de arestare, dar începînd să facă jurnalism, neagă într-un articol dreptul Convenției de a-l judeca pe Ludovic al XVI-lea, ceea ce-l așază în tabăra dușmanilor Revoluției. După 2 iunie 1793, se ascunde. Activitate prosperă în timpul lui Napoleon.

adăugase el însuși glasul alături de ceilalți slujitori zeloși, care voiau cu orice preț să-l pună pe rege în afara oricărei primejdii : „Sire, îi spuse el, majestatea-voastră nu mai are nici cinci minute de pierdut ; nu se află siguranță pentru ea decât în mijlocul Adunării“. „Dar, în sfârșit, avem forțe...“ (spuse regina) „Doamnă, tot Parisul s-a ridicat... Sire, nu o rugăminte am venit să vă facem... N-avem decât o singură cale... Vă cerem îngăduința să vă ducem“. Regele înălță capul, îl privi fix pe Roederer, apoi, întorcându-se spre regină, spuse : „Să mergem“, și se ridică.

Regele, adresându-i acest cuvânt reginei, a pus capăt unei chestiuni delicate care, altminteri, s-ar fi ivit. Avea să se ducă singur în Adunare, ori avea să fie întovărașit de o soție atât de nepopulară ? Aceasta era, poate, chestiunea hotărâtoare pentru monarhie. Domnul de Lally-Tollendal¹, în prelinsele memorii ale lui Weber, mărturisește ceea ce au ascuns toți ceilalți istorici, și anume, că după zvonurile care umblau, municipalitatea trebuia să-l facă pe rege să părăsească singur palatul Tuileries, și să vină singur în mijlocul Adunării. Proiectul acesta lăsa monarhiei oarecare șanse de scăpare. Regina, ce-i drept, era în pericol ; risca nu atât să fie ucisă cât să fie prinsă și judecată (de ceea ce se temea cel mai mult), printr-un proces de scandal, care ar fi hotărât să fie închisă, dezonorată, degradată, în fundul vreunei mînăstiri.

Roederer, obligat să-l ducă pe rege împreună cu regina insistă ca, cel puțin, nimeni de la curte să nu mai vină. Dar regina voi să fie urmată de că-

¹ Contele de Lally-Tollendal, căpitan sub vechiul regim, deputat al nobilimii în Statele generale. Refugiat în Elveția, apoi în Anglia.

tre doamna de Lamballe¹ și doamna de Tourzel, guvernanta copiilor. Celelalte doamne rămaseră îngrozite, neconsolate de-a fi fost părăsite.

„Cînd ne-am aflat în josul scării, spune Roederer, regele îmi spuse : «Ce se va întîmpla cu toate persoanele care au rămas sus ? » «Sire, sînt în haine de oraș. Vor lăsa spadele și vă vor urma prin grădină.» «Adevărat, spuse regele... Totuși nu e prea multă lume la Carrousel.» «Vai ! sire, douăsprezece tunuri și o mulțime nesfîrșită care sosește...»“

Acest ultim regret, acest biet cuvînt de sensibilitate, această ezitare a fost tot ceea ce Ludovic al XVI-lea le-a dăruit apărătorilor săi : s-a lăsat dus și i-a lăsat pradă morții.

Un ofițer elvețian, d’Affry, a declarat că regina îi poruncise să ordone elvețienilor să tragă. Un altul, colonelul Pfyffer, în cartea sa publicată în 1821, spune că bătrînul mareșal de Noailles a anunțat că regele i-a lăsat comanda și că nu trebuiau să se lase cucerii. Regina nu se îndoia că apărarea avea să fie victorioasă ; spuse, la plecare, doamnelor pe care le părăsea : „Ne vom întoarce“.

Cei care rămîneau au fost foarte diferit afectați de plecarea regelui. Un ofițer elvețian i-a spus cu tristețe lui Roederer : „Domnule, crezi așadar că-l salvezi pe rege ducîndu-l în Adunare ?“ Unii erau disperați de-a fi astfel părăsiți ; mai mulți și-au smuls crucea Sfîntului Ludovic de pe piept, și-au sfărîmat spadele.

Alții, într-o dispoziție contrară, nemaiavînd nimic de apărut, nici rege, nici femei, nici copii, au fost cuprinși de veselie și de furie la gîndul lup-

¹ Prințesa de Lamballe, prietena devotată a Mariei-An-toaneta. Ucisă în timpul masacrelor de la 2 septembrie 1792.

tei pe viață și pe moarte ce-aveau s-o dea. Le-au pus elvețienilor țuică în pahare, umplute ochi, și, fără a-și mai pierde timpul să apere lunga linie de ziduri care se aflau între curte și Carrousel, au poruncit portarului să dea în lături barele de pe poarta regală. Acesta le-a dat, apoi a rupt-o la fugă cît îl țineau picioarele. Mulțimea, care bătea în poartă, s-a năpustit cu o încredere oarbă, rezezindu-se prin curtea cea strîmtă, fără să bage de seamă nici ferestrele din față înțesate de puști, nici barăcile laterale, care astupau curtea pe stînga și pe dreapta, privind-o chiorîș. [...]

S-a văzut atunci întreaga putere a disciplinei. Elvețienii au tras fără șovăire. Urmarea acestor focuri, etajate de-a lungul scării, și care ținteau toate foarte de aproape asupra aceleiași mase vii, a fost groaznică. Niciînd nu s-a pomenit într-un loc atît de strîmt un atît de cumplit măcel. Fiecare glonte tras a fost ucigător. Masa s-a clătinat în întregimea ei, apoi s-a prăbușit asupra ei însăși. Nici unul din cei intrați în vestibul n-a ieșit viu. Singurele mărturii pe care le avem sînt ale regalîștilor care se aflau pe scară. Două ore mai tîrziu, unul din asediatori, care a străbătut vestibulul și a văzut acest munte de morți, spune că te sufocai în duhoarea aceea de măcelărie, că-ți tăia răsufllarea. [...]

Palatul s-a crezut învingător, închipuindu-și că zdrobise armata insurecției; dar nu era decît avangarda. [...]

Roederer s-a gîndit atunci (mai mulți dintre actorii de la 10 august mai cred și azi tot așa) că momentul acesta era prevăzut, că în această speranță dorise curtea să se dea lupta. Insurecția o dată zdrobită, sau, cel puțin, descurajată prin asprimea primei înfruntări, garnizoana avea să se

replieze asupra Adunării; ar fi proclamat dizolvarea ei; regele, înconjurat de trupe, ieșea din Paris, fugea la Rouen, unde era așteptat, recunoscut ca rege. Socotesc că regina n-ar fi lăsat nicicum ațiția devotați la Tuileries, dacă nu s-ar fi crezut sigură de izbutita celor puse la cale.

Aștepta în Adunare, palidă și tremurătoare, succesul acestei violente lovituri a lui Jarnac¹ dată Revoluției. Însăși Adunarea s-a crezut pentru o clipă ajunsă în ceasul cel de pe urmă, gata să fie măcelărită, sau, cel puțin, ostateca regelui, pe care îl salvase în sinul său.

Dar contrarevoluția se afla departe de biruință, iar Revoluția înainta. Joncțiunea dintre cartierele Saint-Antoine și Saint-Marceau avusese loc la Pont-Neuf. Din pavilionul Flore se putea vedea, spre răsărit, ajunsă la splaiul Luvrului, armata răzbunătoare a poporului, pădurea baionetelor sale scînteind în focurile dimineții. [...]

Oare atunci sau mai devreme, un căpitan elvețian, Turler, a venit să-l întrebe pe rege dacă trebuia să depună armele? Gravă întrebare istorică a cărei rezolvare, într-un sens sau altul, trebuie să ne schimbe părerea asupra firii lui Ludovic al XVI-lea.

După o tradiție regalistă, elvețienii, pentru o clipă victorioși, erau pe cale să se îndrepte asupra Adunării, cînd un deputat îi oprește, îi sommează să depună armele, iar căpitanul adresîndu-se regelui, nu capătă nici un alt răspuns, afară doar că trebuie să predea armele gărzii naționale.

Altă versiune, mai sigură de vreme ce e consemnată în procesul-verbal al Adunării, pretinde

¹ Cf. *Istoria Franței*. Aici în sensul de lovitură neașteptată, hotărîtoare.

că după ce regele¹ a auzit raportul ofițerului municipal Roederer, vestind Adunării că *palatul este luat cu asalt*, numai atunci și încă după un moment de adîncă panică, plină de groază, care a plutit deasupra Adunării, regele îl înștiințează pe *președinte* că *tocmai a dat ordin elvețienilor să nu tragă*.

Aceasta lămurește chestiunea pe care unii au încercat s-o întunece. Regele a vrut să evite o mai mare vărsare de sînge *cînd a știut că palatul e luat cu asalt*, cînd n-a mai avut nici o speranță. Ordinul său putea avea dublul avantaj de a micșora furia învingătorilor și de a acoperi onoarea învinșilor, în așa fel ca aceștia să poată spune, așa cum au și făcut-o, că singur ordinul regelui i-a lipsit de biruință.

În clipa aceea, palatul era luat cu asalt; elvețienii, care apăraseră pas cu pas scara, capela, galeriile, erau scoși de peste tot, fugăriți, uciși. [...]

În chiar cuprinsul palatului, mulțimea, nespus de furioasă din pricina pierderilor uriașe și a ceea ce numea fătărnicia elvețienilor, nu s-a arătat atît de crudă pe cît s-ar fi putut crede. Doamnelor reginei, urîte mai presus de oricine altcineva, ca fiind *sfetnicele și confidentele austriecei*, nu li s-a adus nici o ocară. [...] Cîteva femei, doamna Campan¹ între altele, au fost pentru un moment prinse și amenințate cu moartea. Dar au scăpat numai cu frica; li s-a dat drumul, spunînd-

¹ Jeanne Campan (1752—1822), inițial lectricea fiicelor lui Ludovic al XV-lea, apoi camerista Mariei-Antoaneta. Nu a fost încarcerată odată cu familia regală, nici n-a suportat rigorile teroarei, pentru că ar fi predat revoluționarilor documente secrete încredințate ei de Ludovic al XVI-lea. Deschide pentru tinere fete, sub imperiul, vestitul pension de la Ecouen. A lăsat *Memorii despre viața privată a Mariei-Antoaneta*.

du-li-se : „Ticăloaselor, națiunea e mărinimoasă cu voi“. Învingătorii le-au dus ei înșiși sub pază ca să le salveze, ajutându-le să se travestească și să scape de cetele negustoreselor din Hale care strigau după ele că ar fi trebuit ucise.

Unul dintre cei care au luat palatul cu asalt, domnul Singier (cunoscut și stimat mai apoi ca director de teatru) a povestit cum, intrînd în camera reginei, a văzut mulțimea spărgînd mobilele, aruncîndu-le pe fereastră ; un clavecin minunat, împodobit cu picturi prețioase, era cît pe ce să aibă aceeași soartă. Singier nu pierde o clipă ; se așază și începe să cînte *Marsilieza*... Și iată-i pe oamenii aceia furioși, sîngerînd, cum, uitîndu-și pe loc întreaga furie, încep și ei să cînte, și făcînd roată în jurul clavecinului, își dau mîna jur-împrejur și dansează, repetînd cu toții imnul național. [...]

Nu ne-am oprit, în capitolul precedent, în care am explicat desfășurarea bătăliei, asupra drumului străbătut de rege pentru a ajunge la Adunare. Nu era lung ; ar fi putut fi însă socotit deosebit de primejdios, ținînd seama de starea de minie în care se găsea mulțimea ; dar pe nedrept : n-a avut drept urmare decît să arate că viața regelui, și chiar a reginei, nu era cîtuși de puțin în primejdie.

La plecare, se prea poate ca regele să nu fi fost fără teamă. Își scoase pălăria de pe cap, la care se afla o pănă albă, și-și puse acoperămîntul unui guard național. Grădînile de la Tuileries erau singuratece și tăcute, iar frunzele uscate căzuseră pe jos cu mult înainte de-a fi timpul ; regele făcu această observație : „Cad devreme anul ăsta“. Ma-

nuel¹ scrisese în presă că monarhia n-avea să dăinuie decît pînă la căderea frunzelor.

Pe măsură ce se apropiau de terasa feuillant²-inilor începură să vadă o mulțime, bărbați și femei, foarte agitată. Cam la douăzeci și cinci de pași de terasă, o delegație a membrilor Adunării veni să-l întîmpine; deputații îl înconjurară pe rege, dar escorta aceasta nu era de-ajuns pentru a-i ține la respect pe cei mai violenți din mulțime. Un bărbat, aflat sus, pe terasă, clătina o prăjină de vreo opt ori zece picioare, strigînd: „Nu! Nu! N-au să intre, ei sînt pricina la tot ce-am pătimit... Să se sfîrșească odată!... Jos cu ei! Jos cu ei!” Roederer începu să vorbească mulțimii; cît despre cel cu prăjina care nu voia să tacă, i-o smulse din mîni, nici mai mult, nici mai puțin, aruncînd-o în grădină; omul rămase uluit, nemaiscoțînd un cuvînt.

După o mică întîrziere, pricinuită de înghesuială, cum familia regală ajunsese la pasajul propriuzis care ducea în Adunare, un guard provențial îi spuse regelui, cu accentul său din sud: „Sire, nu-ți fie teamă, sîntem oameni cumsecade, dar nu mai vrem să fim trădați. Fii bun cetățean, sire... Și,

¹ *Louis-Pierre Manuel* (1751—1793), origine modestă, spiritor autodidact, preceptor, literat. Cartea *Bastilia dezvăluită* îi atrage persecuția vechiului regim. Sub Revoluție devine membru al Comunei și administrator de poliție. După 1791, procuror al Comunei. Ales în Convenție, își pierde popularitatea, deoarece protestează împotriva condamnării la moarte a regelui. Arestat și executat.

² Sau terasa Tuileries-ilor. Clubul feuillant-inilor, instalat în clădirile mînăstirii aparținînd acestui ordin călugăresc (dizolvat de Revoluție) grupă partizanii monarhiei constituționale. Cu timpul și-au atras nemulțumirea atît a regaliștilor fanatici cît și a iacobinilor. Dintre reprezentanții săi cei mai de seamă cităm: Mirabeau, Clermont-Tonnerre, La Fayette, André Chénier.

mai cu seamă, nu uita să-i alungi pe popi de la palat...”

Un alt guard național (unii spun că era chiar omul cu prăjina cea lungă și furios peste măsură) se înduioșă văzînd cum delfinul era înghesuit de mulțime, în trecerea aceea atît de strîmtă; îl luă în brațe și-l așeză pe biroul secretarilor. Toată lumea aplauda.

Regele și familia regală luară loc pe jilțurile scunde ocupate de obicei de către miniștri. Regele spuse Adunării: „Am venit aici spre a evita o mare nelegiuire...” Cuvînt nedrept și aspru pe care nimic nu-l îndreptătea. Mulțimea năvălise în Tuileries la 20 iunie¹, fără ca aceasta să însemne vreo primejdie pentru Ludovic al XVI-lea; asemenea, la 10 august, nimic nu lasă să se vadă că cineva i-ar fi pus în primejdie viața, nici chiar pe a reginei.

Președintele Vergniaud² răspunzînd că Adunarea „a jurat să moară apărînd drepturile poporului și autoritățile constituite”, — regele urcă, venînd să se așeze alături de el. Dar unul din membri face observația că prin Constituție erau interzise deliberările în prezența regelui. Adunarea desemnează atunci loja logografilor³, care nu era separată de sală decît printr-un grilaj de fier

¹ La 20 iunie 1792 masele pariziene năvăliseră la Tuileries, silindu-l pe Ludovic al XVI-lea să-și pună acope-rămîntul revoluționar: boneta roșie.

² *Pierre-Victorien Vergniaud* (1753—1793), avocat la Parlamentul din Bordeaux, membru al Legislativei, unul dintre cei mai străluciți oratori girondini. La 10 august prezidează Adunarea și pronunță sentința destituirii regelui. Votează moartea lui Ludovic al XVI-lea. Arestat și executat împreună cu ceilalți girondini.

³ Lojă amenajată în spatele fotoliului președintelui Adunării, pentru redactorii *Logografului*, jurnal destinat să publice dezbaterile din ședințe. Logografil transcriau

și se afla la același nivel cu partea de sus a Adunării. Regele trece acolo împreună cu familia, se așază chiar în față, indiferent, nepăsător ; regina, un pic mai la o parte, putea ascunde stînd astfel tulburarea adîncă, pe care i-o dădea lupta de la palat. Se auzea în clipa aceea rafala ucigătoare care a doborât dintru început atîția oameni din popor, făcîndu-i pe gentilomi să creadă că nu mai era vorba decît să se îndrepte asupra Adunării, s-o împrăstie, să-l ia cu ei pe rege. Regina nu scotea un cuvînt, își ținea buzele strînse, spune un martor ocular (domnul Davis, ajuns apoi consul și deputat) ; ochii, uscați, priveau cu aprindere, obrajii erau roșii iar mîinile puse pe genunchi. Bătălia se dădea în inima ei, și, fără nici o îndoială, nici unul dintre cei care au fost uciși la palat nu s-a luptat cu mai mare îndîrjire.

Din loja aceea, din sala Manejului, prea puțin solidă, se auzeau toate zgomotele. După prima rafală urmă o liniște desăvîrșită ; apoi la ora nouă, nouă și jumătate, la cele cîteva bubuituri de tun trase de marsiliezi, toate ferestrele au zăngănit. Unii au crezut că ghiulele trec pe de-asupra sălii. Adunarea se comporta foarte demn, avînd o atitudine calmă și neșovăitoare. Și a rămas mereu așa, în ciuda a două momente de panică. Unul, după rafalele atît de apropiate, care i-a făcut pe cei din tribune să creadă că elvețienii sînt învingători, că aveau să pătrundă în sală și să împrăstie Adunarea. Întreaga asistență începî să strige spre deputați : „Iată elvețienii, nu vă părăsim ; pierim alături de voi“. Un ofițer al gărzii naționale se afla la bară și tocmai spunea : „Sîntem luați cu asalt“.

În întregime tot ce se vorbea, fără a se sluji de semne abreviatoare, ca în stenografie ; de aceea erau mulți la număr și se înlocuiau după cîteva minute de scris.

Deputați, tribune, asistență, guarzi naționali, toți pînă la tinerii secretari stînd alături de rege, se ridică într-un elan plin de eroism, jurînd să moară pentru Libertate... Împotriva cui era îndreptat un asemenea jurămint, dacă nu împotriva regelui însuși, pe care atunci îl credeau învingător? Nici cînd izolarea lui nu s-a văzut mai bine. Situația în clipa aceea era cît se poate de limpede: de o parte Adunarea, poporul; de cealaltă parte regele... Iar în față Franța și dușmanul.

Al doilea moment de panică a avut loc în celălalt sens: cînd s-a vădit victoria poporului, iar Adunarea s-a temut pentru siguranța regelui. Cei de față s-au gîndit pentru o clipă că învingătorii, în furia lor, ar putea veni să pedepsească în persoana regelui pe căpetenia elvețienilor și a nobililor, care măcelărise într-atîta poporul. Au smuls atunci grilajul care despărțea sala de loja logografilor, pentru ca familia regală să se poată refugia la nevoie în sanctuarul național. Mai mulți deputați se îndeletniceau cu aceasta: regele puse și el mîna, ajutat de forța lui neobișnuită și cu îndemînarea de lăcătuș ce o avea.

Procurorul municipal Roederer veni curînd să anunțe că palatul era luat cu asalt. O bubuitură de tun s-a auzit la scurtă vreme după aceea; era forburgul Saint-Marceau care, de pe podul Concorde, trăgea în elvețienii fugăriți. *De-abia atunci* prea tîrziu, într-adevăr prea tîrziu, regele pierzînd orice nădejde, îl înștiințează pe președinte că a dat ordin elvețienilor să nu tragă și să se îndrepte spre cazărmi.

Deși Adunarea și-a manifestat atît de viu teama ca regele să nu învingă, victoria insurecției săvîrșită fără ea păru s-o doboare și s-o anuleze. Adunarea transfera în fapt puterea unei autorități.

nou ivite, Comuna, căreia i se atribuia cinstea victoriei. [...]

Comuna, prin intermediul procurorului său, Manuel, declară Adunării că dacă regele e dus la palatul Luxembourg sau, după cum voiau unii, la Ministerul de Justiție, ea nu mai răspunde de nimic. Adunarea lasă atunci în seama ei alegerea locului, iar Comuna alege donjonul Temple, izolat și vechi, căruia i se desfundă șanțul. Turnul acesta scund, puternic, întunecos, lugubru, era fostul tezaur al ordinului templierilor. Părăginit de multă vreme și aproape părăsit. Loc însemnat de o ciudată fatalitate istorică. Monarhia zdrobise prin el evul mediu, cu mâna lui Filip cel Frumos. Ea însăși zdrobită, se întoarce acolo prin Ludovic al XVI-lea. Turnul acesta urît, a cărui însemnătate oamenii n-o cunoșteau și nici la ce slujise pe vremuri, era o apariție stranie, ca o bufniță în plină zi, și se afla într-un cartier foarte populat. Era, ca și astăzi de altfel, un cartier de meșteșuguri sărăcicioase, de negoț mărunț, bieți vânzători cu amănuntul, prăvăliași de vechituri, cu meșteșuguri neînsemnate practicate de stăpînii înșiși. Împrejurimile Templului se populaseră cu atît mai ușor cu meșteșugurile acestea mărunte, cu cît îngăduiau așezarea celor care nu plăteau impozitul, n-aveau autorizație, care la adăpostul vechiului privilegiu al locului vindeau nestingheriți sărăcimii marfă proastă, veche, cît de cît dreasă de ei înșiși. Împrejmuirea Templului, ca urmare a acestui trist privilegiu, slujise de asemenea ca refugiu faliților nerușinați, care, după legea aspră a evului mediu își plăteau datoriile fără bani, „*acoperindu-și creștetul cu tichia verde și izbindu-și curul de piatră*“. Cădere rapidă și neîndurătoare: Ludovic al

XVI-lea — încă rege pe 10 august, dacă ar fi rămas la Luxembourg, reședința obișnuită a regilor, și prizonier recunoscut pe 11 august, dacă ar fi fost pus sub cheie la Ministerul de Justiție — părea a fi la Temple ostatecul familiei regale și falitul Monarhiei.

VICTORIA DE LA VALMY. RĂZBOIUL CIVIL DIN VENDEEA. CONVENȚIA, GIRONDINI-IACOBINI.
— VICTORIA DE LA JEMMAPES

E interesant de văzut cum armata contrarevoluției înainta greoi, trecînd prin Coblenz și Trêves; armată frumoasă, altminteri, bine organizată, bogată, împovărată de prezența a numeroase călești minunate, de alaiul unui rege și de suitele a nu mai știu cîtor prinți; Brunswick, generalul șef, spusese: „E o plimbare militară“. Regele Prusiei își părăsise metresele pentru a participa și el la plimbare. Prezența sa, protegurea prețioasei sale persoane, l-ar fi făcut prudent pe Brunswick chiar dacă n-ar fi fost așa din fire. Esențial era nu să învingă; grija lui de căpetenie era să nu-l expună prea mult primejdiei pe regele Prusiei, să-l aducă înapoi teafăr și sănătos.

Iată gîndul care trebuie să-l fi muncit neîncetat pe înțeleptul Brunswick și la care s-a mărginit succesul expediției.

Brunswick era și el om vîrstnic, prinț suveran el-însuși; uimitor de instruit și cu atît mai mult sovăielnic, sceptic. Cine știe multe se îndoiește

mult. Singurul lucru în care credea era plăcerea. Dar plăcerea prelungită dincolo de îngăduința vârstei macină nu numai trupul, ci și voința. Ducele rămăsese curajos, înțelept, spiritual, plin de idei și de experiență; un singur lucru pierduse, ajungând ca un fel de eunuc; ce anume? voința.

În armata aceasta de regi, de prinți, se afla între alții un prinț suveran, ducele de Weimar și, împreună cu el, prietenul-său, suveranul gândirii germane, cum am mai spus, ecelebrul Goethe. Venise să vadă desfășurarea războiului și, în timp ce-și continua drumul, închis într-un furgon, scria primele pagini din *Faust*, pe care l-a publicat la întoarcere. Acest partizan zelos al opiniilor curente, pe care le-a exprimat credincios, fără a le depăși vreodată, dădea glas pe atunci, în felul său, descompunerii, îndoielii, descurajării care măcina Germania. Îi poetiza, într-o operă minunată, vidul moral, aprinsa zbatere spirituală. Din care a ieșit glorioasă, mulțumită unor oameni de bunăcredință, mulțumită lui Schiller, Fichte, și mai cu seamă lui Beethoven. Dar timpul încă nu venise.

Nici o idee, nici un principiu nu domina această armată. Înainta încet, cum era și firesc, neavând nici un motiv s-o facă. Emigrații erau acolo, rugînd, implorînd, murînd de nerăbdare. Brunswick cugeta. Putea să ia hotărîrea aceasta, ce-i drept; dar cealaltă putea fi tot atît de bine urmată, dacă nu cumva cea de-a treia ar fi fost încă și mai nimerită. În sfîrșit, cînd în cele din urmă se hotăra să se face ceva, executarea începea pe îndelete de către înțeleptul prusac Hohenlohe, sau de către austriacul, încă și mai înțelept, Clairfayt. Trebuie să ne reamintim că de treizeci de ani nu mai fusese război. Războaiele fulger ale marelui Frederic se cam uitaseră. Tactica înțeleaptă a gene-

ralilor austrieci era foarte apreciată. La ce bun să gonească, dacă puteau dobîndi, fără a se mișca aproape, rezultatele cele mai bune ?

„Și oare nu trebuie, le spunea ducele de Brunswick nerăbdătorilor noștri emigrați, să le lasă care-care timp și regaliștilor, al căror ajutor mi-l făgăduiți, ca să se hotărască și să treacă la acțiune ? Iar trimișii poporului, fericit de-a fi fost eliberat, vor veni și ei, fără doar și poate, ca să-și întîmpine, să-și hrănească liberatorii. Dar încă nu-i văd.“

Departe de a-i vedea, țăranii, de-a lungul drumului lor, stăteau cu viclenie de-o parte, ascundeau, strîngeau grînele, le băteau în grabă ducîndu-le cu ei. Nēmții se minunau găsind atît de puțină hrană. [...]

Brunswick se simți atît de la largul lui intrînd în Verdun, încît rămase o săptămînă. Încă de-acolo, emigrații care-l înconjurau pe regele Prusiei începură să-i aducă aminte de făgăduielile făcute. Cînd plecaseră, rostise aceste cuvinte ciudate : „că el n-avea să se amestece în cîrmuirea Franței, ci numai să-i restituie regelui autoritatea absolută“. *Să-i înapoieze regelui coroana, bisericilor pe preoți, proprietățile proprietarilor*, iată singura lui ambiție. Și în schimbul acestor binefaceri ce-i cerea Franței ? Nici o cedare de teritoriu, ci numai să facă față la cheltuielile unui război întreprins pentru a o salva.

Aceste puține cuvinte : *înapoierea proprietăților* cuprindeau mult. Marele proprietar era clerul : trebuia, așadar, să i se restituie un bun de patru miliarde, să se anuleze vînzările făcute în valoare de un miliard, încă din ianuarie 1792, și care, mai apoi, timp de nouă luni, crescuseră nemăsurat. Ce-avea să se aleagă de puzderia aceea de contracte întocmite ca urmare directă sau indirectă a

acestei uriașe operații ? Nu numai cei care căpătaseră pământ ar fi fost atinși, ci și cei care le împrumutau bani, cei cărora cumpărătorii, la rîndul lor, le vindeau, precum și încă mulți alții... Un întreg popor, cu adevărat legat de Revoluție, prin interese meritînd tot respectul. Proprietățile acestea, slujind de mai multe veacuri altor scopuri decît celor statornicite de niște fondatori pioși, Revoluția întreprinsese să le redea destinației lor adevărate, aceea de a-l hrăni și a-l ține în viață pe cel sărac. Trecuseră de la dreptul *mîinii moarte* la cel al *mîinii vii*, de la trîntori la harnici, de la abații libertini, de la canonicii pîntecoși, de la episcopii plini de fast la plugarul cinstit. O Franță nouă se ivise în acest scurt timp. Și neștiutorii care aduceau străinul în țară nici nu bănuiau. Nici cei doi agenți ai fratelui regelui, nici domnul de Caraman, agent secret al lui Ludovic al XVI-lea, care se aflau cu toții pe lîngă regele Prusiei, nu-l preveneau de primejdia ce-l pîndea legîndu-se de o chestiune atît de gravă.

Era de-abia la Verdun cînd a poruncit (sau cînd s-a poruncit în numele lui) ofițerilor municipali din toate satele să-i alunge pe preoții constituționali și să-i repună în drepturi pe cei care nu depuseseră jurămint, dîndu-le pe mînă registrele stării civile, în sfîrșit, să înapoieze călugărilor *ceea ce le aparținea*. Tot așa s-a întîmplat și la frontiera din nord. În toate satele Flandrei franceze, de cum pătrundeau austriecii, prima lor grijă era să cheme la loc preoții care nu depuseseră jurămint.

Dacă Danton, dacă Dumouriez ¹, ar fi avut cîntea să facă parte din consiliul regelui Prusiei, fără

¹ Ch.-François Dumouriez (1739—1823), militar sub vechiul regim, apoi în serviciul diplomației secrete a lui Ludovic al XV-lea. Ahtiat după funcții și subsidii. Con-

nici o îndoială că ar fi sugerat măsuri de felul acestora.

La auzul cuvintelor pline de înțeles : înscăunarea vechilor preoți, restituire etc., țăranul a ciulit urechile și a înțeles că, în întregimea ei, contrarevoluția intra în Franța, și că o prefacere adâncă a faptelor și a persoanelor era pe cale să se întâmple.

Nu toți aveau puști, dar cei care au avut le-au luat. Cel care avea furcă, furca a luat-o, iar altul coasa.

Un fapt ciudat s-a petrecut cu pământul Franței. La trecerea străinului, s-a schimbat dintr-o dată. S-a prefăcut în deșert. Grânele au pierit și, ca și cum le-ar fi luat un vîrtej, s-au îndreptat spre apus. Un singur lucru a rămas de-a lungul drumului pentru dușman : strugurii necopți, aducători de boală, de moarte.

Cerul ținea și el cu Franța. Ploaia cădea veșnic, neobosit, asupra prusacilor, udîndu-i ciuciulete, urmărindu-i credincioasă, pregătindu-le drumul. Încă din Lorena, au găsit noroaie ; către Metz și Verdun, pământul începea să se desfunde ; în sfîrșit, Champagne li s-a părut o adevărată mlaștină, unde piciorul, afundîndu-se în făgașul clisos, părea prins ca într-o capcană. [...]

Prusacii bănuiau atît de puțin cu cine au de-a face, încît își închipuiseră că l-au prins pe Dumouriez, că i-au tăiat drumul. Credeau că armata aceea de *vagabonzi, de cîrpaci și de pantofari*, cum spuneau emigrații, se grăbea să se pună la adăpost la Châlons, la Reims. Iată de ce au fost oarecum mi-

duce trupele franceze la Valmy. Întreține numeroase intrigi, situîndu-se de partea girondinilor. În 1793 trece la austrieci, trădînd Republica și agravînd prin gestul său situația girondinilor.

rați văzindu-i pe francezi postati cu îndrăzneală la moara de lingă Valmy. Atunci făcură presupunerea că oamenii aceia, dintre care cei mai mulți nici n-auziseră tunul, aveau să se sperie de neobișnuitul concert al celor șaiszeci de guri de foc. Tot șaiszeci le-au dat răspuns ; și ziua întreagă, armata aceea alcătuită în parte din guarzi naționali a îndurat o încercare mai aspră decît orice bătălie : să stea neclintită sub ploaia de foc. S-a tras în ceață dimineata, apoi, mai tîrziu, în fum. Distanța totuși era mică. Nemții trăgeau într-o masă compactă ; prea puțină însemnătate avea dacă trăgeau bine.

Masa aceasta vie alcătuită o armată cît se poate de tînără, impresionată de prima ei bătălie, o armată franceză, arzînd de nerăbdare să pornească înainte, dar ținută locul sub ploaia de ghiulele, care cădeau cu miile, fără a ști dacă ghiulele ei își atingeau ținta, trecea în ziua aceea prin cea mai mare încercare, poate. Pe nedrept a fost micșorat meritul acestei zile. Un atac sau un asalt ar fi onorat mai puțin Franța.

O clipă, obuzele prusacilor, mai bine dirijate, au semănat panică. Au căzut pe două chesoane care au făcut explozie, ucigînd, rănind pe mulți. Cei care mînau căruțele se îndepărtară grabnic de locul exploziei, cîteva batalioane păreau a începe să șovăie. Nenorocirea făcu în clipa aceea ca o ghiulea să mai omoare și calul lui Kellermann¹, aruncîndu-l pe acesta la pămînt. A încălecat altul, cu mult sînge rece, întărind liniile nehotărîte.

Era și timpul.

¹ Fr.-Christophe Kellermann (1735—1820), mareșal al Franței, acceptă ideile înnoitoare ale Revoluției ; comandă, alături de Dumouriez, trupele franceze la Valmy. Suspect pentru o perioadă, este apoi repus în drepturi. Napoleon îl răsplătește cu numeroase titluri.

Prusacii, lăsând cavaleria în formație de luptă, ca să susțină infanteria, o așezară pe aceasta în trei coloane, care începură să se îndrepte către platoul Valmy-ului (era aproape ora unsprezece). Kellermann nu scapă momentul acesta, formează la rîndu-i trei coloane în fața lor, dînd ordin pe toată linia : „Să nu se tragă, să fie așteptați și întîmpinați cu baionetele“.

Pentru o clipă s-a lăsat tăcerea. Fumul se împrăștiă. Prusacii coborîseră, străbăteau spațiul dintre cele două armate cu gravitatea unor vechi osteni de-ai lui Frederic, se pregăteau să urce platoul unde se aflau francezii.

Brunswick își îndreptă ocheanul într-acolo și văzu o scenă uimitoare, nemaîpomenită. După pilda lui Kellermann, toți francezii, cu chipiele înfipite-n virful săbiilor, spadelor, baionetelor, scosese un singur strigăt tunător... Ieșit din pieptul a treizeci de mii de oameni, umplea toată valea : era asemenea unui strigăt de bucurie, dar uimitor de prelungit ; a ținut nu mai puțin de un sfert de ceas ; de-abia sfîrșit, se înfiripa într-una, cu mai multă tărie ; pămîntul se cutremura.. Se striga : „Trăiască Națiunea !“

Prusacii urcau, îndîrjiți, întunecați. Dar, oricît de hotărît ar fi fost fiecă om în parte, liniile se clătinau, se iveau din loc în loc goluri, care apoi erau umplute. Căci dinspre stînga, prusacii primeau o ploaie de fier, pe care le-o trimitea Dumouriez.

Brunswick opri acest măcel inutil, dînd semnalul de rapel.

Spiritualul și înțeleptul general recunoscuse că se poate de bine în armata din față un fenomen nemaîntîlnit de pe timpul războaielor religioase : o armată de fanatici și, la nevoie, de martiri. Și-i

spuse din nou regelui ceea ce, contrar emigraților, susținuse el din totdeauna : că lucrurile erau mai încălcite și, cu frumoasele șanse pe care Prusia le avea în momentul acela de-a se extinde în nord, era cu totul inutil și imprudent să se compromită cu oamenii aceia.

Regele era deosebit de nemulțumit, de umilit. Către ora patru sau cinci, obosi să tot audă bubuitul canonadei, care nu avea altă urmărire decât să-l oțelească pe dușman. Nu-i ceru părerea lui Brunswick, dar porunci să se dea semnalul de atac.

El însuși, se spune, s-a apropiat împreună cu statul său major pentru a-i vedea mai de aproape pe furioșii, pe sălbaticii aceia. Își împinse curajoasa și supusa infanterie sub ploaia de mitralii, către platoul Valmy. Și înaintînd, se încredință de atitudinea dîrză a celor ce-l așteptau acolo sus.

Francezii se obișnuiseră cu tunetul canonadei pe care-l auzeau de-atîtea ceasuri, începînd să-și bată joc de el.

Se vedea limpede că siguranța domnește printre ei. În toate rîndurile tinerei armate plutea ceva asemănător unei străfulgerări eroice, din care regele n-a înțeles nimic (decît că trebuie să se întoarcă în Prusia).

Străfulgerarea aceasta era Credința.

Iar armata cea veselă care-l privea din înaltul platoului era de pe atunci armata REPUBLICII.

Fundată la 20 septembrie la Valmy, în urma victoriei, republica e decretată la Paris pe 21, în sinul Convenției. [...]

E clipa cînd emigrații, aducînd dușmanul de mînă, îi deschid hotarele noastre dinspre est ; la 24 și 25 august, aniversarea nopții sfîntului Barto-

lomeu, izbucnește în vest războiul Vendeii, războiul nelegiuit al preoților. [...]

Un război de năluci, de duhuri, care nu pot fi prinse. Totul e nelămurit, nesigur. Zvonurile cele mai contradictorii umblă printre oameni. Anchețele nu duc la nici un rezultat. După întâmplarea vreunui fapt tragic, comisarii republicani sosesc, neașteptați, în parohie, unde totul este liniștit; țărănul e la muncă, nevasta în ușa casei, înconjurată de copii; stă jos, toarce; la gît, poartă șiragul cel mare de mătăanii. Seniorul? e găsit la masă; îi poștește și pe comisari; aceștia se retrag, încîntați. Măcelurile și incendiile încep de-a doua zi.

Cum să putem prinde geniul, spiritul insesizabil al războiului civil?

Să ne uităm. Nu văd nimic altceva, decît acolo, în landă, o maică pășind mărunt, ținîndu-și capul plecat cu umilință.

Nu văd nimic. Întrezăresc doar, între două crînguri, o doamnă călare, care, urmată de un servitor, aleargă în goană, sare peste șanțuri, părăsește drumul luînd-o de-a dreptul. Prea puțin îi pasă, se vede bine, dacă o întilnește sau nu cineva.

Urmînd de astă dată drumul, iată și o țărăncă de treabă, cu mîna petrecută pe sub toarta panerului, în care poartă ouă ori fructe. Merge repede, vrînd să ajungă la oraș înainte de-a se înnopta.

Dar oare încotro se îndreaptă maica, doamna, țărancă? O iau pe trei drumuri deosebite, sosesc în același loc. Vor bate cîteștrele în poarta unei mînăstiri. De ce nu? Doamna își are acolo nepoata, pe care o cresc maicile. Țărancă se duce să vîndă; măicuța cere adăpost pentru o singură noapte.

Vreți să spuneți că vin să ia ordine de la preot? Nu-i astăzi aici. Da, dar a fost ieri. Bine, dar era sîmbătă, trebuia să vină să le spovedească pe maici.

Duhovnic și director fiind, nu numai pe ele le îndrumă, ci prin ele încă pe multe altele ; încredințează inimilor lor pătimăse, limbilor lor neobosite, cutare taină pe care vor s-o dezvăluie, cutare zvon neadevărat pe care vor să-l împrăștie, cutare semnal pe care vor să-l facă știut. Nemișcat în ascunzătoarea lui, cu ajutorul acestor maici țintuite și ele locului, duhovnicul pune în mișcare întreg ținutul.

Femeia și preotul, iată secretul : al Vendeii, al războiului civil. [...]

Puțin cite puțin această uriașă nenorocire, această neînțelegere sfîșietoare, a început să iasă pe față : femeia ajunge, în general, piedica, opreliștea progresului revoluționar cerut de soț.

Faptul acesta, cel mai grav și mai cumplit din acea vreme, a fost prea puțin remarcat.

Sabia a retezat viața multor oameni. Dar iată un lucru mai grav încă : o sabie invizibilă retează nodul familiei, îl aruncă pe bărbat într-o parte, pe femeie în partea cealaltă.

Faptul acesta tragic și dureros se face simțit către 1792. Fie dragoste pentru trecut, trăinicie a obiceiurilor, fie slăbiciune sufletească și milă preafi-rească pentru victimele Revoluției, fie, în sfîrșit, devoțiune și dependență față de preoți, femeia în general (marea majoritate a femeilor) devine avocatul contrarevoluției. [...]

Întîi de toate era o chestiune de viață și de moarte pentru Revoluție. Cum impozitul nu venea, Revoluția nu avea alte resurse decît vinderea bunurilor naționale. Dacă nu realiza această vînzare era dezarmată, pradă invaziei. Salvarea revoluției morale, victoria principiilor, depindea de revoluția financiară.

Să cumperi — era un act civic care slujea foarte indeaproape salvarea țării. Act de credință și de speranță. [...] Cine era bun cetățean cumpăra, cine era rău cetățean împiedica să cumperi.

Să împiedice pe de-o parte perceperea impozitului, iar pe de alta vânzarea bunurilor naționale, să lipsească Revoluția de mijloace de subsistență, s-o facă să moară de foame : iată planul foarte simplu, foarte bine conceput, al partidului ecleziastic.

Nobilul îl aducea pe străin, iar preotul împiedica țara să se apere. Unul împlînta pumnalul în pieptul Franței, celălalt o dezarma.

Prin ce împiedica preotul mersul Revoluției ? Aducînd neînțelegerea în sinul familiei, opunînd pe soție soțului, închizînd, cu ajutorul ei, punga fiecărui menaj față de nevoile statului.

Patruzeci de mii de amvoane, o sută de mii de confesionale lucrau în sensul acesta. Mașină uriașă, de o forță incalculabilă, care a luptat fără vreo dificultate împotriva mașinii revoluționare a presei și a cluburilor, silindu-le pe acestea din urmă, ca să învingă, să organizeze teroarea. [...]

În Vendeea, într-o bună parte din Anjou, ca și în Maine, Bretania, femeia a ieșit biruitoare, femeia și preotul, strîns uniți.

Nimic nu te-ar fi făcut să prevezi una ca asta. Țăranii din vest n-au fost atît de nesimțitori, cum s-ar crede la prima vedere, la fulgerul sublim al Revoluției. Am văzut cum, în 1790, cu prilejul serbării federației din Le Mans, aceiași țărani care mai tîrziu au devenit șuani¹ au adus cinstire Li-

¹ Nume dat în general țăranilor regaliști din provinciile Maine, Bretania și Normandia, care au luptat împotriva Revoluției ; de la porecla *Chouan* dată unuia dintre conducătorii lor, Jean Cottreau, care nu ieșea decît noaptea, ca bufnița (*le chat-huant*).

bertății, și, plini de emoție, au sărutat altarul zeului necunoscut.

Să lăsăm deoparte pastoralele care ni s-au făcut despre viața patriarhală a ținuturilor din vest înainte de Revoluție. Seniorii, plini de datorii și în Vendea ca în oricare altă parte, nu erau, nu puteau fi acei stăpîni de treabă care ne-au fost zugrăviți. Fie că voiau, fie că nu, își dădeau fermierii pe mîna oamenilor de afaceri pe seama căroră își lăsau avutul. [...] Pica nutrită de țaran față de mijlocitori se răsfrîngea și asupra seniorilor, a nobililor în general. Din cei patru boi înjugăți la plug, celui mai prost, celui în care dădea mai des, îi spunea *boiernaș*¹, adică trîntor. [...]

Cuvîntul de ordine pe care toți preoții îl primiseră din partea superiorilor lor ecleziastici, și pe care îl urmau întocmai, era, am mai spus-o, să înfometeze Revoluția. Făceau cu neputință strîngerea impozitului. Era un lucru atît de primejdios în Bretania, încît nimeni nu voia să-și ia această răspundere. Portăreii, ofițerii municipali, erau în primejdie de moarte. Adunarea a fost nevoită să dea decretul din 27 noiembrie 1791, prin care preoții refractari erau trimiși în capitalele departamentale, îndepărtîndu-i de comunele lor, de centrul lor de activitate, de focarul fanatismului și al rebeliunii pe care îl ațîtau neconținut. Îi muta la oraș, sub privirea, sub bănuitoarea supraveghere a societăților patriotice. [...]

Cine ar putea povesti scenele dureroase ale acestor plecări silnice? Tot satul strîns, femeile îngeneuncheate, pentru a mai primi o ultimă oară binecuvîntarea, scăldate în lacrimi, înecate de hohote!... Cutare femeie plîngea zi și noapte. Dacă soțul se mira oarecum, răspundea că nu pentru

¹ În lb. fr. *nobliet*.

exilarea preotului plînge, ci pentru cutare biserică pe cale de-a fi vîndută, pentru cutare minăstire gata să fie închisă... În primăvara lui 1792, necesitățile financiare ale Revoluției fac ca în sfîrșit să se ia hotărîrea de-a se pune în vînzare bisericile care nu erau indispensabile cultului, cele ale minăstirilor de bărbați și femei. O scrisoare a unui episcop emigrat, datată din Salisbury și adresată ursulinelor din Landerneau a fost interceptată, ducînd cît se poate de autentic la constatarea că centrul și focarul tuturor intrigilor regaliste se afla în minăstiri. Măicile n-au scăpat nimic din vedere pentru a da expulzării un aspect dramatic; s-au prins de gratii, s-au împotrivit să iasă, pînă ce ofițerii municipali, siliți ei înșiși să dea ascultare Legii și răspunzînd de executarea ei, le-au smuls gratiile din mîini.

Asemenea scene, povestite, răspovestite, înflorite cu amănunte patetice au tulburat toate spiritele. Bărbații începeau să fie aproape tot atît de mișcați ca și femeile. Uimitoare și foarte rapidă schimbare. În 1788 țaranul se războia cu Biserica pentru dijmă, pus veșnic pe ceartă cu ea. Cine oare îl împăcase atît de bine, atît de repede cu preotul? În-săși Revoluția, desființînd dijma. Prin această măsură mai mult generoasă decît politică, Revoluția i-a redat preotului influența asupra satelor. Dacă dijma ar fi continuat să existe, niciodată țaranul n-ar fi cedat în fața nevestei, n-ar fi pus mîna pe arme împotriva Revoluției.

Preoții refractari, adunați în capitalele de departament, cunoșteau foarte bine starea de lucruri care domnea la sate, durerea adîncă a femeilor, indignarea surdă a bărbaților. Și și-au pus mari nădejdi în ea, pornind s-o împărtășească regelui. În nenumărate scrisori pe care i le trimit sau pun

să i se trimită în primăvara lui '92, îl încurajează să nu cedeze, să nu-i fie teamă de Revoluție, s-o paralyzeze cu ajutorul piedicii constituționale, *veto-ul*. I se predică pe toate tonurile să reziste, folosindu-se argumente diferite și sub numele unor persoane diferite. [...]

O scrisoare cumplită în acest sens, care trebuie să-l fi înșelat pe rege, să-l fi făcut îndrăzneț, să-l fi împins la pierzanie, e cea a preoților refractari întruniți la Anger (9 februarie '92). Poate fi socotită actul de naștere al războiului civil din Vendea, pe care-l anunță, îl prezice cu sfruntare. E strisă pe un ton trufaș și neînduplecat, ca și cum autorii ar dispune de-o armată la discreția lor, de-o răscoală țărănească.[...]

„Se spune că noi asmuțim populația?... Dar e tocmai dimpotrivă. Ce s-ar întâmpla cu regatul dacă noi n-am ține în friu poporul? Tronul vostru nu s-ar mai sprijini decât pe o grămadă de leșuri și de ruine... Știți, sire, prea bine știți de ce e în stare un popor care se socotește patriot. Dar nu știți de ce va fi în stare un popor care vede cum i se nimicește credința, sfintele lăcașuri și altarele.” [...]

Nu prin intrigi mărunte, cu fereală puse la cale, pe ocolite, erau împinse masele la războiul civil. Se recurgea cu îndrăzneală la cele mai grosolane mijloace pentru a le zăpăci, a le îmbăta de fanatism, li se inocula peste măsură greșeala și omorul. Buna Fecioară Maria se arăta dînd semn ca oamenii să se omoare. La Apt, în '92, ca și la Avignon, în '90, s-a mișcat, a făcut minuni, zicînd că nu mai vrea să rămînă pe mina preoților constituționali; și refractarii au luat-o, cu prețul unei lupte violente. Dar în Provența soarele luminează prea tare; Fecioarei îi plăcea să se arate

mai degrabă în Vendeea, în cețurile de-acolo, în hățișurile ei dese, în nepătrunsele-i garduri vii. A tras folos de pe urma vechilor superstiții locale : s-a arătat în trei locuri deosebite, dar mereu în preajma unui străvechi stejar druidic. Locul îndrăgit de ea era abația Saint-Laurent, de unde maicile înțelepciunii răspindeau miracolele, chemarea la vărsarea de sînge. Cerșetorii le sprijineau și ei ; erau minunați propagatori ai știrilor, foarte buni agenți ai revoltei. Erau deosebit de numeroși, cei mai mulți în plinătatea puterii și robuști. Din cele trei sute de mii de suflete cîte număra Vendeea, cincizeci de mii trăiau din pomeni, fără să facă nimic, mai cu seamă din pomenile clerului : trăiau din mila lui și mai curînd și-ar fi dat viața pentru el decît să muncească.

Sînt cunoscute acum mijloacele folosite, agenții acestui război nelegiuit. Partea politică, regele, nobilimea, prea puțin a cumpănit. Preoții au fost aproape totul. Dacă-l întrebai pe vendeean ce dorește la urma urmei, nu spunea nimic altceva decît să-i fie înapoiat preotul, să fie lăsat să se întoarcă în sat la el. Face să auzim, despre cele spuse mai sus, într-o relatare cît se poate de autentică, pe unul din țărânii aceștia, care-i păzea pe prizonierii republicani ce-aveau să fie uciși și care vrînd cel puțin să le mîntuie sufletele, îi ruga să se mărturisească. Îi spunea așa unuia dintre ei, unui magistrat ce se bucura de toată considerația : „Domnule, oamenii vă iubesc mult, ne-ați făcut tot binele de care ați fost în stare. Și sînt tare necăjiți că vă vede aici. Puțin le pasă de nobili, nici rege nu cere. Dar *vrea pe bunii noștri preoți*, pe care nu-i iubiți deloc... Mărturișiți-vă, vă rugăm, spovediți-vă ; că, iacătă, le e milă de sufletul dum-

neavoastră, dar n-are încotro și-o să vă omoare..."
[...]

Războiul Vendeii, orice s-a spus, a fost un fapt artificial, (cel puțin într-o bună parte) cu pricepere și îndeminare pregătit. În colțul acesta neînsemnat de țară, retras și fără drumuri, preoții au găsit un minunat element de rezistență, un popor în chip firesc opus oricărei influențe. Acolo, ajutați mult de femei, au putut vreme îndelungată, pe îndelete, să creeze o operă de artă, ciudată, aparte : o revoluție împotriva Revoluției, o republică împotriva Republicii.

Dar faptul acesta foarte artificial se afla în opoziție cu marele fapt firesc ce se desfășura în Franța, fapt necesar, cerință legitimă venind din străfundul veacurilor, tot atât de nebiruită ca revărsarea oceanului, și care, asemeni lui, la ceasul sorocit poate înghiți totul. [...]

La 6 noiembrie 1792 Franța câștigă bătălia de la Jemmapes.

Nu se mai putea spune, de astă dată, așa cum se spusese despre Valmy, că n-a fost decît o cano-nadă, o bătălie cîștigată fără luptă. A fost o încă-ierare, și încă foarte sîngeroasă, în care fiecare om din armata franceză a luptat vitejește, cu ba-ioneta, în care recruții noștri, deși nu primiseră încă nici încălțăminte, nici haine de iarnă, neavînd nici pîine, nici rachiu, și aflîndu-se încă nemîn-cați la vremea prînzului, după o noapte rece pe-trecută în cîmpia aceea mlăștinoasă, s-au avîntat din glodurile acelea și, urcînd muntele, au luat cu asalt cele trei rînduri de redute pe care le apă-rau, acoperiți de trei straturi de foc, grenadirii unguri. [...]

Da, victoria a fost absurdă, așa cum orice minune este ; și dacă e să judecăm, n-am fi avut cum să învingem. Armata de la Jemmapes trecea în ochii oricărui militar obișnuit drept ridicolă, prost instruită, prost echipată, îmbrăcată ca vai de lume, neomogenă mai ales, numărînd nu mai știu cîte cete de voluntari, sau neavînd uniformă de loc, purtînd uniforme deosebite între ele ale federațiilor din '90. Cutare batalion (cel de pe Loara, cred) era încă în haine de pînză și purta pălării țărănești. Și încă nu e tot. Existau diverse corpuri cu tot felul de nume (vînători naționali, vînători braconieri etc.). Fiecare corp se alcătuiă după orașele și satele de baștină, după cartiere, prietenii, luîndu-și numele care-i plăcea. La drept vorbind nu era o armată, ci poporul. Franța sosită pe cîmpul de bătălie, încă foarte tînră și neștiutoare, în vîlmășagul primului ei avînt. [...]

Armata noastră s-a aflat, în seara de 5 noiembrie, destul de aproape pentru a putea admira această operă de artă a naturii. Poziția prezintă nu numai o întăritură neobișnuit de avantajoasă, dar e și impozantă, solemnă ; stîrnește imaginația și, chiar dacă n-ai ști că locul acela se numește Jemmapes, te-ai opri de la sine. E o înșiruire de coline înainte de-a ajunge la Mons, dispuse în amfiteatru, și care scoboară către capete spre cele două sate : Cuesmes la dreapta, Jemmapes la stînga (față de privitorul care stă în jos). Jemmapes se cațără pe munte, acoperind una din coaste. Cuesmes e mai puțin propice apărării. [...]

Poziția aceasta nu era lipsită de asemănare cu Waterloo. Ca și englezii la Waterloo, austriecii aveau la Jemmapes un mare oraș în spatele lor, de unde puteau lua tot ce poșteau. Numai că ur-

cușul abrupt de la Jemmapes, înfruntat de armata Republicii, prezenta mult mai multe piedici naturale, artificiale, decât povirnișul neînsemnat de care s-a zdrobit imperiul !

O asemănare în plus între cele două bătălii e că și în timpul uneia și al celeilalte armata franceză a fost ținută o noapte întreagă pe întinsul unei cîmpii umede, iar dimineața, slăbită și udă toată, e dusă la luptă. O asemenea noapte, petrecută cu arma pe umăr, de către niște trupe atât de prost îmbrăcate pentru vremea aceea, în smîrcurile de-acolo, trupe tinere, cituși de puțin obișnuite și călite, ar fi adus o zi tare tristă, dacă armata aceasta neobișnuită n-ar fi fost încălzită de entuziasm, blindată de fanatism, înveșmîntată în credința ei.

Pentru că, la drept vorbind, soldații noștri erau aproape desculți, stînd în apă și în ceața ridicată peste noapte din mlaștini : apă jos, apă sus. Șesul era întretăiat de canale, de bălți cu apă stătută ; iar acolo unde oamenii se refugiau, crezînd că dau peste pămînt tare, simțeau cum li se afundă picioarele. [...]

Din fundul acestui șes, soldații noștri, tremurînd în frigul dimineții, i-au putut zări, în partea de sus a redutelor, în casele crenelate ale satului ce părea să coboare către ei, pe dușmanii lor de temut. Pe husarii imperiali în blănurile lor frumoase, pe grenadirii unguri în fastul barbar al îmbrăcăminții lor străine, pe dragonii austrieci, cu măreție înveșmîntați în mantăile cele albe.

Un belgian, bătrîn venerabil din satul Jemmapes, singur din tot ținutul care a rămas și-a văzut bătălia de pe înălțimile din vecinătate — toți ceilalți fiind fugiți — ne-a împărtășit impresia de neuitat pe care aceasta i-a făcut-o. În clipa cînd

coloanele noastre s-au pus în mișcare, iar ceața acelei dimineți de noiembrie prinse a se risipi, descoperind armata franceză, un zvon puternic de instrumente muzicale a început să se audă, o melodie gravă, impunătoare, a umplut valea, a urcat pe coline, o armonie majestuoasă părea că merge în fruntea Franței. Muzicile brigăzilor noastre, pornindu-se toate la același semnal, deschiseră bătălia cu *Marsilieza*; au cîntat-o de mai multe ori, iar în clipele cînd rafalele înspăimîntătoare ale bubuiturilor de tun aduceau oarecare zăbavă, imnul sacru se putea auzi. Turbarea artileriei nu putea înăbuși cu totul melodia sublimă a războaielor frățești.

Pătrunsă de această blîndețe neașteptată, inima tînărului a fost cît pe ce să se oprească. Artileria nu-l impresiona cituși de puțin; muzica l-a biruit. Era, cum oare să n-o fi recunoscut? era armata Dreptății venită să restituie lumii Drepturile-i uitate, Fraternitatea însăși mergînd să-i dezrobească pe dușmanii ei, și, în schimbul ghiulelelor, dăruindu-le binefacerile Libertății. [...]

Voluntarii noștri au dat dovadă de un admirabil sînge rece: cu fericitul instinct care caracterizează acest popor inteligent între toate, au lăsat masa aceea înspăimîntătoare să le-atingă apoape țeava puștilor, cînd au tras și, de la prima rafală, s-au pomenit cu un meterez alcătuit din trupurile a o sută de cai. Cavaleria aceea minunată, fugărită de Dumouriez și husarii lui, a ajuns pînă la Mons.

Atunci s-a întors spre infanterie, zicîndu-i: „Și-acuma voi, copii!” Și porni să cînte din toate puterile *Marsilieza*. Dar n-a fost decît începutul. Un *Ça ira* din cele mai sălbatice a urmat, și reductele au fost luate într-o clipă, servanții tunurilor ucîși pe locurile lor. Grenadirii unguri, coloșii cei

minunați care nu puteau pricepe nimic din iureșul acela, au fost într-o clipă impresurați, dominați, măcelăriți cu sabia.

DANTON. LUDOVIC AL XVI-LEA
VINOVAȚ. REGRUPAREA IACOBI-
NILOR. ROBESPIERRE.
SAINT-JUST. JUDECAREA REGE-
LUI. PLANUL EDUCAȚIEI NAȚIO-
NALE. EXECUTAREA LUI LUDO-
VIC AL XVI-LEA. INSTITUIREA
TRIBUNALULUI REVOLUȚIONAR

Deși cu o fire înclinată către viciu, Danton nu avea cîtușî de puțin vicii costisitoare. Nici nu bea, nici nu juca ; era lipsit de lux, și nici nu s-ar fi putut altfel : căci tocmai în vremurile acelea iubitorii de lux erau nevoiți să ascundă aceasta. Îi plăceau femeile, ce-i drept, dar mai presus de orice își iubea soția. Femeile erau punctul sensibil, în care dușmanii celorlalte partide îl atacau, căutînd să aibă oarecare ascendent asupra-i. [...]

Nu avea, la drept vorbind, nici un gust costisitor, afară de ospitalitatea lui generoasă și nechibzuită, ținînd mereu masă pusă, la care prietenii (și numărul lor era mare), de voie-de nevoie trebuiau să se așeze. Fusesse din totdeauna așa, chiar și în vremurile cînd era sărac, nepricepîndu-se cîtuși de puțin să prețuiască banul. Avocat fără procese, neavînd drept avere decît datoriile, întreținut de către socru, limonagiul din colț de la Pont-Neuf, care, se spune, îi dădea cîțiva ludovici pe lună, trăia regește la Paris, nepăsător și

indiferent, cîştigînd puţin, nedorînd nimic, a-zvîrlînd peste tot în drumul lui aurul cuvîntului său. Era foarte ignorant, nu citea deloc. Încă şi mai puţin scria; îi era groază de pana de scris, şi nu s-a putut găsi nici un rînd de la el.¹ Cînd hrana lipsea cu desăvîrşire, menajul se muta pentru cîtva timp la Fontenay, lingă pădurea de la Vincennes, unde socrul avea o casă modestă.

Să presupui că un asemenea om a devenit calculat², ar fi însemnat să faci prea mare cinste spiritului său de prevedere. Să presupui că a început dintr-o dată să-i placă banii, ar fi însemnat să crezi într-o metamorfoză rareori întîlnită. Ceea ce e cu mult mai de crezut e că, neştiind să numere banii, nici n-a mai învăţat, şi că în afacerile băneşti ale ministerului era tot atît de puţină ordine ca şi în micul apartament din pasajul Commerce. Obişnuit să trăiască la întîmplare, indiferent cum, a umblat cu banii Republicii ca şi cu cei ai socrului, cu această diferenţă că, în locul bunei şi înțelepte doamne Danton, care mai punea ordine în micul menaj, pentru marele menaj al Republicii i-a avut drept gospodari şi economi pe prietenii săi Lacroix, Fabre, Westermann şi alţii care, pentru nevoile jocului sau ale plăcerii, se adăpau cu nesaţ din preauşurateca sa prietenie.

Nu atît regele, la drept vorbind, era vinovat, cît monarhia. Aceasta, făcînd din suverani o categorie de fiinţe aparte, care nu se căsătoreau decît între ei, constituia într-o singură familie pe toţi

¹ Există o pretinsă scrisoare din partea lui adresată soţiei sale, dar se vede limpede că-i apocrifă, contrară sentimentelor pe care le nutrea atunci, contrară mai ales intenţiilor care i se atribuiău (n.a.).

² Danton avea să fie acuzat de a-şi fi însuşit banii Republicii, în calitate de ministru al justiţiei.

regii din Europa. Ajunseseră a fi rude și găseau
cît se poate de firesc să se ajute ca între rude
bune ce erau, pentru sau împotriva popoarelor
lor. Regele Franței, de pildă, care era mai apro-
piat, prin rudenie, de regele Spaniei decît orice
francez (mai apropiat chiar decît le era familiilor
Orléans, sau Condé), ar fi chemat fără nici un
scrupul, împotriva Franței, *pe verii săi, spaniolii*.

Pe măsură ce ideea de naționalitate se întărea,
se preciza, oamenii ajungînd a o socoti sacră, regii,
nefiind decît unul și același sînge și alcătuiind o
rasă aparte, în afara umanității, pierdeau cu totul
din vedere noțiunea de patrie. Mergeau astfel îm-
potriva curentului urmat de spița omenească ; pu-
tem cita, fără patimă, cuvîntul pătimăș al lui
Grégoire¹ : da, asta-i adevărul, fără a aduce o
acuză personală, fără a face din oamenii cei
mai cinstiți niște ipocriți, *regii deveneau monștri*.

Originalitatea lumii moderne stă în aceea că,
deși păstrează și mărește solidaritatea între po-
poare, întărește în același timp specificul fiecărui
popor, precizîndu-i naționalitatea. Pînă într-acolo
încît fiecare dintre ele să ajungă o unitate desă-
vîrșită, să apară drept o persoană, *un suflet aparte*
înmînta lui Dumnezeu.

Ideea de patrie franceză, nelămurită în veacul
al XII-lea și ca pierdută în cadrul noțiunii mai
generale de catolicism, se lămurește treptat ; iz-
bucnește pe vremea războaielor cu englezii, se

¹ *Henri Grégoire* (1750—1831), de origine modestă, de-
vine preot. Autor al unei cărți de toleranță religioasă,
bine primită în preajma Revoluției. Deputatul clerului
mărunt în Statele generale. Partizan al tuturor ideilor
înnoitoare ale Revoluției : abolirea privilegiilor, procla-
marea Republicii, judecarea regelui. E însă împotriva pe-
depsei cu moartea a acestuia, ca în general a tuturor
măsurilor violente și riguroase ale Convenției.

întruchipează în Fecioară. Se întunecă din nou în timpul războaielor religioase, în veacul al XVI-lea ; nu există decît catolici și protestanți ; francezi mai există oare ?... Da, ceața se risipește, există, va exista o Franță ; naționalitatea se încheagă cu o vigoare neasemuită ; națiunea nu mai e o adunătură de persoane felurite, ci o ființă organizată ; mai mult, o persoană morală ; un minunat mister iese la lumină : *marele suflet al Franței*.

Persoana e lucru sfînt. Pe măsură ce o națiune capătă caracteristicile unei persoane și devine un suflet, inviolabilitatea sa crește în aceeași proporție. Crima de a viola personalitatea națională devine cea mai mare dintre crime.

Iată ceea ce n-au înțeles niciodată prinții, nici marii seniori, înrudiți, ca și regii, cu familii străine ; pentru ei nu existau străini. Se știe cu cîtă ușurință familii ca Nemours, Bourbons, Guise, Condé, Biron, Montmorency, Turennes au adus dușmanul în țară. Nici pedepsele cele mai aspre nu-i puteau face să înțeleagă Dreptul. Ludovic al XI-lea s-a ostenit întru aceasta, asemeni și Richelieu ; iar istoria, sclavă supusă a seniorilor care o plăteau, a ponegrit memoria acestor preceptori neînduplecați ai aristocrației... Dar fără ei, cum oare să fi înțeles voi ceea ce întregul popor simțea, cum să fi ajuns supuși și francezi, capete pătrate feudale ce erăți ?

Se și scurseseră două sute de ani de cînd Fecioara spusese : „Mă doare inima la vederea singelui unui francez“. Sentimentul național se dezvoltase într-atît de puțin în sinul aristocrației franceze, încît, atunci cînd Richelieu l-a pedepsit cu moartea pe un Montmorency aliat al spanioli-

lor, punînd mîna pe arme şi vîrsînd fără cruţare sîngele celor ce purtau războiul civil, pentru întreaga nobilime fapta a fost un prilej de scandal şi de uimire. [...]

Să ucizi un om e o crimă. Dar ce înseamnă să ucizi o naţiune întreagă ? Cum să numeşti această fărădelege ? Şi totuşi se află un lucru încă şi mai cumplit decît a o ucide, acela de-a o umili, lăsînd-o pradă jignirilor străinilor, de a o viola, luîndu-i cîntea.

Să vorbeşti de descompunerea, de neputinţa girondinilor, de semnele de dezorganizare pe care întreaga societate le dădea, înseamnă să invoci necesitatea iacobinilor.

În lipsa unei asociaţii fireşti, care să fi dat Revoluţiei o unitate vie, era necesară o asociaţie artificială, o ligă, o conjuraţie, care să-i dea măcar un fel de unitate mecanică.

O maşină politică îşi făcea simţită lipsa, dispunînd de o mare forţă de acţiune, o puternică supapă de energie.

Presa nu poate avea acest rol ; nu poate face faţă unor asemenea nevoi. Acţiunea ei e uriaşă ; dar printre atîtea lucruri contradictorii pe care le spun, rolul ei e incert, şovăielnic. Tot pierzîndu-se în vorbe, scapă adesea prilejul, nu mai trece la fapte. [..]

Nici Adunarea nu era forţa de care vorbim. Marea masă a Convenţiei, cei pe puţin cinci sute de deputaţi, timizi, nesiguri, bănuitori, adesea ţineau în gînd cu o facţiune şi votau cu alta, se menţineau deasupra, pluteau, fără a înainta.

Împrejurările cereau o forţă care, fără a remorca propriu-zis Adunarea, să meargă în fruntea ei, înlăturînd cu asprime tot ce-i stătea în cale,

ceea ce-o putea înșela, triind, epurînd dinainte și oamenii și ideile, menținînd-o pe calea îngustă, neabătută a principiilor. [...]

Singură teroarea, teama de excomunicarea iacobină, putea da forță societății. Se bucura de o mare autoritate în rîndul opiniei publice; a uzat de ea cu îndrăzneală, pentru a intimida Convenția, nelovînd, ce-i drept, decît în deputații iacobini, necerînd aplicarea pedepsei decît asupra propriilor săi membri, dar într-un fel care să-i înspăimînte pe toți de Judecățile sale. [...]

Ca denumire sînt tot *iacobini*, dar, sub unul și același nume, se află îndeobște alte persoane.

O a treia generație pătrunde în rîndurile acestei societăți. A existat iacobinismul primitiv, parlamentar și nobiliar, ilustrat de unii ca Duport, Barnave și Lameth, iacobinismul care l-a ucis pe Mirabeau. Apoi iacobinismul mixt, alcătuit din jurnaliști republicani, orleaniști — Brissot, Laclos etc., și în care Robespierre s-a impus. În sfîrșit, această a doua legiune dispărînd aproape în '92, prin funcțiile pe care le deține în administrație, în diferite misiuni, începe iacobinismul din '93, cel ilustrat de Couthon, Saint-Just, Dumas etc., care îl va măcina pe Robespierre, măcinîndu-se odată cu el.

Această a treia legiune, convocată într-un anume fel în numele Egalității, se deosebea mult de primele două. Întîi, era mai tînără, Apoi, era alcătuită în marea ei majoritate din persoane puțin cultivate, ca tîmplarul Duplay¹, șelarul Rigueur

¹ *Maurice Duplay* (1738—1820), elector, comisar al secțiunii Piques, gazda lui Robespierre și tatăl a patru fiice (fa care Michelet face aluzie ceva mai departe).

etc. Oamenii aceștia de treabă, foarte pătimiși, dar în general cinstiți și dezinteresați, erau animați de-o credință pioasă, adincă, docilă. Nutrind un fanatism adinc în ce privește salvarea patriei, recunoscându-și neștiința, nu căutau decît un conducător ; le trebuia un om cinstit, sigur și puternic, care să vrea în numele lor ; își depuneau conștiința în mîinile lui Robespierre. [...]

Stingaci, simțindu-se stingherit, suferind încă din '89 din pricina risetelor pe care le stîrnea în Constituantă, se încordase tot de ură, se înălțase parcă sub aprobarea poporului. Mersul lui de autamat era cel al unei statui de piatră. Ochii, din ce în ce mai îngrijorați, aveau sticlirea ștearsă a oțelului¹, exprimau efortarea celui miop care vrea să vadă, care ar voi să vadă în însăși inima lucrurilor, precum și abstracțiunea nemiloasă a celui care nu mai vrea să fie om, ci încarnarea unui principiu. Deșartă osteneală ! Rămînea tot om, un om urînd din ce în ce mai mult, un principiu neiertător.

Marat îi spusese încă din '90 (24 octombrie) că înclină spre *inchiziție*. Robespierre dorea pe atunci să includă în rîndurile criminalilor vinovați de leznațiune nu numai pe cei care atentau la existența fizică a națiunii, ci și la *existența ei morală*. De acum înainte, i-a spus foarte bine Marat, va trebui să-i condamni la moarte pe libertini : pentru că fără doar și poate încalcă moravurile națiunii. [...]

¹ Albăstrie sau verzuie. Un tînr (astăzi reprezentant) întrebîndu-l într-o zi pe bătrînul Merlin de Thoinville cum de-a putut să-l condamne pe Robespierre, bătrînul păru a încerca oarecare regret. Apoi, ridicîndu-se dintr-o dată în picioare, spuse într-o pornire violentă : „Robespierre ! Robespierre !... Ah ! De i-ai fi văzut ochii verzi, l-ai fi condamnat și dumneata ca și mine” (n.a.).

Tendința aceasta ultramoralistă ar fi ajuns de-
parte sub Robespierre, dacă împrejurările, vio-
lent politice, n-ar fi abătut atenția de la ea. Și
începuseră a fi aduse, fie în fața iacobinilor, fie în
fața Comunei, procese de adulter și alte pricini
morale care, în evul mediu, priveau autoritatea
ecleziastică.

Robespierre avea un lucru foarte obișnuit preo-
ților : virtuțile sale mergeau mînă în mînă cu vi-
ciile, răsfrîngînd oarecum asupra-le o priveghere
frățească. Rigoarea moravurilor și a gîndurilor lui
îi sanctifica ura. Pe dușmanii, pe rivalii săi, chiar
și pe prietenii puțin docili, cei care erau numiți
indulgenți (Danton, Desmoulins, Lacroix ¹, Fabre
d'Eglantine), i-a sacrificat cu atît mai ușor cu cît
i-a condamnat în calitatea lui de cenzor al mora-
vurilor. ²

A ajuns să dea crezare oricărei acuzații, să-i so-
coată vrednici de moarte pe toți aceia pe care

¹ *Jean-Fr. Delacroix*, numit *Lacroix* (1733—1794), avo-
cat, membru al Legislativei și al Convenției. Cel mai cre-
dincios tovarăș al lui Danton. Și-a atras aspre critici din
partea lui Saint-Just datorită prea puținei sale înclinări
către virtutea incoruptibilității.

² Dețin relatarea ce urmează de la un prieten de-al lui
Robespierre și în același timp dușman al lui Camille Des-
moulins. Oricît de suspectă ar putea părea, se cuvine să
o dezvălui. „Într-o zi, Camille, cu o ușurătate vrednică
de condamnat și foarte libertină, i-ar fi dat o carte ob-
scenă celei mai nevirstnice dintre domnișoarele Duplay
Robespierre o surprinde în mîinile ei și, așa cum orice
om cu minte ar fi făcut, i-o ia cu îndemînare, dîndu-i
în schimb o carte cu poze frumoase, care nu avea nimic
primejdios. N-a arătat nici supărare, nici violență. Dar,
fie din ură față de libertinaj, fie simțindu-se adînc jignit
în amorul lui propriu de către insolentul care respecta
atît de puțin sanctuarul său, Robespierre uită toate servi-
ciile pe care prietenul, fostul coleg, i le adusese, ostenin-
du-se alțiia ani pentru reputația sa, și, începînd din clipa
aceea îi dorește moartea“ (n.a.).

avea interes să-i piardă. Visul atroce al unei purificări absolute a Republicii a prins rădăcini în el. Imitator din fire, cu barbarie imitator, pare a se fi inspirat nu numai din acele pasaje aspre și amare din Rousseau, ci dintr-o cărțuție mică ce-o știa pe de rost, paradoxalul *Dialog dintre Sylla și Eucrate*. Îi plăcea să citeze aceste supărătoare cuvinte (pe care atât de mult le-ar fi regretat Montesquieu dacă ar fi ghicit întrebuințarea ce li se dădea) : „Posteritatea va socoti, poate, că nu s-a vărsat destul sânge și că nu toți dușmanii Libertății au fost proscriși“. ¹

S-a crezut pe sine destul de pur pentru a-și asuma acest rol cumplit. Vai ! Cine oare e îndesul de pur ?

Primejdia vine din toate părțile, lipsurile cumplite, amenințarea Europei, trădările din interior. Se vorbește mai puțin de Dreptate ; fiecare își spune cu glas scăzut : „Mai știi ? vom pieri, fără îndoială, dacă rămânem drepți... Să salvăm Franța astăzi, vom fi drepți mâine.“ [...]

Să ne gândim că nu era vorba de o primejdie individuală, și nu numai de primejdia care amenința patria. Dacă Franța revoluționară se temea, n-o făcea numai pentru soarta sa. Apostol și

¹ Un fapt cumplit stă mărturie despre uimitoarea împietrire la care Robespierre ajunsese. Un om, nu fără pată, desigur, dar, în sfârșit, care va rămâne pe veci ilustru, unul dintre fondatorii libertăților noastre, constituantul Chapelier, stătea ascuns în Paris. La sfârșitul lui '93, nemaiputându-și îndura reclusiunea și spaima, îi scrie lui Robespierre, fostul său coleg, că e închis în cutare loc, rugându-l să-l scape. Robespierre trimite de îndată scrisoarea autorităților, care îl prind, îl judecă, îl ghilotinează. Faptul este atestat de domnul Pillet, pe atunci impiegat de birou la Comitetul Salvării Publice, prin mîna căruia scrisoarea a trecut (n.a.).

păstrătoare a Drepturilor întregului neam omenesc, purtînd pe întinsul mărilor, în cele mai cumplite furtuni, arca sfîntă a Legilor veşnice, putea oare, cu sînge rece, s-o lase să piară în valuri ? Lumina cea mult aşteptată, aprinsă în sfîrşit după atîtea veacuri, trebuia oare s-o şi lase să se stingă şi să piară, înecîndu-se laolaltă cu Franţa ? Pe drept cuvînt avea tot dreptul să vrea să trăiască, văzînd că în moartea ei e cuprinsă moartea omenirii.

Era nevoie de un om cu totul nou, pe care precedentul nici unui act filantropic să nu-l fi atins, care să nu fi spus nicicînd un cuvînt blînd şi milos, şi nici măcar să nu fi auzit nobilele discuţii prin care Adunările de pînă atunci se compromiseseră, angajate întru cauza umanităţii, a respectului faţă de sîngele omenesc.

Saint-Just urcă încet la tribună şi, rostind fără patimă un discurs atroce, spune că regele nu trebuie îndelung judecat, ci pur şi simplu ucis.

Trebuie ucis, nu mai există legi pentru al judeca ; el însuşi le-a nimicit.

Trebuie ucis, ca duşman ; numai un cetăţean poate fi judecat ; ca un tiran să fie judecat ar trebui mai întîi să fie făcut cetăţean.

Trebuie ucis, ca un vinovat ce e, prins în flagrant delict, cu mîna mînjită de sînge. Regalitatea e de altminteri o crimă eternă ; un rege e în afara firii ; între popor şi rege nu există nici o comunicare firească.

Se vede că lui Saint-Just puţin îi păsa să-şi potrivească logic aceste argumente diferite ; le împrumuta indiferent căror sisteme, chiar opuse între ele ; totul era bun pentru a ucide.

Folosea cuvinte cumplite, jignitor de violente, magistral de singeroase : „Într-o bună zi, oamenii,

departe de prejudecățile noastre, se vor mira de barbaria unui secol în care judecarea unui tiran a devenit o chestiune religioasă..." Și, cu o batjocură vrednică de ură: „Încearcă unii să stirnească mila; vor cumpăra în curînd lacrimi, ca la înmormintările de la Roma..." etc. [...]

Discursul acesta atroce s-a bucurat de succes multumită uimirii pe care a stîrnit-o. În ciuda reminiscențelor clasice care-l dădeau de gol pe școlar (Ludovic e un Catilina etc.), nimănui nu-i venea să rîdă. Perorația aceea nu conținea vorbe de rînd, dezvăluia că tînărul ei autor e un adevărat fanatic. Cuvintele lui, rare și măsurate, cădeau cu o greutate aparte, lăsînd în urmă-le o zguduire, asemenea cuțitului greoi al ghilotinei. Printr-un contrast șocant, cuvintele acelea reci și nemiloase erau rostite de o gură care părea feminină. Dacă n-ar fi fost privirea fixă și neîndurătoare a ochilor săi albaștri și linia puternică a sprîncenelor, Saint-Just ar fi putut trece drept femeie. [...] Pielea, foarte aristocratică, de o strălucire și o transparență aparte, părea prea frumoasă, făcîndu-te să te îndoiești dacă era cu adevărat sănătos. [...] Gîtul era aproape cu totul ascuns de funda cravatei, de gulerul țepăn și înalt al tunicii. Efect cu atît mai bizar cu cît, înalt cum era, nu te-ai fi așteptat la suprimarea aceea a gîtului. Avea fruntea foarte joasă, iar creștetul oarecum teșit, astfel că părul, fără a fi lung, îi venea aproape în ochi. Dar cea mai ciudată impresie o producea ținuta sa, aducînd cu rigiditatea unui automat, și care nu era decît a lui. Rigiditatea lui Robespierre nu era nimic pe lingă a sa. Ținea oare de-o ciudățenie fizică, venea din orgoliul lui nemăsurat, dintr-o demnitate calculată? Puțin importantă. Intimida mai mult decît părea ridicolă.

Simțeau că o ființă atît de înțepenită în mișcări trebuie să aibă și inima tot atît de neînduplecată. [...]

Saint-Just s-a născut în Nièvre, unul din acele aspre ținuturi din Franța care a dat nu puțini oameni cu fire aprigă, amară (Bèze, între alții, mîna dreaptă a lui Calvin). Tatăl său era ofițer de carieră, unul din acei militari de sub vechiul regim care, desfășurînd cea mai vie energie, după o viață întreagă de eforturi, după ce vreme de douăzeci și cinci-treizeci de ani clintesc munții din loc cu sudoarea frunții, sfîrșesc prin a căpăta la bătrînețe crucea Sfîntului Ludovic și a fi înnobilați. Înмănuncherea tuturor acestor eforturi era Saint-Just, întruchiparea însăși a efortului și a rigidității. Se născuse serios, de-o hărnicie aprigă; e ceea ce se vede din caietele lui de școlar, ce se mai păstrează încă. Cel pe care-l am în fața ochilor n-ar făgădui nimic altceva decît un spirit exact, oarecum greoi, chemat poate către lucrările de erudiție. E vorba de-o apăsătoare *Istorie a vestitului castel de Coucy*. Familia sa avea o proprietate modestă în Aisne, la Blérancourt, în apropiere de Nasyon, unde se și stabilise.

Trimis la Reims să studieze dreptul, tînărul n-a găsit în școlile de-acolo — rușinos de nule pe vremea aceea — decît vid, plictis, proaste moravuri. Se întorcea din cînd în cînd în satul său, Blérancourt, unde ducea (judecînd după versurile făcute pe-atunci) traiul puțin virtuos al gentilomilor de țară. Altul în locul lui ar fi fost absorbit cu totul de viața aceasta; Saint-Just face un poem.

Autorul prețuia mai mult decît opera. Nu era făcut să se oprească aici. Avea o sete înnăscută pentru lucruri mari, o voință de fier, un suflet de soi și curajos. Se măcina pe sine în nimicnicia

acelei vieți. Se spune că la Reims își zugrăvisese pereții odăii în negru, presărați cu lacrimi albe, și, închizînd ferestrele, petrecea ceasuri în șir în acest soi de mormînt, ca și cum i-ar fi plăcut să se creadă mort, ajuns în antichitate. Morții eroici ai Romei bîntuiau încăperea, ca și sufletul violent al tînărului. Își spunea într-una cuvintele acestea : „Lumea e pustie de la romani încoace“. Și ar fi dorit, cît mai grabnic, s-o umple.

Pentru a scăpa de provincie și a răzbate la lumina zilei, i se adresase la început strălucitului jurnalist din Aisne, Camille Desmoulins ; acesta, avînd o fire cu totul opusă, nu l-a întîmpinat cu prea mare căldură pe studentul cel mîndru ; n-a văzut în Saint-Just și în opera sa decît patos și pretenție ; nu i-a încurajat nici înclinația către romani, nici cea către poezie, zeflemisindu-le pe amîndouă. Și iată-l din nou în singurătate, iritat și nerăbdător, indignat de-a fi încă necunoscut, citîndu-l într-una pe Plutarh, viața lui Sylla, Marius. Era surprins doborînd măciuliile macilor cu bățul (după pilda lui Tarquiniu), una închipuindu-l pe Desmoulins, cealaltă poate, — pe Danton.

O ocazie de aur se ivește. Saint-Just o prinde cu mare înflăcărare : Bélancourt era amenințat cu pierderea unui tîrg care-i îngăduia să trăiască. Saint-Just îi scrie lui Robespierre, fără a-l cunoaște, rugîndu-l să susțină cererea satului ; se oferă să dea, pentru a fi vîndută, neînsemnata sa avere, tot ceea ce posedă ca domeniu național.

Nu știu dacă oferta a fost sau nu primită. Dar ceea ce e neîndoielnic e că Robespierre, căruia îi plăceau oamenii dezinteresați, l-a luat de-atunci pe lîngă sine pe tînărul care se dăruia atît de ales, fără a-și păstra nimic, fără a privi îndărăt. A fost încîntat să-l poată opune pe fanaticul acela celor-

lalți deputați din departamentul Aisne, lui Condorcet, pe care-l detesta, lui Desmoulins, prea puțin sigur. Mulțumită atotputerniceii sale influențe, fără îndoială, a fost numit Saint-Just în Convenție, deși nu avea decît douăzeci și patru de ani.

Zadarnic a protestat Jean Debry, președintele corpului electoral.

Măreția acelor împrejurări, poate și noblețea pe care o dăruiește sufletului un act dezinteresat și devotat, îl ridicaseră mult pe Saint-Just. [...]

Era plin de gânduri alese, curajoase. Trăia în intimitatea lui Robespierre, se împărtășea din austeritatea sa.

Împrumutase, de asemeni, cum prea bine se poate vedea, ura și bănuielile acestuia, aspirația de-a fi un cenzor neînduplecat, un purificator nemilos al Republicii. Programul dat de către Robespierre însuși cu prilejul alegerilor din Paris și acceptat de iacobini, privitor la *epurarea Convenției*, era ideea lui Saint-Just.

Pătrunzînd în sinul Adunării, Saint-Just se uita în toate părțile, ca pentru a hotărî în sinea sa cine se cuvenea să trăiască și cine să moară.

Ceea ce s-a văzut încă de la primul său discurs, în care, în vreme ce-l acuza pe rege amenința însăși Convenția, făcînd în același timp procesul lui Ludovic al XVI-lea și al judecătorilor care ar șovăi să-l condamne pe Ludovic al XVI-lea. Cei de față erau de pe atunci pentru el niște acuzați, pe care-i împărțea în categorii. Le reproșa cu amărăciune unitatea Franței, pe care numai moartea tiranului o putea aduce.

Pe unii, spunea el, teama îi făcea să șovăie, pe alții regretul după monarhie. [...] Cimentul aces-

tei unități trebuia așadar să fie singele. Ceea ce actorul Collot îndrăznise să spună la iacobini, tânărul și gravul Saint-Just, care își avea jilțul alături de Robespierre, repeta, profesa în sinul Convenției; singele era semnul, încercarea, fatalul *schibboleth*, singurul după care trebuia să fie recunoscuți patrioții.

Discursul a avut un efect uriaș asupra procesului, un efect pe care fără îndoială că nici chiar Robespierre nu-l prevăzuse, altfel ar fi ezitat să-i dea tânărului discipol prilejul de-a înfige drapelul atât de departe.

Brutalitatea violentă a ideii, forma clasică, declamatorie a discursului, duritatea lui magistrală, totul a entuziasmat tribunele. Au simțit mîna unui maestru și au fremătat de bucurie.

Idolii lor favoriți fuseseră pînă atunci niște palavragii, niște predicatori și niște pedagogi.

De astă dată era un tiran.

Girondinii au zîmbit, pentru a se liniști. S-au prefăcut că nu-l văd decît pe tânăr, pe școlar. Brissot, în *Le Patriote*, a mers pînă acolo încît l-a lăudat. „Alături de unele idei exagerate care trădează tinerețea oratorului“, găsește în discursul său: „detalii luminoase, un talent care poate onora Franța“.

Tinăr sau nu, exagerat sau nu, Saint-Just avu-sese tăria să dea tonul întregului proces. A fixat gama; și toți au continuat în același fel. De-abia dacă au îndrăznit să spună un cuvînt moderat. Primul orator, Fauchet, nu găsește alt argument pentru a-l salva pe rege decît această biată, jalnică, ipocrizie: crimele-i sînt atât de mari, încît moartea ar fi prea blîndă; trebuie condamnat să... trăiască.

La 11 decembrie 1792 [regele] s-a sculat la ora șapte. Rugăciunea a durat trei sferturi de ceas. La ora opt a auzit cu îngrijorare răpăiala tobei, s-a plimbat prin odaie și a ascultat cu atenție. „Mi se pare, a spus, că aud tropăitul cailor.“ Au dejunat apoi în familie; o tulburare din cele mai adinci se citea pe fețele lor. După dejun, în locul obișnuitei lecții de geografie, a făcut cu fiul său o partidă de siam¹. A fost prevenit atunci că primarul avea să vină, dar că nu-i va vorbi de față cu fiul său. A sărutat copilul și l-a trimis de-acolo. Primarul a venit abia la ora unu; s-a dat citire decretului care ordona că Ludovic Capet avea să fie adus în fața Convenției. „Nu mă numesc Capet, a spus el; strămoșii mei au purtat acest nume, dar eu niciodată n-am fost numit așa... De altfel, de șase luni încoace, *sînt silit* la niște tratamente...” Și-a mai adăugat: „M-ați lipsit cu un ceas mai devreme de prezența fiului meu“. A cerut apoi îngăduința să-și pună redingota de culoarea alunei pe de-asupra hainelor. Ajuns în josul scării, prezența puștilor, a sulitelor, a călăreților înveșmînțați în uniforme de culoarea cerului, despre a căror existență nu știa, păru să-l neliniștească. Din curte, a mai aruncat o ultimă privire spre turn (în care-și lăsa familia); au plecat. Ploua.

Pe drum, n-a dat nici un semn de tristețe, a vorbit puțin. A întrebat, trecînd pe dinaintea porților Saint-Martin și Saint-Denis, care din ele trebuia să fie dărimată. Cînd a pătruns în vechea sală a feuillant-inilor, Santerre² i-a pus mîna pe braț și l-a dus în fața barei, în același loc în care acceptase Constituția.

¹ Un anumit joc de popice, de interior.

² *Antoine-Joseph Santerre* (1752—1809), pe atunci comandant general al gărzii naționale.

Regele nu primise pînă atunci nici un sfat. dar cugetase se vede asupra celor ce avea de făcut. Păţania lui Carol I, mai ales, care refuzase mai întîi să răspundă şi ceruse îngăduinţa să vorbească atunci cînd nu mai era vreme, îl învăţase minte, hotărîndu-l să apuce o cale contrară. Nu şi-a recuzat judecătorii. Deşi a dat să se înţeleagă, la început, că nu cedează decît în faţa forţei ; nu s-a împotrivit să răspundă preşedintelui, ca în faţa oricărei alte autorităţi legale.

La prima întrebare : „De ce la 23 iunie 1789 aţi impresurat Adunarea cu trupe şi aţi vrut să impuneţi legi naţiunii ?“ a răspuns : „Nu se afla nici o lege care să mă oprească. Eram stăpîn să poruncesc trupelor să atace, dar n-am vrut văr-sare de sînge.“

A continuat să răspundă cu destulă pricepere şi prezenţă de spirit. cînd dînd vina pe miniştri, cînd invocînd însăşi Constituţia care îi îngăduia cutare fapte ce i se reproşau, iar pentru faptele mai vechi, argumentînd că actul prin care *acceptase* Constituţia, în septembrie '91, le făcea ca şi inexistente. Cît priveşte ziua de 10 august, a susţinut că nu făcuse decît să apere autorităţile legale existente în incinta palatului.

Multe din aceste răspunsuri, de-o rea-credinţă evidentă, erau de natură să-i facă mult rău în rîndurile opiniei publice. Cînd i s-a amintit, de pildă, de cele zece milioane pe care le dăduse pentru cumpărarea conştiinţelor, a răspuns cu răceală : „Nimic nu-mi făcea o plăcere mai mare decît să dau celor ce aveau nevoie“.

A asigurat Adunarea că niciodată n-a avut cunoştinţă de nici un fel de proiect de contrarevoluţie.

La vederea scrisorilor, a documentelor și a memoriilor contrarevoluționare ce i s-au prezentat, datate și adnotate chiar de mîna sa, răspunsul a fost mereu același : „Nu le recunosc“.

Chipul acesta jalnic de a-și precupeți viața prin minciuni grosolane era de natură să scadă interesul pentru el. Totuși, forța împrejurărilor, caracterul cumplit al tragediei au predominat, dîndu-se uitării stîngăciile apărării. Toți au fost mișcați, pînă și cei mai înverșunați împotriva-i, și care-l duceau la moarte.

În clipa cînd să părăsească localul Convenției, Ludovic se afla în sala de conferințe, și cum erau ceasurile aproape cinci, primarul l-a întrebant dacă vrea să pună ceva în gură. A răspuns : „Nu“. Dar puțin după aceea, văzîndu-l pe un grenadir cum scoate o pîine din buzunar și-i dă jumătate lui Chaumette¹, se apropie de acesta pentru a-i cere o bucată. Chaumette se dă înapoi, zicînd : „Spuneți cu glas tare ceea ce vreți, domnule“. Capet a spus din nou : „Vreau și eu o bucată de pîine“. „Bucuros a spus Chaumette. Poftim, rupeți, e o gustare de spartan. Dacă aș avea o rădăcină, v-aș oferi jumătate.“ Au coborît în curte ; Ludovic a fost întîmpinat de un cor nemaipomenit, înjghebat de vlăjgani din Hale și din cărbunari care cîntau cît îi ținea gura refrenul din

¹ *Pierre-Gaspard Chaumette* (1763—1794), inițial membru al clubului cordilierilor, apoi colaborator la săptămînalul *Les Révolutions de Paris*. După 10 august 1792, devine membru al Comunei, ajungînd procuror-sindic și înlocuindu-l pe Manuel. A luat numeroase măsuri utile privitoare la asistența publică, la învățămînt, la aprovizionarea populației pariziene. A combătut corupția moravurilor, iar catolicismul află în el unul din cei mai crînceni adversari. Se numără printre fondatorii cultului Rațiunii. Acuzat de-a fi fost în solda emigraților, este ghilotinat.

Marsilieza : „Qu'un sang impur, abreuve nos sillons !“¹ A urcat în trăsură și a mâncat numai coaja de la pâine. Nu știa ce să facă cu miezul, i-a spus asta substitutului, care l-a aruncat pe fereastra portierei. „Ah ! a spus Capet, nu-i bine să arunci pâinea așa, mai ales cînd se găsește atît de greu.“ „Cum de știți că se găsește greu ?“ a întreat Chaumette. „Pentru că aceea pe care o mînc are puțin gust de pămînt.“ Procurorul Comunei, după un timp, a găsit cu cale să adauge : „Bunica îmi spunea mereu : «Băiețș, nici o fărîmătură de pâine nu trebuie aruncată : alta în loc nu mai ai de unde lua»“. „Domnule Chaumette, a spus Ludovic Capet, bunica dumitale era, pe cît îmi dau seama, o femeie tare înțeleaptă.“

În intervalele procesului, Convenția dezbătea un subiect mai puțin grav, organizarea sistemului educației naționale. [...]

La începutul lui decembrie, Convenția a primit și a discutat un *proiect de organizare a școlilor primare*, propus de către Comitetul Instrucțiunii Publice, din cadrul Convenției, după sugestiile lui Condorcet.

Proiectul acesta [...] cuprindea vederile cele mai democratice ale girondinilor, procedeul prin care credeau că vor putea nivela fără zguduiri societatea. Școala primară, gratuită pentru toți, își deschidea porțile copiilor sîrguincioși ai celui sărac care, făcînd parte din așa-numita *clasă a elevilor patriei*, puteau parcurge gratuit toate celelalte trepte ale învățămîntului. Învățătorii erau aleși prin sufragiu universal de către tații de familie. Preotul nu putea fi învățător decît renun-

¹ Josnicul sînge să ne scalde țarina.

ținând la preoție. Învățămîntul era același pentru toți, fără deosebire de cult. „Cele privitoare la cult nu se predau în școală, ci numai în lăcașurile religioase.“

Proiectul girondin se baza, după cum se vede, pe separarea bisericii de stat. Preoții, chiar și cei constituționali, erau îndepărtați de școală, trimiși la biserică, la învățămîntul strict religios; nu li se lăsa decît Dumnezeu, cea mai bună parte, pe cît se pare (de vreme ce, în cele din urmă, le cuprinde pe toate celelalte).

Regele a ascultat citindu-i-se sentința — lucru care, din dispoziția ministrului de justiție, s-a făcut la Temple — cu o stăpînire de sine remarcabilă. A dormit adînc în noaptea dinaintea execuției, s-a sculat la ora cinci, a ascultat liturghia în genunchi. A rămas o vreme pe lîngă sobă, izbutind cu greu să se încălzească. Își puna toată încrederea în Dreptatea lui Dumnezeu.

Seara, îi făgăduise reginei ca dimineața s-o vadă. Dar duhovnicul i-a smuls făgăduiala că-și va cruța familia de-o asemenea grea încercare. La ora opt, cît se poate de stăpîn pe sine și avînd binecuvîntarea preotului, a ieșit din cabinetul său, înaintînd către soldații ce-l așteptau în dormitor. Toți erau cu pălăriile pe cap; a băgat de seamă, și-a cerut și el pălăria. I-a dat lui Cléry¹ verigheta de pe deget, zicîndu-i: „O vei încredința soției mele și-i vei spune că nu mă despart de ea decît cu greu“. Pentru fiul său a dat un inel pe care se aflau gravate armele Franței,

¹ *Jean-Baptiste Cléry* (1759—1809), inițial, valet al delfinului, apoi slujitor al familiei regale întemnițate la Temple. Emigrează. Autorul unui *Jurnal*, publicat la Londra în 1798.

transmițându-i prin această pecete însemnul principal al regalității.

A voit să-și depună testamentul în mâinile unui reprezentant al Comunei. Acesta, un furios, pe nume Jacques Roux, s-a retras, fără a spune nimic. Un fapt grăitor pentru acele vremuri, e că acest Roux, în *raportul* făcut, se laudă cu niște cuvinte cumplite pe care nici nu le-a rostit în realitate : „Nu mă aflu aici decît pentru a vă duce la eșafod“. Un alt municipal a primit testamentul.

I s-a oferit redingota ; a spus : „Nu-mi trebuie“. Purta o tunică de culoare cafenie, pantalonii negri, ciorapi albi, o vestă de molton alb. A urcat în trăsură, o trăsură verde. Stătea în spate, alături de duhovnic, iar pe locurile din față erau doi jandarmi. Citea psalmii. Se afla puțină lume pe străzi. Prăvăliile erau numai întredeschise. Nimeni nu se arăta pe pragul ușilor, la ferestre.

Era ora zece și zece minute cînd a sosit în piață. Sub colonadele de la Ministerul Marinei se aflau comisarii Comunei, ca să încheie procesul verbal al execuției. Jur împrejurul eșafodului se lăsase mult loc liber, mărginit de tunuri ; dincolo de ele, cît puteai cuprinde cu ochiul, se aflau trupe. Privitorii erau, așadar, cît se poate de îndepărtați. Regele ceru îndurare de la Cel-de-Sus pentru duhovnicul său pe un glas de stăpîn. Coborî, se dezbrăcă singur, își scoase cravata. După o relatare, ar fi părut foarte contrariat că nu vede decît soldați ; ar fi bătut din picior, ar fi strigat toboșarilor cu glas cumplit : „Tăceți !“ Apoi, cum răpăitul tobelor continua, ar fi adăugat : „Sînt pierdut ! Sînt pierdut !“

Călăii voiau să-i lege miinile, și el se împotri-
vea. Părea să cheme în ajutor, să facă apel la
forță. Regele îl privea pe duhovnic și-i cerea sfa-
tul. Acesta rămăsese mut de groază și de durere.
În sfârșit, făcu efortul să spună : „Sire, această
ultimă jignire e încă o asemănare între majesta-
tea-voastră și Domnul, care vă va răsplăti“. Ri-
dică ochii spre cer, nemaiputînd îndura : „Facă-se
voia Ta, voi bea paharul pînă la fund“.

Treptele eșafodului erau tare înalte. Regele se
sprijini de preot. Ajuns la ultima dintre ele, îi
scăpă, pentru a spune așa, confesorului, și alergă
la celălalt capăt. Se înroșise tot ; se uită în cu-
prinsul pieței, așteptînd ca tobele să-și întrerupă
o clipă răpăiala. Glasuri strigară, către călăi :
„Faceți-vă datoria“. L-au înșăcat patru ; dar, în
vreme ce-l puneau în chingă, a scos un strigăt
înfiorător.

Trupul, pus într-o coșarcă, a fost dus în cimiti-
rul Madeleine, aruncat în var. Pe eșafod, soldați
ca și alți oameni, fie în semn de necinstire, fie din
venerație, își și înmuiaseră armele, hîrtie, rufărie,
în singele care rămăsese. Englezii cumpărau re-
licvele acestui nou martir.

La trecerea sa abia dacă se ridicaseră, slab, ci-
teva glasuri de femei, îndrăznind să ceară îndu-
rare, dar, după execuție, mulți oameni au fost
cuprinși de o îndurerare adîncă. O femeie s-a
aruncat în Sena, un peruchier și-a tăiat beregata,
un librar a înnebunit, un fost ofițer a fost lovit de
dambla. Și s-a văzut acest lucru fatal, cum rega-
litatea moartă sub deghizarea de la Varennes, în-
josită de egoismul lui Ludovic al XVI-lea la
10 august, înviase atunci prin puterea milei și prin
virtutea singelui. [...]

Gîndul montaniarzilor și al Comunei a fost unul și același : că Franța era pierdută în cazul în care Convenția nu ieșea din sistemul ei timid de legalitate, în cazul în care nu concentra toată puterea în mîna sa, inclusiv puterea judiciară, pe care s-o exercite printr-un tribunal al-ei, cu reședința la Paris, sub ochii săi, în însăși inima Revoluției.

Părerea aceasta fusese exprimată mai întîi de girondinii înșiși. Nu o dată mărturisiseră că în condițiile uriașei conspirații regaliste, care împresurase aproape Revoluția, era nevoie de un tribunal special, de o acțiune rapidă, eficace, de un *Tribunal revoluționar*. Tribunalele obișnuite n-aveau nici o putere : erau bătaia de joc a inamicilor publici. Cînd l-au iertat pe un contrarevoluționar notoriu, un om de-al lui Ludovic al XVI-lea, Lacoste, ministru al Marinei, Buzot a deplîns această achitare, mărturisind că, într-adevăr, dacă dădea dovadă de asemenea acte de slăbiciune și neputință, Revoluția era ca și lichidată. [...]

„Nouă judecători numiți de către Convenție îi vor judeca pe cei ce-i vor fi trimiși prin decret de Adunare. Nici un fel de instrucție. Nici jurați. Toate mijloacele sînt permise pentru ca judecătorii să ajungă la o concluzie.

Vor fi urmăriți nu numai cei necinstiți în slujbele lor, ci și cei care le părăsesc sau le neglijează ; cei care prin purtarea, cuvintele sau scrisul lor ar putea duce în rătăcire poporul ; cei care, prin posturile lor dinainte, amintesc de privilegiile uzurpate de către despoți.“ [...]

Adăugați și acest lucru ridicol de odios, de o tiranie ostentativă : unul din membri se va afla

în permanență în sala Tribunalului pentru a primi denunțurile. [...]

În seara aceea, Convenția, neavînd nici bani, nici forță, nici armată organizată, pentru a face față la toate, a creat o fantomă.

Evocată de întreaga Europă, împotriva Franței, datorită regaliștilor, teroarea le-a fost trimisă ca un vis sîngeros...

Armata dădea înapoi, demoralizată, se întorcea acasă... Și a zărit teroarea la hotar.

Vistieria era goală. Aveam, la 1 februarie, pentru a face față unui război universal, treizeci de milioane de hîrtie. Miliardul votat nu fusese strîns. În fundul sacului s-a pus teroarea.

Ce să trimiți la Lyon? ¹ Nimic. În Vendeea, în Bretania? Nimic. În Belgia? Nimic. La Marența? ² Nimic.

O singură forță îi rămînea Franței: justiția revoluționară. N-a costat decît un decret și o foaie de hîrtie.

Și, pe deasupra, însăși inima Franței.

Moartea fondatorilor Republicii, ai celor mai buni prieteni ai patriei, capul lui Danton, al lui Vergniaud, sîngele celor care au votat și al celor

¹ După arestarea girondinilor (2 iunie 1793), regaliștii organizează la Lyon o armată de 20.000 guarzi naționali. Reprezentantul Dubois-Crancé și Kellermann, aflat în fruntea armatelor din Alpi, asediază Lyonul (august 1793). În octombrie, după ce orașul a fost supus unei blocate de două luni și bombardamentelor, trupele revoluționare pătrund în oraș.

² Oraș fortificat din Prusia occidentală (Mainz), așezat pe Rin; unul din punctele de concentrare a trupelor coalizate austro-prusace în timpul Revoluției. În iulie 1793, armatele republicii sînt silite să se retragă de la asediul Marenței.

care au refuzat, al celor care au reprezentat *împotrivirea* față de Lege și al celor care au însemnat Necesitatea. [...]

În aceeași duminică de 10 martie, la ora la care Convenția institua la Paris Tribunalul revoluționar, insurgenții regaliști au instituit tribunalul lor la Machecoul, între Loara-de-Jos și Mlaștinile vendeene. Măcelul, început dimineața de către țărani insurgenți, a fost organizat seara de către un Comitet de *oameni subțiri*¹, care au făcut să piară, în șase săptămîni, cinci sute patruzeci și doi de patrioți.

[...] Noutățile venite din vestul țării părăură să aducă pentru moment împăcarea în sînul Convenției [...]

Girondinii cer ca insurgenții bretoni să fie defecți Tribunalului revoluționar. Bretonul Lanjuinais, în loiala sa indignare împotriva trădătorilor, cere ca, pe deasupra, bunurile celor condamnați să fie confiscate. [...]

Alături de aceste măsuri impuse de justiția revoluționară, Convenția a sancționat importante măsuri sociale, menite să liniștească națiunea, să potolească temerile proprietarilor, să-i încurajeze pe cei săraci. Toate acestea, la propunerea Comitetului apărării; ce alte măsuri mai sigure de apărare poți lua decît interesarea tuturor claselor sociale în salvarea patriei? 1 : *Proprietatea a fost garantată*, decretindu-se pedeapsa cu moartea împotriva celor care ar fi propus legi agrare; 2 : *proprietatea (teritorială sau industrială) trebuia însă să suporte impozitul progresiv*.

¹ În original : *d'honnêtes gens*.

POZIȚIA GIRONDINILOR. MERITELE CONVENȚIEI

Funcțiile cele mai periculoase și cumplite ale Tribunalului revoluționar, pe care oamenii se cutremurau să le accepte, iacobinii le solicitau ei înșiși. În calitate de judecători și de jurați, au alcătuit întreg Tribunalul. Numirile depindeau de Convenție, girondinii, dacă ar fi voit, ar fi putut fi părtași. Dar s-au abținut cu toții și prin însuși acest fapt și-au dat dinainte viața pe mîna dușmanilor lor.

Tribunalul semăna cu odaia lui Robespierre, în care portretul său, reprodus în nenumărate variante, se afla peste tot. Președintele era el, în persoana atît de blindului Herman d'Arras¹, prietenul său, în grija căruia lăsase închisorile teroarei. Vicepreședintele era el, în persoana lui Dumas, din Franche-Comté, pe care îl adusese lingă el și care mulțumită lui a ajuns personajul central al iacobinilor. Cei cu care avea să primenească, să purifice, mai tîrziu, Comuna erau de pe acum acolo (Payan, Coffinhal). Fanaticul său admirator, pictorul Topino-Lebrun, divinizîndu-l pe Robespierre (pînă într-acolo încît i l-a ucis pe Danton), rezida pentru el la Tribunal. Cei ai casei, pentru a spune astfel, vizitatorii săi obișnuiți, umbrele lui, care îl escortau, îi țineau veșnic tovărășie, Nicolas, tipo-

¹ *Martial-Joseph Herman* (1759—1795), compatriot al lui Robespierre, judecător la Tribunalul din Arras, la începutul Revoluției. Robespierre îi încredințează postul de președinte al Tribunalului revoluționar. Arătîndu-se însă prea „moale”, mai cu seamă în procesul lui Danton, va trebui să cedeze locul lui Dumas. Ghilotinat de către reacțiunea termidoriană.

graful care-i imprima cuvîntările, și gazda sa Duplay erau cu toții jurați revoluționari.

Se vede așadar cum Robespierre (cu atît de puțin curaj fizic) a avut curajul moral. Postul cel mai primejdios din toată Republica era Tribunalul revoluționar, pe care l-a ocupat fără nici o rezervă; asumîndu-și prin prezența prietenilor săi întreaga responsabilitate, expunîndu-se alături de ei eșafodului, pumnalelor, amenințărilor soartei. Care dintre ei, plecînd dimineata de-acasă spre Palatul de Justiție, putea fi sigur, după ce-și îmbrățișa familia, că o va mai revedea? [...]

Acuzatorul public era o rudă îndepărtată de-a lui Camille Desmoulins, preabinecunoscutul Fouquier-Tinville¹. La 20 august '92 îi scria lui Camille: „Sînt sărac, împovărat de copii; murim cu toții de foame“. [...] Fouquier a intrat orbește în rolul său de ucigaș, ajungînd din ce în ce mai execrat și mai execrabil. [...]

Cea mai mare parte din nume aparțin micii burghezii, profesiunilor intelectuale; mai mulți artiști decît meșteșugari. Trei chirurgi sau doctori. [...] Trei sau patru pictori și tot atîția artiști (actori). Numeroși tîmplari și dulgheri, meserii îndrăgite de Robespierre, fără îndoială ca o cinstire adusă lui *Emile*. Nu calfe, ci, asemeni lui Duplay, meșteri sau antreprenori...

Primul condamnat la moarte a fost un emigrat întors; judecat dimineata, a fost executat seara,

¹Antoine-Quentin Fouquier-Tinville (1746—1795), magistrat, procuror la Châtelet, e nevoit, în 1783, să-și vîndă slujba. Ajutat de Camille Desmoulins, ruda sa, izbuteste, în 1793, să capete funcția de acuzator public la Tribunalul revoluționar. Execută docil ordinele primite din partea Comitetului salvării publice. Între alții i-a condamnat la moarte pe Danton și pe însuși Camille Desmoulins. Ghilotinat de către reacțiunea termidoriană.

la lumina torțelor. S-a mărturisit vinovat. Sentința n-a uimit pe nimeni. Dar a început să surprindă faptul că Tribunalul pedepsea cu moartea oameni din popor pentru simple vorbe, flecăreli regaliste ; unul o făcuse la beție ; altul, o femeie, o bucătăreasă, tunase și fulgerase într-o cafenea împotriva Revoluției și a Republicii. Lipsa ei femeiască de stăpânire fusese socotită o chemare la revoltă. Era limpede că Tribunalul, prin această asprime cumplită, voia să impună tăcere populației din Paris, să opună Franței sfîșiate unanimitatea aparentă a capitalei, ca singură măcar să-și țină gura.

Cum jurații votau cu glas tare, mulți dintre ei făceau în fața publicului apologia votului lor, susținând că n-au acceptat odioasa lor misiune decît pentru salvarea patriei.

Girondinii, pe de altă parte, au avut cusurul contrar, cît se poate de grav pe timp de revoluție, adică *toleranța*. Și oare toleranța răului nu înseamnă răul însuși ? Toleranța inamicului să fie chiar așa departe de trădare ? Girondinii, ce-i drept, votau legi aspre, dar se împotriveau mijloacelor care să le pună în aplicare.

Au proclamat războiul universal, cruciada revoluționară și dezrobirea lumii întregi : au fost prin aceasta legitimi interpreți ai voinței Franței, arătîndu-se și mai generoși decît iacobinii, dovedind un și mai mare simț politic decît ei. Dar, în același timp, refuzau mijloacele care să întrețină războiul. Prin rezistența lor clocventă, încurajau rezistența tăcută și inerția calculată a administrațiilor departamentale, care puneau piedică la tot (vînzării bunurilor emigraților mai ales). Da, în ciuda admirației noastre pentru talentul girondinilor, a simpatiei pentru spiritul mărinimos, de cle-

mență, pe care voiau să i-l păstreze Revoluției, am fi votat împotriva lor.

De ce ? Pentru că *nu propuneau nimic*. În timpul crizei celei mai neîndurătoare și care cerea cele mai grabnice măsuri, ei nu dădeau nici o soluție, nu aveau decît obiecții.

Politica lor se reduce la un cuvînt, un singur cuvînt : *Așteptarea*.

E vorba de necesități financiare, de devalorizarea asignatelor ? „*Trebuie să așteptăm*”, spune Ducos¹. Cu timpul, nu se poate ca lucrurile să nu se limpezească“.

E vorba de recrutări, de rechiziționări grabnice, „*Trebuie să așteptăm*”, spune Brissot în ziarul său, să așteptăm înrolările voluntarilor. Modul acesta de a face recrutarea e singurul demn de niște oameni liberi“.

Să așteptăm ? Vendeea nu așteaptă. Pe 24 cîștigă o bătălie... Înaintează, vine spre noi ; în cîrînd ajunge la Saumur.

Englezii nu așteaptă. Armata lor face joncțiunea cu austriecii, flota lor e în fața Dunkerque-ului.

Austriecii nu așteaptă. Iată-i stăpîni pe taberele care apărau Valenciennes. Vor asedia orașul acesta, sau se vor îndrepta spre Paris ? Nu se știe ce-i împiedică să fie la Paris în cincisprezece zile.

În asemenea împrejurări, orice obstacol, orice obiecție față de mijloacele de apărare ce se propuneau erau într-un fel o crimă. Cum girondinii nu văd nici o ieșire, trebuie să adopte, cu ochii închiși, ceea ce propun adversarii lor. Aceștia propun numeroase soluții detestabile, dar, în sfîrșit, propun ceva.

¹ Jean-François Ducos (1765—1793), fiu de negustor din Bordeaux, deputat în Legislativă și Convenție, girondin.

Se cuvenea ca girondinii să ia aminte la un lucru, care, pentru niște republicani minunați ca ei, ar fi dezlegat problema, ar fi impus tăcere oricărui spirit de partid, i-ar fi hotărît să se retragă : *partidul lor se regaliza.*

Deși erau fondatorii Republicii, ajungeau a fi și scutul și-masca regaliștilor. Dacă dușmanii lor nu ajungeau să-i lumineze îndeajuns despre cum stau lucrurile, prietenii lor trebuiau să fie aceia, ciudații și perfizii lor prieteni care înaintau în umbră-le, pentru a lovi în inima Franței.

Grandioasă Adunare, mereu fecundă în înseși nenorocirile ei, neclintită în fața evenimentelor ; [...] mutilată în termidor, continuă totuși să zămislească. Și înainte și după termidor, înzestrează Franța cu o mulțime de instituții. Toate guvernele care îi urmează se sprijină pe ea în vreme ce o blestemă, îi citează docil legile, profită de ceea ce a creat, recunoscînd fără voia lor suverana majestate a acestei Adunări, fondatoare, organizatoare și care, mai mult decît orice altă forță omenească, a reprezentat inepuizabila fecunditate a Naturii.

Să arătăm cel puțin cîteva din marile sale creații :

Înainte de 9 termidor : primele părți din Codul Civil. [...] Împărțirea bunurilor comunale. Noul calendar (astronomic și rațional). Sistemul zecimal. Uniformitatea măsurilor și a greutateilor. Muzeul Luvru. Muzeul monumentelor franceze. Conservatorul de muzică. Extinderea Muzeului de istorie naturală, marele răspînditor al științelor naturii. Administrația telegrafului. Consiliul minelor. Fabricarea oțelului, noile pulberării.

După 9 termidor : Școala normală, școlile centrale și primare, adică singurul sistem complet de

instrucție care a existat vreodată în Franța. Școala politehnică. Institutul. Observatorul astronomic etc., etc.

Dar ceea ce trebuie să-i cîștige în veci respectul nostru este nesfîrșita sa operă de binefacere, uriașa sfortare făcută, mai ales în '93, pentru dobîndirea prin Lege a Fraternității. Votează pensii pentru soldați, ajutoare refugiaților. Adoptă copiii părăsiți, cei ai condamnaților la moarte, ocrotindu-i, numindu-i copii ai patriei. Ușurează familiile împovărate de copii. Înființează școlile de sănătate. Ia asupra-și sarcina de-a administra ospiciile. Dă o asemenea extindere spitalelor din Paris, încît poate fi socotită fondatoarea lor. [...] Extinde spitalul Hôtel Dieu, *dispunînd să nu se afle decît un singur bolnav într-un pat* (pentru că erau puși pînă la șase oameni).

CHARLOTTE CORDAY. MOARTEA LUI MARAT

Să nu vă închipuiți că domnișoara Corday era un fel de bărbățoi sălbăticit pentru care sîngele nu prețuia nimic. Dimpotrivă, ea să-i stăvilească vărsarea s-a hotărît să făptuiască cele știute. Și-a închipuit că salvează o lume întreagă exterminîndu-l pe exterminator. Avea o inimă de femeie, blîndă și duioasă. Fapta pe care și-a impus-o a săvîrșit-o din milă.

Privind singurul portret rămas de la ea, făcut în clipele dinaintea morții, îți dai seama de blîndețea-i nespusă. [...] Are chipul unei tinere domnișoare normande — neprihănit dacă va fi fost —

blinda strălucire a mărului în floare. Pare mult mai tânără de douăzeci și cinci de ani. Parcă i-auzi glasul oarecum copilăresc, rostind chiar cuvintele scrise tatălui său, cu grafia aceea închipuind felul vorbirii trăgănate din Normandia : „Iartă-mă, te rog, tăticule...”

Din acest portret pare să fi fost o persoană cu deosebit bun-simț, cu judecată, serioasă, așa cum sînt femeile în ținutul ei. Își privește oare cu ușurință soarta ? Cîtuși de puțin : falsul eroism e de parte de a i se citi pe chip. Să ne gîndim că era cu jumătate de ceas înainte de cumplita încercare. N-are ceva din toanele unui copil îmbufnat ? N-aș crede, privind bine, abia dacă-i citești pe buze un tremur ușor, ca un fel de strîmbătură. Cum așa ! Într-atît de puțină pornire împotriva morții !... Împotriva dușmanului nemilos care va secera această viață plină de farmec, atîta dragoste și povești posibile ? Ești cutremurat văzînd-o atît de blîndă ; inima ți se frînge, ochii ți se împăienjenesc, te uiți în altă parte.

Pictorul a înfățișat privirii oamenilor o nădejde, un veșnic regret. Nu se află om care s-o vadă fără să-și spună în sinea lui : „Oh ! De ce m-am născut atît de tîrziu !... Oh ! Cum aș mai fi iubit-o !“

Are părul cînepiu, aureolat de un luciu cît se poate de blînd ; bonetă albă și rochie tot albă. Să fie semnul curăteniei sale și al unei limpezi dezvinovățiri ? Nu știu. În privire i se citește îndoială și tristețe. Tristă din pricina sorții ? nu cred, ci poate din pricina faptei sale. Pînă și omul cel mai dirz care săvîrșește asemenea faptă, oricît de nestrămutată i-ar fi credința, vede adesea cum în ultima clipă se ivesc îndoieli ciudate.

Privind cu luare aminte în ochii triști și blinzi, mai simți încă un lucru, care poate da dezlegare întregii sale soarte : *totdeauna fusese singură.*

Da, acesta este unicul lucru neliniștitor pe care-l aflăm în ființa ei.

Făptura aceasta încântătoare și bună a fost stăpinită de o forță sinistră : *demonul singurătății.*

Mai întâi, nu a avut mamă. Murise de timpuriu: nu s-a bucurat așadar de mângâierile materne ; nu a cunoscut gustul, în primii ani, al laptelui dulce de mamă, pe care nimic nu-l poate înlocui.

N-a avut nici tată, la drept vorbind. Bietul nobil de țară care-i era tată, o minte utopică și romanescă, scriind împotriva abuzurilor nobilimii, se ocupă mai mult de cărțile decît de copiii lui.

Se poate spune că n-a avut nici frați. Cei doi frați erau atît de departe în 1793 de părerile surorii lor, încît se duc în armata lui Condé.

Primită la vîrsta de treisprezece ani de către abația Doamnelor din Caen, hărăzită fiicelor nobilimii mărunte, nu s-a aflat oare și acolo tot singură ? Putem fi îndreptățiți s-o credem, dacă ne gîndim cît de mult îi disprețuiau bogații pe cei săraci în sfintele lăcașuri care la prima vedere păreau a fi sanctuarele egalității creștinești. [...]

Sufletul micii Charlotte și-a căutat întîiul refugiu în umbra devoțiunii, a molcomelor prietenii din abație. S-a atașat mai cu seamă de două dintre domnișoarele de-acolo, de obîrșie aleasă și tot sărace ca și ea. Tot aici a întrezărit și deșertăciunile lumii. O societate foarte mondenă, alcătuită din tinere vlăstăre de nobili, era lăsată în vorbitorul minăstirii și în saloanele stareței. Ușurătatea lor trebuie să fi întărit inima bărbătească a fetei în hotărîrea ei de-a sta departe de lume, să-i fi trezit gustul pentru singurătate.

Adevărații săi prieteni erau cărțile. Filozofia vremii cucerea și minăstirile. Lecturi făcute la întâmplare și prea puțin alese, Raynal¹ laolaltă cu Rousseau. „Capul ei, spune un gazetar, era tic-sit de impresiile a tot felul de cărți.“

Era de felul celor care pot înfrunta fără grijă cărțile și părerile altora, fără ca nevinovăția să le fie întrucîtva pătată. Charlotte a păstrat, chiar după ce a avut știința binelui și a răului, acel dar aparte al curățeniei morale, asemănător copilăriei. Ceea ce se vădea mai ales în inflexiunile vocii sale aproape copilărești, cu un timbru cristalin, în care simțeai integritatea întregii sale ființe, neînduplecate încă. Poate că trăsăturile domnișoarei Corday ți se puteau șterge din minte, dar nu și vocea. Cineva care a auzit-o o dată la Caen, într-o împrejurare neînsemnată, zece ani mai târziu avea încă în auz neasemuitul ei glas, încît l-ar fi putut recunoaște.

Această prelungire a copilăriei a fost și un semn al Jeannei d'Arc, care a rămas tot copilă, neajungînd vreodată a fi femeie.

Ceea ce izbutea mai mult decît orice ca domnișoara Corday să-ți atragă atenția, făcînd-o de neuitat, e faptul că vocea aceea copilăroasă se însoțea cu o frumusețe austeră, cu trăsături vi-

¹ *Guillaume-Th.-François Raynal* (1713—1796), abate, istoric și filozof, redactor la *Mercure de France*. Lucrarea sa *Istoria filozofică și politică a așezămintelor și negotului europenilor în cele două Indii* (1770), care conținea atacuri la adresa politiciii statelor posesoare de colonii, a fost arsă de către Parlament și i-a atras persecuții din partea vechiului regim. În 1787, după o perioadă de exil, revine în Franța. Este ales deputat în Statele generale de către starea a treia din Marsilia. Vîrsta înaintată îl împiedică să-și îndeplinească mandatul. A adresat numeroase critici Adunării, fiind la rîndu-i atacat în presă.

riile, deși delicate. Contrastul acesta avea o îndoită urmare : te seducea și-ți impunea totodată. [...]

Cînd după închiderea minăstirilor își află tatăl recăsătorit, se retrage la Caen, în casa unei mătuși bătrîne, doamna de Bretteville. Aici a luat hotărîrea cea mare.

S-o fi făcut fără șovăială ? Nu ; a fost împiedicată pentru o vreme gîndindu-se la mătușa cea vîrstnică și cumsecade care o primise la ea și pe care, drept răsplată, avea s-o compromită nemilos. Într-o zi, mătușa o surprinde cu ochii înlăcrimați : „Plîng, a fost răspunsul, pentru soarta Franței, a rudelor mele, a dumitale... Atîta vreme cît Marat trăiește, cine e sigur de viața lui ?”

Și-a împărțit cărțile, în afară de un Plutarh, pe care l-a luat cu sine. În curte întîlnește pe copilul unui muncitor care locuia în aceeași casă ; îi dăruiește mapa cu desenele ei, îl sărută, lăsînd din nou să cadă o lacrimă și pe obrazul lui. Două lacrimi ! Destul pentru firea omenească.

Charlotte Corday a crezut de cuviință că nu poate părăsi viața fără să-și mai vadă o dată tatăl. Se întîlnește cu el la Argentan, îi primește binecuvîntarea. De aici pornește spre Paris, cu o trăsură publică, în tovărășia cîtorva montaniarzi, mari admiratori ai lui Marat, care încep prin a se îndrăgosti de ea și sfîrșesc prin a-i cere mîna. Ea se preface că doarme, zîmbește, se joacă, asemenea unui copil.

Ajunge la Paris joi 11, către prînz, și coboară în strada Vieux-Augustins, la numărul 17, la hanul Providenței. S-a culcat de la ora cinci după-amiază și, obosită, a dormit pînă a doua zi, pradă somnului netulburat al tinereții și ca orice om

cu conștiința liniștită. Sacrificiul era făcut ; fapta se și petrecuse cu gîndul : nu se îndoia și n-o mai tulbura nimic.

Era atît de nestrămutată în planul ei, încît nu simțea nevoia să-i grăbească îndeplinirea. Și a început liniștită să se ocupe de o îndatorire pe care o avea din prietenie și care fusese pretextul călătoriei la Paris. Căpătase la Caen o scrisoare de la Barbaroux către colegul său Duperret¹, voind, spunea ea, ca prin intermediul ei să sustragă, de la Ministerul de Interne documente trebuitoare prieteniei sale, domnișoara Forbin, emigrată.

Dimineața, nu-l găsește pe Duperret, care se afla în Convenție. Se întoarce în odaie la ea și-și petrece ziua citind liniștită *Viețile* lui Plutarh, *Biblia* celor puternici. Seara se duce din nou la deputat, pe care-l găsește la masă, înconjurat de familie, de fiicele sale neliniștite. Îi făgăduiește binevoitor s-o îndrumeze a doua zi. S-a tulburat văzînd familia aceea pe care avea s-o compromită, și i-a spus lui Duperret cu o voce aproape rugătoare : „Credeți-mă, plecați la Caen ; fugiți înainte de mîine-seară“. În chiar noaptea aceea, sau poate în timp ce Charlotte vorbea, Duperret se și număra printre proscriși, sau era cît pe ce să fie. Dar tot s-a ținut de cuvînt, a condus-o a doua zi dimineața la ministru, care nu primea pe ni-

¹ *Cl.-Romain Duperret* (1747—1793), mare proprietar din sudul Franței, deputat în Legislativă și Convenție ; simpatizează cu iacobinii, inițial, apoi trece de partea girondinilor. Se pare că, înștiințat de către Charlotte Corday de intențiile sale, i-a dat un plan al Parisului pe care a indicat drumul pentru a-l găsi pe Prietenul poporului. Deși scapă arestării de la 2 iunie 1793, va fi totuși executat, din pricina scrisorilor pe care le trimitea în sudul Franței, îndemnîndu-și concetățenii să se revolte împotriva Convenției.

meni și i-a dat în cele din urmă de înțeles că suspecti fiind amândoi, n-o putea cîtuși de puțin servi pe domnișoara emigrată.

Se întoarce la han numai pentru a scăpa pe Duperret, care o însoțea, apoi iese numaidecît, întrebînd unde se află Palais-Royal.

În grădina aceea plină de soare, înveselită de o mulțime fără griji, strecurîndu-se printre jocurile copiilor, Charlotte caută, găsește un cuțitar și cumpără cu patruzeci de bani un cuțit, proaspăt ascuțit, cu mîner de fildeș, pe care-l ascunde sub broboadă.

Iată-o ajunsă în stăpînirea armei; cum avea să se slujească de ea? Ar fi voit să dea o mare solemnitate executării sentinței pe care i-o hărăzise lui Marat.

Primul ei gînd, cel care o frămîntase la Caen, și cu care venise la Paris, cerea o mizanscenă cutremurătoare, dramatică. Voia să-l doboare pe Cîmpul lui Marte, în fața poporului și a cerului, cu prilejul solemnității zilei de 14 iulie; să pedepsească, în ziua cînd se aniversa înfrîngerea monarhiei, pe monarhul anarhiei. Ar fi îndeplinit întocmai, ca o adevărată nepoată a lui Corneile, faimoasele versuri din *Cinna*:

La capitoliu, mîine, el jertfa va aduce...

El însuși fi-va, poate, și-n aste locuri facem

Cu zeii toți de față, întregii lumi dreptate,

Dar cum sărbătorirea se amînase, a nutrit o altă idee, aceea de a-l pedepsi pe Marat în chiar locul crimei, locul unde, zdrobind voința reprezentanților națiunii, impusese votul Convenției, hărăzindu-i pe unii vieții, pe alții morții. L-ar fi

lovit chiar în mijlocul montaniarzilor lui. Dar Marat era bolnav, nu se mai ducea la Adunare.

Trebuia așadar să se ducă la el acasă, să-l afle în căminul lui, să pătrundă pînă acolo în ciuda pazei bănuitoare a celor ce-l înconjurau ; trebuia, și asta era penibil, să stea de vorbă cu el, să-l înșele. E singurul lucru care a consumat-o, care i-a dat scrupule și remușcări.

Primul bilet pe care i-l scrie lui Marat rămîne fără răspuns. Întocmește atunci un al doilea, din care răzbate un fel de nerăbdare, de împătımire. Merge pînă acolo încît spune „că-i va dezvălui secrete ; că e persecutată, că e nefericită...” netemîndu-se să abuzeze de milă, pentru a-l înșela pe acela pe care-l condamna la moarte ca fiind dușmanul nemilos al omenirii.

Dar n-a fost nevoie să săvîrșească greșeala aceasta ; nu i-a trimis biletul.

În seara zilei de 13 iulie, la ora șapte, părăsește hanul, ia o trăsură în Place des Victoires și, străbătînd Pont-Neuf, coboară la ușa lui Marat, pe *rue des Cordeliers*, numărul 20. [...] E casa aceea mare și tristă dinaintea clădirii cu foișor, care face colțul străzii.

Marat locuia la etajul cel mai întunecos al acestei case întunecoase, la primul adică, etaj comod pentru libertatea de mișcare a gazetarului și a tribunului poporului, a cărui casă trebuia să fie deschisă tuturor precum e strada, la dispoziția purtătorilor de gazete, a celor care le afișează, a zețarilor care-i aduceau corecturile, într-un cuvînt, o lume întreagă de du-te-vino. Interiorul, felul în care era mobilată casa, prezenta un contrast bizar, imagine credincioasă a nepotrivirilor care-l caracterizau pe însuși Marat și destinul său. Încăperile foarte întunecoase care dădeau în-

spre curte, avînd mîobile vechi, mese murdare pe care se îndoiiau ziarele, îţi făceau impresia unei biete locuinţe de muncitor. Dar dacă pătrundeai mai departe, aveai surpriza să nimereşti într-un mic salon, ce dădea spre stradă, împodobit cu damasc bleu şi alb, culori delicate, galante, precum şi cu perdele de mătase, cu vase de porţelan, avînd de obicei flori în ele. Se vedea bine că e casa unei femei, a unei femei bune, atente, afectuoase şi prevenitoare, ce împodobeşte pentru omul acela hărăzit unei munci groaznice locul în care se odihnea. Aceasta e taina vieţii lui Marat, dezvoltată mai tirziu de sora sa ; nu se afla la el acasă, nu avea o casă a lui pe lumea asta. „Marat nu avea cheltuieli gospodăreşti (sora sa, Albertine, vorbeşte) ; o femeie minunată, mişcată de soarta lui, pe cînd se ascundea din pivniţă în pivniţă, îl luase şi-l ascunsese la ea pe *Prietenul poporului*, punîndu-i la picioare avutul ei, sacrificîndu-i odihna.“

S-a găsit în hîrţile lui Marat o promisiune de căsătorie făcută Catherinei Evrard. Se şi căsătorise cu ea în *faţa soarelui, în faţa Naturii*.

Făptură aceasta nefericită şi îmbătrînită înainte de vreme era măcinată de griji. Simţea bîntuind moartea în preajma lui Marat ; veghea la uşi, oprea la intrare pe cei cu înfăţişare suspectă.

Domnişoara Corday era departe de a fi una din aceste persoane ; ţinuta sa decentă de domnişoară de provincie pleda în favoarea ei.

În timpurile acelea, cînd orice lucru era extrem, cînd ţinuta femeilor era ori neglijentă, ori cinică, se vedea cît de colo că tînăra Charlotte se trage din veche stirpe normandă, nefăcînd caz de frumuseţea ei, stăpînindu-şi minunatul păr, prins cu o panglică verde sub boneta aceea obiş-

nuită în portul femeilor din Calvados, modestă, mai puțin impunătoare decât cea purtată de doamnele din Cau. Împotriva obiceiului vremii, în ciuda căldurii de iulie, avea pieptul grijuliu acoperit cu un batic de mătase, înnodat zdravăn la spate. Purta o rochie albă, și nici o altă po-doabă în afară de cea care recomandă o femeie : dantelele bonetei adiind jur împrejurul obrazilor. Altminteri, chipul deloc palid, sănătos colorat, o voce sigură, nici un semn de emoție.

A trecut cu pas hotărît de primul obstacol, neoprindu-se la chemarea portăresei, care o striga zadarnic. Apoi a îndurat cercetarea puțin binevoitoare a Catherinei, care, auzind zgomot, deschisese puțin ușa, voind s-o împiedice să intre. Cearta a fost auzită de Marat și sunetul acelei voci armonioase, cristaline, a pătruns pînă la el. Nu nutrea nici cea mai mică teamă față de femei și, cu toate că se afla în baie, a poruncit cu autoritate să fie lăsată să intre.

Încăperea era strîmtă, întunecoasă. Marat, în cadă, acoperit cu un cearșaf murdar și cu o scîndură pe care scria, nu arăta vederii decât capul, umerii și brațul drept. Părul slinos, strîns de vreo batistă ori un prosop petrecut de jur împrejur, pielea gălbejită, brațele subțiratic, gura mare, de batracian, nu te duceau prea mult cu gîndul la un om. De altfel, tînăra, e lesne de crezut, nu l-a privit deloc. Îi făgăduise știri din Normandia : el i le cere, mai ales numele deputaților fugiți la Caen ; ea i le spune, în timp ce el le scrie treptat. Apoi, după ce termină, rostește : „Bine ! În opt zile vor fi pe eșafod !“

Charlotte, găsind în cuvintele lui o întetire a forțelor, un motiv îndreptățind-o să lovească, își trage cuțitul din sîn, împlîntîndu-l în întregime,

pină la plăsele, în inima lui Marat. Lovitura, venind de sus, și dată cu o precizie neobișnuită, a trecut pe lângă claviculă, a străbătut întreg plămînul, tăind trunchiul carotidelor și pricinuind un adevărat val de sînge.

„Ajutor, dragă prietenă !“ E tot ce-a putut să spună, și și-a dat sufletul.

Femeia intră în odaie, apoi comisionarul. O găsesse pe Charlotte stînd în picioare, ca împietrită, lângă fereastră. Bărbatul îi azvîrle cu un scaun în cap, baricadează ușa, ca să nu poată ieși. Dar ea nu se clintește. La strigătele care se aud, vecinii dau fuga, tot cartierul, toți trecătorii. E chemat doctorul, care nu mai găsește decît un mort. Garda națională împiedicase ca lumea s-o sfîșie pe Charlotte : i se țineau mîinile amîndouă. Dar ea nici nu se gîndea să se slujească de ele. Stătea nemișcată, uitîndu-se la tot cu o privire ștearsă, rece. Un peruchier din cartier, care găsisse cuțitul, o amenința strigînd. Ea nici nu băga de seamă. Singurul lucru care părea s-o uimească și care (după cum ea însăși a mărturisit) o făcea să sufere erau strigătele Catherinei Marat. Pentru prima oară i-a venit acest gînd penibil că, la urma urmei, Marat era și el om. Părea a-și spune : „Cum așa ! Era iubit !“

Comisarul de poliție sosește curînd, la ora opt fără un sfert, apoi administratorii de poliție [...], iar deputații Maure, Chabot, Drouet și Legendre dau fuga de la Convenție să vadă *monstrul*. Au fost cît se poate de uimiți cînd au dat peste o tînără și frumoasă domnișoară, încadrată de soldați care-i țineau mîinile, foarte liniștită, răspunzînd la tot cu siguranță și simplitate, fără sfială, fără înfumurare ; mărturisește chiar că *ar fi fugit dacă ar fi putut*. Așa sînt contrazicerile firii. În-

tr-o *Scrisoare către francezi*, alcătuită dinainte și pe care o avea asupra sa, spune că *voiu să jură*, iar capul său, purtat prin Paris, să slujească drept semn de înțelegere între prietenii Legilor.

Altă contradicție. A spus și a scris că nădăjduiește să *moară necunoscută*. Și totuși s-au găsit asupra-i actul de botez și autorizația de călătorie, după care avea să fie recunoscută.

Celălalte lucruri pe care le avea mărturiseau despre deplina ei liniște sufletească : erau acele nimicuri pe care le poartă cu sine o femeie îngrijită, avînd deprinderea de-a fi ordonată. În afară de cheia odăii, de ceas, de bani, mai avea un degetar și ață, pentru a îndrepta în închisoare nerînduiala destul de probabilă pe care o arestare violentă putea s-o aducă îmbrăcăminții sale.

Drumul nu era lung pînă la Abbaye, abia două minute. Dar era primejdios. Strada era plină de prieteni de-ai lui Marat, cordilieri furioși, care plîngeau, urlau să le fie predat asasinul. Charlotte prevăzuse, se obișnuise dinainte cu gîndul a tot felul de pedepse cu moartea, în afară de aceea de-a fi sfîșiată. Și, se spune, pentru o clipă n-a mai fost stăpînă pe sine, era cît pe ce să-i fie rău. Au ajuns la Abbaye.

Interogată din nou, în cursul nopții, de către membrii Comitetului siguranței generale, precum și de alți deputați, s-a dovedit nu numai sigură de sine, ci și spirituală. Legendre¹, plin de importanța ce și-o dădea și crezîndu-se cu naivitate demn de martiriu, i-a spus : „Nu-i așa că dumneata ai venit la mine acasă ieri, îmbrăcată

¹ *Louis Legendre* (1752—1797), măcelar parizian, foarte popular în cartierul său, ales membru în Convenție. Prieten cu Danton și Marat, dar ținut deoparte de Robespierre. După 9 termidor, trece de partea reacțiunii termidoriene.

în haine de călugăriță ?“ „Cetățeanul se înșală, a răspuns ea cu un zîmbet. Nu socoteam că viața sau moartea sa ar prețui la salvarea Republicii.“

Chabot¹ îi luase ceasul și nu-l mai lăsa. „Îmi inchipuiam a spus Charlotte, că cei din rîndul capucinilor fac legămînt de sărăcie.“

Marea părere de rău a lui Chabot și a celorlalți care o interogau a fost de-a nu găsi nici o dovadă, nici asupra-i, nici în răspunsurile primite, care să dea de înțeles că era trimisă de către girondinii din Caen. În interogatoriul din cursul nopții, Chabot, dovedindu-se lipsit de rușine, a susținut că tot mai are un document, pe care-l ține ascuns în sîn și, profitînd cu lașitate de faptul că Charlotte avea mîinile legate, a atins-o ; ar fi găsit, fără doar și poate, ceea ce nu se afla acolo, adică manifestul girondinilor. Așa legată cum era, Charlotte l-a împins cu înverșunare ; s-a aruncat înapoi cu atîta violență, încît șireturile rochiei au plesnit, iar cei de față au putut zări pentru o clipă castul și eroicul ei piept. S-au simțit cu toții înduioșați. A fost dezlegată, pentru a-și potrivi veșmintele. I s-a dat și îngăduința să-și tragă mînele în jos și să-și pună mînușile sub lanțuri.

Mutată în dimineața zilei de 16 de la Abbaye la Conciergerie, întocmește seara o lungă scrisoare către Barbaroux, calculat concepută, se vede limpede, dovedind prin acea detașare a tonului (care întristează și face rău) o deplină liniște sufletească. [...]

Ceea ce ar putea arăta că era mai puțin calmă decît se prefăcea a fi e că de patru ori revine asu-

¹ *François Chabot* (1759—1794), eclezias (capucin), suspect vechiului regim. Grégoire îl numește episcop constituțional la Blois. Deputat în Legislativă, apoi în Convenție. Venalitatea l-a făcut să practice traficul de influență. Arestat și condamnat la moarte.

pra celor ce-i îndreptățește și-i scuză fapta. Pacea, dorința de pace. Scrisoarea e datată astfel : Cea de-a doua zi a pregătirii Păcii. Spune spre mijloc : „Fie ca Pacea să se înscăuneze atît de grabnic pe cît o doresc ! Mă bucur de Pace de două zile. Fericirea țării mele este și a mea.“

I-a scris și tatălui, cerîndu-i iertare de-a fi dispus de viața ei. [...]

Dacă ar fi să dau crezare unei notițe prețioase, transmisă de familia pictorului care a zugrăvit-o în închisoare, și-ar fi făcut o bonetă anume pentru clipa judecății. Așa se explică de ce-a cheltuit 36 de franci în scurta-i captivitate. [...]

Lumea nu se înșela. Toți au înțeles că era singură, că n-o îndrumase nimeni altcineva decît curajul, devotamentul, fanatismul ei. Întemnițatii de la Abbaye, de la Conciergerie, chiar și poporul de pe străzi (în afară de strigătele din primele clipe), toți o priveau în tăcerea unei admirații respectuoase. „Cînd s-a ivit în auditoriu, spune apărătorul ei oficial Chaveau-Lagarde, toți — judecători, jurați, privitori — *păreau a o socoti drept un judecător care i-ar fi chemat în fața Tribunalului suprem...* I-au putut fi zugrăvite trăsăturile, mai spune el, i s-au putut reproduce cuvintele ; dar nici o artă n-ar fi putut zugrăvi sufletul ei ales, care i se citea în totul pe chip... Efectul moral al dezbatărilor e unul din acele lucruri care se simte, dar e cu neputință să fie exprimat.“

I-ă rectificat apoi răspunsurile publicate în *Le Moniteur*, cu îndeminare răstălmăcite, mutilate, lipsite de strălucire. Nu se află om care să nu fie frapat de frînturile de replici aducînd cu dialogurile dense ale lui Corneille.

„Cine ți-a insuflat atîta ură ?“ — „Nu-mi era trebuitoare ura altora, aveam destulă eu înșămi.“

„Te-a povățuit cineva la fapta aceasta ?“ — „Făptuiești prost ceea ce n-ai rumegat însuși.“

„Ce urai în el ?“ — „Crimele lui.“

„Ce înțelegi prin asta ?“ — „Tulburările din Franța.“

„Ce nădăjduiai, ucigîndu-l ?“ — „Să înscăunez pacea în țara mea.“

„Crezi oare că i-ai ucis pe toți oamenii lui ?“ — „De vreme ce acesta-i mort, ceilalți se vor teme, poate.“

„De cînd ai năzuit gîndul acesta ?“ — „Începînd din ziua de 31 mai, cînd au fost arestați aici reprezentanții poporului.¹“

Președintele, după audierea unei depoziții care o învinuiește, o întreabă : „Ce ai de răspuns la acestea ? — „Nimic, decît atîta că am izbutit.“ [...]

Mai multe din răspunsuri mi-au arătat că inima ei atît de neșovăielnică nu era cîtuși de puțin străină firii omenești. N-a putut îndura pînă la sfîrșit depoziția femeii Marat, făcută printre hohote de plîns ; și s-a grăbit să spună : „Da, eu l-am ucis“.

Fouquier-Tinville face observația că lovitura a fost dată de sus în jos, pentru a nu-și greși ținta ; altminteri cuțitul ar fi putut întîlni o coastă și n-ar fi ucis ; și adaugă : „Pe cît se pare, te-ai

¹ Aluzie la situația de criză care domnea în Franța și în sinul Convenției însăși în primăvara anului 1793. Republica e amenințată din toate părțile (revoltele regaliștilor în Vendeea, Lyon, Bordeaux ; trupele coalizate în nordul și estul țării). În Adunare, poziția incertă a girondinilor împiedică luarea unor măsuri decisive. Acuzați de *moderantism* în tot cursul lunii mai, montaniarzii vor salva țara sacrificînd gironda.

exersat bine, dinainte...“ — „O, ticălosul a strigat ea, mă ia drept o ucigașă !“

Cuvîntul acesta, spune Chaveau-Lagarde, a căzut ca un trăsnet. Dezbaterile au fost suspendate. Duraseră în totul o jumătate de oră.

Președintele Montané ar fi voit s-o salveze. A schimbat întrebarea pe care trebuia s-o pună juraților, mulțumindu-se să întrebe : „A săvîrșit fapta cu premeditare ?“ adică suprimînd cea de-a doua parte a formulei : „cu intenție criminală și contrarevoluționară ?“ Ceea ce i-a adus lui însuși arestarea, cîteva zile mai tîrziu.

Președintele, pentru a o salva, jurații, pentru a o umili, ar fi voit ca apărătorul s-o prezinte drept nebună. Dar el a privit-o și i-a citit în ochi. A slujit-o așa cum voia să fie, stabilind *premeditarea îndelungată* și faptul că drept orice apărare nu dorea să fie apărată. Tînăr și împins a fi mai presus de el însuși prin fapta aceea de mare curaj, a riscat rostirea acestui cuvînt (care-l ducea la două degete de eșafod) : „Calmul și abnegația aceasta, *sublime* într-un anume fel...“

După condamnare, a cerut să-i fie înfățișată tînărului avocat și i-a spus cu multă drăgălășenie că-i mulțumește pentru apărarea sa delicată și generoasă, că voiește a-i da o dovadă de considerație : „Domnii aceștia tocmai m-au încunostințat că bunurile mele sînt confiscate ; datorez oeva închisorii, vă împluternicesc să-mi achitați datoria“.

Trecînd apoi din nou prin sală, pe scărița răscuită și întunecoasă care ducea în temnițele de dedesubt, le-a zîmbit tovarășilor de închisoare care au văzut-o trecînd și și-a cerut iertare de la portarul Richard și de la nevasta lui, cu care făgăduise să prînzească. A primit vizita unui preot care i-a oferit s-o ajute, și pe care l-a concediat

politicos : „Mulțumiți din parte-mi persoanelor care v-au trimis“. [...]

Băgase de seamă, în timpul procesului, că un pictor încerca să-i prindă trăsăturile, privind-o cu viu interes. Își îndreptase chipul spre el. L-a chemat după sentință, dăruindu-i ultimele clipe care-i mai rămăneau înaintea execuției. Pictorul, domnul Hauer, era ajutor de comandant în batalionul cordilierilor. Poate că mulțumită acestei funcții a căpătat favoarea să fie lăsat în preajma ei, fără alt martor decât un jandarm. S-a întreținut liniștită cu el despre fel de fel de nimicuri, ca și despre evenimentul zilei, despre pacea sufletească pe care Charlotte o simțea în ea însăși. L-a rugat pe domnul Hauer să facă o copie mică a portretului și s-o trimită familiei.

După scurgerea unui ceas și jumătate, s-au auzit ușoare ciocănituri într-o ușiță aflată în spațele său. Au deschis, călăul a intrat. Cum Charlotte s-a întors spre el, a zărit foarfecele și cămașa roșie pe care o aducea. Nu și-a putut stăpîni o ușoară emoție și a rostit fără să vrea : „Cum ! A și sosit clipa !“ Și-a venit numaidecît în fire și i s-a adresat lui Hauer : „Domnule, nu știu cum să-ți mulțumesc pentru grija ce mi-ai arătat : nu-ți pot dărui decât asta, păstrează-o în amintirea mea“. Și a luat foarfecele, a tăiat o frumoasă buclă din părul ei lung, blond-cînepiu, care-i ieșea de sub bonetă, dîndu-i-o lui Hauer. Jandarmii și călăul erau tare mișcați.

În clipa în care s-a urcat în cotigă, iar mulțimea, însuflețită de două fanatisme potrivnice, de furie ori de admirație, a văzut ieșind de sub arcada joasă de la Conciergerie frumoasa și minunata victimă înveșmîntată în mantia ei roșie, nătura păru și ea părtaşă la patimile omenești : o

furtună puternică a izbucnit asupra Parisului. A ținut puțin, părintd că fuge înainte-i, în clipa cînd cortegiul s-a ivit pe Pont-Neuf și cînd înainta încet pe strada Saint-Honoré. Soarele strălucea sus, cu putere; nu erau încă orele șapte după-amiază (19 iulie). Reflexele pînzei roșii puneau în lumină într-un chip ciudat și fantastic albeața chipului, culoarea ochilor.

Se spune că Robespierre, Danton, Camille Desmoulins s-au oprit pe drum la trecerea ei și au privit-o. Imagine pașnică, dar cu atît mai cumplită, a acestei Nemesis¹ revoluționare, tulburînd inimile, lăsîndu-le pline de uimire.

Observatori serioși care au urmat-o pînă în ultima clipă, oameni de litere, doctori, au fost izbiți de un lucru rar întîlnit: pînă și condamnații cei mai stăpîni pe sine se susțineau prin ceva — cîntece patriotice sau o amenințare de temut pe care o aruncau dușmanilor lor. Charlotte a fost de un calm desăvîrșit, de o seninătate gravă și simplă, în timp ce mulțimea țipa; a sosit în piață într-o majestate deosebită, ca prefăcută într-o aureolă, a apusului de soare.

Un doctor care n-a scăpat-o din vedere spune că i s-a părut o clipă palidă, cînd a zărit cuțitul. Dar chipul i s-a colorat din nou, a urcat cu pas hotărît. Fata din ea s-a ivit iar în momentul cînd călăul i-a smuls baticul; s-a simțit jignită în pu-doarea ei și a luat-o înainte, pășind ea însăși în întîmpinarea morții.

În clipa cînd capul a căzut, un dulgher maratist, care-i slujea de ajutor călăului, l-a înșfăcat brutal, și, arătîndu-l poporului, a avut nedemna cruzime de a-l palmui. Un freamăt de indignare a străbătut piața. Iar capul li s-a părut oamenilor

¹ Zeița răzbunării și a dreptății în mitologia greacă.

că roșește. Simplu efect de optică, poate : mulțimea, tulburată, primea în clipele acelea în ochi razele roșii ale soarelui strălucitor prin frunzișul copacilor de pe Champs-Elysées.

Comuna și Tribunalul au dat satisfacție sentimentului public, întemnițându-l pe omul acela.

Lăsînd la o parte strigătele maratiștilor, foarte puțin numeroase, impresia generală a fost violentă, de admirație și de durere. Se poate vedea din îndrăzneala dovedită de *La Chronique de Paris*, în timpurile acelea de mare servitute a presei, care publică un elogiu, aproape deplin, al Charlottei Corday.

Mulți s-au simțit loviți drept în inimă și nu și-au mai revenit. Am văzut emoția președintelui, efortul s-o salveze, emoția avocatului, tînăr timid care de data aceasta s-a întrecut pe sine. Nici pictorul n-a fost mai prejos. Expune în anul acela un portret al lui Marat, poate pentru a se scuza de-a fi pictat-o pe Charlotte Corday. Dar numele lui nu mai apare la nici o altă expoziție. Pare să nu mai fi pictat deloc după opera aceea fatală. [...]

O religie nouă ia naștere din singele Charlottei Corday : religia pumnalului.

André Chénier¹ închină un imn noii divinități :

O, virtute ! Doar pumnalul, nădejde singură-a lumii,

E arma-ți cea sfîntă...

¹ *André-Marie de Chénier* (1762—1794), poet sensibil în gustul epocii, autor de idile și bucolice. Contemporanii nu l-au cunoscut însă decît pe polemistul Chénier, autorul unor violente pamflete, publicate în *Journal de Paris*. Deși inițial a salutat Revoluția, André Chénier a combătut cu toată hotărîrea măsurile violente ale teroarei. Arestat și ghilotinat.

Innul acesta, refăcut fără încetare în toate timpurile și în toate țările, se ivește la capătul Europei, în *Innul pumnalului* al lui Pușkin. [...]

Sora lui Marat, pe care am apucat-o în viață, spunea în 1836 aceste cuvinte, fără nici o îndoială drepte și adevărate: „Dacă fratele meu ar fi trăit, nicicând Danton și Camille Desmoulins n-ar fi fost uciși“.

Nu ne îndoim nici noi că i-ar fi susținut, într-adevăr, că ar fi păstrat echilibrul Republicii, că l-ar fi salvat pe Danton și, prin însuși acest fapt, chiar pe Robespierre. Așa, nu s-ar fi petrecut cele știute în termidor, n-ar fi avut loc acea izbucnire neașteptată și ucigătoare a reacțiunii. [...]

Cordilierii cereau ca Marat să fie înmormântat la Panteon. *Propunerea* a fost primită cu răceală de către iacobini. Robestierre s-a declarat împotriva, și prin asta a exprimat adevăratele sentimente ale unei mari părți dintre montaniarzi. [...]

Marat a avut parte mai mult decât de Panteon.

A fost înmormântat cu mare pompă populară printre oamenii din popor, sub arborii călugărilor cordilieri, în apropiere de biserica lor cea veche și de faimosul cavou în care scrisese. Oamenii simpli, pînă și cei care nu-i citiseră cîtuși de puțin ziarele, erau mișcați de moartea, de devotamentul lui, de marea-i sărăcie. Știau numai că era un patriot adevărat, care murise pentru ei, și care nu lăsa nimic pe lume. Și presimțeau un mare adevăr, anume, că urmașii lui vor prețui mai puțin, că zelul lor va fi mai puțin dezinteresat. Mulți plîngeau. Pompa funerară a avut loc de la orele șase pînă la miezul nopții, la lumina torțe-

lor și a unei strălucitoare luni de vară. Era aproape de unu noaptea cînd Marat a fost depus sub sălciile grădinii.

REGISTRELE COMUNEI.
DANTON ÎN PRIMEJDIE.
MOARTEA LUI DANTON, A
LUI CAMILLE DESMOULINS
ȘI A LUI FABRE D' EGLANTINE

S-au tipărit cîteva pagini din registrele Consiliului general al Comunei, cele care se referă la marile zile ale Revoluției. Pentru a cunoaște bine Comuna, ar trebui s-o surprinzi într-un moment mai liniștit. Să deschidem registrele la luna noiembrie 1793, să ne luăm inima în dinți și să pătrundem în aceste arhive ale crimei, în viziuna fărădelegii, a faptelor cumplite, a singeroasei Comune — cum o numesc istoricii. Dau faptele nu în ordine, ci așa cum sînt trecute în registre (Arhivele Senei).

O copilă de unsprezece ani, maltratată de mama ei, este adusă de către Comitetul revoluționar din secțiunea de care ține ; cere de lucru. Comuna ia asupra-i sarcina de-a o întreține (19 brumar).

Adoptările de copii au loc în fiecare clipă. Chiar și adoptarea unui bătrîn, lucru rar astăzi, se întîlnește din cînd în cînd în registrele Comunei.

Leșurile celor uciși, pe care unii nelegiuiți săvîrșesc infamia să le despoaie, vor fi cuviincios înhumate în prezența unui comisar de poliție (17 brumar).

La Bicêtre precum și la alte spitale, bolnavii vor fi pe viitor despărțiți de nebuni și de epileptici (17 brumar).

La Salpêtrière vor fi distruse celulele îngrozitoare în care erau închise nebunele (21 brumar). Se va îmbunătăți felul în care sînt găzduiți nebunii la Bicêtre (26 brumar).

Vor fi îngrijite în chip aparte lehuzele. Li se pune (pentru prima oară !) la dispoziție o casă, aceea a Misiunii și, mai tîrziu, Arhiepiscopia. Pe ușă va sta scris : Respect femeilor care nasc, speranța Patriei.

Mai văd, de asemeni, că în timpul ceremoniilor publice, Comuna a decis să se păstreze locuri pentru femeile însărcinate și pentru bătrîni, ca să fie feriți de mulțime.

Violent atac al lui Chaumette împotriva loterilor (24 brumar), împotriva femeilor publice. Cum, hotărîrile luate de Comună împotriva lor nu slujesc la nimic, sînt trași la răspundere toți cei care le adăpostesc, proprietarii, principalii locatari.

Teatrul Montansier de la Palais-Royal va fi închis, de teamă să nu provoace incendierea Bibliotecii Naționale, aflată peste drum (24 brumar).

Secțiunea Bonne-Nouvelle cere ca biblioteca din arondismentul ei să fie deschisă în fiecare zi (aceeași dată).

Comuna pune ca strajă de noapte la muzeul Luvru un număr de zece oameni (3 nivez). Cere Convenției să suspende orice activitate privind restaurarea tablourilor și să se instituie un concurs în această privință (13 frimar).

Una din secțiuni cere să se scrie cărți pentru copii. Comuna va adresa Convenției o petiție despre aceasta (28 brumar).

Se va căuta mijlocul ca nevoiașii, infirmii și bătrînii să fie adăpostiți ; cei nevoiași în stare de muncă vor fi puși să lucreze în folosul Republicii și al lor personal (1 frimar).

Femei vin cu plîngerea că nu pot avea știri de la copiii lor de pe front. Sînt numiți comisari pentru a-l invita pe ministru să ceară lista cu soldații tineri ai căror părinți au drept la ajutor (7 frimar). Procurorul Comunei a remarcat cu acest prilej frumoasa comportare a femeilor care umplu tribunalele și lucrează în timp ce ascultă. Mănîstire civică.

Se organizează ospiciul Quinze-Vingts¹. Vor putea ocupa încăperi aparte orbii a căror infirmitate este mai înaintată sau cei mai vîrstnici. Se va cere Comisiei de binefacere 15 parale pe zi pentru orbii care nu sînt adăpostiți la Quinze-Vingts (16 frimar).

Se numește o comisie care să ia informații despre cei care îngrijesc de bolnavi (9 nivoz). Infirmerelor li se cere să depună jurămîntul (14 nivoz).

Chaumette intervine pentru a se hotărî ca biblioteca Comunei să colecționeze decretele, imprimările, adresele etc. care să poată sluji drept materiale pentru istorici (20 frimar).

Un soț vine să se plîngă de vicarul general Bodin care i-a răpit soția și de Administrația Poliției care îi respinge plîngerea. Comisia va întreprinde o anchetă asupra acestora (2 nivoz).

Plîngerii asemănătoare acestuia sînt adresate iacobinilor, care le primesc, luîndu-și însărcinarea să le sprijine pe lîngă autorități. Societățile populare și puterea municipală devin cheazășii mora-

¹ Ospiciul național Quinze-Vingts, fundat încă din 1260 de către Ludovic cel Sfînt, adăpostea pe orbii săraci.

lității publice și, într-un mod cît se poate de eficace, pedeapsa cea mai cumplită este în realitate excomunicarea patrioților. Cel imoral este socotit *suspect* și *aristocrat*. [...]

Cîte idei înduioșătoare, fericite ! Și toate acestea în două luni, noiembrie și decembrie !... Care administrație, în atît de puțină vreme, poate dovedi, prin atîtea fapte, un atît de duios interes pentru neamul omenesc, o asemenea preocupare față de tot ceea ce privește civilizația, chiar față de lucruri la care s-ar părea că ar trebui să se gîndească mai puțin în vremuri tulburi ca acestea : biblioteci, muzee, pînă și restaurarea de tablouri ?

De-ar fi dat cerul ca administrația din vremurile noastre civilizate să fi urmat, în acest ultim punct, ideea vandalului Chaumette, iar muzeul Luvru să nu fi suferit transformările hidoase pe care azi le deplîngem !

Fără nici o îndoială că robespierrîștii manevrau în vederea uciderii lui Danton, ceea ce ar fi însemnat propria lor venire la putere. Erau în general partidul ordinii și, amestecînd în chip ciudat — cei mai mulți fără voia lor — tainicile lor instincte monarhice cu ideile republicane, întrevedeau ordinea în unitate iar unitatea în Robespierre. Două regine într-un stup e mult, spuneau ei, pentru albine ori pentru Republică ; dictatura cere unitate.

Îmi vine totuși greu să cred că Robespierre consimțise la această atroce simplificare. Era cît se poate de limpede că Danton, iubitor al plăcerilor, [...] nu avea nici un fel de ambiție, nici orgoliu, nici chiar vanitate și nici o veleitate de concurent. Ar fi fost un lucru monstruos, o adevărată turbare

înveninată gîndul să omori un om care în două împrejurări recente — nu numai în condamnarea lui Chaumette ci și în condamnarea dantoniștilor Merlin și Bourdon — îl secundase pe Robespierre. Ceea ce era limpede e că voia să rămînă în viață cu orice preț. Locuia aproape tot timpul la două leghe de Paris, la Sèvres. De cum putea (și asta s-a întîmplat și în primăvara acelei crize cumplite), se ducea la el acasă, la Arcis, unde se afla mama sa, cu cei doi copii mici¹. Oamenii din Arcis povesteau cum, cu prilejul acestor călătorii, îl vedeau ceasuri în șir stînd nemișcat în fața ferestrei, cu boneta de noapte pe cap, și visînd. Holdele, Natura, dragostea, numai despre asta vorbea. Tinăra lui soție, în vîrstă de șaisprezece ani, era însărcinată. Sufletul lui Danton se afla acolo și nicăieri în altă parte. [...]

Danton era avertizat din toată părțile. Grefierul Tribunalului revoluționar, Fabricius Paris, care în seara aceea se dusesese la Comitet și stătuse acolo și în timpul nopții, a prins cîte ceva cu urechea prin ușile închise și, dimineța, dă fuga la Sèvres. „Fie! a spus Danton, mai bine să fiu ghilotinat decît să-i ghilotinez pe alții!“ Era sfătuit să se ascundă, să fugă. A ridicat din umeri. „Oare îți poți lua patria pe talpa încălțărilor?“ Simțea că un om ca el nu poate fi ascuns, iar că în străinătate încă și mai greu și-ar fi putut găsi refugiu. [...]

Robespierre, copleșit, neștiind ce să răspundă, le-a dat pe mînă viața singurului om de care s-ar fi putut teme. S-a jertfit, s-a devotat, și-a sacrificat amintirile, atîția ani de activitate comună.

Dar nu a avut inima să-l ucidă cu propria lui mînă. Trist, a scos din buzunar *minuta*, foarte la-

¹ Pe care Danton îi avea din prima căsătorie.

borios întocmită (există și azi), a actului de acuzare, și i-a trecut-o lui Saint-Just.

Acesta, însuflețit de-o credință atroce, ajutat de talentul său furibund, a acoperit totul, la întâmplare, cu spuma albă a turbării, neștiind nimic, neavînd nici o informație și nevoind să ia nici una. [...]

Victimele, așa cum se întîmplă cînd așteptarea se prelungește nemăsurat, se liniștiseră, nu se mai așteptau la nimic în ziua aceea. Cu îndemîinare fuseseră făcute să-și recapete încrederea. Billaud¹ spune că Robespierre, *în ziua în care și-a dat conștiința pentru moartea lui Danton, primise invitația să prînzească cu acesta la patru leghe de Paris, și că s-au întors în aceeași trăsură*. Nu se știe nimic din cele ce s-au petrecut acolo.

Danton spunea în închisoare : „Robespierre nu i-a vorbit niciodată lui Camille Desmoulins cu atîta prietenie ca *în ajunul arestării sale*“.

La 31 martie (11 germinal), la ora șase dimineața, au fost arestați.

Cel mai lovit a fost Camille. În aceeași clipă primea o scrisoare unde i se spunea : „Ți-a murit mama“. Află tot atunci că Danton e pierdut. Se repede la Lucile, o sărută, la fel și pe micul Horace, în leagăn... Pleacă... Familie, dragoste, prie-

¹ Jean Nicolas Billaud-Varenne (1756—1819), avocat din La Rochelle, simpatizant al Revoluției, membru al societății iacobine. Se afirmă tîrziu, înlocuindu-l pe Danton în conducerea Comunei. Apoi e ales deputat în Convenție. S-a remarcat prin duritatea, intransigența și tenacitatea sa. Unul dintre promotorii masacrelor de la 2 septembrie 1792. El susține inițial pe Robespierre, apoi e împotriva lui, numărîndu-se printre principalii capi ai reacțiunii termidoriene. Exilat în Guyana. Republican convins, refuză libertatea acordată de Napolcon, rămî-nînd pînă la sfîrșitul vieții în deportare.

tenie, libertate, patrie — inima-i primește toate aceste lovituri deodată ! [...]

Danton, care-și trăise viața, își primea soarta cu ușurință. Dar Camille, pe care moartea îl reteza în floarea vieții, în plin triumf al meșteșugului său gazetăresc, în plină dragoste, iubit, adorat, simțind că prin glasul lui vorbește o lume întreagă... era disperat. Un întemnițat din odaia de-alături, care-i auzea suspinele, bolnav el însuși, zăcînd în pat, îl întrebă, cît de tare i-a stat în putință. „Cine ești, biet nenorocit ?“ Și la auzul numelui lui Camille Desmoulins, exclamă : „Ah ! Tu ești ! Doamne, Dumnezeu !... Așadar ne-a zdrobit contrarevoluția ?“

Bolnavul era Fabre d'Eglantine.

Teatrul în persoana lui Fabre, presa în persoana lui Desmoulins, tribuna în persoana lui Danton, totul zăvorît în aceeași închisoare. [...]

Cînd zvonul arestării s-a răspîndit în Paris, nimănui nu-i venea să creadă. Regaliștii se încăpățîneau să dezmință această mare victorie care le pica din cer ; plecau ochii cu smerenie, ascunzîndu-și tulburarea. Patriotii înclinau să-i aresteze pe cei care răspîndeau știrea, luîndu-i drept alar-miști. [...]

Cînd ajunseră în strada Saint-Honoré, în fața casei lui Robespierre, cu ușile și ferestrele ferecate, ca un mormînt, așa-zisul popor care alcătuia convoiul și-a îndoit strigătele frenetice, urletele de lașă abdicare, sinistru salut adresat lui Cezar în numele ghilotinei. Desmoulins, devenit caln dintr-o dată, rostește cu răceală : „Casa asta va pieri“. Zadarnic e astăzi căutată, împresurată cum este de ziduri uriașe, hărăzită umbrii veșnice.

Se spune că Robespierre, închis acolo, în casă, a pălit la auzul acelor strigăte sălbatice, simțind

în inimă cuvintele lui Danton : „Îl iau după mine pe Robespierre, Robespierre mă urmează !“

Hérault de Séchelles¹, Camille și Bazire², această înduioșătoare jerbă de prieteni, își făceau curaj împreună, în marea lor dragoste pentru Danton. Fusesse pentru ei energia sublimă, viața Revoluției, inima Republicii care murea o dată cu el. Nu o lăsau în urma lor, ci o luau cu ei în mormînt. Necuprinsă consolare, să mori o dată cu idealul nutrit pe-această lume.

Hérault coborî primul și, printr-o mișcare îndatoritoare și afectuoasă, se întoarse pentru a-l îmbrățișa pe Danton. Călăul i-a despărțit : „Nerodule, i-a spus Danton, n-o să împiedici capetele noastre să se sărute în paner !“.

Camille privea cuțitul șiroind de sînge : „Demnă răsplată, spuse, pentru întiul apostol al Libertății !“

Se despărți atunci de o buclă pe care o ținuse în mîinile sale, rugîndu-l pe călău să-i încredințeze mamei Lucilei această cheazășie supremă de dragoste.

Danton a murit simplu, regește. Privea cu milă poporul, întorcîndu-se spre dreapta, spre stînga, și, adresîndu-se executorului cu autoritate, i-a spus : „Vei arăta poporului capul meu ; merită“.

¹ *Marie-Jean Hérault de Séchelles* (1759—1794), avocat de mare succes sub vechiul regim. Simpatizant al Revoluției, membru al Legislativei și al Convenției. Montaniard, adept al nuanței dantoniste al acestui curent. S-a ocupat de alcătuirea Constituției și de problemele diplomatice. Saint-Just îl va învinui (fără temei) de-a fi divulgat puterilor străine secrete de stat.

² *Claude Bazire* (1764—1794), avocat, membru al Convenției, simpatizant al lui Danton.

Ascultându-l, executorul a luat capul de pe jos, l-a plimbat pe eșafod, arătându-l în cele patru părți.

S-a făcut pentru o clipă liniște. Toți își țineau răsuflarea. Apoi, înăbușind țipetele ascuțite pe care ceata plătită le scotea, un strigăt uriaș s-a înălțat, smuls din adâncul inimii...

Strigăt nedeslușit al regaliștilor, de ușurare și eliberare, prefăcându-se a face urarea : „Trăiască Republica !“

Strigăt sincer și disperat al patrioților loviți drept în inimă : „Au decapitat Franța !“

DIFICULTĂȚILE ECONOMICE ÎN CARE SE ZBATE REPUBLICA

inchiziția revoluționară, sub cele două forme ale ei : *societățile iacobine* și *comitetele de supraveghere* din secțiuni, din orașe sau sate, nu putea rămâne corectă și puternică decît în măsura în care rămînea numai *inchiziție*. Dacă își părăsea rolul de supraveghetor pentru a se vîrî în afaceri, dacă iacobinul care supraveghea era unul și același om cu funcționarul public pe care trebuia să-l supravegheze, putem prevedea cu tot curajul că această fantasmagorie cumplită avea să devină iluzorie, că dacă își continua mai departe rolul era pentru a induce în eroare, a abate atenția, îndreptîndu-și rigoarea într-altă parte, iar nu asupra ei însăși, luînd tot mai mult calea corupției, ca orice putere fără control.

Așa s-a întîmplat în trei rînduri, cu iacobinii lui Lameth, cu iacobinii lui Brissot, cu iacobinii

lui Robespierre. De trei ori marea societate și-a părăsit rolul de supraveghetor pentru acela de funcționar ; iacobinii intră în administrație, zece mii la număr numai o singură dată (1792).

Cu fiecare evacuare de acest fel, societatea iacobină, purificată pe cât s-ar fi păruț, recrutată într-o clasă mai populară, părea să înainteze cu o treaptă mai mult în democrație : în 1793 s-a făcut un ultim efort, crezînd neîndoielnic că se afla foarte aproape de Egalitate. Eroare ! Eroare profundă ! Și în '93, ca și înainte, prin mijloace mai ocolite, tot burghezia a dominat.

Înțeleg în acest caz prin burghezie clasa puțin numeroasă pe atunci care știa să citească, să scrie, să socotească, cei care erau în stare (mult ori puțin), să dea din gură, să încropească hîrtogăraie, adică slujbașul din birouri, amplotiatul sau cel care poate îndeplini această funcție — ex-procurorul, ex-notarul — cu un cuvînt, adevăratul rege modern : *scribul*.

Iată roadele cele mai bune pe care le culege societatea europeană după ce vreme de o mie două sute de ani a avut drept singur învățător preotul. Întreaga masă (în afară de o sutime) a rămas în stare de barbarie ; adică minoră, incapabilă ; la cea mai mărunță încurcătură se poticnește ; și e nevoită să se lase pe mîna acestei minorități neglijabile — singura în stare să socotească, să mîzgălească hîrtia. Și care, încetul cu încetul, atunci ca și astăzi, s-a pomenit a fi stăpînă pe afaceri.

Din cei zece sau doisprezece membri ai unui Comitet de supraveghere, din cei patruzeci, cincizeci, o sută de membri ai unei societăți iacobine, aproape toți erau pe atunci analfabeți. Patriotii aceștia, îndeobște tare încurcați de suveranitatea lor, nu lipseau prin a-l pune acolo, într-un

ungher, pe omul modest și discret care știa să țină pana. Se lăsa rugat, încolțit, somat în numele patriei ; așa că, fără voia lui, punea mîna pe afaceri. Ceilalți se socoteau a fi mai departe stăpîni. El nu-i contrazicea. Numai că, la orice lucru care nu-i era pe plac, îi oprea în loc cu litera legii : „Așa ar fi, dacă decretul din brumar, dacă legea din vantom nu s-ar opune“ etc., etc. La care nu aveau nimic de spus. așa că-l urmau ca oile.

Burghezia, numeroasă în rîndurile Cluburilor în '89, speriată în '91 și pentru o clipă îndepărtată, se întoarce cu sfială, de frică, în '93, începînd mai apoi să domnească din ce în ce în interiorul lor, exploatîndu-le în folosul ei.

Era una și aceeași burghezie ? Ca clasă, nu. Ca indivizi, în parte da. procurorii de pe vremuri, portărei și alții de teapa lor, printre care se amestecau neguștorii cu știință de carte, meșteșugarii care se pricepeau cît de cît să zgîrie hîrtia, să citeze, anapoda ori cum trebuie, decretule.

Tot aceștia au fost și capii societăților populare și ai comitetelor revoluționare sau de supraveghere. [...]

Omul de afaceri care ținea pana ori speculantul ascuns care se încîrdășea cu el putea să opereze în voie, acoperit, apărat, încurajat de însăși teroarea, adică de acel comitet de supraveghere care nu supraveghea.

Primejdia, ne amintim, dusesese la această tiranie. Cîrmuirea centrală o extinsese, suprimînd, zdrobind puterile intermediare care le încurca pe Comitete, fără a îndrăzni să ia asupra-i controlul. Din teama de-a nu-și pierde popularitatea, dacă ar fi împărțit cu ele, supraveghîndu-le răspunderea acțiunilor revoluționare.

Din nefericire, timiditatea celor două Comitete cirmuitoare a făcut ca membrii comitetelor revoluționare, oricît de patrioți ar fi fost, să ajungă, adesea fără să bănuie, uneltele speculanților.

Păianjenul, simțindu-se la adăpost în spatele unei asemenea protecții, lucra în voie. Nu numai că se număra printre persoanele inviolabile ale societății și ale comitetului, în calitatea lor de puteri ce reprezentau teroarea, dar folosea teroarea în folosul profiturilor sale, îngrozindu-și concurenții; la licitații nu se prezenta nici un alt cumpărător patriot.

Iar dacă era învinuit mai sus, nu putea fi lovit decît prin intermediul comitetului, al acestui scut — întreit în sacro-sanctitatea lui — al societății populare. [...]

Vîrsta principiilor pierde, se înscăunează vîrsta intereselor. În sînul ei se va făuri, fără nici o greutate, monstruoasa coalitie a partidelor. Falsi patrioți, aristocrați, vor specula cu toții cot la cot. [...]

E neîndoielnic faptul că prăbușirea timpurie a cîrmuirii revoluționare s-a datorat acestor două cauze :

Întîi, acestui cîmul al *supraveghetorului-funcționar*, neavînd alt organ de control decît pe el-insuși ;

În al doilea rînd, datorită *toleranței* manifestate de multe societăți și comitete *față de speculă* și afaceri făptuite adesea chiar de către propriii lor membri, cumpărători, vînzători, traficanti de bunuri naționale, făcînd învîrteli și îmbogățindu-se în numele „salvării patriei“.

Iată cele două flagele care săpau Republica. Aceasta triumfă în Europa, dar era măcinată pe dedesubt.

Avea să împărtăşească aceeaşi soartă pe care o are un vas minunat care tronează pe faţa oceanului în timp ce-n adîncul lui mişună viermii ce-l vor devora.

Se află un oraş în Franţa, un port, în care unele case, oferind găzduire unor oaspeţi noi, într-o bună dimineată se pot prăbuşi. Un vapor le-a adus pesemne din colonii. De atunci, stăpîne atotputernice într-un cartier din La Rochelle, *termitele*, căci acesta este numele lor, harnice, tăcute, lucrătoare nevăzute, trebăluiesc într-una fără ca ceva să le poată opri. Un stîlp nou implîntat în pămînt e devorat în douăzeci şi patru de ore. Birne, lambriuri, uşi, cercevele, trepte şi balustrade, totul e mîncat, fără să pară a fi. Numai forma rămîne. Apeşi pe lemnul acesta, tare în aparenţă, lustruit, strălucitor, şi mîna pătrunde în el : nu-i decît pulbere. Parchetul se afundă sub paşi ; încerci să mergi încetişor. Unde sînt birnele de dedesubt ? Nici nu îndrăzneşti a te gîndi. Te afli deasupra unei prăpăstii...

Aşa a fost şi cu strania trezire a Revoluţiei, cînd, prea ocupată de idei, de principii, de dispute şi facţiuni, şi-a dat seama că dedesubt oamenii se gîndeau la cu totul altceva, că era vorba de interese, de speculă, de cîrdăşie, că se înţelegeau cu toţii între ei.

Numele acestor *termite* din '94 şi '95 era *banda neagră*. Dar cum să le recunoşti ? Mai primejdioase decît cele din La Rochelle, trăiau nu doar în case şi în lemn, ci chiar în om, în carnea şi sîngele lui, pînă şi în măruntaiele societăţilor create pentru a se război cu ele, astfel încît prea adesea, acolo unde căutai mijlocul să nimiceşti jivina, dădeai chiar peste ea.

MORAVURILE VREMII. LAVOISIER. MARCHIZUL DE SADE

Comparați spusele următoare :

Un membru al Constituantei rostea aceste cuvinte amare și sceptice : „Acum, după ce am făcut *legi* pentru o *națiune*, nu ne mai rămîne decît să facem și o *națiune* pentru aceste *legi*“.

Iar un membru al Convenției spunea eroic : „Dacă ajungem să decretăm *educația*, putem spune că am trăit destul“.

Să decretezi *educația* era greu pentru o Revoluție începută, care nu vedea din ea însăși decît o latură a principiilor sale, iar timpul avea să-i dezvăluie adevăratul chip.

Și era puțin lucru să decretezi *educația*, crearea unui popor nou ; trebuia schimbat cel vechi.

După ce o mie de ani primise o educație antiumană, care propovăduise în chip sistematic degradarea omului, înfățișînd ca pe-o virtute desăvîrșită resemnarea față de robie, adică acceptarea stării de brută (pentru bărbat veșnicia biciului, pentru femeie a violului — asta este robia), iată opera îndelungată și cumplită pe care Revoluția era chemată s-o înlăture într-o singură zi.

Trebuia să găsească grabnic un leac destul de puternic pentru a vindeca dintr-o dată șancrul acela vechi de-atîtea secole.

Nu puțini nutreau sentimentul trist, amar, că nu se află vindecare pentru asemenea răni.

Mulți alții împărtășeau ideea unei curățiri cumplite, universale, absolute.

Aici, se ivea o dificultate. Curățirea aceasta putea fi oare individuală ? Lovind în cutare individ, apoi în altul, însemna cu-adevărat să îndepăr-

tezi răul ? Răul aflindu-se în toți, n-ar fi trebuit cumva schimbată lăuntric fiecă persoană în parte ? Căci nimeni, nimeni nu era neprihănit. Toți purtau în ei ceva ce trebuia vestejit, sortuit, proscris. Robespierre își închipuise că o dată cu moartea lui Danton se va termina. Greșeală. Chiar și în el se aflau lucruri meritând a fi proscrie. Căci se asemana unui preot, după cum Saint-Just aducea a tiran. În sufletul său înflăcărat și bolnav — combătut de alte suflete — se cuvenea ca particica neprihănită din el să-l proscrie pe Robespierre cel prihănit, să ucidă în el ura, răzbunarea, să ghilotineze ipocrizia.

Cei mai mulți dintre oameni, fără a-și explica prea limpede toate acestea, simțeau totuși nelămurit, instinctiv, inutilitatea a ceea ce se făcea. Jertfa aceea uriașă de eforturi și sînge era cu totul zădarnică. De aici, o mare descurajare, o rapidă și funestă demoralizare, un soi de ciumă spirituală.

Cînd moralul e zdrobit, două lucruri vrăjmașe se întîmplă. Unii, hotărîți să trăiască cu orice preț, se viră chiar în mijlocul mocirlei. Ceilalți, din plictis, din scîrbă, înfruntă moartea sau, dacă nu, n-o mai ocolesc.

Semnul se ivise la Lyon, unde execuțiile prea dese blazaseră privitorii ; unul dintre ei spunea în timp ce se întorcea acasă : „Cum să fac să fiu ghilotinat ?” Un condamnat care citea în timp ce i se rostea numele, a continuat așa pînă la eșafod ; la un pas de ghilotină, a pus semnul acolo unde rămăsese. La Paris, cinci prizonieri scapă de sub supravegherea jandarmilor ; nu voiau decît să se mai ducă încă o dată la teatrul Vaudeville. Unul din ei se întoarce la Tribunal : „Nu-i mai găsesc pe ceilalți. Mi-ați putea spune unde sînt jandar-

mii care ne păzeau ? lămuriți-mă cum să dau de ei“. Și mai și e ceea ce s-a întâmplat la Adunare : cineva care voia să-l ucidă pe Robespierre, ori pe Collot d'Herbois ¹, se duce la Convenție ; Barrière ² era la tribună, povestind nu mai știu ce despre Madagascar ; și omul adoarme tun.

Asemenea semne arătau prea îndestul că teroarea se tocea. Sfortarea aceasta împotriva firii nu mai putea dăinui. Natura cea atotputernică, de neînvins, care nicăieri nu rodește mai cu spor ca pe morminte, se ivea biruitoare, sub nenumărate chipuri neașteptate. Războiul, teroarea, moartea, tot ce părea a fi împotriva ei îi dăruia noi triumfuri. Niciind femeile n-au fost mai puternice. Împânzeau totul, puneau totul în mișcare. Atrocitatea pedepsei îndreptătea aproape slăbiciunile omenesti. Spuneau cu îndrăzneală prizonierului : „Nu sînt bună cu tine decît astăzi, mîine o să fie prea tîrziu“. Dimineata, întilneai la tot pasul tineri drăgălași și imberbi mîinînd cabrioleta în goana mare ; erau femei miloase care cereau ajutorul, băteau la ușile puternicilor zilei. De aici, la închisori. Mila le ducea departe. Consolatoare dacă erau în afara grațiilor, prizoniere dacă erau după

¹ *Jean-Marie Collot d'Herbois* (1750—1796), actor și autor dramatic, simpatizant al Revoluției, inițial. Își cîștigă o mare popularitate prin publicarea, în 1791, a *Almanahului lui Moș Gérard* — lucrare menită să explice maselor populare programul revoluționar. Membru al Convenției, montaniard, partizan al lui Robespierre. Ca și Billaud-Varenne, îl trădează în ajunul lui 9 termidor, lăsînd loc reacțiunii. Ca și acesta, deportat în Guyana.

² *Bertrand de Barrière* (1755—1841), avocat din Toulouse, deputat în Statele generale, apoi în Convenție. Antiregalist înflăcărat, președinte al Adunării în timpul judecării lui Ludovic al XVI-lea. Îl trădează pe Robespierre în ultima clipă, ceea ce nu-l scutește de deportare în Guyana. Revine în Franța după 1830.

gratii, nici una nu se tirguia. Să fii însărcinată — era pentru acestea din urmă o şansă de viață.

Un cuvânt era repetat neînterupt, folosit în orice împrejurare : „*Natura* ! Să urmărim *Natura* ! Lăsați-vă în voia Naturii“ etc. Cuvântul *viață* i-a urmat începînd din '95 : „Să ne petrecem *viața* ! Și-a ratat *viața* etc.“

Oamenii tremurau la gîndul s-o piardă, profitau de fiecă clipă, adunau orice firimitură. I se fura destinului tot ce se putea ascunde. Despre cuviința omenească — nici urmă de amintire. Înțemnițarea însemna — din acest punct de vedere — o eliberare deplină. Bărbați gravi, femei serioase se dedeau unor înscenări smintite, luînd în derîdere moartea. Petrecerea lor predilectă era repetiția dramei supreme, proba veșmintelor celor de pe urmă, din clipa îmbrățișării ghilotinei. Parodiile acestea lugubre comportau îndrăznețe dezvăluiri de farmece — în speranța de-a stîrni părerea de rău față de ceea ce moartea avea să atingă. [...] Pînă și între zidurile întunecoase de la Conciergerie, de unde întemnițații nu ieșeau decît pentru a se îndrepta spre moarte, grilajul tragic și sacru, martor al predicilor virile ale doamnei Roland, a văzut adesea la anume ceasuri scene cu mult mai puțin grave ; noaptea și moartea păstrau taina.

După cum tranzacțiile erau grabnic încheiate — asiguratul neinspirînd nici o încredere — omul, fiind și el tot atît de puțin sigur ca și hîrtia că avea să dăinuie, legăturile erau bruscate, se desfăceau și se înjghebau cu o repeziciune neobișnuită. Existența, pentru a spune așa, se volatiliza. Nimic nu mai era solid, totul devenea lichid și curînd gaz ce se înălța în slăvi.

Lavoisier¹ stabilise de curînd și demonstrase marea idee modernă : solide, fluide, gazoase — nu erau decît trei forme ale aceleiași substanțe.

Ce era persoana fizică a omului și viața lui ? Un gaz solidificat.

Descoperirea acestei mari idei, fecundă, de uriașă însemnătate, care ucidea ideea nemuririi trupurilor și a judecății de apoi, era însăși Revoluția împotriva spiritului evului mediu. [...]

Lavoisier fundase nu doar o știință, ci zămislise un întreg popor. Un trib uriaș de chimiști, numiți *elevii salpetrului*, umpleau totul cu activitatea lor. Peste tot dădeai de retorte și de aparate în care salpetrul era topit. Peste tot, delegații aducînd Adunării prinosul acestor ofrande patriotice. O mare serbare s-a dat în cinstea școlii lui, care s-ar fi putut numi serbarea chimiei. „Un jeț, un tron i se înălța, desigur, acestui creator ?” Da, pe cunoscuta cotigă, în piața Revoluției. [...]

Marele Condé spusese cu prilejul nu mai știu cărui măcel : „Bah ! nu-i decît o noapte de petrecere la Paris !” Cei din neamul Condé, vînători sălbatici, prea obișnuiți cu vederea singelui în timpul acelor ucideri numite vînătorî, trăiau cu dragă inimă prin păduri, dedați la nenumărate toane ciudate. Marele Condé se credea adesea cîine de vînătoare și, așa fiind, lătra ceasuri întregi. Nepotul său (a se vedea Saint-Simon) a fost un pitic pocit și feroce. Prinții aceștia, îndepăr-

¹ *Antoine-Laurent Lavoisier* (1743—1794), cunoscutul chimist francez, autor a numeroase lucrări de specialitate. Deputat supleant în Statele generale în 1789, iar în 1791 secretar al Trezoreriei. Cînd în 1793 Convenția decretează arestarea tuturor fermierilor generali, Lavoisier, care din 1779 deținuse această funcție, se constituie el însuși prizonier. Ghilotinat.

tați din fruntea armatelor datorită neîncrederii regilor, erau tolerați ca niște regi în neîngrădita libertate a celor mai condamnabile capricii. Unul dintre ei, Charolais, ca să mai petreacă, asasina din cînd în cînd. Tirania neștirbită a acestor mari familii se menținea în plin secol al XVIII-lea asupra servitorilor și a vasalilor lor. „Oamenii aceștia trăiesc mulțumită nouă, spuneau ei ; ce însemnătate are dacă și mor de mîna noastră ?” [...]

Într-unul din castelele familiei Condé, una din doamnele de onoare l-a adus pe lume pe eroul genului. Domnul de Sade, trăgîndu-se din aleasă stirpe de Avignon, onorată de Laura lui Petrarca, era un plăcut petrecăreț ; atîta doar că trăsnaile sale de prinț îl certau cu justiția. Prima oară, o femeie pe care o bătea și o tortura s-a aruncat pe fereastră. Pentru suma de o sută de ludovici, scapă basma curată. Altă dată, dă un prînz unor fete ușoare din Marsilia și, *așa ca să rîdă*, le otrăvește. Parlamentul din Aix se supără ; de Sade fuge și, pe drum, o răpește pe cumnata sa. Cum o lua mereu de la capăt, regele, obosind să-l grațieze într-una, îl închide la Bastilia. Faptul că un asemenea om mai era în viață — și încă ar fi fost de-ajuns pentru a susține necesitatea ca hidosul arbitrar al vechii monarhii să fie nimicit. Trăia, e drept, dar, în sfîrșit, dreptatea își făcea drum în lume, prima încercare a ghilotinei îi aparținea de drept.

Cum fusese prizonier la Bastilia, pozează în victimă. Era primită cu credulitate orice minciună de felul acesteia. A fost bine privit, se spune, de către domnul Clermont-Tonnerre și de către constituționali ; la fel și de către oamenii din '93 : îndeajuns de bine pentru a fi președintele secțiunii,

a secțiunii Piques, sau a celei din piața Vendômes, secțiunea lui Robespierre.

Cum de se strecurase? În învălmășeala de la 2 septembrie¹. În ziua aceea cînd fiecare stătea la el acasă, el a socotit, nu fără dreptate, că era mult mai sigur pentru un *ci-devant*² să se afle în chiar sinul secțiunii sale. Părăsește strada pe care locuia (pustie atunci), strada Neuve-des-Mathurins, și se duce seara la clubul capucinilor, în apropiere de piața Vendôme. Prietenii lui Robespierre nu se aflau acolo, se duseseră la iacobini. Nu era prea multă lume și nimeni care să știe a scrie mai de Doamne ajută. De Sade nu era cunoscut decît ca unul ce fusese închis sub vechiul regim. Avea o înfățișare blindă și aleasă, era blond, puțin chel și încărunit. „Vrei să fii secretar? — Bucuros.” Și pune mîna pe pană.

Omul nostru a socotit foarte cu cale că nu trebuie, avînd în vedere toate precedentele, să se pună prea în evidență. Și-a luat rolul — activ

¹ Data de 2 septembrie 1792 evocă masacrele care au avut loc în închisorile pariziene Abbaye, Conciergerie, Châtelet, Force, Bicêtre etc. A fost nu o măsură luată de capii Revoluției, ci dimpotrivă, aceștia (Roland, Danton) n-au putut stăvili furia maselor populare. În împrejurările critice din acea perioadă: Verdunul copleșit de către trupele austriace, Vendeea conspirînd, se răspîndește zvonul că un vast complot regalist îi va elibera pe prizonierii politici pentru a sprijini astfel eforturile trupelor coalizate. În secțiuni se ia hotărîrea „de-a se curăța închisorile, spre a fi vărsat sîngele tuturor deținuților”. Închisorile au fost luate cu asalt și au fost ucise, la început, femei, copii, deținuți de drept comun, la întîmplare. Ulterior, un tribunal constituit la Abbaye interoga și judeca pe cei închiși.

² Locuțiune adverbială însemnînd: de altădată, dinainte; în timpul Revoluției, *les ci-devant* (foștii) îi desemna pe nobili, deposezați de titlurile lor.

și liniștit în același timp — de filantrop. Suflet bun, își petrece tot timpul prin spitale. A alcătuit rapoarte despre toate acestea foarte pe placul secțiunii.

Cînd a fost vorba să se alcătuiască armata revoluționară, cu patruzeci de bani pe zi, a prins prilejul, a luat pe mîină o atît de populară afacere și a fost numit cu entuziasm președintele secțiunii.

Asta l-a pus prea mult în lumină.

Către finele lui '93, pe cînd Comuna încerca să-și sprijine noul cult pe primenirea morală, declarînd război prostituatelor, libertinilor, cărților obscene și stricăciunilor de tot felul care se ascundeau în Paris, lumea începe să se intereseze de ipocritul acestă ; e declarat suspect, arestat. În închisoare face pe bolnavul și obține îmbunătățirea condițiilor prin internarea într-o casă de sănătate ; de unde iese după 9 termidor.

În vîrstă pe atunci de cincizeci de ani, profesor emerit al crimei, răspîndea învățătura — cu acea autoritate pe care i-o dădea vîrsta și în forma elegantă a condiției sale — că Natura, indiferentă la bine și la rău, nu-i altceva decît o succesiune de omoruri, că îi place să ucidă o existență pentru a învia nenumărate altele, că lumea toată nu-i decît o uriașă crimă.

Societățile sfirșesc prin astfel de lucruri monstruoase : evul mediu printr-un Gilles de Retz, celebrul omorîtor de copii ; vechiul regim prin de Sade, apostolul asasinilor.

Cumplită situație în care se afla Republica abia născîndă, să fie surprinsă — în haosul necuprins al unei lumi care se prăbușea — de acele reptile înspăimîntătoare. Viperele și scorpionii rătăceau prin temelile sale.

NEÎNȚELEGERI ÎNTRE ROBES-
PIERRE ȘI SAINT-JUST. IDO-
LATRIZAREA LUI ROBESPIERRE.
INTRANSIGENȚA LUI ROBES-
PIERRE FAȚĂ DE MONTANIARZI
SE CONFUNDA CU DORINȚELE
ASCUNSE ALE DREPTEI. INDIFE-
RENȚA MASELOR PARIZIENE.
ASASINAREA LUI ROBESPIERRE.
DEZLÂNTUIREA TEROAREI ALBE

Putregaiul acesta dezgustător care era descoperit dedesubt, subteranele acestea mocirloase, prăpăstiile săpate sub Republică pe măsură ce erau date în vileag, raliau pe mulți oameni cinstiți dorinței lui Saint-Just : instaurarea unui mare purificator, al unui cenzor nemilos, care, înarmat cu drepturile dictaturii, să curețe în creuzet Revoluția.

Saint-Just credea că Robespierre era persoana trebuincioasă : vedea în el pe singurul om care trăise însăși viața Revoluției, cele cinci veacuri în cinci ani, cel care părea a-i fi conștiința, perpetuarea vie, și al cărui destin se măsoara în greutatea acestei vechimi. Cu cât părea că Franța e mai departe de idealul pe care el și-l făurea despre Republică, cu atât socotea că e incapabilă să se cîrmuiască singură, îmbrățișînd mai viu ideea unui dictator moral. Un singur om era în stare să îndeplinească acest rol, și omul acesta era Robespierre.

E de presupus, așadar, că între ei exista unitate de vederi. Nimic mai neadevărat.

Deși Saint-Just îi aparținea lui Robespierre și prin sentimentele ce le nutrea față de el, și prin

ideile ce le împărtășeau. forța lucrurilor tindea să-l îndepărteze de el, fără voia lui.

În condamnarea lui Danton, purtarea lor fusese cu totul opusă. [...]

Dar dacă Saint-Just făcuse acest lucru uriaș, dacă pusese Republica să treacă peste trupul tatălui său, înseamnă că trecutul atât de îndrăgit, atât de sfânt în ochii patrioților, lui îi apărea ca o piedică în calea viitorului, către care se grăbea să îndrume Revoluția.

Așadar, cu mult mai mult decât Robespierre, simțea nevoia să meargă înainte. Actul pe care-l săvârșise i-o impunea. Dacă n-ar fi făurit marile lucruri în calea cărora Danton i se părea că stătuse, Saint-Just n-ar fi fost decât un asasin. [...]

„Cei ce fac revoluțiile numai pe jumătate nu fac decât să-și sape groapa.“

Iată raționamentul său, din care n-a binevoit să dea decât concluzia.

Să reconstituim premisele.

„Vechea lume trebuie nimicită... Dar printr-un procedeu mai categoric decât moartea. Moartea o reabilitează, reînviind-o.

Trebuie nimicită prin rușine.“ [...]

Ideile lor erau de pe atunci vădit opuse, la fel ca și punctul de plecare. Saint-Just pornea de la Licurg ; Robespierre de la Jean-Jacques Rousseau. Saint-Just credea că Revoluția pierd dacă nu întreprinde o purificare radicală, nimicirea dușmanilor ei, nimicirea lor *morală* — singura adevărată și totală. Robespierre, dimpotrivă, își închipuia că dușmanii trebuie învrăjbiți și, în parte, să ți-i aliezi. Discipolul său proscrisa preoții ; pe cînd el voia să-i liniștească, nu doar în general, prin sărbătoarea închinată Ființei Supreme, ci prin mijloace mai directe.

Altă diferență. Saint-Just îi proscrisa pe nobili, pe înnobilați, ca și pe privilegiați. Robespierre, după cum se va vedea, va cere unele excepții.

Dînd cu timiditate în vileag tainicele sale idei de *indulgență*, pretindea în același timp să se păstreze o linie de neabătută severitate. Credea că poate înălța altarul fără să dărime eșafodul. Față de Billaud, față de Collot, în sinul Convenției ca și la iacobini, se lăuda că poate rade — fără primejdia de-a se molipsi el însuși — moderantismul în care Danton se înecase. [...]

Comitetele, deși își dădeau prea bine seama că Robespierre nu putea să se mențină pe panta aceasta, și că, poate, într-o bună dimineată avea să se împace cu opinia publică sacrificîndu-le, n-au șovăit să-i adopte linia și să-l combată pe Saint-Just. Întrevedeau în acesta din urmă ceva mult mai cumplit — o tiranie fănată, de temut din pricină că era de bună-credință și întreprinzătoare. S-au oprit în loc de la primul cuvînt, crezîndu-se puternice prin sprijinul lui Robespierre. [...]

Devotat politicește lui Robespierre și dorindu-l drept dictator, din punct de vedere moral Saint-Just era singur.

Singur în Convenție, s-a pomenit tot atît de singur și în Comitetul salvării publice. Singurătatea sa lăuntrică, încă și mai deplină, abstracțiunile sale care-l țineau la mii de ani distanță fie în trecut, fie în viitor, făceau ca prezentul să-i fie din ce în ce mai de neîndurat. Odaia cu morții lui iluștri îl urmărea pretutindeni, ca un ideal. Nu trăia cu dragă inimă decît în rîndurile armatei, pe drumuri; și chiar și acolo, într-o mare izolare, ținîndu-i pe generali la distanță prin respectul ce le insufla teroarea, urînd dinainte în ei

încăunarea puterii militare, brutalitatea săbiei, închipuindu-și că nu e ținută prea din scurt și la locul ei. Gonise femeile publice din armată; un soldat care ținuse cu o zi mai mult o femeie și, pe de-asupra, se mai și lăudase cu asta, a fost împușcat din ordinul lui.

Înfruntind neplăcerile acestui rol straniu de dictator al armatei, scrie neobosit. Înconjurat de generali înfricoșați și plecați în fața sa, i se întâmpla adesea să scoată o agendă pe care o avea tot timpul cu sine și în care toți credeau că înscrie ordine de moarte. Erau cel mai adesea visuri filantropice, năzuințe, idei privind Republica viitorului, pe care o încununa cu speranțele sale, cu legile unei cetăți agricole în care va fi domnit Egalitatea și Virtutea.

Curios lucru! Cel care proscrisa și cel proscris, Saint-Just și Condorcet, scriau în același timp, unul în ascunzătoarea în care se afla, celălalt în fruntea armatei și atotputernic; își scriau amîndoi visele — foarte deosebite dar deopotrivă pătrunse de o adîncă dragoste față de omenire. [...]

Se află cuvinte vădînd o asemenea însingurare a inimii, o asemenea năzuință către vîrstele ce vor să vină, încît ești cu totul ispitit să crezi că prezentul nu prețuiește nimic pentru ei. Prietenia mai e oare în viață? Da, dar neîndoielnic slăbită. Cu atît mai aprig îmbrățișează umanitatea viitoare, însuflețit de o iubire sublimă: „Omul, silit să se izoleze de lume și de el însuși, aruncă ancora în viitor, stringînd la inimă posteritatea neprihănită de relele prezentului“.

Această dragoste față de viitor îl face de temut în timpul său. Păzitor auster al Revoluției, de care va răspunde în fața generațiilor viitorimii, pare că se află tot mai mult pe o insulă neprimi-

toare, abruptă și sălbatică, în idealul cu neputință de atins, de care lumea se îndepărtează din ce în ce.

Acest tânăr Dracon, acest Licurg e cel pe care toți îl trădează.

Pînă și spiritul vremii.

Comitetul îl trădează. Barère dă șase mii de scutiri la decretul împotriva nobililor. Carnot le întrebuițează cînd poate, în avantajul Republicii.

Însuși stăpînul său îl trădează. De îndată ce Saint-Just pleacă în rîndurile armatei, Robespierre îi exceptează pe cei innobițați de la decretul care lovea în nobili.

Lebas¹, omul lui Robespierre, aflat în misiune chiar cu Saint-Just și călătorind împreună cu el, îl părăsește adesea pe drum, poruncește să-i fie aduse registrele Comitetelor revoluționare, de unde smulge denunțurile împotriva preoților. Foile acestea smulse se mai găsesc și astăzi în sinul familiei Lebas.

Chemat de Robespierre aproape în ajunul festivității închinată Ființei Supreme, Saint-Just nu asistă la ceremonii, pleacă din nou în armată.

Fanatismul era la modă. Excesul de emotivitate zdrobise, umilind și descurajînd rațiunea. [...] Nici un om în Europa nu trezise cu atîta ardoare interesul misticilor ca uimitorul Maximilien. Viața sa, ridicarea pe culmile celei mai depline puteri numai cu ajutorul cuvîntului — iată ce trecea drept o adevărată minune, cea mai uimitoare din toate minunile. Multe din scrisorile pe care le primea îl socoteau ca pe un Mesia. Unii vedeau cît se poate de deslușit pe cer *constelația Robespierre*. La 2 august '93, președintele iacobi-

¹ *Philippe Lebas* (1765—1794), avocat, membru al Convenției, foarte atașat lui Robespierre. Se sinucide la 9 termidor.

nilor desemna, fără a-l numi, pe *Mîntuitorul ce va avea să vină*. Nenumărate persoane aveau portrete de-ale sale agățate pe pereții odăilor, ca pe niște icoane. Femei, pînă și generali, purtau un mic Robespierre în sîn, sărutînd, rugîndu-se la acea sfîntă miniatură. Dar încă și mai uimitor e că și aceia care îl vedeau tot timpul și erau în imediata lui apropiere, *sfintele femei* din preajmă-i o baroană, una din doamnele Chalabre (care îl ajuta în acțiunile polițienești), îl socoteau tot ca pe o ființă altminteri plămădită. Își împreunau mîinile, zicînd : „Da, Robespierre, ești Dumnezeu“.

Ca asemenea scene să se întîmple la bonzii din India, în pagodele din Tibet, nimic de mirare : dar la Paris, a doua zi după Voltaire, în plin *Contract social* ! Și însuși discipolul lui Rousseau și al raționalismului, logicianul Revoluției, să accepte, să încurajeze prin tăcerea sa aceste jigniri aduse rațiunii — iată un lucru trist și rușinos. Într-astă stătea, fără doar și poate, urîtenia lui Robespierre.

Căci ce însemnau toate acestea, fie și fără a le cîntări cu judecata, ci numai după simțirea inimii ? A tolera această idolatrie, nu însemna oare să abuzezi de excesul de rele în care teroarea pusese biete suflute, ucigînd în ele tot ceea ce era liber-tate, viață adevărată, scoborîndu-le de la starea de om la aceea a unei sensibilități animale, la dragostea ciinelui care se gudură, caută un stăpîn și vrea să i se poruncească, să fie bătut, făptură jalnică și îndoielnică, ce nu există prin el singur ?

Cînd Robespierre se întoarce acasă¹ iar Duplay și toți ai săi, doamnele Duplay mai ales, își ex-

¹ După ce rostise celebrul discurs din 8 termidor 1794, în a cărui concluzie acuzatoare se referea la existența

primă, tremurînd de spaimă, neliniştea, el le spune, fără nici o greutate, cum stau lucrurile : „*Nu mai nădăjduiesc nimic din partea montaniarzilor*. Dar majoritatea e neîntinată : masa Convenţiei mă va înţelege.“

Masa era dreapta şi centrul. [...]

Dreapta şi centrul, fără a fi în legătură directă cu Robespierre, erau legate de el printr-o înţelegere mai trainică decît orice altceva : complicitatea. Cine pusese capăt în noiembrie chestiunii religioase, adică oprise în loc Revoluţia ? Dreapta împreună cu Robespierre. Cine îi îngăduise, în ianuarie, să astupe glasul lui Fabre d'Eglantine ? Să-i aresteze pe capii Comunei, în martie ? iar în aprilie pe Desmoulins, pe Danton ? Cine şi-a dat acel cumplit asentiment prin vot ca procesul să fie încheiat înainte de-a începe ? Complicitatea dreptei. Pentru ea, anul '94 a însemnat o permanentă răzbunare faţă de violenţele săvîrşite de montaniarzi în '93, iar Robespierre, fără a-şi da seama, îi slujise drept unealtă. Pedepsindu-i pe montaniarzii întorşi din misiune, se confunda din ce în ce mai mult cu dreapta. Vorbăria lui împotriva *indulgenţilor* însemna tot atîtea efortări neputincioase de-a scăpa acestei fatalităţi.

Un fapt aparte, la care nici una din părţi nu se aştepta, s-a făcut simţit în noaptea aceea¹ : neutralitatea Parisului.

Cei care s-au pus în mişcare — fie pentru una, fie pentru alta din părţi — alcătuiau un număr neînsemnat faţă de marea populaţie a Parisului.

unei coaliţii în sinul Convenţiei ; Adunarea s-a opus ca discursul să fie tipărit.

¹ Noaptea de 8 spre 9 termidor 1794.

Era și de prevăzut. De cinci luni, viața publică a orașului fusese nimicită. Peste tot alegerile suprimate. Adunările generale ale secțiunilor erau moarte, întreaga putere trecuse în mâna comitetelor lor revoluționare — care, la rându-le, nefiind nici ele alese, ci alcătuindu-se din simpli funcționari numiți de către autoritate, nu erau prea pline de viață.

Să spunem lucrurilor pe nume : Parisul, atât de viu pe timpul lui Chaumette, fusese ucis. Era greu de crezut că atât unii cit și alții aveau să-l învie într-o noapte.

Șefii simțeau asta. Și păreau că nu au ce altceva să le făgăduiască partizanilor lor decât încurajarea să aștepte.

La ora zece, Collot spunea în fotoliul lui de la Convenție: „Să murim cum se cuvine la postul nostru“.

Iar mai târziu, Robespierre îi spunea lui Couthon, pe cînd se aflau în sinul Comunei : „Să ne îndurăm cum se cuvine soarta“.

De unde venea izolarca aceasta ? Din oboseală, neîndoielnic, dintr-un plictis față de tot, din scumpetea hranei. Recolta era minunată, dar încă nu se strînsese. Comuna, filotimă și generoasă cu cei nevoiași — nemulțumise totuși masele declarînd că chestiunea mijloacelor de trai n-o mai privește, în timp ce aceasta fusese una din activitățile de căpetenie ale vechii Comune. Noile autorități mai aveau încă un cusur : întristau Parisul. Tocmai fuseseră interzise măruntele distracții populare de prin piețe, cu acrobații, cîntăreții și măscăricii lor. Veștejiseră, desființaseră și mesele publice de pe străzi, amestecul dintre săraci și bogați. În sfîrșit — și asta era nemulțumirea cea mai de seamă — la 5 termidor Comuna *proclamase* în

sînul celor 48 de secțiuni, prin intermediul a 48 dintre membrii săi, *limitarea maximală* a salariului muncitorilor.

Asasinul urca. [...]

Deși mulțimea se retrăsese din incinta Comunei, coridoarele, scările erau înțesate cu cei mai înflăcărați susținători ai lui Robespierre, credincioșii săi, cei care veniseră să moară împreună cu el.

Cei mai mulți nu erau înarmați : fanatici îndrjiți, se credeau destul de acoperiți și apărați de ideea ce-i însuflătea, de faptul că erau prietenii lui Maximilien.

Merda, însoțit de trei sau patru jandarmi, îndrăznește să urce scările. Ceilalți urcă încet, strigînd : „Trăiască Robespierre !“ El, tînăr și zvelt, fără să pară că poartă vreo armă, în afară de-o sabie (pistoalele le virise în sîn), își făcea loc mai ușor : „Cine ești ?“ „Ordonanță secretă“. Cu aceste cuvinte înaintează mereu. Trece prin sala de consiliu, o ia pe un coridor, dar e plin de oameni care se împotrivesc să-l lase să treacă, îi cară pumni cu nemiluita ; el primește și trece mai departe.

În relatarea lui stîngace și verosimilă, un singur lucru nedumerește. Cum de-a luat-o de-a dreptul, fără să greșească, prin mulțimea aceea puțin binevoitoare, care n-avea cituși de puțin intenția să-l îndrume ? Fără îndoială că cineva mai abil, care cunoștea locurile, vreun om de-al lui Tallien ¹, îi dăduse lămuriri încă de la intrare, îl conducea și-l împingea.

¹ *Jean-Lambert Tallien* (1767—1820), ajutor de notar la începutul Revoluției ; intră curînd în efervescenta revoluționară, punînd bazele unei publicații similare ziarului lui Marat, *L'Ami des citoyens*. Unul dintre capii Comunei după 10 august, apoi membru al Convenției. S-a re-

Ajunge chiar la ușa secretariatului, bate de mai multe ori. În sfârșit, i se deschide. Se pomeneste într-o încăpere unde erau vreo cincizeci de oameni foarte agitați, în afară de unul singur, Robespierre, care se afla în fundul camerei, așezat într-un fotoliu, ținându-și cotul stîng pe genunchi, iar capul sprijinit în mîna.

„Mă reped la el, spune Merda și, ațintindu-i virful săbiei în piept îi zic: «Predă-te, trădătorule!» Își saltă capul și-mi spune: «Tu ești trădător, și-am să ordon să fii împușcat!» La cuvintele acestea, apuc cu mîna stîngă unul din pistoale și răsucindu-mă spre dreapta îl descarc. Voiam să-l lovesc în piept, dar glonțul a nimerit în bărbie, zdrobindu-i maxilarul stîng de jos; se prăbușește din fotoliu. În clipa aceea, o larmă nemaipomenită se face împrejurul meu; eu strig: «Trăiască Republica!» Grenadirii mei mă aud și-mi răspund; atunci o derută de nedescris pune stăpînire pe conjurați, se răspîndesc în toate părțile, iar eu rămîn stăpîn pe cîmpul de bătăie.

Robespierre zăcea la picioarele mele; cineva îmi spune că Hanriot¹ fuge pe o scară secretă; mai aveam un pistol înarmat, mă reped după el. Dau peste cineva care fuge pe scara aceea; Couthon era pus la adăpost. Cum vîntul îmi stinsese lumii-

marcat prin violența cu care i-a atacat pe girondini. Unul dintre organizatorii actului reacționar de la 9 termidor. Mai activează politic după căderea lui Robespierre, dar curînd devine suspect tuturor partidelor. Se menține în viața publică, deși în funcții de mică importanță, sub imperiu și restaurație.

¹ *François-Hanriot* (1761—1794), funcționar la accize sub vechiul regim. Sustinut de Marat, devine comandant general al trupelor Comunei. Se numără printre cei care au cerut în Convenție arestarea girondinilor. Protejat de Robespierre, e printre oamenii săi de încredere. Ghilotinat de reacțiunea termidoriană.

narea, trag la întâmplare și nu-l nimeresc, dar îl rănesc în picior pe cel care-l ducea. Cobor iar, trimit după Couthon, care este tirat de picioare pînă în sala consiliului general; trimit peste tot să fie căutat nefericitul pe care-l rănisem, dar fusese ridicat pe loc.

Robespierre și Couthon sînt întinși la poalele tribunei. Îl scotocesc pe Robespierre, îi iau portofelul și ceasul pe care i le dau lui Léonard Bourdon¹ care tocmai venise să mă felicite de victoria ce-o dobîndisem și să dea dispoziții polițienești.

Grenadirii se aruncă asupra lui Robespierre și Couthon, pe care-i cred morți, și-i tirăsc de picioare pînă la cheiul Pelletier. Acolo vor să-i azvîrle în apă; dar eu mă opun, și-i încredințez spre pază unei companii din Gravilliers.“ [...]

[Robespierre], desigur, leșinase. Nu era mort, ci rănit. Ucis sau rănit, într-o asemenea împrejurare e aproape același lucru. Idolatria fusese nimicită; se încredințase și el că e om, că nu e cu-adevărat Dumnezeu. [...]

Lumina zilei a dezvăluit acest spectacol groaznic. Cadavrul (lui Couthon) și răniții erau aduși la Convenție. În spatele lui Lebas mergeau, prinși de capătul unei funii, Dumas² și Saint-Just, acesta din urmă demn, neînfricat, calm.

¹ Léonard Bourdon (1754—1807), educator sub vechiul regim. Membru al Convenției. S-a remarcat prin cupiditatea și lipsa sa de onestitate. Demascat inițial de Marat în ziarul său, Robespierre se convinge apoi și el de venalitatea sa. Unul dintre organizatorii loviturii de la 9 termidor.

² René-Fr. Dumas (1757—1794), avocat din Franche-Comté sub vechiul regim. Simpatizant al Revoluției, ajunge, în septembrie 1793, președintele Tribunalului revoluționar. Se remarcă prin intransigența, fermitatea și duritatea sa.

Învingătorii nu cădeau de acord asupra felului în care trebuiau să prezinte lucrurile. Mulți simțeau ei înșiși grozăvia a ceea ce se făptuise. Léonard Bourdon îl prezintă pe Merda Convenției ca fiind „cel ce ucisese doi conspiratori“. Lucru cu totul inexact. Și nu le spune numele. Jandarmului i se fac, în ziua aceea, făgăduieli mari. Dar când se înfățișează Comitetului, Collot și Billaud îl întâmpină foarte rău. [...]

Cele petrecute îi nemulțumea din două motive. Mai întâi, dezlegarea venise fără ca ei să fie consultați, prin acea lovitură dată la voia întâmplării. Iar dacă luau asupra-le fapta, dacă făceau din asta gloria spiritului lor de prevedere, își câștigau ura de moarte a robespieriștilor, al căror sprijin avea să le fie în curînd atît de trebuincios. Unirea strînsă a tuturor fracțiunilor republicane era cît se poate de necesară în fața reacțiunii, căreia un asemenea eveniment îi deschidea un orizont nelimitat.

Convin să spună, și Barère spune, că „Robespierre a tras singur asupra sa“. Sinucidere, nu asasinat. Un chirurg are complezența să sprijine declarația aceasta, susținut fiind și de mărturia unui ușier de la Hôtel de Ville.

De altminteri, pentru a împiedica orice mișcare populară, calomnija răspîdită în cursul nopții e alimentată cu grijă : cum că Robespierre voia să-l facă rege pe Capet cel mic.

Minciună sfruntată ! După spusele lui Barère, acasă la Robespierre fusese descoperit un sigiliu cu flori de crin¹. Au făcut în așa fel încît să i se găsească și prin buzunare pistoale regaliste, încrustate cu trei flori de crin. Unde mai puneți că pistoalele acelea cu care trăsese asupra lui

¹ Insemnul și simbolul regalității.

însuși nu erau încă descărcate. Nefericitul, expus ceasuri în șir jignirilor, într-o sală de la Tuileries, culcat pe o masă mare, nu avea pentru a suge singele care i se scurgea din gură decât un săculeț ajurat cu flori de crin, cu viclenie pus în mîna lui, ca piesă de acuzare.

„Robespierre a fost adus pe o scîndură la Comitetul salvării publice, pe data de 10 termidor, de către cîțiva tunari și alți cetățeni înarmați. A fost depus pe masa din sala de audiere, din care se intră în încăperea unde aveau loc ședințele Comitetului. O ladă de brad, în care se aflau cîteva eșantioane de piine cazonă, trimise de armata din Nord, i-a fost pusă sub creștet, slujindu-i oarecum drept pernă. A rămas aproape o oră într-o nemișcare ce te făcea să crezi că se va sfîrși. În cele din urmă, după scurgerea unui ceas, a început să deschidă ochii; singele curgea din belșug din rana ce-o avea la maxilarul stîng de jos: maxilarul îi era zdrobit, iar obrazul străpuns de un glonte; cămașa era toată însîngerată. Nu avea pălărie, nici cravată; purta un veston bleu-des-chis, pantaloni de nankin, ciorapi albi de bumbac.

S-a băgat de seamă că ținea în mînă un săculeț din piele albă, pe care era scris: *Marelui monarh. Lecourt, furnizor al regelui și al trupelor sale, strada Saint-Honoré, în apropiere de strada Poulies, la Paris.* Se slujea de săculețul acesta pentru a stăvili năvala singelui închegat care-i ieșea pe gură. Cetățenii care-stăteau jur împrejur îi urmăreau toate mișcările; unii din ei i-au dat chiar și hîrtie albă (în lipsa vreunei bucăți de pînză), de care se slujea în același scop, făcînd aceasta numai cu mîna dreaptă și sprijinindu-se în cotul stîng. În două sau trei rînduri a fost biciuit cu asprime de cuvintele cîtorva cetățeni, dar mai

ales de un tunar din ținutul lui, care i-a reproșat militărește perfidia și sminteala. Către ceasurile șase dimineața, un chirurg, care se afla în curte la Palais-National, a fost chemat pentru a-l pansa ; din prevedere i-a pus o cheie în gură ; a găsit că are maxilarul stîng zdrobit ; i-a scos două ori trei măsele, i-a bandajat rana și a așezat alături un lighenaș cu apă.

În clipa cînd te-ai fi așteptat mai puțin, s-a ridicat, și-a tras ciorapii în sus, a coborît cu repeziciune de pe masă și a dat fuga să stea într-un fotoliu. De cum s-a așezat, a cerut apă și rufărie curată. În tot timpul cît stătuse culcat pe masă, după ce-și venise în simțiri, privise atent pe toți cei ce-l înconjurau, și mai ales pe funcționarii de la Comitetul salvării publice, pe care îi recunoștea ; își îndrepta adesea privirea spre tavan ; dar, în afară de cîteva mișcări crispate, s-a văzut că tot timpul era de o mare impasibilitate, chiar și în clipele cînd i se pansa rana, ceea ce trebuie să-i fi pricinuit dureri groaznice. Fața sa, de obicei galbenă, avea acum lividitatea morții.“

Să adăugăm aici un amănunt de un oarecare interes. Un funcționar herbertist, din birourile lui Carnot, înțelegînd cît suferă rănitul după ce-și recăpătase cunoștința și văzînd că din cînd în cînd se apleca cu greu, ducîndu-și miinile la genunchi, s-a apropiat și i-a descheiat cataramele jartierelor, scoborîndu-i un pic ciorapii pe pulpe. La acest serviciu, Robespierre a făcut un efort pentru a vorbi, rostind aceste cuvinte cu o voce blindă : „Vă mulțumesc, domnule“.

Această întoarcere neașteptată la limbajul trecutului a fost oare instinctivă din partea omului care-i păstrase uzanțele exterioare, sau a crezut că Revoluția sfîrșește o dată, cu el, la fel ca și

Republica ? Cei cinci ani mari să fi pierit din mintea sa, șterși, zadarnici, spulberați ca un vis ? Sau poate printr-o previziune de muribund, va fi avut, de ce nu ? ca un fel de presimțire amară a reacțiunii ce venea, a acelei veșnice stînci a lui Sisif ce-o poartă Franța, și a crezut că începînd din ziua aceea nu se mai putea spune : *cetățene*.

Hidoasa mascaradă a avut loc de la ora cinci la șase, prin acea lugubră și înceată defilare a cotigelor, ce-au luat-o pe străzile Saint-Denis, Fer-ronnerie, Saint-Honoré în toată lungimea ei.

Hidoasă în mai multe privințe. Morții aceia, sau cei ce trăgeau să moară — biete trupuri în-sîngerate — erau expuși batjocurii mulțimii. Pentru a-i face să stea drept în picioare li se legaseră cu funii de fiarele cotigelor picioarele, brațele, trunchiurile, capetele ce li se bălăbăneau. Zdruncinăturile datorate străzilor grosolan pietru-ite trebuie să le fi pricinuit dureri de moarte.

Robespierre, cu capul bandajat într-o cîrpă murdară, cu pete negricioase de sînge pe ea, sus-ținîndu-i maxilarul desprins, în această situație pe care nici un învins n-a avut-o vreodată, pur-tînd înspăimîntătoarea povară a blestemului unui întreg popor, păstra obișnuita sa atitudine rigidă, înfățișarea hotărîtă, privirea rece și fixă. Cîntărea lucrurile cu întreaga deplinătate a puterii sale de judecată, ridicîndu-se mai presus de situația lui, și deslușind fără nici o îndoială partea adevărată și cea înscenată în furia celor ce-l urmau.

Valul reacțiunii urca atît de repede și atît de puternic, încît comitetele au crezut de cuviință să tripleze paza închisorilor. De-a lungul întregu-lui drum urmat de condamnați se repezeau pre-tinse rude ale victimelor teroarei, care lătrau la

Robespierre, jucînd în acest trist alai rolul corului antic al răzbunării. Tragedia cea calpă desfășurată în jurul celei adevărate, întreaga larmă de strigăte calculate și furii premeditate a constituit primul act al *teroarei albe*.

Cel mai cumplit lucru era mulțimea de la festre, ce fuseseră închiriate cu preț mare. Fețe necunoscute, care de multă vreme se ascundeau, ieșiseră acum la lumina zilei. O mulțime de bogătași și de femei publice se semețeau în balcoane. Favorizată de reacția violentă a sensibilității publice, furia lor feroce îndrăzne să-și dea arama pe față. Femeile mai cu seamă ofereau un spectacol de neîndurat. Impudice, pe jumătate dezgolite sub pretextul căldurii din iulie, cu sînul încărcat de flori, sprijinindu-și coatele pe draperii de catifea, aplecate mult în afară, avîndu-i pe bărbați în spatele lor, strigau cu glasuri ascuțite: „La moarte ! La ghilotină !” S-au înveșmîntat începînd din ziua aceea cu toalete fastuoase, iar serile *au supat*. Nimeni nu se mai prefăcea. De Sade iese din închisoare la 10 termidor. [...]

De nimic n-au fost scutiți. Ajunși în strada Assomption, în fața casei Duplay, actorii au jucat o mică scenă. Furii dansau o horă. Un copil avea gata pregătită o găleată cu sînge de bou ; cu o mătură, stropește pereții casei. Robespierre a închis ochii.

Seara, aceleași bacante au dat fuga la închisoarea Sainte-Pélagie, unde se afla maica Duplay, strigînd că erau văduvele victimelor lui Robespierre. Paznicii înspăimîntați le-au deschis ușile, iar ele au sugrumat-o pe bătrînă, apoi au spînzurat-o cu sforile perdelei.

Robespierre băuse toată fierea din lume. Se apropia în sfîrșit de liman — piața Revoluției. A

suit cu pas hotărît treptele eşafodului. Cu toţii s-au arătat la fel de calmi, năzuinţele lor, patriotismul arzător ce-i însufleţea, sinceritatea intenţiilor insuflându-le această tărie. Saint-Just încă de mult îmbrăţişase moartea şi viitorul. A murit demn, grav şi simplu. Franţa nu se va consola nicicînd de-o asemenea speranţă : omul acesta avea o măreţie ce izvora din însăşi fiinţa lui, nu datora nimic împrejurărilor, şi numai el singur ar fi fost îndeajuns de puternic pentru a insufla teamă săbiei în faţa Legii.

Se cuvine oare să amintesc o josnicie ? Un slujitor al ghilotinei (să fi fost tot acela care a pălmuit-o pe Charlotte Corday ?) văzînd furia şi dorinţa de răzbunare faţă de Robespierre a tuturor celor din piaţă, şi cîntîndu-i în strună mulţimii cu laşitate şi josnicie, a smuls cu brutalitate bandajul care-i susţinea maxilarul zdrobit... Robespierre a scos un urlet... A fost văzut pentru o clipă palid, hidos, cu gura larg deschisă, cu dinţii zdrobiţi căzîndu-i... Apoi s-a auzit o lovitură înfundată... Omul acela mare nu mai era.

Douăzeci şi unu de supliciaţi era puţin pentru mulţime. A doua zi i s-a adus în dar tot sîngele reprezentanţilor Comunei : şaptezeci de capete dintr-o dată ! Şi ca desert la banchet, douăsprezece capete în cea de-a treia zi.

De reţinut că din cele o sută de persoane, jumătate erau cu totul străine de Robespierre, nu figuraseră decît cu numele în conducerea Comunei. [...]

Nu e cazul să povestim aici ceea ce a urmat, reacţiunea oarbă care a domnit în Adunare şi din care n-a ieşit decît în vandemiar. Grozăvia şi ridicolul au parte dreaptă. Prostia celor ca Lecoin-

tre¹, furia ineptă a celor de teapa lui Fréron, perfidia interesată a unui Tallien — cum toate acestea îi încuraja pe cei mai lași, o comedie jalnică a început : asasinate profitabile comise în numele umanității, masacrarea patrioților, cumpărarea de bunuri naționale. *Bandele* negre plîngeau neconsolat rude pe care nu le avuseseră niciodată, își ucidau concurenții și abuzau de decrete pentru a cumpăra pe ascuns.

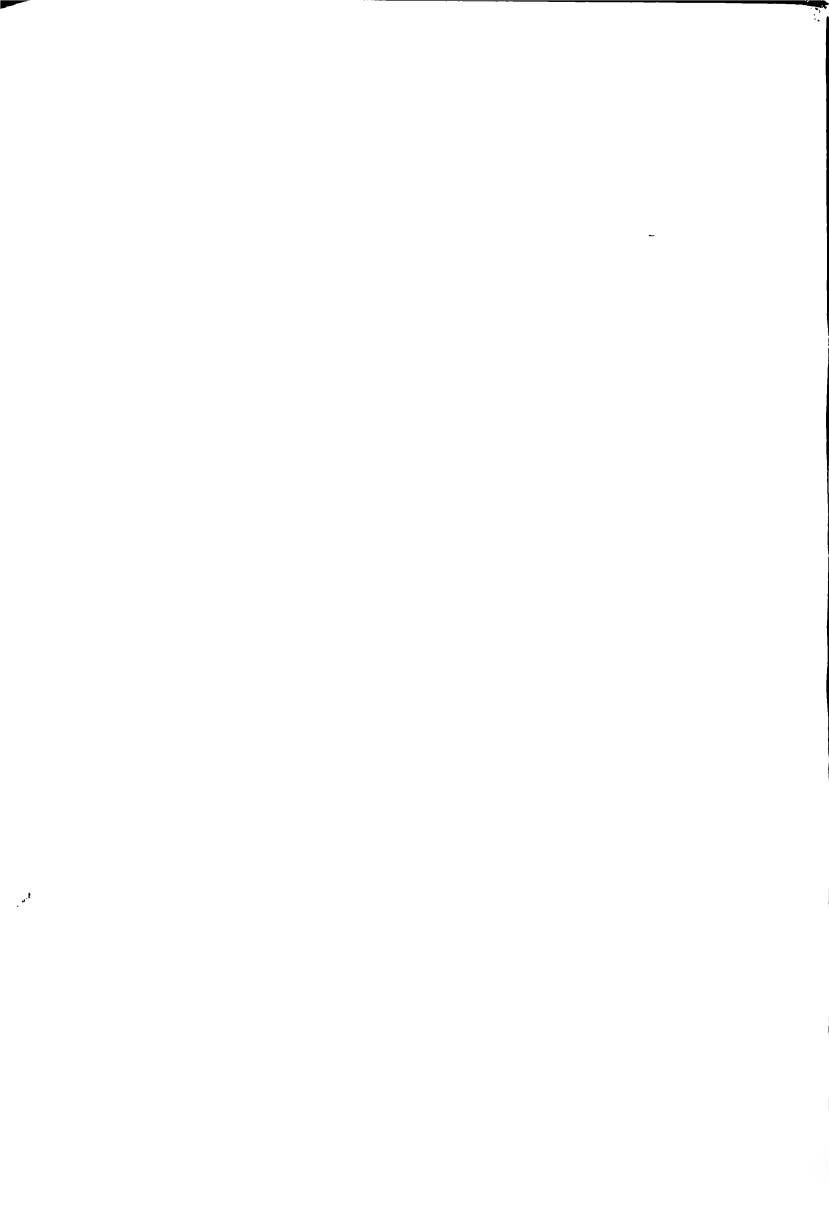
Parisul redevenea foarte vesel. A bîntuit foamea, e drept, în schimb localul Perron strălucea. Palais-Royal-ul era plin, sălile de spectacole tic-sic. Apoi au luat ființă așa-numitele *baluri ale vic-timelor*, în care fastul cel mai impudic tăvălea în orgie doliul cel calp.

Iată calea care ne-a dus la mormîntul acela uriaș în care Franța a îngropat cinci milioane de oameni.

Puține zile după termidor, un om care încă mai e în viață și care pe atunci avea zece ani, a fost dus de către părinții săi la teatru și, la ieșire, a admirat lungul șir de trăsurî strălucitoare ce-i izbeau vîzul pentru întîia oară. Oamenî în vestă, cu pălăria scoasă, li se adresau spectatorilor care ieșeau : „Vă trebuie o trăsură, *stăpîne*¹ ?“ Copilul n-a înțeles prea bine cuvîntul acesta nou. A cerut explicații și i s-a spus doar atît, că avusese loc o mare schimbare după moartea lui Robespierre.

¹ *Laurent Lecointre* (1744—1805), membru al Legislativei și al Convenției, ostil lui Robespierre, unul din organizatorii actului de la 9 termidor.

² În fr. : *mon maître*.

PRINCIPATELE DUNĂRENE

DOAMNA ROSETTI

5

PRINCIPATELE DUNĂRENE

DOAMNA ROSETT¹

DOAMNA ROSETTI — 1848

Lui Liby (Libertate ¹)

Născută la 18 iunie 1848, ziua în care a izbucnit revoluția valahă.

Nevinovăția-ți, copilă dragă, a ocrotit-o pe mama ta în cele mai mari primejdii, atunci când ea însăși ți-a salvat pe cei puternici și viteji, salvatorii poporului tău. Vederea ta i-a dezarmat pe barbari. Fără tine, eliberatorii României ar fi fost pierduți, îngropați în deșerturile morții, [...] de unde nu te mai întorci.

Fie ca tinăra ta patrie, născută ieri ca și tine, nevinovată ca și tine, cea din urmă născută dintre națiuni și orfană, copil găsit (așa cum o numește unul dintre fiii ei); fie ca România, după toate furtunile pe care le-a înfruntat, să poată ajunge, dimpreună cu tine, la limanul tihnit al Provi-denței!

I

DUNĂREA

E multă vreme de când acest bătrîn rege al flu-viilor din Europa, rege captiv, rege barbar, ce-a

¹ În limba română în original.

pătimit atâtea, mi s-a înfățișat ca o enigmă sumbră, și care e, poate, însăși enigma lumii.

Prima oară când ne-am întâlnit am avut ca un fel de tristă prevestire a firii sale și a destinului său.

Coborîsem de pe înălțimile Pădurii Negre și pătrundeam în Suabia. „Vreți să vedeți, mi s-a spus, izvoarele Dunării ?“ Am fost dus într-o mică grădină aparținînd unui ex-prinț german. Mi se arată un bazin micuț, niște biete ghizduri de piatră. „Priviți în fund... iat-o“.

Degeaba mă uitam. O mișcare slabă, abia dacă arăta locul în care începuse să izvorască puterea aceasta mare, uriașul fluviilor care, după ce străbate șapte sute de leghe, vine să reverse o mare de apă dulce în sinul Mării Negre.

„Tristă sorginte ! mi-am spus. Biet fluviu ! Supus încă de la izvoare unui principat fără supuși, treci din captivitate în captivitate, din obstacol în obstacol, din tiran în tiran. Zăgăzuit cu asprime în drumul tău și silit să urci spre nord, te răsucești către sud la Buda, te răsucești către apus la Belgrad, apoi îți muști din mal în Serbia, fără să te lași zdrobit, ca să cazi în clocotul Porților de Fier. [...]

Cele trei popoare ale tale sînt tot atîția prizonieri. Le-au fost închise cele două porți prin care lumea aceasta mare de pe uscat ar fi putut respira : Adriatica și Marea Neagră.

Te numesc barbar, sălbatic. Ele te-au făcut astfel. Nu se află nimic care să fie inuman în geniul tău. Aspectul unei indulgente resemnări, virile, te izbește în imaginea captivilor danubieni ce se poate vedea la muzeul Luvrului. Iar busturile gigantice ale bărbaților din Dacia, păstrate la Vatican, cu pletele lor maiestuoase, precum munții Carpaților, au blîndețea nobilului cerb rătăcind

prin pădurile nemărginite. Dar geniul tău răz-
bate încă și mai bine în melodiile cele grave ce
se amestecă cu clipocitul valurilor însoțindu-ți
trecerea. Apriga blindețe a cîntecelor păstorului
sîrb, ritmul monoton al barcagiului, refrenul ro-
mânului și-al raialei bulgărești, totul se conto-
pește într-o necuprinsă jelanie, ce se îngemănează
cu însuși suspinul tău, o, fluviu al captivității !

Cine oare a suferit mai mult decît tine ? Cine
a purtat marca bătălie a lumii, izbindu-te cînd
dispre miazănoapte, cînd dinspre miazăzi, războiri
dintre neamuri, războiri dintre nații și războiri
dintre religii ? Cîte măceluri, cîte suplicii !

Dar cel mai fără de sfîrșit dintre toate e supli-
ciul nestatorniciei, al incertitudinii soartei, e ja-
lea și ocară. Cînd raiaua răbdătoare a secat bălțile
și a făcut ogorul roditor, vin și-i iau pămîntul ; o
ia de la-nceput mai alături. S-a întîmplat odată ca
treizeci de mii de familii bulgărești să emigreze
de pe malul turcesc și să treacă în Valahia ; pă-
rășind o nenorocire pentru altă nenorocire. Fu-
geau de ocară ce s-abătea din cînd în cînd peste
ei. Dar ce alta este Valahia decît o ocară neîn-
treruptă ?

Printr-o ironie bizară a legilor pe care credem
că le impunem istoriei, timpul, care îmbunătă-
țește totul, peste tot, spune-se, aici n-a făcut
decît să înrăutățească lucrurile. Avangardă, odini-
oară a marelui Imperiu roman, și îndrăgită colo-
nie a lui Traian, apoi mic regat barbar, belicos,
eroic, și una din pavezele de apărare ale Europei,
România depune armele și-și pierde instituția mi-
litară în clipa cînd Europa își formează propria sa
instituție armată. Veacul al XVI-lea o află dispu-
tîndu-și libertatea civilă ; șerbia începe pe aceste
meleaguri atunci cînd occidentul nu mai cunoaște

șerbi. Capătă o constituție liberală drept culme a nenorocirilor, iar libertatea o capătă ca să plătească de două ori bir. Ultima binefacere care o distruge — prietenia țarilor.

II

ROMÂNIA

Popoare din occident, cultivînd de-atît de îndelungată vreme, departe de barbarie, artele păcii, păstrați pururea o recunoșcătoare amintire națiunilor orientale : așezate la hotarele Europei, v-au ocrotit și v-au adăpostit de revărsarea tătarilor, de armile turcești [...] ; nu uitați tot ceea ce-i datorați Ungariei, Poloniei, nefericitei României.

Popoarele acestea au oprit adeseori în loc barbarii, i-au hărțuit mereu. Învinsе chiar și tot vă erau de folos, tocind furia dușmanilor lui Dumnezeu prin suferințele ce le-ndurau.

Cum oare să numesc România, pe valahi și pe moldoveni, dacă nu națiune sacrificată ? Ungaria, Polonia s-au bucurat cel puțin de faima suferințelor lor, numele le-a răsunat pe tot pămîntul. Popoarele din josul Dunării abia dacă au stîrnit interesul Europei.

Opt milioane de oameni de-acceași limbă, de-acceași rasă, una din marile națiuni ale lumii trecе neobservată ! De ce ? Într-asta stă chiar răul nefericirii lor ; aflați în bătaia valurilor unei mări furioase, alcătuită din nenumărate popoare, stăpînii schimbîndu-se într-una, oboseau ochii celui ce-i urmărea, tulburîndu-i privirea cu aparenta lor mobilitate. Contemplîndu-le istoria te simți amețit, asemenea călătorului care, stînd pe malul

Dunării și privindu-i curgerea tumultuoasă, ar dori să deslușească, să prindă, să numere fiecă val revărsându-se peste alt val, apoi ostenit, descărat, și-ar întoarce privirea, deplîngîndu-și zădărnica sforțare.

Valurile de pe fața apei se schimbă ne-ncetă, dar nu și adîncul. România — de la Traian și pînă-n zilele noastre — a rămas credincioasă ei însăși, statornică în geniul său primitiv. Popor născut pentru a suferi, natura l-a înzestrat cu două daruri ce-l fac să dăinuie : răbdarea, mîlădiera — făcînd laolaltă ca, deși îngenucheat, să-și înalțe neconținut fruntea. Nu asemuiți această țară cu monumentele romane, ori cu drumurile eterne ce-i brăzdează cuprinsul. Ci mai curînd cu rezistența, cu trainica și mîlădioasa rezistență a digurilor de fașine care înfruntă oceanul ; din granit dacă ar fi fost, le-ar fi smuls.

Fondul acestei rezistențe nu stă în sumbra acceptare a răului, în tristul fanatism de peste celălalt mal al Dunării, acea moarte a inimii care a sterilizat lumea musulmană : nu, ci într-un principiu viu, dragostea îndărătnică pentru trecut, înduioșătoare iubire față de patria cea nefericită care, cu cît o iubești mai mult, cu-atît mai chinuită e. Românul n-o părăsește niciodată decît pentru a se întoarce la sînu-i. Păstrează neștirbit tot ceea ce i-au lăsat străbunii : portul, moravurile, limba și mai cu seamă marele lor nume de *romani* ! Noblețe preabine dovedită. Limba lor e întru totul latină¹. Laboriosul geniu al răbdătoarelor legiuni

¹ Se vede limpede că românii sînt frații Italiei și ai Franței. O asemănare uimitoare e faptul că multe din lunile calendarului valah au nume analoage celor din calendarul nostru republican. Mai se cheamă la ei *florar* ; octombrie *brumărel*, adică brumar cel mic ; noiembrie, *brumar*, adică, brumar cel mare (n.a.).

care-au împînzit lumea cu lucrările lor supravie-
țuiește în această mare colonie a imperiului. Co-
lonul italian s-a căsătorit cu fiica și cu sora dună-
reanului ; dar elementul dîntii e cel predominant
în acest amestec. Dacă valahul nu are avîntul,
furia ungurească, are în schimb statornicia, îndă-
rătnicia legiunilor antice. O spune o expresie ro-
mânească (demnă de Roma) : *Dă, pe moarte* ¹.

Suferințele neînchipuite ale acestui popor, as-
prele și violentele schimbări mai ales care i-au
zguduit soarta n-au îngăduit cîtuși de puțin poe-
ziei sale să înflorească. Privitor la artă, a zămi-
slit suspine, melodii duioase, de un farmec întris-
tător. Ca orice popor de origine italiană, e sensibil
la culoare. Bisericiile, îndeosebi la românii transil-
văneni, sînt toate zugrăvite de mîna meșterilor
țărani. Paturile le sînt de-asemenea zugrăvite ;
precum și șeile și jugul vitelor. Lada pe care fata
o aduce-n zestre, sumanul pe care singură și-l îm-
podobește vădesc în motivele lor ornamentale ase-
mănarea cea mai izbitoare cu vechile mozaicuri
romane.

Dansurile sînt de asemeni romane, după cum
jocurile sînt cele din antichitate. E un popor ele-
gant, cu ușurință în exprimare și care vorbește de
minune. Nici o diferență de limbaj între țăran și
omul cultivat ; la drept vorbind, e ca în Italia
— nu există popor de rînd — sau, pentru cine sus-
ține cu orice preț că există, eleganța și distincția se
află mai cu seamă la țară. Unul dintre prietenii
mei, născut francez, iubindu-i din inimă pe un-
guri, cîtuși de puțin suspect de părtinire față de
valahi, găsea la ei (mai ales la cei transilvăneni)
ceva amintind de păstorii lui Vergiliu.

¹ În română în original.

Moravurile sînt foarte ușurate, poate chiar peste măsură. Cel puțin așa stau lucrurile în orașe, mai ales în capitale — unde predomină corupția a fel de fel de străini. În afară de aceasta, nici că se află popor mai bun, mai îndatoritor, neplîngîndu-se vreodată și mulțumindu-ți mereu, orice-ai fi făcut pentru ei. Blîndețea, gingășia inimii valahe iese la iveală în limba lor, plină de diminutive drăgălașe, mîngîietoare. Trăsături ce se fac însă și mai simțite în actele și viața lor de toate zilele. Se săvîrșesc deosebit de puține omoruri în România, iar pedeapsa cu moartea a putut fi desființată de multă vreme. Și niciodată — atîta vreme cît a fost în vigoare — n-a putut fi găsit călău în rîndurile poporului; erau chemați străini.

Plăcuța lor ospitalitate întîmpină, caută, îndatorează străinul. În multe ținuturi valahe există mișcătorul obicei de-a se pune la marginea drumului vase pline cu apă pentru călătorul ce-ar putea trece. Intrați în coliba aceasta. O femeie frumoasă, care toarce, vă iese în întîmpinare, vă dă bună ziua cu gingășie în fermecătoarea ei limbă străveche. Lasă totul la o parte, se ostenește, vă primește așa cum ar face o fiică sau o soră întîmpinîndu-l pe fratele cel drag întors acasă. Dă fuga la fîntînă și, după vechea datină, îți aduce *apă ne'ncepută*¹ — apă limpede de care nimeni nu s-a atins. După ce te-ai spălat pe mîini, îți întinde un ștergar strălucitor, cusut cu fluturi de aur pe care l-a lucrat pentru nuntă, pentru a împodobi gîtul celui iubit. Te îmbie cu tot ce are, cu smîntîna cea mai bună, cu poamele păstrate pentru fiul care lipsește; străinul e cu mult mai mult: e trimisul lui Dumnezeu.

¹ În română în original

„Ah ! dacă omul meu ar fi acasă, v-ar îndruma așa cum trebuie ; v-ar sluji de călăuză. Dar e departe, în munți.“ „De ce așa departe ?“ „Vai ! N-aș fi vroit să spun... Stăpînul e tare hain ; și nu putem plăti darea, dacă nu minăm vitele să pască departe, sus la munte, pe pămînturile fără stăpîn... Pe deasupra a mai năvălit și străinul, ne-a furat nutrețul ; vaca, biata de ea, s-a hrănit peste iarnă cu scoarța copacilor... Ne-au ucis boii ; ca să arăm, a trebuit să tragem în jug chiar noi.“

Preadureroasă poveste, atît de des întîmplată ! Apăsătoare fatalitate !... Stăpînul s-a schimbat, dar nenorocirea nu. Pe vremuri, cirezi nenumărate, milioane de oi, de boi treceau Dunărea drept tribut. Astăzi rămîn în țară, dar numai în folosul stăpînului. Cu ce s-a ales țăranul dintr-asta ? Ordinea a pătruns în administrație, fiscul numără mai bine... îl stoarce mai bine pe plugar. O groaznică zicală valahă era aceasta : în dreptul țăranelui care nu putea să plătească, fiscul trecea pe registru : *A fost supus la cazna ardeiului*. Nenorocitul, pus pe plită, deasupra unui grătar încins și acoperit cu ardei, era ținut așa douăzeci de minute. Cînd se învinețea și i se zbîrlea părul, mai să fie mort, era dat de-o parte și socotit neplatnic, sau, pentru a spune ca receptorul : *Scuturat, tuns chilug și stors pînă la piele*.

Iată înspăimîntătoarea barbarie pe care atît de îndelungată vreme a suferit-o poporul cel mai răbdător și mai blînd de pe lume.

Oameni aparținînd oricărei națiuni, orice vederi ați împărtăși, citiți frumoasa și aleasa Proclamație a revoluției valahe de la 1848 ; luați aminte la moderația de necrezut, la îndurarea de care a dat dovadă, la cruțarea cu care i-a îmbrățișat pe toți ;

ochii, sînt încredințat, vi se vor umple de lacrimi, nu veți putea ajunge pînă la capăt.

Dar revoluția aceasta atît de blindă e adînc înrădăcinată. S-a întipărit în inima poporului și nu va mai fi scoasă de-acolo. Își datorează trăinicia într-aceasta : a dăruit nu numai libertate, ci și proprietate : *pămîntul țaranului* — o sfoară de pămînt e de-ajuns pentru familia lui. Într-o țară necultivată încă în mare parte, li se poate da tututor, fără a se lua de la nimeni.

Aceste uriașe pajiști goale care uimesc călătorul prin pămîntul lor neînchipuit de roditor, prin minunata varietate a unui covor de flori, aparțin singurei țări putînd aminti în Europa de măreția priveliștilor americane. Migrații numeroase s-ar putea face pe întinsul lor fără a mai trece oceanul ; popoare întregi ar putea veni să se așeze, și încă ar mai rămîne loc. Numai omul, barbaria războaielor, planurile nemiloase ale tiranilor au putut aduce în ele pustiul, făcînd inutilă — fără ca totuși s-o descurajeze — materna bunătate a naturii.

III

REVOLUȚIA VALAHĂ DIN 1848

Era în ziua de 18 iunie 1848. Doamna Rosetti se afla în durerile primei sale faceri. Soțul stătea la căpățiul ei, plin de îngrijorare, nerăbdător ; se uita la ceas. Soția știa de ce : la ora șase revoluția avea să facă primul pas.

Rosetti trebuia să însoțească doi prieteni a căror misiune era să răscoale țara. Patria îl chema. Il opreau strigătele soției. Nu mai puțin îngrijorată de întârziere, ea ar fi voit din inimă să fie liber. A și fost. Copilul s-a născut! „Mulțumescu-ți, Doamne!... Sărută-l și pleacă!“ Acestea i-au fost primele cuvinte; și a suris fericită, cu toate că prima sărutare ce-o primea ca mamă era o sărutare de despărțire.

Țintuită la pat în clipele acestea tulburi, nemîșcată și neavînd nici o putere, suferea mult și nu spunea nimic. Nu era singură și nu putea nici măcar cu sufletul să-și urmeze soțul. Odaia era deschisă, începură vizitele; prietene compătimitoare veneau curioase, priveau, se uitau. Odaia, apartamentul acela însemnau, toți știau asta, adevăratul focar al mișcării, prezența Franței la București, Franța din februarie. Actele săvîrșite la Paris, cuvintele lor arzătoare își avuseseră ecoul în salonul familiei Rosetti. Pînă și nașterea copilului, leagănul lui, speriau ca un soi de prevestire: oare copila aceea, Liby, părăind atît de nevinovată, puteai să te încrezi în ea? Nu era însăși revoluția?

Tirania o pîndea cu coada ochiului pe doamna Rosetti, o iscoadă stătea la ea în odaie, n-o părăsea deloc. În clipele acelea care urmează primei nașteri, cînd tinăra mamă ar fi simțit nevoia alinării materne, o străină o îngrijea, dar ca s-o denunțe. Nici o mișcare, nici un suspin care să nu fie notat: o femeie părăsea odaia din cînd în cînd, și alerga să-i dea de veste Doamnei ceea ce văzuse ori bănuise.

Revoluția izbucni la București pe data de 23 iunie¹, în chiar ajunul zilei în care revoluția din

¹ Adică 11 iunie (stil vechi) (n.r.).

Paris piercea înăbușită în sînge, și nu singură ! Libertățile pe cale de-a renaște ale tuturor națiunilor europene au resimțit urmările acestui dezastru !

Ziua de 22 fusese înăbușitoare, o zi toridă. Noaptea, lehuza auzea de la ea din pat zgomote stranii, strigăte, şuierături, bubuituri îndepărtate, fără să știe dacă era furtuna ori revoluția. Dintr-o dată ferestrele se deschid cu mare zgomot ; geamurile se sparg, perdele zboară prin aer. Mama, înfricoșată, strînge copilul la piept. O răbufnire măturase orașul, marea răsuflare a lui Dumnezeu ! Sufletele strămoșilor ? sau acela al patriei noi ? România se zămislea în furtună.

Într-o dimineață, o doamnă, o prietenă adevărată, care judeca înțelept, intră și spune : „Ar fi timpul ca Rosetti să se ascundă“. Curînd se aude zăngănit de arme, de pintenii. Sosește un prieten, palid la față : „Rosetti e arestat !“ Primește lovitura fără a lăsa să se vadă vreun semn de emoție, își strînge, încheștează doar miinile sub cuvertură. I se aduce apă să bea, o soarbe încet. Cei care n-o slăbeau din ochi nu văzură nici o tulburare, nici un semn de spaimă.

S-a stăpînit astfel cîtă vreme au fost de față martori suspecti. Spre seară, veniră doi servitori, oameni aflați de mult în slujbă și credincioși familiei Rosetti : un albanez, o doică bătrînă. Priviră cu ochii scâldați în lacrimi la portretul mamei lui Rosetti, moartă demult ; lehuza îl așezase la căpățiul patului, ca să-l vadă în timpul muncilor și să-i dea curaj : „Ah, bine a mai făcut Dumnezeu c-a luat-o la el pe buna noastră doamnă, spuseră ei, ca să nu mai apuce să vadă asemenea lucruri !“ La auzul acestor cuvinte calde, doamna Rosetti nu se mai putu stăpîni...

inima i se deschise ; lacrimile i se revărsară din belșug, ușurînd-o, după un efort atît de mare.

Revoluția s-a făptuit, după cum se știe, multumită inimii mărinimoase a poporului, care nu i-a putut lăsa în lanțuri pe cei care-și pusese ră viața în primejdie pentru el. A luat temnițele cu asalt. Și iată-l pe Rosetti liber ; se întoarce acasă, să-și liniștească, să-și aline soția. Un om cu chipul răvășit îl oprește pe stradă ; e ginerele domnitorului ¹ : „Salvează-l pe domnitor, îi spune acesta, poporul îi amenință viața“. Rosetti îl găsește livid și tremurînd, tot la el în palat, gata să facă, să spună, să semneze tot ce i se prezintă. Semnează, și încă din toată inima, actul consfințind libertățile poporului. Ia drept miniștri oamenii revoluției.

Dar spaima ia locul spaimei. Consulul Rusiei îi vorbește de oștile țarului care o să se abată asupra lui. Vrea să fugă, abdică. „Ușile sînt deschise, îi spune Rosetti, eu am să te salvez.“ În aceeași zi, într-adevăr, Rosetti îl duce cu el, în trăsura, despiciînd valurile fremătînde ale mulțimii. În seara aceleiași zile, îi dă posibilitatea să plece ministrului său, încă și mai urît decît domnitorul. Dar, de data asta, poporul era furios ; nu putea fi dus cu vorbe goale : „Cine l-a scăpat ? cine l-a scăpat ?“ Strigătul care se auzea peste tot era : „Trădare !“ Rosetti iese în balcon și spune cu sînge rece : „Cine l-a scăpat ?... Eu l-am scăpat !“ Se lasă o clipă de tăcere. Apoi, un tunet de aclamații se ridică din piață ; poporul a fost recunoscător să-și afle în căpetenia sa adevăratul său gînd, voînța-i cea mai de preț, întunecată pentru o clipă de furie și răzbunare.

¹ Gheorghe Bibescu.

Merita din plin de astă dată să-și revadă familia, copilul, tinăra mamă, femeia aceea curajoasă pe care o adora. Străbătu străzile pline de-o populație înduioșată, sub o ploaie de binecuvântări și de flori : florile sînt rare la București. Nu poți avea decît cele pe care le-ai sădit la fereastră. O femeie, în culmea entuziasmului, adună toate florile din grădină într-o singură jerbă, împletită în culorile steagului francez și i-o oferi lui Rosetti. „Ține, zise el depunînd jerba pe patul soției, și tu meriți răsplata.“

IV

TRĂDAREA

S-a făptuit, în sfîrșit, revoluția aceea strălucitoare și curată ! Dar cît de amenințată e ! Numai dușmani din toate părțile... Turcii, rușii, austrieii nu se vor năpusti oare asupra țării acesteia nefericite, fără apărare naturală, fără întărituri, deschisă ca-n atîtea alte dăți dușmanului ?... Unde se află Franța ? Ah ! Franța e tare departe... Ea însăși se caută pe sine, după zilele îngrozitoare din iunie, fără a izbuti să se găsească.

În timp ce revoluția valahă se uită dincotro va veni dușmanul, dușmanul se află în chiar sînul ei. O răscoală militară are loc în București, la zvonul fals că trupele țarului sosesc. Guvernul, aflat între două pericole, se retrage în munți, singurele fortărețe în care poți ține piept. Din fericire, poporul nu înțelege astfel lucrurile. Să

vadă năruindu-se dintr-o dată toate speranțele, legile cele noi, oamenii pe care-i iubește !... De la sine putere, pune mîna pe arme ; dintr-o sfortare rapidă răstoarnă reacțiunea rusească și pe susținătorii ei străini. Asta se întîmplă pe 12 iulie ; doamna Rosetti, care nu-și putuse urma soțul și asculta într-o îngrijorare fără margini zgomotele cumplite care răsunau în oraș, aude într-un delir de bucurie strigătele poporului învingător. Poruncește să i se aducă o trăsură, căci încă nu poate merge ; o ia pe Liby în brațe și-și dă drumul în oceanul acela de oameni înarmați. Desimea mulțimii nu-i îngăduia să ajungă pînă la palat. Unul dintre conducătorii cei mai tineri, Brătianu cel tînăr, vorbea din balcon. Trăsura e salutată, toți se îngrămădesc în jur, e luată cu asalt, sfărîmată aproape. Doamna Rosetti cere o foarfecă și începe să taie, dăruind mulțimii bucăți din prețioasa eșarfă tricoloră, albastru, auriu și roșu, purtată de către soțul său în primele zile ale revoluției, și pe care o pusese bine pînă atunci, păstrînd-o pentru copiii ei.

Clipă sublimă de eroică fraternitate, de bucurie gravă și nu fără umbre !... Un gest prevestind parcă viitorul. Dușmanul avea să vină curînd. Femeia aceea ce-și aducea ea însăși copilul ofrandă patriei ar fi voit să dăruiască arme, pe cînd n-avea decît un drapel, un drapel pe care-l împărțea tuturor ; dădea bucăți din el așa cum dăruia flori martirilor

O privești nemaivăzută se oferea privirilor. Nu numai împrejurimile Bucureștiului și orașul, ci satele în întregimea lor se înfruptaseră cu lă-

comie din libertate. Iar libertatea a fost aici nu numai adoptată, ci și înțeleasă. Misivele fără de număr, discursurile, observațiile pe care țăraniile le trimiteau guvernului și care, poate, vor fi publicate într-o zi, stau mărturie a inteligenței vii a acestui popor multă vreme disprețuit, a naivei sale înțelepciuni. Un admirabil fond de viață continua să existe sub împilare, ascuns de preaplinul suferințelor. Și totul se trezește într-o bună dimineată. Țara întreagă se pune în mișcare. Din locurile cele mai sălbatice se ivesc mulțimi. Ai fi zis că pietrele, însuflețite dintr-o dată, trezite la viață, se prefăcuseră în ființe cuvântătoare. Un adevărat potop de oameni se revărsa către sud, spre București și Dunăre.

Țarul, foarte bine informat, n-a găsit de cuviință că e momentul potrivit să intervină cu trupele.¹ Un popor într-un asemenea moment, fie chiar și neînarmat, e o forță uriașă, o putere nemărginită ca aceea a naturii. Orice armată s-ar sfărâma izbindu-se de el. Atunci a recurs la trădare.

Întii de toate, mîna lui a lucrat pe ascuns. Nicăieri uniforma atît de urîtă nu s-a ivit. Cazacii cu lăncile gata de atac au rămas la hotar. Pe turci i-a pus să intre în țară. Armata turcească și-a făcut apariția, dar în chip de prietenă; înaintează, negociază, cerînd să fie șters cutare lucru din con-

¹ Țarismul era cît se poate de interesat atît la înăbușirea revoluției din 1848 în general, cît și la înăbușirea revoluției din țările vecine, în special, pentru a fi astfel oprit valul revoluționar care amenința să se propage și în Rusia. Încă de la izbucnirea revoluției din februarie 1848 în Franța, care avea un ecou puternic în toată Europa, țarul Nicolae I se arătase foarte îngrijorat.

stituție, să fie adăugat altul. Numai că în această armată, în imediata apropiere a șefilor ei, și ca să-i supravegheze, se afla adevărata căpetenie care învârtea totul, generalul rus Duhamel, fostul tiran al Valahiei.

Cîmpia din preajma Bucureștiului¹ oferea o priveliște neobișnuită. De o parte, armata turcă planînd asupra orașului ca un nor întunecat și care nu lasă să se zărească ce adăpostește înlăuntrul ei. Să fie grindina, ori ploaia roditoare ? De cealaltă parte, o sută cincizeci de mii de valahi împînzeau cîmpia, mare popor care, încrezător, venea să cadă la înțelegere cu legiuitorii săi și să sărute picioarele Libertății. Statuia ei uriașă împodobește marea piață a orașului. Îl priveau pe turc cu ochi buni, ca pe un prieten, ca pe un apărător. Prietenii aceștia, într-adevăr, vor să-i vadă mai de-a-proape pe conducătorii poporului, pe Rosetti și ceilalți, să hotărască dimpreună cu ei asupra celor ce se cuvine a fi făcute : sînt rugați să vină în tabără. Aceștia se duc și primirea frățească ce li se face e că se pomenesc înconjurați de trei șiruri de baionete. Rusul, așezat lîngă pașă, lăsa indestul să se înțeleagă că picaseră în pînza îngrozitorului păianjen al Nordului.

În clipa aceea, doamna Rosetti, purtînd-o pe Liby în brațe, înconjurată de doamnele din oraș, se afla în mijlocul cîmpiei ; împărțea pîine țăranilor. Mulțimea aceea cită frunză și iarbă, așezîndu-și tabăra acolo, suferea mult și din pricina lipsei de hrană și de frigul de peste noapte, căci dormea sub cerul liber la vremea aceea cînd în cîmpia Dunării e destul de rece (25 septembrie).

¹ E vorba de Cîmpia Libertății de la Filaret.

Dar rămîne mai departe acolo, dînd dovadă de o răbdare vrednică de laudă. Instinctul îi spunea că trebuie cu orice preț să vegheze, să apere poate libertățile abia născînde.

Un freamăt violent străbătu mulțimea, ca un virtej, mulți își trîntesc cușmele de pămînt, își smulg părul din cap. Trădare ! Vedeau cum în depărtare, din toate părțile, escadroanele turcești se îndreptau spre oraș, ea să pătrundă prin toate porțile deodată. Și doamna Rosetti dorește să intre, să dea alarma ; un călăreț turc o împiedică, oprește caii de la calească. Atunci o arată pe Liby : turcul dă drumul la hățuri. Pătrunde în oraș, strigă, cheamă femeile ; lăsînd copilul acasă, în paza Celui-de-sus, vrea să alerge de una singură la palatul unde se află guvernul. Turcii se și aflau peste tot ; scene oribile de jaf se puteau zări la fiecă casă. Un prieten o întîlnește, o oprește în loc : „Unde te duci ? Membrii guvernului care au mai rămas au împiedicat ei înșiși poporul să lupte...” În ciuda acestei dispoziții, corpul de pompieri bucureștean refuză să se predea : o oră întreagă, o sută cincizeci de oameni au ținut piept împotriva a douăsprezece mii, au ucis o mulțime de turci și, pierind la rîndu-le, ei au sfințit drape-lul cel proaspăt cu singele lor.

Poziția jefuitorilor acelora jalnici nu era deloc sigură în București. O mulțime uriașă, indignată și sumbră, se afla tot acolo, la porțile orașului, și nu pleca. A doua zi după invazie, un om nemai-pomenit pătrunde în locuința doamnei Rosetti, în ciuda opreliștilor slujitorilor. Uriașul acesta cu brațele goale, încins cu eșarfa tricoloră valahă, se remarcase încă din timpul luptei. „Doamnă,

îi spuse el, dați-ne dezlegare ; avem îngropate arme și drapele ; sîntem două mii de oameni hotărîți ; cădem asupra taberei ; îi eliberăm.“ Dar în același timp doamna Rosetti primea prin mijlocirea consulului englez cuvîntul comandantului turc cum că, în trei zile, vor fi liberi.

În cea de-a treia zi, tot nu e cu putință să fie eliberați. Dar a doua zi, la ora prînzului, vor porni spre frontiera ungurească, cu pașapoarte în regulă și o escortă, ca să nu aibă a se teme de nimic dinspre partea trimișilor țarului. Dimineata, cu mult înaintea amiezii, doamna Rosetti se duce în tabără... Nici urmă de tabără, nici de corturi ; totul a pierit ca prin minune ; locul e gol și cîmpia pustie. O santinelă turcească se afla numai, de una singură și, fără a rosti un cuvînt, cu vîrfurile baionetei ținută la umăr, arăta drumul spre Turcia, spre miazăzi, iar nu spre apus. A priceput dintr-o străfulgerare ; a înțeles în ciuda tuturor asigurărilor prietenești, în ciuda promisiunilor reînnoite ale consulului englez, că nu erau duși spre granița ungurească, ci spre Dunăre, că țarul le interzice turcilor să-și țină cuvîntul, constituindu-i paznici ai dușmanilor săi.

În cursul zilei, isprăvește în grabă vînzarea a tot ce are mai de preț, primește daruri, e plînsă de prietene. Părăsește pentru totdeauna casa aceea dragă, căminul scump al familiei, și care fusese însuși căminul libertăților unui popor. Pornește spre seară, neluînd cu sine decît hainele de pe ea, o pelerină în care să-și înfășoare copilul ; multă vreme de-acum încolo, aflată pe urmele dragilor ei prizonieri, n-avea să mai doarmă sub un acoperiș. Liby, la vîrsta ei atît de fragedă, n-a avut drept casă și leagăn decît pelerina mamei sale.

DOAMNA ROSETTI II URMĂREȘTE ȘI-I AJUNGE PE PRIZONIERI

Un singur om o însoțea, însemnînd o primejdie în plus. Ducea cu ea, travestit, un proscris căutat peste tot, cel care întruchipa spiritul cel mai de demult și mai rar al națiunilor, voința lor neclintită ; cel care în mințea sa, sub chica neagră de păr, clocea, veșnic tăcut, hotărîrea nezdruincată, flacăra de nestins — martor viu al originilor romane ale acestui popor. Era cel mai vîrstnic membru al familiei Brătianu.

O părăsese curînd, simțind cît de mult capul său, atît de cunoscut, cu-atîta neînduplecare urmărit, i-ar fi agravat situația.

Singură așadar, o noapte întreagă, în timp ce turna cu găleata, merge, înotînd pe cîmpul desfundat și fără drum. Parcă se spărsese cerul ; sălbatica Dunăre, prefăcută în nouri, se abătea asupra pămîntului potopindu-l. Firea părea că se războiește cu această biată femeie rătăcind pe drumuri și cu pruncul ei nevinovat. Dar de fapt, îi slujea. Ploaia aceea îi acoperea fuga ; nu întîlnea pe nimeni ; n-ai fi putut bănui nici invazia celor două armii barbare ; cei mai barbari dintre ei, trimișii țarului, și călcaseră hotarele țării !

Emoția, frigul, oboseala îi secaseră pieptul. Liby plîngea ; scîncetele ei o îndurerau pe mamă. Schimbară caii la o casă sărăcăcioasă ; o țarancă se ivește. „Ei, doamnă, dă-mi mie copilul, să sugă la pieptul meu.“ Dulce consolare ! Să dăj în pustiu,

pe noaptea aceea înghețată, în care cerul părea necruțător, peste ospitalitatea cea mai plăcută, căldura sinului matern !

Dimineata, zărește în sfârșit uriașul fluviu și, pe malul dimpotrivă, o micuță așezare turcească. Inima n-o înșelase. Un vas de război stătea ancorat în mijlocul apei și în el se aflau prizonierii ¹. Un om se afla pe țărm ; i se adresează ; era, printr-o întâmplare mai mult decît fericită, medicul căpeteniei turcești din orașul vecin. Prin el, le spune turcilor că vrea să împărtășească aceeași soartă cu soțul său. Cerere refuzată, din fericire : de-ar fi fost închisă laolaltă cu ei, nu i-ar mai fi putut sluji. Va putea să-i vadă numai. O barcă și șapte vișlași turci se afla acolo, o puteau duce spre vas. Înșelată de turci de-atîtea ori, avea motive să șovăie. Turcii, barbari și corupți cum erau, aveau oare s-o respecte pe tînăra femeie care se îndrepta singură către ei ? Departe de țărm și de autorități, cea mai mîrșavă fărădelege nu era oare un joc pentru ei ? Nu zăbovi asupra nici uneia din aceste temeri, o luă pe Liby la piept ; înarmată și apărată de ea, puternică în tovărășia copilului, se așeză curajos în barcă, unde n-a aflat decît respect.

Iat-o în sfârșit pe punte, își vede prietenii ; așază copilul în brațele tatălui ; aduce tuturor proscrișilor vești din partea familiilor, cîteva rînduri pentru fiecare, mesaje pline de afecțiune. Nimio

¹ Vasul acesta, arcă sfîntă a naufragiului unui popor, adăpostea guvernul său, literatura (în parte), suflétul și gîndirea, și să nădăjduim, viitorul !... Oameni politici, istorici, profesori, magistrați, poeți, economiști etc. : Aristra, Bălcescu, Boliac, Bolintineanu, Ion Brătianu, cei trei frați Golești, Grădișteanu, Ionescu, Ipătescu, Snagoveanu, Rosetti, Voinescu, Zane (n.a.).

mai jalnic ca situația lor : hrăniți cu ceapă crudă și pesmeți marinărești ; dormeau pe ghiule, rău apărați împotriva frigului, dezbrăcați aproape (n-aveau decît hainele cu care erau pe ei în clipa trădării din tabăra turcească). Mai mulți dintre ei au rămas cu dureri, s-au îmbolnăvit de piept, boli de care nimic nu i-a putut vindeca pînă acum ¹.

Erau duși spre Orșova, primul oraș din Imperiul austriac, unde turcii dădeau toate asigurările că vor fi eliberați. Doamna Rosetti le-o ia înainte. Îi așteaptă acolo. Dar ce lungă așteptare ! Călătoria aceea pe apă, care se face în treizeci și șase de ceasuri, ei au făcut-o în trei săptămîni. Luptînd împotriva curentului, erau trași de edecari de pe țărm, abia înaintînd. Cîteodată se opreau cîte o zi întreagă în mijlocul fluviului. Întîrzierea asta vrednică de mirare nu poate avea decît o singură explicație. Poarta negocia la Petersburg ; invoca poate cuvîntul dat ; erau în așteptarea a noi ordine a ceea ce avea să hotărască binecunoscuta clemență a țarilor.

În timpul acestei întîrzieri atît de prelungite, doamna Rosetti ardea de nerăbdare, făurindu-și

¹ Unul din ei, printre cei mai vrednici a fi regretat, domnul Bălcescu, a zăcut tot timpul mai pe urmă. De curînd l-am pierdut. Era un erudit de frunte, și totuși un spirit practic, foarte categoric, foarte luminos. Ar fi fost marele istoric al țării sale, și, fără nici o îndoială, unul dintre conducătorii săi cei mai înțelepți. Nu cunoșc nimic mai prețios, pînă acum, privitor la acest subiect, nimic mai instructiv decît broșura sa intitulată : *Question économique des principautés danubiennes*, apărută la Charpentier, Palais-Royal (Galeria Orléans). Cartea aceasta micuță a fost scrisă în 1850 și în ipoteza în care țara nu s-ar fi putut elibera decît cu ajutorul Porții. Chestiunea este privită dintr-o singură latură, dar cu o mare limpezime (n.a.).

nenumărate planuri zadarnice, cu ochii triști aținuți asupra marelui fluviu nepăsător, care curgea, curgea întruna, fără să-i aducă nici o veste din cele pe care cu-atîta înfrigurare le aștepta. Avu totuși o mîngiere : un prieten devotat i se alătură, unghur de obîrșie dar cu inimă de român, un ecou al prieteniei. Rosenthal, artist distins, schițase la București portretul Libertății, adorată de un întreg popor. Pieritoare în cel mai mișcător simbol al său, Liby și mama sa, Libertatea a aflat în Rosenthal un tovarăș credincios.

Fie ca amintirea aceasta să făurească o nouă alianță între aceste două mari popoare care pentru o clipă nu s-au recunoscut unul pe altul ! Acel scump tezaur al patriei române a avut drept apărător un unghur.

Într-o zi, așezați pe o piatră, avînd fluviul în fața ochilor, Rosenthal își întrebă prietena visătoare : „Și ce vei face de-acum încolo ? — Îi voi urma peste tot, împărtaşindu-le soarta. — Cum așa ! O călătorie ca asta pentru o femeie slabă, care alăptează un copil, prin ținuturile acestea barbare, pe drumuri atît de primejdioase !” Aminti rînd pe rînd mai multe motive care i-ar fi putut zdruncina planul, dar doamna Rosetti rămase neștrămutată în hotărîrea sa. „Gîndeam la fel ca dumneata, îi spuse el, dar am vrut să te încerc. Și eu te voi urma peste tot.”

Rară, emoționantă fidelitate într-o prietenie atît de curată ! Frate și soră, uniți prin sentimente calde, de devotament, cine îi va despărți pe viitor ? ¹

¹ Nefericitul și-a salvat prietenii dar pentru a cădea el însuși mai tirziu în mîinile Austriei. S-a omorît sau a fost omorît. Ungurul, valahul acesta... -- ah ! să spu-

Nu mai aşteaptă. Pornesc amîndoi, închiriază o luntre micuţă, se încredinţează marelui fluviu. Întîlnesc curînd un vapor cu aburi. Căpitanul, din Iliria, le arată cel mai viu interes, i-a întîlnit în ajun pe prizonieri, i-a văzut trecînd în apropiere de Vidin. Se prea poate ca a doua zi să părăsească puntea pentru a străbate pe jos Porţile de Fier, punctul acesta primejdios de pe Dunăre; vor trece pe la Sem, unde neîndoielnic vor putea fi văzuţi. Doamna Rosetti îşi procură pe vapor cîteva straie ţărăneşti: se travesteşte astfel, pentru a se putea apropia de ei cu mai mare uşurinţă. În hainele acestea, ce-o apărau mai bine împotriva ceţurilor lui octombrie care diminuează învaluiile fluviului, îngheţată, dar nu şi cu inima, strîngîndu-şi copilul în braţe, fuge de ţărmlul turcesc, cu ochii aţintiţi la o fortăreaţă care îl domină în depărtare. Deşi se află la mare distanţă, vede, deosebeşte prizonierii care sînt duşi în fort.

Fortăreţele turceşti sînt într-o stare jalnică, iar garnizoanele lor încă şi mai şi. Sînt nişte clădiri vechi şi dărăpănate care cad în ruine, bîntuite de năluci. Triştii lor paznici par spectrele unui imperiu ce se năruie. „Fortăreţele acestea, spunea doamna Rosetti, le-aş fi putut cuceri şi eu singură.“

Dădea tîrcoale fortului, nu-şi pierdea vremea, iscodea, puneă cîte ceva la cale. În sfîrşit, face ce face şi capătă învoirea să-i vadă. Urcă. Prizonierii fuseseră preveniţi, o aşteptau; se aflau sus, pe

nem şi francezul acesta — e o pierdere deopotrivă pentru trei popoare. O excelentă pînză rămîne în urma lui, de o prospeţime, de un farmec nespuse; reprezintă România pe Cîmpia Libertăţii, unde o sută de mii de oameni înconjurau tribuna (n.a.).

creneluri. Numai apariția ei și părea a le fi schimbat soarta ; se și vedeau liberi, strigau : „Trăiască Republica !“

Deși aflați de-atita vreme fără nici o legătură cu uscatul, fără ziare, fără vești, în jalnica lor, temniță plutitoare, nu-și părăsiseră nădejdea și nici încrederea. Totul li se părea a vesti eliberarea. Adevărați copii ai Franței, nu se îndoiau nici o clipă că aceasta le va sări în ajutor, străbătînd Europa, lumea întreagă, de va fi fost nevoie, pentru a le dărui libertatea.

Cu cît mai strălucitor li se păru soarele, mai limpede seninul cerului, cînd în mijlocul lor pogori îngerul acesta al speranței !

Scena era înduioșătoare, nimeni n-ar fi putut rezista. Pînă și recea nepăsare a turcilor s-a topit. Fraternizară cu toții, și bucuria a fost împărtășită de toți. Unul dintre ei plîngea. Sumbra fortăreață jilavă, unde iarba crește în mijlocul odăilor, își luase parcă un aer de sărbătoare pentru a o întîmpina pe femeia aceea, luminîndu-se parcă la lumina privirilor ei.

„Cum te făceai înțeleasă de turci, ca și de-atîtea populații pe care le-ai străbătut ?“ La întrebarea aceasta pusă de prietenii săi, doamna Rosetti răspunde mereu în același fel : „Nu știu ; vorbeam limba pe care mi-o insufla Cel-de-Sus și mă înțelegeau totdeauna“.

Cîtă dreptate avea spunînd că ar fi putut de una singură cuceri forturile acelea ! Cel în care se afla se și predase, ea îl cîrmuia. Turcii îi dăruiau hrana lor, o slujeau, se duceau s-aducă lapte pentru copil. Soldații aceia bătrîni și sălbatici se prefăcuseră în doici ; iau copilul, îl leagănă și Liby adoarme în brațele lor.

EVADAREA

(octombrie 1848)

Franța, atît de bolnavă în ea însăși, trăia în adîncul aceluia fort turcesc; strălucea pe Dunăre în inima unor străini. Ajutorul ei multășteptat era toată bucuria lor. Pînă și vîntul le vorbea despre asta. Iar dacă o răbufnire dinspre apus ajungea pînă la creneluri, se duceau să vadă dacă nu cumva era zvonul armatelor noastre mărșăluind într-acolo.

Încrederea le fu din nefericire zdruncinată în clipa cînd unul din turci, devenit prietenul lor, șopti la urechea doamnei Rosetti acest singur cuvînt: *Boșnia*. Înțeleseră că îndelunga ezitare a Porții se sfîrșise, că avea să dea ascultare țarului, să-i închidă pe prizonieri într-un fort din Bosnia și să-i țină la dispoziția lui, acolo.

Trebuiau așadar să se grăbească, să afle chiar de-a doua zi, dacă era cu putință, un mijloc de evadare. Se înțeleseră ca peste o zi, cînd se vor fi aflat în dreptul Orșovei, așezare valahă din Imperiul austriac, în clipa cînd bărcile se vor apropia de țărm, să sară pe pămînt și să ceară ajutorul populației valahe. Doamna Rosetti le-o luă înainte la Orșova și află că încercarea va da greș. Guvernatorul austriac al orașului e devotat țarului; de parte de-a înlesni evadarea, îi va pune piedici; prinși pentru a doua oară, captivitatea n-avea să fie decît cu atît mai aspră și mai greu de biruit.

Cum să-i înștiințeze? Doamna Rosetti găsi mijlocul.

Cu o prezență de spirit admirabilă, cînd îi zări pe toți în picioare în bărci gata să sară pe țărm,

o dădu pe micuța sa *Libertate* tatălui ei, zicînd : „N-o lua înainte ca eu să ți-o încredințez“. Înțelesesă cu toții și nu coborîră.

Nu într-un oraș ca Orșova, și sub supravegherea autorităților, putea izbuti o asemenea tentativă. Trebuia găsit mai curînd un sat, cu oameni simpli și buni la inimă, țărani valahi, care să fie interesați în salvarea compatrioților lor, și pe care să-i poți însufleți și asmuți împotriva turcilor. Doamna Rosetti avu fericirea să obțină ca prizonierii să facă mai departe călătoria pe vase austriace și să fie remorcați de-a lungul malului austriac, unde aproape toate satele sînt valahe. Ea îi urma pe uscat, în care grosolane de țară, care nu sînt altceva decît simple trunchiuri de copac îmbucate laolaltă. Deseori cobora, urca pe jos malurile înalte și abrupte, purtînd-o pe Liby în brațe, făcînd semne prizonierilor și aruncîndu-le flori. Ei o vedeau de jos pe scumpa lor eliberatoare cum merge, vioaie și plină de farmec, în portul acela de tînără țarancă valahă ; o simplă basma legată pe creștet îi ținea părul. Frumoasă, arsă de soare, în straiele acelea de săteancă, fără altă podoabă decît strălucirea ochilor scăpărători de inteligență și de bunătate, li se părea adesea un înger trimis de Dumnezeu, și nu erau departe de-a i se închina.

Abia acum bag de seamă că n-am spus nimic despre chipul doamnei Rosetti, despre neamul din care se trage, despre obîrșia ei. Aparținînd cu tot sufletul Valahiei, ca și prin voință și prin limbă, e fiica unui căpitan scoțian, dar franțuzoaică din-spre mamă, și născută la Guernesey. Noi socotim că aparține Franței și e poate de obîrșie bretonă. A fost crescută în Franța, vreme de mai mulți ani, în Provența, și ai putea-o crede provensală. În 1847 s-a căsătorit cu Rosetti, fermecătorul poet.

ale cărui cîntece sînt socotite opere naționale în România.

E scundă și brună. Nas fin, dar cîtuși de puțin clasic ca linie ; un frumos păr negru ; ochi negri frumoși, catifelați și strălucitori. Privirea, gura (de-o mare naturalețe, foarte expresivă și iubitoare) au o expresie de nespusă blîndețe, ceva în același timp atrăgător și hotărît, trădînd multă încredințare și prudență.

Firea aceasta atît de hotărîtă, cu tot curajul ei de tigroaică, pare a avea totuși o slăbiciune. Fie din calcul, fie din prea mare dragoste, face pe voie pînă și celor mai neînsemnate capricii ale copiilor, îndurîndu-le și dîndu-le ascultare pînă se simte vlăguită.

Altmințeri, cît se poate de neînduplecată. Un curaj neasemuit, pe care l-a dovedit, pe care-l are încă. Nimeni nu îndură cu mai multă grație sărăcia adusă de convingerile democratice. Nimeni nu se pricepe mai bine să-i îmblînzească asprimea față de cei din familie. Vrednică de admirație în ziua primejdiei, se dovedește a fi tot pe atîta și în lungile încercări ale exilului, în tristețea și lipsurile ce-l însoțesc. Dar, aflat alături de dînsa, cine le mai simte ? Admirabil mister al solidarității moderne ! Tocmai lîngă o străină, o fiică adoptivă a României, exilatul român simte cel mai bine prezența patriei, geniu-i viu, vatra strămoșească.

Dar să ne întoarcem.

Singurul obstacol în calea comunicării cu prizonierii era carantina, deosebit de severă în această țară. Tot ce-a atins malul turcesc e respins pe celălalt mal. Un agent o urmărea anume, pentru a o împiedica să comunice. La o haltă, despărțită de niște zăbrele de puntea care ducea la vase, oprită de către un ofițer austriac care păzea podul,

îi spuse, arătându-i-o pe Liby : „Vai, domnule ! Gîndește-te că copilul ăsta vrea să-și îmbrățișeze tatăl !... E atîta vreme de cînd nu l-a văzut !“ Ofițerul întoarce capul nemaiputînd îndura : „Doamnă, faceți cel puțin în așa fel ca să nu vă văd“.

Cucerea astfel pe toată lumea. Regulamentele se plecau dinaintea ei. A doua zi, la prînz, căpătă îngăduința să ia masa împreună. În acest timp un călăreț se apropia în goană, un ofițer turc trimis de către guvernatorul ultimei fortărețe în care stătuseră. Ordin pentru a face cale întoarsă, pentru a se înapoia la fort.

Numai că tot satul se afla acolo, îi privea pe prizonieri, un sat de țărani valahi, pe care doamna Rosetti îi cîștigase de partea nefericiților lor compatrioți. Aceștia, încurajați de către semnele vădite de simpatie cu care-i înconjurau țăranii, declară că nu se vor întoarce. Ofițerul turc, numărîndu-și soldații, simte că nu poate înfrunta un sat întreg. Se duce după noi ordine. Prizonierii, fără să-și piardă timpul, își pun haina pe mînă și se pornesc pe mers, cu pasul omului însetat de libertate. Turcii, neputînd face nimic altceva, se străduiesc să țină pasul cu ei. Dar nu era prea ușor : căci prinșii mergeau pe jos la fel de repede ca doamna Rosetti cu trăsura. Luase vin cu ea pe drum și le dădea de băut la fiecă oprire. Astfel că turcii, deși îngrijorați de călătoria aceea aducînd mai mult a fugă, se despăgubeau cînstindu-se mereu de-a lungul drumului ; se aflau, la urma urmei, pe malul creștin, așa încît se simțeau ceva mai slobozi față de poruncile lui Mahomed.

Spre seară, ajunseră astfel la Sfenița. Doamna Rosetti, care le-o luase înainte, pregătise un ospăț pe cînte, cu vin din belșug, cafele și lichioruri. Turcii, și așa năuciți de cît băuseră toată ziua, își

leapădă acolo orice urmă de judecată. Fumează, pică de somn. Unul dintre ei, nemaiputîndu-se ține, are grijă să le spună prizonierilor : „Vedeți de nu plecați pînă nu mă treziți.“

În tihna asta adîncă, turcii sînt dintr-o dată tulburați. Intră primarul și preotul, ca și o mulțime de săteni aduși de doamna Rosetti. „Unde vă sînt pașapoartele, îi întreabă primarul. Aveți ori nu ? Oare cum îndrăzniți să pășiți înarmați pe pămînturile majestății-sale împăratul ?“ Bieții turci nu știu ce să răspundă. Rolurile s-au inversat : ei sînt acum prizonieri. Negociază ca să fie lăsați în libertate.

VII

FUGA PE PĂMÎNTUL A TREI PO- POARE ÎN STARE DE RĂZBOI. SOSIREA LA VIENA

Era miezul nopții și cinci care așteptau la ușă. Doamna Rosetti și prietenul său ungurul asistau la explicație. Dar prizonierii, urcați în care, o porniseră voios pe cîmp. Le acoperise astfel retragerea și nu întîrzie să-i ajungă din urmă.

Douăzeci de ceasuri în șir, drept primă etapă, meraseră în carele acelea grosolane din trunchiuri de copac. Deseori trebuiau să coboare. Drumul suie, urmînd cursul Dunării, prăpastia se cascade primejdios în fiecare clipă pe una din părțile drumului. Biata femeie mergea întruna purtîndu-și copilul, care nu cunoștea, nu voia să fie purtat decît de brațele mamei. O lăsau puterile. Soțul său n-o

putea ajuta decît susținînd-o puțin de spate, ridicîndu-i brațele.

În satul în care coborîră, un singur sălaș mai rămăsese în picioare, o biată colibă, ultimă rămășiță scăpată din luptele dintre unguri și sirbi. Era partea cea mai primejdioasă din tot drumul ce-l aveau de străbătut. O luptă dintre cele mai sălbatice, o luptă necruțătoare dintre neamuri deosebite bîntuia ținuturile acelea. Fiecare parte, înverșunată, pornea asmuțită împotriva celeilalte. Toți cei care nu puteau dovedi pe loc că fac parte din aceeași tabără erau uciși fără milă. Fugarii noștri aveau a se teme dinspre toate părțile ; nici slavii, nici ungurii nu le țineau partea ; pînă și valahii uneori se arătară dușmănoși, crezîndu-i boieri, mari seniori care fugeau din București, își închîpuiau că au în fața ochilor pe tiranii puși pe fugă din Valahia.

Cumplită luptă ! Și vrednică de milă ! Rod groaznic al orbirii, al minciunilor perfide pe care țarismul le semănase !... Interesele tuturor acestor popoare erau îndeobște aceleași, pe cînd ele se socoteau dușmane !... Ungurii, chiar dacă pierdeau o parte din dominația lor, cîștigau — ceea ce-i cu mult mai de preț — consolidarea definitivă a propriilor lor libertăți și slăbirea puterii Austriei.

În toate cele trei tabere, ungurească, slavă și valahă, noi aveam prieteni... Mă gîndesc cu spaimă la asta ! Unii dintre ei, elevii mei și aproape fiii mei, puteau, în înfruntările acestea oarbe, să-î omoare pe alții nu mai puțin prieteni cu mine. În tabăra ungurească, în taberele valahe și slave, școlile din Paris își aveau reprezentanții lor ! În orice parte s-ar fi omorit oameni, Parisul se cuvenea să plîngă, iar doliul trebuia să-l poarte Franța.

De-a lungul drumului se tot întâlneau cu cete înarmate. Noaptea răsunau strigăte sfișietoare în toate limbile. Morți puteau fi văzuți prin șanțuri. Sate părăsite și case pe jumătate arse. Din loc în loc, obiecte jefuite și lăsate acolo, dar îmbucătățite, fărîmîțate parcă cu furie, astfel ca nimeni să nu poată trage folos de pe urma lor.

În Banat, în răstimpuri, pichete de cavalerie opreau micuța caravană. Doamna Rosetti a fost astfel oprită odată și dusă într-o tabără sîrbească, chiar în clipa cînd pe dealurile din față se zăreau cete puternice de călăreți unguri, pe cale de-a năvăli cîrînd. Lupta nu putea să mai întîrzie.

„Să fiu dusă, a spus ea, în fața generalului. — Doamnă, acum prinzește.“ După multe insistențe, pătrunde în cort, singură în fața tuturor ofițerilor. „Domnule general, nu putem rămîne aici în clipa cînd începe bătălia.“

Generalul dă ordin să-i fie adus soțul, prietenii, îi primește politicos, le dă cafele. Unul dintre ei, uitînd de primejdie, înjgheabă cu șeful o discuție politică. Doamna Rosetti, îngrijorată de înceteneala, calculată poate, a sîrbului, ia pașapoartele pe care le zărește pe masă, apucă pana, i-o pune în mînă : „Semnează, domnule general“, îi spune ea. El semnează. Ea le împarte.

Cînd ajunge la ultimul, cel al doamnei Rosetti, și care purta numele ei de familie (Grant), sîrbul exclamă : „O englezoaică !“ Nu-i venea să-și creadă ochilor. Într-adevăr, doamna Rosetti aduce prea puțin a englezoaică. Totul în ea ar trăda mai curînd pe femeia din sudul Franței.

Și așa își putură continua călătoria ; treceau pe lingă război, pe lingă nenumărate primejdii. Insurgenții puteau să-i ucidă pe loc. Guvernul austriac putea să-i aresteze. Nu era oare înștiințat de

către turci sau de ruși despre evadarea lor? La Panciova, lângă Semlin, doamna Rosetti își luă inima în dinți și se duse în oraș ca să afle vești. Aici, consulul englez și alte persoane îndatoritoare îi spuseră că se puteau aștepta la ce-i mai rău, că reprezentantul țarului nu-i va lăsa să scape fără să-i aresteze. Se despărțiră pe dată; numărul lor mare îi trăda. Cei mai mulți luară vaporul cu aburi care urcă de-a lungul Savei. Oameni de tot felul se aflau pe vapor, de rase și grupări diferite, vorbind limbi diferite, înarmați cu toții pînă-n dinți, vorbind fără a se putea înțelege despre evenimentele la ordinea zilei, în fiecare clipă străluceau pumnale; alții, așa în joacă, trăgeau focuri de pistol în aer.

Lucrul cel mai ciudat din toată călătoria e că proscrișii, cît ținu drumul, nu erau într-atît de preocupați de primejdie cît de nevoia de a-și propaga ideile. În tabăra sîrbească, de care am vorbit, îi explicau comandantului în ce măsură sîrbii, slavii în general, acționaseră împotriva intereselor lor, susținînd Imperiul austriac, ce poziție falsă adoptaseră. Cuvîntul acesta din urmă a fost înțeles de minune, repetat de mai multe ori. „Falsă, cît se poate de falsă, într-adevăr“, spuneau ei. De altfel, gîndul acesta încolțise și-n inima sîrbilor. Și cel dintîi lucru care-i izbi pe valahi cînd pătrunseră între zidurile atît de așteptate ale orașului Agram, între care nădăjduiau să afle în sfîrșit oarecare siguranță, fu arestarea mai multor ofițeri croați sau sîrbi pe care austriecii o făceau chiar în clipa aceea. Începuseră chiar atunci să-î pună în fiare pe propriii lor apărători.

Încă și mai lugubră a fost intrarea în Viena. Era a doua zi după bombardament. Austria, victorioasă de pe urma discordiei necugetate ce domnea în sî-

nul celor trei popoare, tocmai își înălța vremelnic pe ruinele, pe rămășițele acestea șubrede și clătinate, tronul caducității sale.

VIII

CE S-A ALES DE ROMÂNIA. INVAZIILE PERIODICE ALE TRUPELOR ȚARULUI

Fugarii noștri se află cel puțin în siguranță. Străbat Germania emoționată, fremătătoare, îndoliată. Încep să răsufle ușurați. Nu, mai potrivit ar fi de spus, să geamă. Exilul începe cu toată amărăciunea lui, nesfârșit, cu perspective nedesluite ca nopțile lungi de iarnă care învăluie ziua și sînt lipsite de zorii dimineții. Era într-adevăr în pragul iernii (noiembrie 1848).

„Și totuși au ajuns în Franța, iată fleșa catedralei din Strasbourg. Iată și steagul care a fost speranța națiunilor. Dar vai! De ce-a pălit astfel? Ieri, aprins ca sîngele viței de vie, strălucitor ca azurul cerului, îl zăreai de la șase sute de leghe depărtare. Astăzi are culorile șterse și bolnăvicioase ale toamnei. Furtuna să i le fi spălăcit? Sau poate, Franța, să fie lacrimile pe care le-ai vărsat asupra lumii care a crezut în tine?”

Acestea erau gîndurile exilaților.

Dar și mai exilat poate fi socotit cel care rămîne lipit de pămîntul țării sale.

Occidentul, în egoismul lui, nu știe nimic despre calamitățile care învăluie Orientul. *Lăcustele* flă-

mînde s-au abătut asupra cîmpiilor Moldovei și ale Valahiei. Așa numesc românii armile țarului ; armii flămînde, cerșetoare, pe unde trec, pustiu rămîne. [...]

Așa arată opera Angliei, așa arată protecția ei. Ea e aceea care, opunîndu-se mișcării naționale din România, legînd-o de Turcia, neînstare s-o apere, o lasă în realitate pradă țărilor. Ea e cea care, datorită luminilor înșelătoare ale unui patro-naj neputincios, ține aceste ținuturi nefericite la bunul plac al veșnic reînnoitelor robii [...]

Ceea ce tătarii făceau din instinct de barbarie, țarii fac dintr-un machiavelism calculat. La fiecare douăzeci de ani se revarsă peste țară, aducînd-o la deznădejde ; vor s-o ducă pînă-ntr-acolo încît să-și dorească ea însăși sinuciderea ca naționalitate. Agenții țărilor asta și spun : „Să ne adăpostim în marele imperiu ; să devenim o provincie a țarului“.

Bun prilej altminteri să-și refacă armata și s-o hrănească. Scheletele acelea în zdrențe vin pe acest pămînt al făgăduinței să se întremeze.

Țara ar fi prea bogată, în ciuda traiului aspru, a birurilor ucigătoare. Țăranul, postînd, lipsindu-se de toate cele cu bună știință, supunîndu-și-i pe-ai lui la lipsuri, face ca în cele din urmă pămîntul să devină roditor, crește și vite. Curînd însă se iau măsuri. [...]

Aceștia trec la spolierea totală, cară tot. Casele se golesc de tot ce se poate lua : staulul e răvășit : dispăre orice urmă de grîne, pînă și cele de sămînță. Și deznădejdea merge pînă acolo încît, în 1832, fără acțiunea energică a guvernului și ordinele lui categorice, populația (redușă cu un sfert în trei ani !) n-ar mai fi vrut să are pămîntul. Țara

s-ar fi prefăcut în stepă, într-o mare întindere pustie.

Jefuitorul se îndepărtează atunci cu părere de rău, dar își face socoteala că neciopliții vor fi siliți să muncească, pregătindu-i, pe mai târziu, o altă pradă bogată.

Așa vrea fiscul, așa vrea boierul, bîta stă' ridicată ; așa că țăranul s-așterne iar pe muncă, bietul de el, ruinat, cu spinarea încă netămăduită de loviturile celor care-au trecut, păstrînd adesea, în familia lui pîngărită, și-o altă ocară, o altă rană și mai greu de tămăduit ! Iată-i pe toți pe ogor. Femeia scăldată în lacrimi, bolnavă și, cine știe ?, însărcinată poate, trage plugul în locul vitei de poară, alături de bărbat ; seara, se culcă pe pămîntul rece, în coliba jefuită, și se hrănesc cu scoarța copacilor.

Dar ce spun ? Toate astea să se fi întîmplat demult ? Nu, e însuși prezentul, cel din iulie 1853. Marea *execuție* a României, prădată periodic, începe iar în această clipă.

Populații milostive care ați vărsat atîtea lacrimi de înduioșare pentru soarta negrilor, suflete simțitoare, cititoare mișcate de povestea bunului *Moș Toma*, nu va mai rămas oare nici o lacrimă pentru albi ? Știți oare că în Rusia, în România și în general în răsăritul Europei se află șazeci de milioane de oameni mai nefericiți decît negrii ?

Ceea ce e neîndoielnic, e că albiu aceștia, cu mult mai evoluăți, simt cu atît mai aprig mizeria. Actul cel mai original, cel mai puternic, cel mai curios pe care neuitatul an 1848 l-a dat lumii e dezbaterea ce-a avut loc între proprietarii valahi și țărani. Niciînd un document n-a fost mai solemn, n-a atîns mai adînc chestiunile esențiale de care depinde însăși existența societății. Țăranii

aceștia de la Dunăre s-au arătat cît se poate de înțelepți, buni vorbitori chiar, cu totul altfel decît cel din poezie¹. Îndrăznesc a spune că în nici o altă țară, poate, locuitorii satelor n-ar fi dovedit într-o atît de înaltă măsură acea aleasă sevă primitivă, acea vigoare și bun-simț străvechi și în același timp o judecată dreaptă, pătrunzătoare și fără ripostă, însușiri pe care națiile moderne își închipuie că le aparțin în întregime lor.

Dar ceea ce e mai presus de orice, ceea ce va smulge lacrimi tuturor celor care au inimă, e moderația și blîndețea acestor nefericiți valahi. N-au cerut decît jumătate din ceea ce, în 1790, li s-a dat țăranilor din Moldova, țară în care pămîntul prețuiește cu mult mai mult.

UN BOIER : Și cu ce-o să plătești pămîntul ăsta?

ȚĂRANUL : Vedeți mîna asta neagră și aspră ? Tocmai asta e, ea face bogăția... Banii nu pică din cer.

ALT ȚĂRAN : Banii ? O, nu banii lipsesc ; sînt destui și-o să vi se dea. Statul plătește, visteria plătește. Ce e visteria ? noi sîntem, de vreme ce noi o umplem.

„Dacă visteria nu poate plăti, spune un altul, o să muncim noi. Unde am cheltuit atîta muncă, o să mai cheltuim încă. Din mîinile noastre, ca dintr-un izvor, să țîșnească aurul și argintul. Vă plătim noi pămîntul, să n-aveți grijă, de-ar fi să vindem și cenușa sfîntă din vatră“.

Și le mai spun boierilor : „Să nu credeți că atîta vreme cît sîntem noi, statului o să-i lipsească puterea : aici ne aflăm și de la noi îi vine vlaga ; n-o să-l lăsăm să roșească în fața națiilor străine !“

¹ Cf. La Fontaine : *Le paysan du Danube* (Țăranul de la Dunăre).

Mari și alese cuvinte ! Și care par într-adevăr moderate, dacă ne gândim că în clipa aceea, stăpîni cu-adevărat pe situație cum erau în realitate, abia dacă cereau revendicările elementare ale Adunării constituante de la 1789, din faimoasa noapte de 4 august.

Ce vom face pentru oamenii aceștia, atît de demni de atenția noastră ? Ce va face occidentul ?

Nimic.

Nu știu ceea ce vor guvernele ; dar ceea ce vor popoarele știu.

Ceea ce vor acestea e o viață mai bună — idee variabilă, infinit de elastică, care se întinde din ce în ce, și gonești după ea, umplîndu-ți viața întreagă de griji.

Nu le cereți mai mult, egoismul lor sensibil îngăduie nenorocirilor îndepărtate să le-ajungă pînă la ureche, să le-asculte ; și asta-i tot, scapă cu cîteva lacrimi. Pînă și exercițiul ăsta moderat al sensibilității e dătător de bucurie : „Au bucuria lacrimilor“, expresie potrivită și înțeleaptă a bunului Homer.

„Dacă nu mai nădăjduiești nimic, la ce bun mai scrii ?“

Pentru mine, numai pentru inima mea.

Pentru a ispăși ceea ce ar fi trebuit să facă Franța în 1848 și n-a făcut.

Scriu pentru cei ce rătăcesc, suferă și așteaptă, pentru umbrele acelea pe care le zăresc acolo, în melancolia Parisului și în cețurile Londrei. Le trimit semnul acesta întăritor din partea patriei.

În scrisorile unuia dintre iluștrii exilați români din Anglia (scrisori puternice, emoționante, pline de credință, demne de nemurire), am citit că pe vremea lui Soliman o fiică a Valahiei, răpită, vîn-

dută seraiului, a ajuns favorita stăpinului său, sultanul ; dar ea tot suferea, prăpădindu-se și tînjind de dor. Zadarnic veniră medicii ; nu aflară balsam pentru acest rău adînc. Singurul lucru care uneori însuflețea floarea aceea ofilită era apa riulețului ei natal. Sultanul, prin trimișii săi, îi aducea prețioasa apă. Exilata afla în ea viața, patria, puterea de-a nădăjdui.

PRINCIPATELE DUNĂRENE

(Apendice)

I

LIMBA ȘI LITERATURĂ

Limba moldo-vlahă e o limbă întru totul latină, care meșită tot atît și chiar mai mult decît limba noastră medievală — numele pe care aceasta îl purta : *lingua romana rustica*.

Foarte probabil că este, cu puține schimbări, unul din acele vechi dialecte italiene de țară care se vorbeau sub Imperiu, și din care s-au păstrat cîteva cuvinte în inscripțiile din Italia. Colonii lui Traian, stabiliți în Dacia, au împrumutat foarte puțin de la limbile barbare care îi înconjurau. Au păstrat încîntătoarea lor limbă vergiliană cu atît mai mare credință cu cît aceasta răspundea pe deplin îndeletnicirilor lor agricole și pastorale.

Dacă marele poet țăran de pe vremea lui August, bărbatul sfios, nevinovat și roșind, *fecioara cu lungi plete*, dacă Vergiliu ar fi fost stăpîn pe soarta și pe limba lui, cred că nu și-ar fi scris în limba suverană a Romei cîntecul în care și-a pus întreaga-i inimă, *Animalele bolnave*, din cartea a treia a *Georgicelor*, ci l-ar fi scris în limba învinsă, aceea a bieților deposedați din pricina proscricțiilor, a exilaților, într-unul din umilele dialecte vorbite la

Mantua, în Alpi, și mai târziu dincolo de Alpi, în depărtata colonie a Daciei.

Și de ce ar fi ales limba aceasta țărănească ? Pentru că e înțeleasă nu numai de om, ci de întreaga natură. *Animalele bolnave ar fi înțeles cîntecul* lui Vergiliu, i-ar fi simțit înduioșarea de-ar fi fost rostit în limba valahă ori italiană.

Vreau să spun italiana care trebuie să fi fost pe atunci. Căci limba aceasta s-a *orășenizat* ; a devenit limbă de cetate și de piețe publice. Pe cînd italiana din Dacia, italiana exilată, a rămas o limbă a ogoarelor, pentru a spune așa, comună păstorului și turmei lui : valahul, zdrobit de oboseală, cu inima plină de necazuri, le împărtășește de dimineața pînă seara tovarășilor săi de muncă, uriașilor săi boi întristați, și e desăvîrșit de bine înțeles de ei. Dar ce zic ? pînă și cea mai sălbatică, cea mai nesupusă viețuitoare, bivolul, cu ochii adînc înfipti în perii pieii, nu e mai puțin mișcat atunci cînd bărbatul cu plete negre îl muștră, îi spune pe nume, îi trezește îndîrjirea, simțămintele de mîndrie și prietenie.

Poporul acesta, atît de nemilos tratat de către om, și-a adăpostit inima în sînul naturii. O iubește întreagă, fără alegere. Tot ce viețuiește în preajmă-i îi este drag și sfînt. Și nu doar rîndunica adăpostită în streășină și barza cea credincioasă ; pînă și șarpele e bine primit ; ajunge cu ușurință unul din oaspeții casei ; nu-i oprit să bea laptele de la vaci ; îl împarte cu copiii. Drept răsplată îi iubește, își iubește gazdele, le desfată, mulțămindu-le în felul său.

Unul dintre prietenii noștri, trăgînd la o țărancă din Transilvania, o găsi zbuciumîndu-se toată în lacrimi. Își pierduse de curînd băietelul în vîrstă

de trei ani. „Am băgat de seamă, spunea ea, că în fiecare zi copilul lua pâinea pe care i-o dădeam la masă și lipsea un ceas întreg. Într-o zi m-am luat după el și am văzut într-un tufiș, lângă copil, coșcogeamite șarpele stînd la copil în poală și mîncînd pâinea adusă de el. A doua zi îmi duc bărbatul acolo și, spîriindu-se la vederea șarpelui străin, care nu era al casei, gîndindu-se că-i vătămător poate, îl ucide cu securea. Copilul sosește și-și vede prietenul mort. Deznădăjduit, se întoarce acasă plîngînd și strigînd întruna : *Pouiu !*¹ (e un cuvînt de alint prin care numești tot ce ți-e drag și care, în înțelesul strict al cuvîntului, înseamnă dragă păsărică micuță). *Pouiu !* spunea copilul fără-ncetare. Și nimic nu l-a putut mîngia. După cinci zile de plîns, a murit strigînd tot *Pouiu !*“

Sensibilitatea aceasta ușor resimțită, extinsă asupra întregii naturi, cu care valahul e dăruit de la naștere, a dat limbii sale un farmec aparte. Nu cred să aibă splendoarea și rezonanța italienei. E într-adevăr sora ei, dar o soră înduioșată de nenorocire și suferință. Întocmai ca și ea, dacă nu chiar mai mult, are o mulțime de diminutive drăgălașe, afectuoase și mîngietoare, iubitoare, copilărești. Dar ceea ce pare a avea pe deasupra, e o lacrimă ce-i tremură în glas, iar cuvîntul se prefăce în suspin.

Încîntătoarea floare pe care noi o numim atît de prozaic *le muguet*, se cheamă *lăcrămioară* în valahă, nume înduioșător și delicios.

De cum deschizi cartea lui Alecsandri, capul, inima sînt cuprinse de o mireasmă stranie, deopotrivă îmbătătoare și amețitoare.

Nu știu de ce, dar plîngi.

¹ În limba română în original.

Melancolie deosebit de blindă, totuși, melancolie ușoară... Norul nu-i într-atît de des, încît un petec de cer senin să nu se zărească într-acolo, departe.

Iată unul din delicioasele cîntece ale lui Rosetti, cîntat peste tot în orașe, căci nu se mai știe cine-i autorul. Îl iau din *Transilvania* lui De Gerando, unde pot fi văzute și chipuri de valahi adevărați, în excelente gravuri.

Tu me disais un jour que jusqu'à la mort

Tu me conserverai tout ton amour...

Mais tu m'as oublié, tu as tout oublié.

Ainsi va le monde, ce n'est pas ta faute.

Tu mi diceai odate : Ah ! al meu iubite,

Partea mea din ceriuri ție o voiu da.

Tu me disais un jour : „O mon bien-aimé !

Je veux te donner ma part de ciel.“

Toate sont uitate,

Tout est oublié

Toate sont perdute,

Tout est perdu

Asfel este veacul, nu e vina ta,

Ainsi va le siècle, ce n'est pas ta faute.

Scii quand versai lacrimi¹...

Tu sais quelles larmes tu versais, quand, à mes yeux

Tu disais : „O mon chéri ! je ne t'oublierai pas“.

Tu m'as oublié, je suis mort pour toi.

Le temps brise tout, ce n'est pas ta faute.

Te stringeam în brate²...

Je te serrais dans mes bras, et ta lèvre

¹ Cuvintele acestea sînt literalmente italiene : *sai quando versavi lagrime* (n.a.).

² În italiană : *ti stringevo in braccia*... sau și mai corect : *fra le braccia* (n.a.).

*Versait sur ma bouche une rosée céleste.
Mais bientôt elle a laissé échapper un venin...
Asfel ti este secul...
Ainsi est fait ton sexe, ce n'est pas ta faute.*

*Cinste și virtute, amor și credinza,
Eri am giurai mie...
Honneur, vertu, amour et foi,
Tu me jurais hier...! aujourd'hui au premier venu.
Tu ne sais pas aimer, tu ne connais pas le repentir.
Ainsi est fait ton sexe, ce n'est pas ta faute.*

*L'or, la vanité, ont banni l'amour de ton cœur.
Si ti vedul credinza che in aer sburra.
Et j'ai vu ta foi s'envoler.
Ta blessure est guérie, tes désirs sont éteints.
Ainsi est fait ton sexe, ce n'est pas ta faute.*

*Pourtant, malgré ton infidélité,
Inima mea
Mon âme (mon cœur)
Battra chaque fois que je te verrai
Tu es pour moi un ange, un être divin.
Ainsi est l'Amour, ce n'est pas ma faute.¹*

¹ Reproducem și originalul românesc :

A CUI E VINA ?

(1839)

*Tu-mi ziceai odată cum că pin' la moarte
Dragostea ta toată mie-mi vei păstra ;
M-ai uitat pe mine, le-ai uitat pe toate,
Astfel merge lumea, nu e vina ta.*

- Tu-mi ziceai odată, ah ! al meu iubite.*
• *Partea mea din ceruri ție ți-oi voi da ;*

Nu cred să se afle pe lume o altă limbă mai potrivită pentru dragoste decît această limbă rustică, — limbă a codrilor și a pustietăților, a dragostei și a prieteniei în adîncul singurătății — o limbă pe care în luminișurile Carpaților o mamă singură, neînsoțită decît de-o ciută, precum Genova de Brabant, ar vorbi-o sugarului său, iedului, fratele său de lapte.

Cînd am început să mă interez de această literatură și am căutat să văd cît loc ține în cuprinsul ei dragostea, am văzut că partea aceasta nu era alta decît întregul.

Și e de înțeles că România, italiană în întregime, atît de departe de leagănul ei, izolată și zăvorîtă între nu știu cîte mari state barbare, a intrat cît mai puțin cu putință în legătură cu acest înspăimîntător Babel ; nu și-a vorbit decît sieși, inimii sale și despre inima sa.

Biată micuță Italie solitară, care a mai găsit puțința ca în veacurile al XV-lea și al XVI-lea să joace un mare rol, bătîndu-i vitejește pe turci, iar

Toate sînt uitate, toate sînt perdute,
Astfel este veacul, nu e vina ta.

Cînd vărsai, știi, lacrimi și-n genunchi la mine
Îmi ziceai : o, dragă, nu te voi uita !
Mă uitași îndată, mort fui pentru tine ;
Vremea șterge toate, nu e vina ta.

Cînd te-aveam în brațe, buza ta cea dulce
Roa fericirii pe a mea lăsa ;
Dar acum otravă și venin mi-aduce,
Astfel ți-este sexu, nu e vina ta.

Aurul și slava îți goni amoru,
Și-ți văzu credința că în vînt zbură,

de-atunci, zdrobită din toate părțile, pare a nu mai voi să vadă nimic, să știe nimic, să uite totul, să se ascundă în sinea ei. Nenorocirea de fiecă zi înăbușă orice sentiment public. În schimb, sentimentele private, dragostea, dragostea de familie îi umplu sufletul, o farmecă, o consolează. Nu mai are nimic de spus lumii ; nu vorbește decât cu cine-i e drag.

Dragostea a fost adinca libertate a acestui popor. E ceea ce l-a păstrat tânăr de-a lungul atîtor restriști. Dragoste, natură, asta e totul. Nimic mai induioșător. Bătrîna și înțeleapta Europă se află fără apărare în fața farmecului neașteptat al acestei tinere flori care vine a-i spune : „Oh, cîte-ai pătimit ! Oh, cît de bătrînă ești !... Eu, care-am îndurat cu mult mai multe, mi-am plecat grumazul, am lăsat de la mine ; și iată-mi fața nedă...”

Ceea ce impresionează cel mai mult la omul adolescent, în care natura încă reprezintă totul, e cea dintîi rază, zorii conștiinței atunci cînd întîia dată

Ți-ai închis și rana, îți peri și doru,
Astfel ți-este sex, nu e vina ta.

Cinste și iubire, dragoste, credință,
Ieri jurai tu mie, azi cui s-o-ntîmpla ;
Nu cunoști iubire, nu simți pocăință.
Astfel ți-este sex, nu e vina ta.

Dar cu toată însă, multa-ți necredință,
Inima-mi tot bate oricînd te-oi vedea ;
Înger ești în ochi-mi, sfîntă mult ființă,
Astfel e amoru, nu e vina mea !

(Poezia română clasică, B.P.T., nr. 556, Ed. Minerva, 1970, pp. 435—436).

răsare. Asemeni și-n sufletul tânăr al acestui popor nimic nu m-a interesat mai mult ca tradițiile, cîntecele în care acest copilandru ce pare a nu ști alta decît să iubească, să culeagă flori, să suspine și să geamă, și care, din adîncul suspinelor lui copilărești se trezește dintr-o dată, vorbește ca un om mare și lasă să-i scape înseși prevestirile destinului.

Printre cele dintîi în șirul acestor rare și înduioșătoare dezvăluiri pe care acest popor și le-a făcut lui însuși, să așezăm cîntecul *Mariora Floriora*¹, cel care încheie *Doinele* domnului Alecsandri, cîntec modern ca formă, dar clădit pe o tradiție străveche.

„Spuneți-ne acest cîntec...” Iată un lucru pe care mă voi feri să-l fac. Cumpărați *Doinele* (strada Senei, nr. 30). Citiți-le în încîntătoarea traducere a lui Voinescu. La ultimul cînt, sufletul ți se topește tot: sfîrșeală și totuși vioiciune, inexprimabilă morbidețe!... Cîntecul acesta se consumă de dragoste... Și sub această formă adevărată, sinceră, de iubire și de patimă, o mare taină națională e străvezie, un gînd profund... Cuvîntul sibilei prezicînd soarta acestui popor, a unei sibile copilăroase, îndrăgostite.

Atunci mi s-a desprins de pe buze acest strigăt, acest vers al marelui Rückert: „Gură de copil!... mai înțeleaptă decît Solomon!...” (O Kindermund! Kindermund!...)

Întreg cîntecul s-ar putea tălmăci în aceste cuvinte: *S-a prăpădit, și de ce? pentru a-l fi iubit pe străin.*

Da, sensibilitatea aceasta ce se dezlănțuie ușor a unui popor care a îndurat îndelung și a răbdat tiranii e însăși taina îndelungii sale morți.

¹ Grafia folosită de Michelet.

Și totul ascuns, pierdut, îngropat sub un val copleșitor, alcătuit din cele mai încântătoare flori, într-o formă atât de drăgăstoasă și naivă, încât ești ispitit să crezi că marele poet n-a priceput nici o clipă cele ce spunea el însuși.

Cum să vă spun ce intruchipează Marioara Florioara ? E zîna munților Moldovei, geniul blînd al acelor meleaguri. Florile, surorile ei, riurile, munții se întrec care mai de care să-i fie pe plac și se ostenesc cu toate s-o împodobească... Numai că inimioara ei îi șoptește că tot i-ar mai lipsi ceva.

Un mîndru călăreț scoboară din munți ; sălbaticul lui telegar e ținut în frunte cu-o stea de argint. Cavalerul o îmbie la dragoste, și tînăra inimă a fetei bate să se spargă. Dar se ivește o rivală, o fată numai zîmbet și cu iia frumos împodobită pe umeri și cu fluturi de aur prin păr. Sînu-i e o adevărată grădină de flori, adăpostind buchete de cireșe și de fragi înmiresmați. Își dăruie cu nevinovăție poamele... Și asta aduce înfrîngerea Florioarei, care cade pradă geloziei. Oprește mîna călărețului întinsă să apuce fructele, îmbiindu-l în schimb cu „propria-i grădină“.

Sînt fericiți, pornesc în lume. Noaptea făgăduinței sosește. Zadarnic stelele răutăcioase o caută pe Florioara.

Spre ziuă, dă poruncă să se ivească o caleașcă și-un bidiviu focos, „într-atît de iute că nici umbra-i nu-l poate urma“. Alături de iubitul ei lunecă, strălucitoare și biruitoare, de-a lungul întinselor cîmpii de la poalele Carpaților.

„Dar cînd munții o zăriră stînd alături de străin, își uscară frunza codrilor, tulburară unda izvoarelor, înăbușiră glasul păsărelelor.

Iar cînd florile o văzură pe tînăra lor crăiasă alături de străin, își aplecară cu tristețe frunțile, se umplură de lacrimi, prinseră a se mlădia ca în preajma furtunii și se ofiliră într-o clipă.“

De-atunci, Florioara începu ea însăși să tînjească. Plînge. Zadarnic își ascultă iubitul cîntîndu-i doinele. Nimic nu-i poate domoli suflul... Curînd, se ivesc pe cer semnele unei furtuni cumplite : „Iat-o ! strigă ea, iată suflarea morții care mă va lua cu sine... Dumnezeu o trimite... De cînd te-am îndrăgit pe tine, munții au plîns întruna ; florile din cîmpii s-au dus la ceruri să se plîngă de părăsirea-n care le-am lăsat.“

II

BORDER-UL ȘI LUPTA DINTRE NEAMURI

Marea bătălie dintre neamuri are loc la hotarul Transilvaniei cu cel moldo-valah. Fără îndoială că în acest ținut putem situa cele două cîntece populare care urmează.

Primul, și pe cît se pare, cel mai puțin vechi, e o sfidare, una din acele provocări din bravură, cum se întîlnesc în orice înfruntare de acest fel, mai cu seamă în baladele *Border*-ului anglo-scoțian. Dar, în afară de lupta dintre neamuri deosebite, mai este și aceea dintre autoritate și haiduc. Ungurul Ianoș, fost brigand, cu masa lui de piatră incrustată cu litere de aur, pare a fi în totul omul stăpînirii, un om al legii care se pre-

face în oștean pentru a-l prinde pe haiducul moldovean. Trăsătură care zugrăvește pe de-a-n-tregul națiunea — e faptul că acesta nu-i bate pe unguri decît după ce le-a zis un cîntec din fluier. Ai zice că citești epopeea *Persanul Kuruglu*, atît de bine tălmăcită de doamna Sand.

Cît despre *Miorița*, e o baladă în felul celor mai vechi, un lucru sfînt și înduioșător de-ți frînge inima. Nici că se află ceva mai naiv și mai măreț. Citind-o, îți dai de minune seama de ceea ce vorbeam mai înainte, de plăcuta înfrățire a omului cu întreaga fire.

Se mai află, trebuie s-o spunem, și asta e din păcate o trăsătură națională, o prea grabnică resemnare. Omul nu se împotrivește morții ; n-o întîmpină cu supărare ; consimte, se însoțește ușor cu „această crăiasă, a lumii mireasă“ consumînd, fără crîcnire, căsătoria. Abia zămislit ieri din adîncul firii, astăzi i se pare plăcut să se întoarne iarăși în sînul ei.

Traducerea care urmează e făcută cuvînt cu cuvînt, și cît se poate de literală.

MIHU LE JEUNE

*A la colline Barbat
Sur un chemin raboteux*

*Mihu le jouvenceau,
Fier comme un paon,
Un paon des bois,
Brave brigand,
Chemîne en chantant,
Les forêts délectant
De sa flûte d'or
Qui chante bellement.*

Il chemine, ce brave,

*Sur un petit murgo (che-
val bai)*

*A travers la nuit,
A travers la forêt Hertzi.
Epais est le feuillage,
Sombre la nuit,
Le sentier rocailleux.
Comme il montait,
Murgo marchait,
La pierre étincelait,
La nuit brillait,
Brillait comme le jour.*

Mihu marchant, marchant
 toujours,

Sa trace disparaît
Sur feuilles tombées
Aux sentiers perdus,
Mon brave à moi,
Les feuilles battant,
Les vieilles forêts éveillant,
A Murgo parlant :
— *ti ! Murgo, 'ti !*
Marche tout droit
Pourquoi quitter le sen-
 tier ?

Est-ce le frein qui te gêne,
La selle qui te serre,
Que tu portes si lourde-
 ment
Mon corps si léger ?

— Le frein ne me gêne,
La selle ne me serre.
Mais ce qui me gêne,
Mais ce qui me serre,
C'est qu'il y a tout près
Quarante et cinq, cin-
quante moins cinq,
Valeureux brigands,
Braves Levantins
Qui ont quitté leurs parents
Des l'âge le plus tendre.
Ils banquettent là-haut
Au sommet du rocher
Sous d'épais sapins,
De petits noisetiers.
A une table de pierre
Rendue en quatre,

Liée par des fils de fer,
Avec des lettres sculptées,
Des lettres de livre
Et toutes dorées.

A table est assis,
Prêt à faire de toi sa proie,
Janoch le Hongrois,
Ancien brigand
A la barbe hérissée,
Longue jusqu'à sa taille
Couverte de sa ceinture.
Et, grand Dieu ! il a
Epées étincelantes,
Carabines à balles forcées
Et coeur d'acier.
Et il a de plus,

Sur le sommet du rocher,
De braves Levantins
Eloignés de leurs parents
Dès l'âge le plus tendre.
Tous braves Hongrois,
Jeunes gens adroits,
Jeunes gens nerveux,
Des braves à la nuque
 forte,

Des braves sans salaire,
Avec de grands casques
Aux longues queues,
Flottantes sur le dos !
Ils entendront nos pas,
Devant toi surgiront,
Sur toi bondiront,
Et malheur à toi !
Malheur à moi !

— *Hi ! Murgu, hi !*
Reprends ton chemin,
Car Mihû est brave !
Ne crains pas avec lui ;
Murgu, fie-toi
A ces bras énormes,
Enormes et nerveux,
A cette large poitrine,
Large et bien couverte,
A cette chère dague
A la lame acérée.

Murgu comme la pensée,
Laisse la colline
Et reprend le chemin.

Regarde dans la forêt, re-
garde :

Janoch soudainement,
Pendant qu'il buvait
Et se réjouissait,
S'arrête pétrifié,
Son front s'assombrit,
Car, de temps en temps,
Il entend résonnant,
Les forêts enchantant,
Une fière chanson...
Chanson de brave,
Et la voix d'une flûte,
D'une flûte en os,
Qui chante bellement !
Et voilà, voilà
Que Janoch soudain
Tressaille et bondit
Et crie d'une voix grande
Vous tous, mes braves,

Arrêtez, écoutez !
Saisissez vos armes,
Car j'entends
Une voix de flûte
Contre les feuilles réson-
nant.

Les forêts enchantant !
Hâtez-vous, dépêchez,
Partez à l'instant
Et barrez-lui le chemin
Au pont de Hartop
A la vallée du peuplier,
Au sentier étroit,
Au chemin brisé,
A la petite fontaine
Qui coule doucement.
S'il se trouve brave,
Ne lui faites mal !
Mais si c'est un étourdi,
Par les femmes ensorcelé
Donnez-lui un soufflet
Et laissez-le aller !

Les Hongrois se précipitent
Et lui barrent le chemin
Mais dès qu'il les aperçoit
Mihû de leur dire :

— Vous, braves, écoutez
Celui qui vous envoie
A perdu vos têtes.
Et sans presque achever.
Il s'élançe sur eux,
Et d'un seul mouvement
Il les abat tous,
Et reprend son chemin
A travers la verte forêt.

Quand Murgo marchait,
 La pierre étincelait,
 La nuit brillait,
 Brillait comme le jour !
 Il va droit à Janoch,
 Qui dit en le voyant :
 — Vous tous, mes braves,
 Tirez vos carabines,
 Frappez de vos lances !
 — Laissez vos carabines,
 Laissez vos lances,
 Car je suis Mihû.
 Et je veux vous chanter
 Une fière chanson,
 Chanson de brave,
 De ma flûte en os
 Qui chante bellement.
 Et les Hongrois,
 Neveux de Janoch,
 Sont pétrifiés,
 Dans leurs pensées absor-
 bés.

Et voilà, voilà
 Que Mihû soudain
 Commence sur le champs
 A dire avec feu,
 Commence doucement
 A dire avec amour
 Une chanson plaintive
 D'une telle beauté,
 Que les monts résonnent,
 Les aigles se ressemblent,
 Les pins se balancent,
 Les feuilles chuchotent,
 Les étoiles étincellent,

S'arrêtent dans leur course.

.
 Et tous les Hongrois
 Ecoutent avec tendresse,
 Et Janoch soudain
 D'adoucir sa voix,
 De parler à Mihû ;
 Il l'invite à sa table.
 — Viens, Mihû, viens,
 Viens, brave des braves,
 Mettons nous au festin,
 Donnons-nous à la joie,
 Et puis ensemble
 Nous lutteront nous deux !
 Ils s'assemblent tous,
 Se mettent à table,
 Se régalent et se réjouis-
 sent,

Et crient joyeusement,
 Eveillant la vieille forêt !
 Mais le banquet terminé,
 De bonne chair nourris,
 De bons vins réjouis,
 Mihû le Moldave
 Et Janoch le Hongrois
 Vont de côté,
 Et la lutte commence !

Les Hongrois,
 Neveux de Janoch,
 Regardent et admirent
 Comme ils se retournent,
 Comme ils se secouent,
 Comme ils se renversent,
 Comme deux braves
 Rejetons des dragons.

Et voilà, voilà,
 Que Mihiu, tout d'un coup,
 S'arrête sur place,
 Saisit son Hongrois,
 Le soulève,
 Le rejette,
 Le met à genoux,
 Plie sa tête!
 Et les Hongrois,
 Neveux de Janoch,
 Restent pétrifiés,
 De terreur saisis!
 Mihiu les éveille
 Et leur parle ainsi:
 — Vous, braves!
 Qui d'entre vous
 Pourra soulever
 Ma massue
 Lourde comme elle est
 Et ma carabine
 Lourde comme elle est
 Mes armes pesantes?
 Que celui-là vienne,
 En fraternité avec moi,
 Faire le métier de brave
 A l'ombre des forêts.
 Se baissent,

Mais ils essayent en vains,
 Car pas un ne peut
 Soulever sur son dos (
 Les armes amassées
 Et gisant à terre.
 — Allez donc, enfants!
 Quittez les forêts,
 Prenez la charrue,
 La bêche et la pelle...

.

Et parlant ainsi,
 Mihiu le brave,
 De son petit doigt,
 Soulève ses armes,
 Sur Murgo s'élance,
 Et, tout joyeux, se remet
 en marche;

Et derrière lui,
 La forêt bouillonne
 Et résonne
 D'une fière chanson,
 Chanson de brave,
 D'une voix de flûte,
 Douce à l'ouïe,
 D'une flûte en os,
 Qui chante bellement.

LA PETITE BRÉBIS

Sur la pente d'une mon-	Cheminent et descendent
tagne,	la vallée
La bouche du paradis ¹ ,	Trois troupeaux de petits
	moutons,

¹ Adică la intrarea fericii patrii moldovene, la hotarul cu Transilvania (n.a.).

Avec trois petits pasteurs.
L'un est Moldave,
L'autre est Hongrois,
L'autre est un Sicule de
Vrantcha.

Et le Hongrois,
Et le Sicule,
Parlèrent entre eux,
Tinrent conseils,
Pour assassiner le Moldave
Au coucher du soleil ;
Car il est plus riche,
Il a des brebis nombreuses,
Nombreuses et cornues,
Des chevaux domptés,
Des chiens vigoureux.
Mais petite brebis,
A la laine soyeuse,
Depuis trois jours
Ne ferme plus la bouche,
Et l'herbe ne lui plaît
plus.

— Gentille brebis,
Gentille, riche en toison,
Depuis trois jours
Tu ne fermes plus la
bouche.
Est-ce l'herbe qui te dé-
plaît ?

Ou bien es-tu malade,
Ma gentille petite brebis ?

— Mon cher berger,
Mène ton troupeau
Près du noir bosquet
Où il y a l'herbe pour nous,
De l'ombre pour vous.

Maitre ! maitre !
Appelle aussi un chien,
Le plus brave,
Le plus vigoureux,
Car, au coucher du soleil,
Veulent te tuer
Le Hongrois et le Sicule.
— Petite brebis de Birza,
Si tu es une fée,
Et si je dois mourir
Dans ces pâturages,
Dis au Hongrois,
Dis au Sicule
De m'enterrer
Ici tout près,
Auprès des brebis,
Pour être toujours avec
vous.

Derrière la bergerie,
Pour entendre encore
La voix de mes chiens.
Dis-leurs ces choses ;
Toi, tu placeras à ma tête
Petite flûte de hêtre
Qui joue si doucement,
Petite flûte en os
Qui joue si tristement,
Petite flûte de sureau
Qui joue avec flamme.
Le vent s'enflera,
Par elle passera,
Et les brebis s'assemble-
ront

Et me pleureront
Avec larmes de sang !
Toi, ne leur parle pas

La dealul Barbat,
Pe drumul săpat,
Merge hăulind
Merge chiuind
Mihu copilaș
Mindru Păunaș,
Păunaș de frunte,
Copilaș de munte.
Merge el cîntînd,
Din cobuz sunînd,
Codrii dismierdînd
Din cobuz de os
Ce sună frumos.
Merge cel voinic
Pe-un murgușor mic
Pin miezul nopții,
Pin codrul Herții.
Mult e frunza deasă,
Noaptea-ntunecoasă,
Și calea petroasă !
Dar cînd se urca
Și murgul călca
Peatra scăpăra,
Noaptea lumina,
Noaptea ca ziua.
Merge, mări, merge,
Ș-urma li se șterge
Printre frunzi căzute
Pe cărări perdute.
Merge tot mereu
Voinicelul meu
Din frunze pocnind,
Codrii vechi trezind
Și mereu grăind :
— Hai, murgule, hai,
Pe coastă de plai,
Ce lași tu drumul
S-apuci colnicul ?
Ori zeaua te-apasă,
Ori șeaua te-ndeasă,
Ori friul cu fluturi,
Ori scumpele rafturi,
Ori armele mele

Ce lucesc ca stele,
De duci așa greu
Trupușorul meu ?
— Zeaua nu mă-ndeasă,
Șeaua nu m-apasă,
Friul nu mă strînge,
Chinga nu mă frînge,
Dar ce mă apasă
Și-n drum nu mă lasă,
Că s-așin pe-aici
Patruzeci și cinci,
Cinzeci fără cinci
De haiduci levinți
Duși de la părinți
De cînd erau mici.
La codru-n potici.
Ș-acum se găsesc
De benchetuiesc
La valea adîncă,
La muchie de stîncă,
La des păltiniș,
Mărunt aluniș ;
La masă de peatră,
În patru crăpată,
Cu sîrmă legată,
Cu slove săpată,
Cu slove de carte
Cu aur suflate.
Iar la masă, șade
Gata să te prade
Ianuș Ungurean
Vechiul hoțoman,
Cu barba zburlită,
De rele-nvechită,
Pînă-n briu lungită,
Cu briu-avelită.
El are, măi frate,
Săbii lungi și late,
Durdă ghintuită,
Inimă-șefelită.
Și mai are încă
Pe-mpregiur de stîncă
Voinicei levinți

Cu armele-n dinți.
 Feciori buni de mînă,
 Căliți, tari de vînă.
 Flăcăi groși în ceafă,
 Voinici făr' de leafă !
 Cu chivere nalte,
 Cu cozile late
 Lăsate pe spate.
 Ei te-or auzi
 Și s-or răpezi,
 Și amar de tine
 Și amar de mine !
 — Hai, murgule, hai
 Pe coastă de plai,
 Lasă colnicul
 Ș-apucă drumul
 Că ești cu Mihul !
 Lasă-n urmă-ți teamă
 Că te ieu pe seamă,
 Istor brafe groase,
 Groase și vînoase,
 Istuie pept lat,
 Lat și-înfășurat,
 Istui păloșel
 Cu buza de-oțel.
 Unguru-i fălos,
 Nu-i primejdios,
 Gura lui e mare
 Dar nu mușcă tare,
 Cîți sunt ei ? cincizeci ?
 Șeazezeci, optzeci,
 O sută ș-o mie ?
 Iese-n cale-mi, vie
 Dacă vreu să știe
 Cine e Mihul
 Mihul Copilul !"
 Murgul ca gîndul
 Lasă colnicul
 Ș-apucă drumul.
 „Hai, murgule, hai,
 Pe coastă de plai
 La poiana grasă,
 Dumbrava frumoasă
 Cu iarbă-nverzită,
 Cu flori înflorită !"

II

Iată-n codru, iată,
 Că Ionuș de-odată,
 Cum benchetuiește
 Și se veselește,
 Stă, încreminește,
 Pe gînduri pornește
 Că din cînd în cînd
 Aude sunînd
 Codrii răzbătînd
 Un mîndru cîntic,
 Cîntic de voinic
 Ș-un glas de cobuz
 Dulce la auz,
 De cobuz de os
 Ce sună duios.
 Și iată, și iată
 Că Ianuș de-odată
 Tresare și sare
 Și zice-n glas mare :
 — Voi vitejilor
 Haraminilor !
 Ian stați și-ascultați
 Ș-armele-apucați,
 Că eu cam auz
 Un glas de cobuz
 Printre frunzi sunînd
 Codrii dismierdînd.
 Deci voi vă grăbiți,
 Curînd vă porniți
 Să-i ieșiți în cale
 Pe deal și pe vale,
 La pod, la hîrtop,
 La lunca de plop,
 La potica strîmtă,
 La cărarea frîntă,
 La fîntina lină
 Cu apă puțină.
 De-a fi vrun viteaz
 Cu flori pe obraz
 Să nu mi-l stricați
 Ci să mi-l legați.
 Iar vreun fărmeecat,
 De muieri stricat,

O palmă să-i dați
 Drumul să-i lăsați !
 Ungurii pornesc
 Și calea-i opresc.
 Iar cînd îi zărește
 Mihule grăiește :
 — Voi, voinicilor,
 Haraminilor,
 Cine v-au mînat
 Capul v-au mîncat !
 Și nici că sfîrșește,
 La harță pornește
 Și se învîrtește,
 Toți îi răsipește.
 Apoi iar purcede
 Prin cel codru verde.
 Murgul se urca
 Și cînd el călca,
 Peatra scăpăra,
 Noaptea lumina,
 Noaptea ca ziua.
 Ianuș cum îl vede,
 Din loc se răpede :
 „Voi, vitejilor,
 Haraminilor !
 Dați cu lăncele,
 Dați cu flinte'e,
 — Lăsați flintele,
 Lăsați lăncele
 Voi, voinicilor,
 Haraminilor !
 Că eu Mihule sint,
 Și vreau să vă cînt
 Un mîndru cîntic,
 Cîntic de voinic
 Cum n-ați auzit
 Cît veac ați trăit.

III

Iată, mări, iată
 Că Mihule deodată
 Începe pe loc
 A zice cu foc,
 Începe ușor

A zice cu dor
 Un cîntic duios
 Atît de frumos,
 Munții că răsun',
 Soimii se adun,
 Codrii se trezesc,
 Frunzele șoptesc,
 Stelele clipesc
 Și-n cale s-opresc !
 Iar ungurii mult
 Cu drag îl ascult.
 Și Ianuș îndată,
 Ca nealțădată
 Glasu-și îmblînzește.
 Mihului grăiește,
 La masă-l poștește.
 — Vin' tu, Mihule,
 Vin' voinicule,
 Să benchetuim
 Și să veselim,
 Și-apoi amîndoi
 Ne-om lupta noi doi.
 Ei cu toți s-adun',
 La masă se pun
 Și benchetuiesc
 Și se veselesc,
 Ploscele ciocnesc,
 Vesel chiuesc.
 Dar cînd au sfîrșit
 De benchetuit,
 Masă de-ospătat,
 Vinul de gustat,
 Ianuș Ungurean,
 Mihule Moldovean
 De-o parte se duc
 La luptă s-apuc !
 Cruntă-e lupta lor
 Că e pe omor.
 Cine c-a pica
 Nu s-a mai scula !
 Iar ungurii toți
 Lui Ianuș nepoți
 Stau de mi-i privesc
 Cum mi se-nvîrtesc,
 Cum mi se smuncesc,

Cum mi se trîntesc
Ca doi zmei, ca lei,
Ca lei paralei.
Iată, mări, iată
Că Mihu de-odată
În loc se oprește,
Pe Ianuș sucește,
Sus îl opîntește,
Gios încă-l izbește
Și-n genunchi îl pune
Și capu-i răpune.
Iar ungurii toți
Lui Ianuș nepoți,
Stau încremeniți
De moarte-ngroziți.
Mihu mi-i trezește
Ș-așfel le grăiește
— Voi, copiilor,
Haraminilor !
Care s-a afla
De va rădica
Buzduganul meu
Cît este de greu,
Durdulița mea,
Cît este de grea
Și zalele mele
Cît îmi sînt de grele,
Acela să vie
Cu mine-n frăție
Ca să vitejească,
Numele să-i crească !
Ungurii se-ntrec

La pămînt se plec
Și-n zadar se-ncerc !
Niciunul nu poate
Să rădice-n spate
Armele culcate
Cu-aur îmbrăcate ;
Cu fier ferecate.
— Voi, mișeilor,
Haraminilor !
Codrul mi-l lăsați,
Giugul apucați
Că nu sînteți voi,
Nu sînteți ca noi
Oameni de mîndrie
Buni de vitejie,
Ci oameni de gloată
Buni de sapă lată.
Și cum zice-ndată
Mihul cel roinic
Cu degitul mic
Armele-și rădică,
Pleacă pe potică
Cu murgul voios
Pin codrul frunzos.
Și-n urmă-i vruiește
Codrul clocotește,
De-un mîndru cîntic
Cîntic de roinic,
De-un glas de cobuz
Dulce la auz,
De cobuz de os
Ce sună frumos !

MIORIȚA

Pe-un picior de plai,
Pe-o gură de rai,
Iată vin în cale,
Se cobor în vale,
Trei turme de miei
Cu trei ciobănei.
Unu-i moldovan,
Unu-i ungurean,
Și unu-i vrîncean,
Iar cel ungurean

Și cu cel vrîncean,
Mări, se vorbiră,
Ei se sfătuiră
Pe l-apus de soare
Ca să mi-l omoare
Pe cel moldovan
Că-i mai ortoman,
Ș-are oi mai multe
Mîndre și cornute,
Și cai înrățați

Și cîini mai bărbați !...
Dar cea mioriță
Cu lîă păviță
De trei zile-ncoace
Gura nu-i mai tace,
Iarba nu-i mai place,
— Mioriță laie,
Laie, bucălaie,
De trei zile-ncoace
Gura nu-ți mai tace !
Ori iarba nu-ți place,
Ori ești bolnăvioară,
Drăguță mioară ?
— Drăguțele bace !
Dă-ți oile-ncoace
La negru zăvoi,
Că-i iarbă de noi
Și umbră de voi.
Stăpîne, stăpîne,
Îți cheamă ș-un cîne
Cel mai bărbătesc
Și cel mai frățesc,
Că l-apus de soare
Vreau să mi te-omoare
Baciul ungurean
Și cu cel vrîncean !
— Oîță birsană,
De ești năzdrăvană
Și de-a fi să mor
În cîmp de mohor,
Să spui lui vrîncean
Și lui ungurean
Ca să mă îngroape
Aice pe-aproape
În strunga de oi,
Să fiu tot cu voi ;
În dosul stîinii
Să-mi aud cîinii.
Aste să le spui,
Iar la cap să-mi pui
Fluieraș de fag,
Mult zice cu drag !
Fluieraș de os,
Mult zice duios !
Fluieraș de soc,

Mult zice cu foc !
Vîntul cînd va bate
Prin ele-a răzbate
Ș-oile s-or strînge,
Pe mine m-or plînge
Cu lacrimi de sînge !
Iar tu de omor
Să nu le spui lor,
Să le spui curat
Că m-am însurat
Cu-o mîndră crăiasă,
A lunei mireasă ;
Că la nunta mea
Au căzut o stea ;
Soarele și luna
Mi-au ținut cununa.
Brazi și paltinași
I-am avut nuntași,
Preoți, munții mari,
Paseri, lăutari,
Păsărele mii,
Și stele făclii !
Iar dacă-i zări
Dacă-i întîlni
Măicuță bătrînă
Cu brîul de lînă,
Din ochi lăcrimînd,
Pe cîmpi alergînd,
De toți întrebînd
Și la toți zicînd :
Cine-au cunoscut,
Cine-mi au văzut
Mîndru ciobănel
Tras printr-un inel ?
Fețișoara lui
Spuma laptelui ;
Mustețioara lui
Spicul grîului ;
Perișorul lui
Peana corbului ;
Ochișorii lui
Mura cîmpului !...
Tu, mioara mea,
Să te-nduri de ea
Și-i spune curat

DESPRE ISTORIA ROMÂNIEI ȘI DESTINUL EI

Un român ilustru îi scria prietenului său francez aceste cuvinte remarcabile : „Cîte zile, cîte nopți de nesomn mi-am petrecut citind cîntecele noastre populare în care istoria patriei noastre e scrisă pentru noi, dar plîngînd lacrimi amare pentru faptul că istoria lumii e lipsită de cea mai frumoasă pagină a sa !... Pot spune fără modestie, dar și fără amor propriu, că istoria României numără optsprezece veacuri de miracole și totodată de suferințe.

Presupune pentru o clipă că Franța ar fi trăit cinci secole neîntrerupte în vremea sublimă a Federațiilor, cinci secole pe cîmpul de bătălie de la Jemmapes și opt secole la Waterloo, și toate acestea fără a fi consemnate de vreun istoric, încît lumea n-are știință nici măcar de existența patriei dumitale... Oh ! dar să nu facem această presupunere, inima dumitale ar suferi prea mult.“

Sînt totuși încredințat că un istoric adevărat, un critic pătrunzător, adunînd de peste tot din analele popoarelor vecine faptele istorice privind România, i-ar putea afla trecutul și reconstitui istoria.

Se prea poate ca acest monument să și existe.

*Că m-am înșurat
Cu-o fată de crai
Pe-o gură de rai.
Iar la cea măicuță
Să nu spui, drăguță,
Că la nunta mea
A căzut o stea,*

*C-am avut nuntași
Brazi și paltinași,
Preoți, munții mari,
Paseri, lăutari,
Păsărele mii,
Și stele făclii !...*

Sîntem asigurați că eminentul și de-a pururi regretatul Bălcescu a lăsat o mare lucrare despre istoria țării sale. De-ar vedea cît mai curînd lumina tiparului !

Pentru a cărei alcătuire a tras folos, spune-se, de pe urma mai multor documente necunoscute, găsite ca prin minune.

În 1846, a avut fericirea să descopere, într-o minăstire din Carpați, un poem istoric de mare preț : *Cantarea Roumaniâ*¹, cîntec al României². Cuprindea întreaga ei istorie în cîteva pagini, smulsă din însuși sufletul poporului.

Cu neputință de descoperit autorul și vremea cînd a fost scris. Crede că e vorba de un călugăr hrănit în singurătatea *Bibliei* și a *Psalmilor*. Căci deseori s-au aflat prin minăstirile și peșterile din Carpați călugări care au exprimat într-o poezie de nuanță religioasă suferințele poporului, căutînd să întrezărească viitorul. Cel mai cunoscut e părintele Spiridion. Călugării de rînd și preoții români atît în Principate cît și în Transilvania nu s-au izolat niciodată de popor, nici prin felul lor de viață, nici prin simțăminte. Numai de aici le vine autoritatea ce-o au asupra poporului.

Felul scrierii precum și anumite expresii îl îndreptătesc să creadă că poemul a fost alcătuit în unul din acei ani cînd a avut loc o mare fierbere populară, cum e 1830. Revoluțiile din Franța, din Polonia, mișcările din Italia și-au aflat eco-ul pînă în singurătățile Carpaților, făcîndu-l pe sihastru să-și deschidă inima, să înfățișeze patria și viața

¹ În limba română în original.

² După cum se vede, Michelet nu cunoaște la acea dată numele autorului : Alceu Russo.

impilată a locuitorilor săi aflați sub jug străin. Evocă vremurile străvechi și, plecîndu-și urechea la zvonurile din lume, dezvăluie patriei sale semnele eliberării.

Prea a fost uitat rolul eminamente războinic jucat pe timpuri de România.

Și totuși, aceasta, alături de Ungaria și Polonia, a susținut cumplita bătălie care vreme de nu mai puțin de cinci veacuri i-a oprit pe tătari mai întii, apoi pe otomani, la hotarele Europei.

Salvatorul creștinătății, Ion Huniade, a fost oare ungur sau român ? E o chestiune de controversă între cele două popoare.

Citesc în broșura cea nouă a domnului Armand Lévy această pagină grăitoare : „Patruzeci de biserică prăsărate pe pămîntul Moldovei stau și acum mărturie despre cele patruzeci de biruințe ale lui Ștefan cel Mare asupra turcilor... Dacă creștinătatea și-a aflat protegierea în această națiune, dacă mii de români s-au bătut pentru credință la Nicopole ca și la Varna, în vremurile noi, Revoluția a răsunit de fiecare dată și aici : și acum aproape șaiszeci de ani cînd ne-a cerut s-o recunoaștem drept republică, ca și atunci cînd s-a arătat încrezătoare în simpatia și promisiunile Franței din februarie. Iar martirii sacrificați cauzei naționale n-au lipsit, începînd cu Cantacuzino, spoliat și proscris, apoi Brezoianu și Bălăceanu, condamnați la moarte. Văcăreștii, exilați în Cipru, victime cu toții ale fanarioților, mai tîrziu, domnitorul Ghica, decapitat pentru a fi protestat împotriva luării Bucovinei de către Austria, în 1777, și Vladimirescu care, în 1821, i-a răsturnat pe domnitorii străini ai Fanarului și care, prins în-

tr-o capcană cu prilejul unor tratative, a fost asasinat de mîna aghiotanţilor lui Ypsilante ; pînă la grupul celor două sute de viteji de la Bucureşti care au apărat intrarea în cetate, eroi ai clipei celei de pe urmă, şi pînă la eliberatorii proscrişi de la 1848, martori şi muştrare vie a patriei lor în mijlocul naţiunilor străine.“

Poporul acesta, în ciuda atîtor nenorociri, în ciuda jugului împilării străine, va mai renaşte oare ? Nu ne îndoim nici o clipă.

De ce ?

Pentru că e însufleţit de simţăminte de care foarte puţine popoare sînt însufleţite, *ideea simplă şi puternică a trecutului ca şi a viitorului său.*

A trecutului. Încredinţarea că e roman. Poartă drept stindard vulturul roman. Îşi recunoaşte strămoşul în Traian.

A viitorului. Nu şovăie cîtuşi de puţin asupra ideii Revoluţiei. Apostolii săi de la 1848, incolţiţi de primejdie, gata să fie striviţi de piciorul ameninţător al colosului, n-au avut vreme, ca noi, să despice firul în patru. Şi au spus poporului lor : „Revoluţia înseamnă libertatea *şi pămîntul*, stăpînirea pămîntului. Numai domeniile naţionale, ridicîndu-se la o treime din pămîntul ţării, ar fi fost de-ajuns pentru a înzestra întreaga populaţie agricolă“ (Bălcescu, p. 53).

Cu această singură lozincă, şi dacă Franţa ar fi voit să le vîndă arme (ceea ce aceasta a refuzat cu îndîrjire), ar fi sculat întreaga populaţie împotriva străinului. Un popor mic dar care se ridică *în întregime* e cu mult mai numeros decît cea mai mare armată din lume.

Rezistența eroică a corpului de pompieri bucu-reștean arată îndeajuns de ce-ar fi fost în stare acest popor. Regimentele de români din Transilvania se numără printre cele mai bune din întreg imperiul austriac.

Dintre cele două tabere care dezmembrau revoluția, tabăra turcească s-a înșelat, neîndoielnic; experiența a dovedit din plin că Turcia și Anglia nu puteau acorda nici un fel de protecție.

Viitorul va dovedi că gruparea așa-numită franceză era adevărata grupare românească. Deși se bizuia pe oarecare ajutor din partea Franței, partizanii ei socoteau să-și afle întreaga forță în însăși România, într-o revoluție deplină, deplin înfăptuită. *Țăranul improprietărit* ar fi depus eforturi nebănuite. Țarismul, cât se poate de încurcat, n-ar fi trecut niciodată în Ungaria.

Un mare poet, filolog ilustru și care, în multe privințe, a binemeritat de la patrie, domnul He-liade, a făcut marea greșală să nu recunoască deschis că partida sa s-a înșelat și încă și mai grava greșală să insinueze că adversarii săi (cei mai buni patrioți din Europa!) erau prieteni ai țarului și că-l slujeau printr-un patriotism calp și exagerat. Oamenii de felul lui Rosetti, Golescu, Brătianu, agenți ai țarului!!!

Totul s-a limpezit acum. Înțelegem astăzi nu numai că nu s-au înșelat în privința intereselor țării lor, dar că revoluția radicală preconizată de ei și împărțirea pământului ar fi dăruit întregului popor o armată de cel puțin trei sute de mii de luptători, ar fi sprijinit lupta purtată de Ungaria și-ar fi statornicit iarăși împotriva barbariei vechiul hotar al Dunării care a apărat atîta vreme Europa.

Marile și alesele cuvinte ale țăranilor pe care le-am citat se află în prețioasa broșură a domnului Bălcescu.

O întâmplare fericită îmi îngăduie să mai adaug traducerea ce urmează a proceselor verbale cuprinzând dezbaterile celor două ședințe ale comisiei mixte alcătuite din proprietari și țărani. Nici cînd chestiuni atît de grave n-au fost discutate cu mai multă simplitate și măreție.

PRIMA ȘEDINȚĂ — 10 august 1848

Ședința din 10 august 1848 s-a deschis la orele nouă, sub președinția domnului Ionescu (distins agronom). Din cei treizeci și patru de deputați care trebuiau să alcătuiască comisia, erau prezenți douăzeci și doi, dintre care paisprezece țărani și opt proprietari. Urmînd ordinea de zi, aveau de discutat despre cum trebuiau să se facă semănăturile de toamnă.

Țăranul Neagu (care e în același timp și preot) cere cuvîntul ; mai cer cuvîntul și trei deputați proprietari.

Neagu desfășoară plîngerile țăranilor. Amintește că în timpul calamităților, proprietarii părăsesc ținutul, pe cînd țăranii rămîn să îndure tot și să păzească proprietățile ; numai asta și i-ar îndreptăți să-și revendice cererea. Fără țărani, ar prețui oare pămîntul întrucîtva ? Datorită lor pămîntul se face mai roditor, mai bogat ; datorită lor, pămîntul a putut aduce proprietarilor venituri uriașe ; iată de ce proprietarii le rămîn datori țăranilor. Propune, nu numai pentru semănăturile de toamnă, dar ca o bază pentru o înțelegere defi-

nitivă în cheștiunea proprietății, ca țăranul să are și să semene cum va crede el de cuviință și să plătească dijma sau zeciuala proprietarului.

Domnul Ionescu susține că dijma ar fi o servitute pentru proprietar și pentru țăran.

Domnul Lenș se socotește incompetent ; comisia nu poate face altceva decît să pregătească pentru adunare un proiect privitor la cheștiunea proprietății. Pînă atunci, trebuie urmată rînduiala cea veche, deși nu e bună.

Domnul Ceașescu (proprietar) sprijină părerea țăranului Neagu, limitînd-o la cheștiunea semănăturilor de toamnă.

Domnul Robescu (proprietar) propune ca țăranul să are pentru proprietar un pogon și jumătate (măsură românească) și tot restul pentru el. Mai tîrziu, se va fixa valoarea atît a pămîntului aparținînd proprietarului cît și a muncii țăranului.

Aproape, toți deputații țărani adoptă această propunere.

(Hotărîre foarte chibzuită, după părerea noastră. Măsurarea unei unități de pămînt e lucru simplu și de netăgăduit. Pe cînd aprecierea zeciuielii unui produs e o cheștiune foarte gingașă, susceptibilă de neînțelegeri, și care ar fi cerut din nou intervenția autorității între proprietar și țăran.)

A DOUA ȘEDINȚĂ, 11 AUGUST 1848

La finele primei ședințe, președintele dăduse citire ordinii de zi a celei de-a doua :

Este țăranul liber pe munca sa ?

Este țăranul liber pe proprietate ?

Cei de față exclamă că e un lucru neîndoielnic. Președintele ședinței; domnul Racoviță, spune că nu pot trece la discuții avînd în vedere că nu toți membrii sînt prezenți. Comisia e anunțată că, într-un județ, proprietarii nerecunoscînd revoluția, n-au voit nici să se întrunească, nici să aleagă un deputat. Președintele se retrage.

Adunarea nu se împrăștie. Rămîne într-o tăcere adîncă. Domnul Ionescu crede de cuviință să treacă peste acest incident și spune : Domnilor, trebuie să deschidem calea discuției, propunînd următorul principiu : „Proprietatea e sfîntă, pentru că e produsul muncii. Munca e sfîntă, pentru că înseamnă sudoarea muncitorului.“ Principiul acesta este recunoscut chiar și de către vechiul regulament, al cărui legiuiri însă, făcute numai de boieri, au rămas necunoscute țăranilor.

— Nimic mai adevărat, strigă într-un glas deputații țărani.

D. IONESCU : Principiul era bun, dar aplicarea lui s-a dovedit rea. În Moldova, în Valahia, Regulamentul acesta înrobește munca. Iată de ce îl distrugem.

UN DEPUTAT ȚĂRAN (izolîndu-se de tabăra lui) : Nici vorbă, principiile astea sînt adevărate... Numai că Regulamentul n-a fost aplicat cu-adevărat...

D. LENȘ¹ : Rețineți observația asta !

D. IONESCU răspunde că Regulamentul consacră proprietatea fără să consacre și munca. Arată, pe de altă parte, că proprietatea e vrednică a fi respectată în această țară, pămîntul fiind populat prin colonizare iar nu prin uzurpare, prin năvălire, ca în Asia, Serbia etc. De altminteri, dacă astăzi se face o împărțire a pămîntului între pro-

¹ În original : *Linche*.

prietar și țaran, ar fi absurd să se susțină că ar putea fi iarăși împărțit etc. Revine asupra vechiului Regulament, atacîndu-l din nou, ca fiind nefast țăranilor.

D. LENȘ : Nu l-am apărat, Doamne ferește ! Nici n-am examinat dacă a fost bine sau rău aplicat. Recunosc dreptul pe care națiunea îl are de a-și făuri legi. Vreau numai să dovedesc cum că *corvada* nu era o robie, așa cum a spus domnul Ionescu. Robia este starea deplorabilă a celui care nu e stăpîn nici pe el, nici pe munca lui și nu poate avea nici voință, nici proprietate. Nu, ci era doar un fel de obligație ce decurgea din arendă ; o dobîndă a capitalului investit în pămînt și statornicit de lege. Numai aplicarea acestui principiu s-a făcut prost. Domnul Lenș continuă să apere proprietatea în fapt ; el nu crede că are nevoie să spună, ca domnul Ionescu, că pămîntul a fost odinioară cumpărat de către cei care îl stăpînesc. Radu Negru (Rodolphe le Noir), primul domnitor al țării, a împărțit pămîntul între căpeteniile sale războinice, ca răsplată pentru serviciile lor militare. Din ei s-au tras familii eroice, ca de pildă Buzescu, Calomfirescu etc., ale căror proprietăți ni s-au transmis prin moștenire. Recunosc dreptul națiunii de a-și făuri legi, cu condiția să pornească de la respectarea celor două principii : libertatea de a munci și inviolabilitatea proprietății.

ȚĂRANUL NEAGU : S-a spus că *corvada* n-ar fi fost robie, ci doar o obligație de arendă liber consimțită !... Cum așa ! Dacă îmi spuneți, de pildă : „Înjugă boii și du-mă pînă la Domnița“. Pornesc și vă duc. Și-acolo, în loc să țineți seamă de lungimea drumului, credeți că m-ați răsplătit cu cinci piaștri (cam un franc și ceva). Iar eu n-am

încotro și-i iau. Unde să mă duc să-mi cer dreptul ? — Iată ceva ce dumneavoastră numiți un lucru liber consimțit !

LIPAN (deputat țăran) : Se află oare robie mai mare, domnilor ? Judecați și dumneavoastră : nevasta mea naște ; nimeni alt care s-o îngrijească pe ea și pe copil. A treia zi sosește jandarmul care mă duce cu de-a sila, lovindu-mă cu harapnicul, să lucrez la cîmp (sînt zece ani de-atunci, domnilor, și se mai văd și acum urmele)... Acolo, mă pun să muncesc fără să-mi dea și de mîncare, fără să-mi îngăduie să-mi văd nevasta și copilul, nici să le fac rost de-ale gurii. Cînd mă plîng de toate astea, mă lovesc... Pe vremea turcilor sabia lovea, ucidea, dar nu chinuia așa ca harapnicul... N-am avut nici un fel de știință de Regulamentul domniilor voastre, dar l-am simțit amarnic pe spinare.

— Da, da, întăresc deputații țărani. Regulamentul însemna robie.

LIPAN : Altă dată, nevasta mea și cu mine sîntem ridicați pentru cosit și ținuți acolo cu jandarmul la spate. Și lăsasem un copil de trei luni, un copil care nu spunea încă nici mamă, nici pîine, în arșița soarelui, cu viespii la gură, mîncat de muște și de țințari... Nu e asta robie ?... De dimineața pînă la prînzul mare, nevasta mea nu s-a putut duce să dea țită la copil.

D. LENȘ : Nu neg, domnilor, că Regulamentul n-ar fi fost aspru. Dar uzanța și aplicarea au fost încă și mai rele... Da, proprietatea e sfîntă iar munca încă și mai sfîntă. Regret numai faptul că aceia care ar trebui să împace lucrurile își dau mai curînd silința să scormonească în rană decît să sufle peste ea.

D. LAHOVARI (proprietar) : Să uităm... căci, în vremile care au trecut, au fost multe lucruri nedrepte, dar care nu erau totuși ilegale.

ȚĂRANUL NEAGU : Da, domnilor, să uităm... E un fapt bine recunoscut că munca e sfântă... Să uităm. Dacă domnii proprietari binevoiesc să ne dea câte ceva, pacea s-a făcut între noi.

— Așa e ! strigă țăranii într-un glas.

Președintele vrea să încheie ședința. Deși deputații țărani cer să li se mai dea un răgaz pentru gândit, ceilalți insistă. Ședința e ridicată, discuția e amînată pe a doua zi.

PASĂREA

CUM A AJUNS AUTORUL LA STUDIU DIUL NATURII

Am părăsit Parisul, orașul meu, pe care nu-l mai părăsisem niciodată, orașul acesta care cuprinde în el cele trei lumi, acest lăcaș al artei și al gândirii.

Veneam în fiecare zi pentru diverse îndatoriri și treburi ; dar mă grăbeam să mă întorc. Zgomotele lui, rumoarea-i îndepărtată, izbînda și înfrîngerea atitor revoluții avortate mă sileau să mă îndepărtez și mai mult. Așa se face că în primăvara lui 1852 m-am desprins cu dragă inimă din mrejele lui, punînd capăt obiceiurilor mele ; mi-am închis biblioteca stăpînit de-o bucurie plină de amărăciune, mi-am încuiat cărțile, însoțitorii vieții mele, care fără îndoială își închipuiseră că mă vor ține veșnic în preajmă-le. Am mers cît am văzut cu ochii și nu m-am oprit decît la Nantes, nu departe de mare, pe o colină de pe care zărești cum apele galbene ale Breitaniei se duc să întîlnească, în Loara, apele cenușii ale Vendeii.

Ne-am instalat într-o casă de țară destul de încăpătoare, înconjurată de-o singurătate deplină,

În mijlocul veşnicilor ploii cu care plajele noastre din vest sînt scîldate în acest anotîmp. La depărtarea aceasta, nu simţi salinitatea mării ; ploile sînt adevărate furtuni de apă dulce. Casa, stil Ludovic al XV-lea, nelocuită şi zăvorîtă de multă vreme, părea la început cam tristă. Cu toate că era aşezată într-un loc mai ridicat, era totuşi umbrită dintr-o parte de-un cîrpiniş des, dintr-alta de copaci înalţi, precum şi de nenumăraţi cireşari crescuţi la voia întîmplării. Totul aşternut pe o iarbă verde, pe care apele fără scurgere o menţineau chiar şi în timpul verii mereu frumoasă şi proaspătă.

Îmi plac nespus de mult grădinile lăsate în neglijare, iar aceasta îmi amintea de vilele părăsite ale vilelor italiene ; dar ceea ce le lipseşte vilelor acestora era o încîntătoare amestecătură de legume şi plante de toate soiurile ; *toată ierbăraia din preajma zilei de Sfîntu-Ion*, şi fiecă iarbă de asta creşte înaltă, puternică. Iar pădurea de cireşari, făcînd să se rupă crengile sub povara fructelor roşii, dădea impresia unei abundenţe nescutate.

Nu era vorba de acel *soave austero*¹ al Italiei, ci de-un belşug molatic, revărsîndu-se în preaplinul rodului său, sub blagoslovirea unui cer umed, călduţ şi blind.

Nici un fel de priverişte, deşi un mare oraş se afla acolo, aproape, iar un rîu mic, Erdre, trecea pe la poalele colinei, apucînd-o apoi spre Loara. Dar vegetaţia aceea luxuriantă, pădurea cea virgină de arbori fructiferi astupa orice perspectivă. Ca să poţi vedea ceva, trebuia să urci într-un fel de foişor, de unde peisajul începea să se dezvăluie într-o anume măreţie, cu pădurile şi pajiştile lui,

¹ Blîndă austeritate (it.).

cu monumentele-i îndepărtate, cu înălțimea turnurilor. Chiar și din acest punct de observație privești era tot mărginită, orașul nu se ivea decât din profil, fără a lăsa să se vadă fluviul uriaș, insulele, activitatea-i de navigație, cea comercială. La doi pași de portul cel mare, pe care nimic nu te-ar fi făcut să-l bănuiești, te puteai crede într-un pustiu, în landele Breitaniei ori în luminișurile Vendeii.

Două lucruri erau grandioase și-ți săreau în ochi în livada aceasta întunecoasă. După ce-ți făceai loc printre carpenii bătrâni și străbăteai aleile de castani, ajungeai pe-o palmă de loc argilos, sterp, unde, dintre tufele de dafini, cimbrisor și alți arbuști puternici și aprigi, se avînta un cedru uriaș, adevărată catedrală vegetală, încît un chiparos, deși foarte înalt, era înăbușit, de-a dreptul sufocat sub coroana lui. Cedrul, la poale despuiat și chel, se însufletea, devenea viguros către lumină, brațele-i uriașe, de treizeci de picioare, începeau să se înveșmînteze în frunze rare, înțepătoare; apoi coroana se făcea tot mai deasă. Vîrfurile trebuie să fi atins vreo optzeci de picioare. Era zărit de la trei leghe, din satele de pe malul dimpotrivă al Sèvre-ei nanteze și din crîngurile vendeene. Sălașului nostru, jos și pitulat lîngă uriașul acesta, îi semnală prezența jur-împrejur la o depărtare uriașă, și poate că tot lui îi datora și numele : *Haute-Forêt*¹.

La capătul celălalt al gardului, deasupra unui ochi de apă adînc, se înălța o măgură acoperită de un pîlc de pini. Copacii aceștia, clătinați fără încetare de către vîntul venit dinspre mare, bătuți de vînturile potrivnice care urmează curenții marelui fluviu și ai malurilor sale, gemeau în toiul

¹ *Pădure-Înaltă.*

luptei, încît zi și noapte însuflețeau tăcerea adîncă a locului cu melancolică armonie. Cîteodată, te-ai fi crezut pe mare ; imitau zgomotul valurilor, al fluxului și-al refluxului.

Pe măsură ce timpul s-a mai uscat, șederea aici mi-a apărut în lumina ei adevărată, retrasă, dar mai variată decît ar fi părut la prima vedere, frumoasă, de-o frumusețe mișcătoare care încetul cu încetul îți mergea la inimă. Austeră cum se și cădeau a fi porțile Bretaniei, se bucura de luxurianta vegetație din părțile vendeene.

Aș fi putut crede, văzînd arborii de rodiu înstăpîniți în pămînt, viguroși și încărcăți de flori, că mă aflu în sud. Magnolierul, nu prizărit ca prin alte părți, ci minunat, uimitor, un arbore mare, înmiresma întreaga-mi grădină cu uriașele-i flori albe, adăpostind din belșug în caliciul lor des anume uleiuri suave, pătrunzătoare, al căror miros te însoțea pretutindeni, învăluindu-te.

Ne-am pomenit de astă dată cu o grădină adevărată, cu o gospodărie mare, cu mii de griji domestice de care pînă atunci fusesem scutiți. O bretonă, o fată ursuză, nu ne ajuta decît la treburile cele mai grele. În afară de-un singur drum pe care-l făceam la oraș o dată pe săptămînă, trăiam foarte singuratic, dar într-o singurătate cit se poate de activă. Ne sculam dis-de-dimineată, o dată cu cele dintîi păsări, chiar înainte de a se lumina. E drept că ne culcam devreme, aproape tot o dată cu ele.

Bogația aceea de fructe, de legume, de plante de tot felul, ne îngăduia să ținem multe animale domestice : singura încurcătură era că hrănindu-le, cunoscîndu-le pe fiecare în parte, și cit se poate de temeinic cunoscuți de către ele, nu puteam cîtuși de puțin să le mai mîncăm. Atunci răsădeam, iar aici ne izbeam de un neajuns cu totul

potrivnic ; aproape totdeauna ceea ce semănam era devorat mai înainte de-a lega rod. Pământul, fecund în vegetale, era tot pe atîta, dacă nu și mai mult, în animale distrugătoare : limacși uriași, lacomi, insecte nimicitoare. Dimineața strîngeam un ciubăr întreg de melci. A doua zi nici nu se cunoștea. Păreau tot pe atîția.

Găinile noastre își dădeau toată osteneala să-i ciugulească. Dar cît de binevenite ar fi fost pri-ceputele și prudentele berze, acele minunate cură-țitoare ale Olandei și ale tuturor locurilor umede, pe care ținuturile noastre din vest ar trebui cu orice preț să le adopte ! E cunoscut respectul afec-tuos pe care olandezii îl nutresc față de aceste minunate păsări. În piețele lor, sînt zărite, stînd liniștit într-un picior, visînd în mijlocul mulțimii, simțîndu-se tot atît de în siguranță ca în adîncul celui mai depărtat pustiu. Lucru ciudat, dar foarte sigur, e că țăranul olandez care a avut vreodată nenorocirea să-și vatăme barza și să-i rupă un picior îi pune unul de lemn.

Dar să mă întorc — șederea la Nantes ar fi avut un farmec nespus pentru un spirit mai puțin prins decît mine. Locul acela frumos, marea libertate de lucru, singurătatea atît de plăcută într-o aseme-nea tovărășie era o potrivire rară, de care aproape că nu ai parte în viață. Blîndețea aceea contrasta puternic cu gîndurile prezentului, cu trecutul în-tunecat care îmi inspira atunci condeiul. Scriam despre anul '93. Eroica și funebra lui istorie mă învăluia, mă poseda — s-o spun oare ? mă mistuia. Toate motivele de fericire ce mă înconjurau, pe care le sacrificam lucrului, amînîndu-le pentru un timp care, pe cît părea, n-avea să-mi fie dat, le regretam zi de zi, privindu-le neîncetat cu tristețe.

Era o luptă neîntreruptă a afecțiunii și a naturii împotriva întunecărilor gânduri ale lumii omului.

Pînă și lupta aceasta va fi pururi pentru mine o amintire plăcută. Locul acela a rămas sfînt în gîndurile mele. De altfel, nici nu mai există. Casa a fost distrusă și înălțată alta. De asta m-am și oprit puțin din povestire. Numai cedrul meu a supraviețuit ; lucru rar, căci arhitecții din ziua de azi urăsc copacii.

Dar cînd m-am apropiat de sfîrșitul muncii mele, cîteva umbre din noaptea aceea crîncenă au prins să se lumineze. Tristetea îmi erau mai puțin amare, încredințat fiind că aveam să las omenirii monumentul acela de nemiloasă dar fecundă experiență. Am început din nou să aud glasurile singurătății și cred chiar că mai bine decît la orice altă vîrstă, dar cu încetineală și cu auzul neobișnuit, asemeni celui care, mort pentru o vreme, s-ar întoarce de pe cea lume.

Tînăr fiind, înainte de-a fi prins de nemiloasa mea Istorie, simțisem natura, dar cu o înflăcărare oarbă, cu o inimă nu atît duioasă cît pățimașă. În timpul din urmă, locuind la periferia Parisului, am dobîndit din nou sentimentul acesta. Văzusem nu fără interes cum bieteze mele flori bolnăvicioase, crescînd în pămîntul acela sterp, dădeau semn de fericire în fiecă seară cînd le udam, vădit recunoscătoare. Cu atît mai mult la Nantes, înconjurat de-o natură atît de copleșitoare și generoasă, văzînd cum crește iarba din ceas în ceas iar viața animală înmulțindu-se în jur, nu se cuvenea ca la rîndu-mi, să încolțesc și eu, să trăiesc în plinătatea acestui sentiment nou ? [...]

De-abia îmi începusem cartea ¹ cînd am fost nevoit să părăsesc Nantes-ul. Și eu eram bolnav.

¹ *L'Oiseau* — Pasărea.

Umiditatea climei, munca aprigă, susținută, și, fără îndoială, încă ceva : înfruntarea dintre propriile mele gânduri — păreau a fi atins în mine acea coardă a sănătății pe care nimic n-o zdruncinase pînă atunci. Drumul pe care rîndunelele ni-l arătau l-am urmat și noi, îndreptîndu-ne către sud. Ne-am așezat cuibul nostru mobil într-o cută a Apeninilor, la două leghe de Genova.

Minunată situație, sălaș adăpostit, aparte, care, pe coasta aceasta cu un climat variabil, păstrează uimitorul privilegiu al unei temperaturi invariabile. Deși nu ne puteam lipsi cu totul de foc, soarele de iarnă, călduros în ianuarie, încuraja șopîrlele ca și bolnavul, făcîndu-i să-și închipuie că-i primăvară. Să spun oare ? portocalii, lămîii, atît de armonioși în frunzișul lor nemișcat, sub bolta pururi neschimbătoare a cerului albastru, te făceau să simți oarecum monotonia peisajului. Viețuitoarele dinamice prin firea lor erau cu osebite rare. Puține păsări mici sau aproape deloc ; nici o pasăre de mare. Peștii, foarte rari, nu populează apele limpezi ale ținutului. Îi țintuiam cu privirea la adîncime mare, fără să văd altceva decît singurătate, precum și stîncile albe și negre alcătuiind fundul acestui golf de marmură.

Coasta, deosebit de îngustă, nu e decît o micuță cornișă, o fișie de mal, o simplă *geană* a muntelui, cum ar fi spus latinii. Să-i urci panta ca să poți avea golful la picioare era chiar și pentru cei sănătoși un exercițiu tare greu. N-aveam drept plimbare decît o mică promenadă, un chei strîmt, sau mai curînd un drum anevoios care se învîrtea, șerpuind în strîmtoare, larg cel mai adesea de trei picioare, printre zidurile vechi ale grădinilor, printre colțuri de stîncă și prăpăstii.

Adîncă era tăcerea, marea strălucitoare dar însingurată, monotonă, afară de trecerea cîtorva bărci îndepărtate. Munca îmi era interzisă; pentru prima oară de treizeci de ani, eram îndepărtat de pana de scris, părăsisem tovărăşia cernelii şi a hîrtiei în care trăisem tot timpul pînă atunci. Halta aceasta, pe care o socoteam stearpă, a fost la drept vorbind tare rodnică. Am privit în jurul meu, am observat. Glasuri necunoscute s-au trezit în mine.

Destul de departe de Genova şi de minunaţii prieteni pe care-i aveam acolo, singura noastră societate o alcătuia tagma şopîrlelor ce alergau pe stînci, se zbenguiau sau dormeau la soare. Încîntătoare, inocente vieţuitoare care în fiecare zi la vremea mesei, cînd oamenii prînzesc iar cheiul e cu desăvîrşire pustiu, mă încîntau cu mişcările lor repezi şi graţioase. Prezenţa mea li se părea la început neliniştitoare; dar nu s-au scurs nici opt zile cînd toată, pînă şi puii cei mai mici, mă cunoşteau, ştiînd că nu au a se teme cu nimic din partea paşnicului visător.

Cum e vieţuitoarea — şi omul. Viaţa strîmtorată a şopîrlelor mele, pentru care o nucă era un adevărat festin, nu se deosebea prin nimic de viaţa dusă de acea *povera gente*¹ de pe coastă. Mulţi dintre ei fierbeau buruieni. Dar nici iarba nu creştea din belşug pe muntele stîrp şi golaş. Starea de lipsuri care domnea în ţinut întrecea orice aşteptare. Nu mă stînjenea cîtuşi de puţin că am aceleaşi soartă, că mă simt părtaş la sărăcia Italiei, doica mea glorioasă care a crescut Franţa şi pe mine însumi mai mult ca pe oricare alt francez.

Doică? Nu înceta să fie şi acum pentru mine, în ciuda lipsei de hrană, a naturii aride în care sănătatea mă silea să stau. Nefiind în stare să mă-

¹ Populaţie nevoiaşă (it.).

nînc, nu primeam din parte-i decît singura hrană pe care o înduram, aerul întăritor și lumina, soarele mulțumită căruia, în una din cele mai aspre ierni a secolului, am putut ține adesea fereastra deschisă în ianuarie. [...]

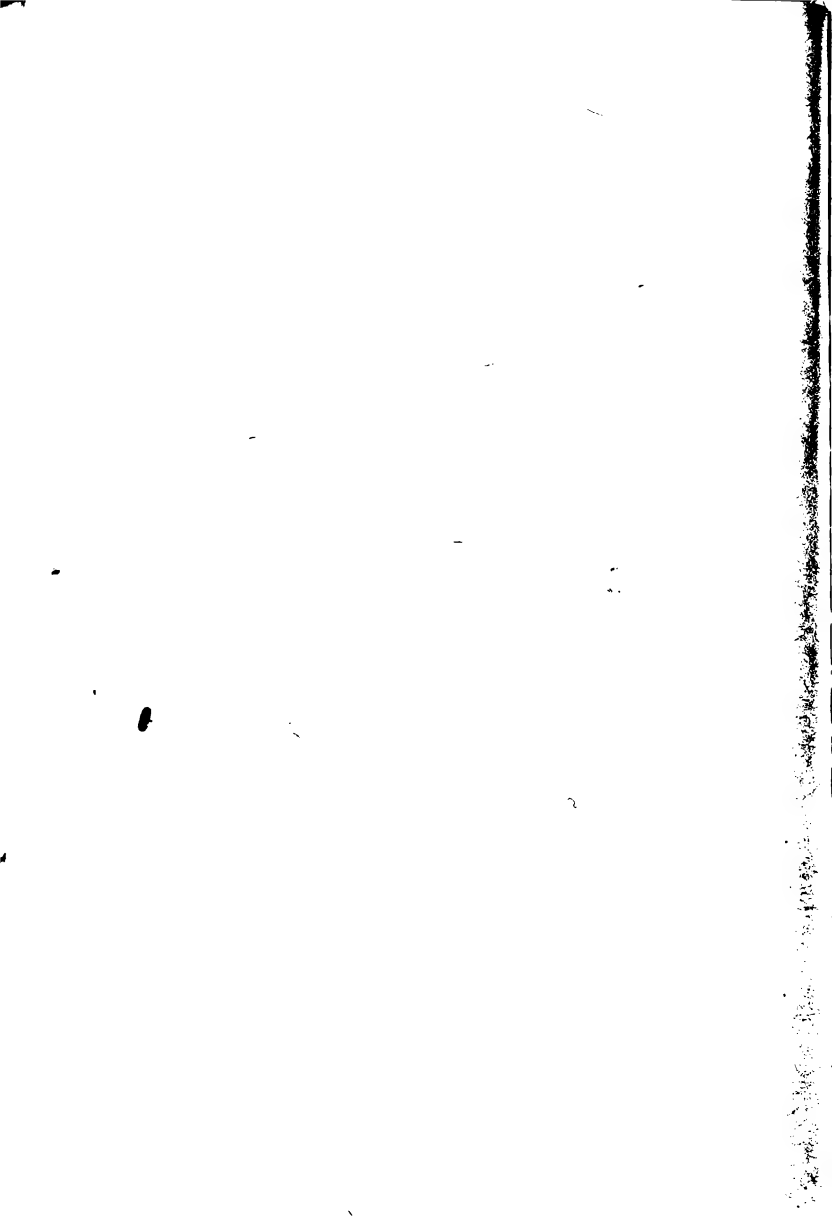
Italia pururea rodnică ! Așa a fost pentru mine prin chiar lipsurile și sărăcia ei. Asprimea vieții pe creasta golașă a Apeninilor, coasta famelică a Liguriei, au trezit, prin contrast, în mine gîndul naturii mai mult decît făcuse bogăția coplesitoare a Franței noastre occidentale. Animalele îmi lipseau, le-am dus dorul. Frunzișului întunecat al tăcutelor grădini de portocali îi ceream pasărea din pădurile noastre. Am simțit pentru întâia oară că omul resimte tristețea de îndată ce viața lui nu mai e înconjurată de viețuitoarele cele nevinovate a căror zburdălnicie, glas și joacă sînt ca zîmbetul creațiunii.

O revoluție s-a săvîrșit în mine pe care, poate, într-o zi am s-o povestesc. Și m-am îndreptat, din toate puterile mele de bolnav, către ideile pe care le expusesem în 1846, în cartea mea *Poporul*, privitor la acea Cetate dumnezeiască în care toți cei umili, cei simpli, țărani și muncitori, neștiutori și învățați, barbari și sălbatici, copii, pînă și copiii aceia pe care îi numim viețuitoare, sînt deopotrivă cetățeni în felul lor, se împărtășesc cu toții din drepturi și veghează la respectarea legilor, au locul lor la marele festin civic. [...]

Astfel, științele naturii mi-au apărut în întregimea lor ca o ramură a politicii. Toate speciile în viață soseau, în virtutea umilului lor drept, să bată la ușă, pentru a fi lăsate la sînul democrației. [...]

Aceasta a fost așadar renașterea mea, această tardivă *vita nuova*, care puțin câte puțin m-a îndrumat către științele naturii. Italia, care a cîntărit totdeauna mult în destinul meu, mi-a scos și de astă dată în cale locul și prilejul, după cum, cu treizeci de ani mai înainte, îmi dăruise (prin Vico) cea dintîi scînteiere istorică..

INSECTA

INSECTA CA AGENT AL NATURII

Marea lege a Naturii, lege salvatoare în anumite ținuturi ale lumii, e legea distrugerii rapide a tot ceea ce e în descreștere, ce zace, ce stagnează, deci dăunător — însăși purificarea nimici-toare a naturii cu ajutorul creuzetului vieții. Creuzetul acesta e mai cu seamă insecta. Nu trebuie să învinuim furia cu care absoarbe. Cine s-ar gândi să învinuiască flacăra? Flacăra nu-i de învinuit decât atunci când nu mistuie. Asemenea, focul acesta viu care e insecta este făcut ca să devore. Trebuie să fie mistuitor, neînduplecat, orb, nesățios. Departe de el sobrietatea, cumpătarea, mila! Toate virtuțile acestea ale omului și ale ființelor superioare ar fi un nonsens pe care nici nu ni l-am putea închipui. Puteți oare concepe o insectă care să aibă sensibilitatea și credința cîinelui? Care să plîngă asemeni unui castor? care să aibă năzuințele, poezia privighetorii? În sfîrșit, mila omului?... Căci ar fi o insectă neputincioasă, cît se poate de nepotrivită cu meșteșugul ei de anatomist, care disecă și distruge sau, și mai bine, de agent universal al Naturii care, grăbind moar-

tea, punînd capăt lîncezelilor, grăbeşte prin însăşi aceasta victorioasă întoarcere la viaţă. Ajutată de insectă, eliberată, uşoară, Natura spune cu o bucurie sălbatică : „Nimic bolnav, nimic bătrîn ! Piară tot ce-i sortit pieirii !... Salutare veşnicei tinereţi !... Moară ceea ce-a vieţuit mai mult de o zi !“

Remarcaţi că furia unor insecte zburătoare care par a fi trimişi morţii e adeseori cauză a vieţii. Îndărătnicia cu care acestea hărţuie turmele bolnave, toropite de umezeala căldurii, e chiar salvarea lor. Le-ar cuprinde altminteri o resemnare prostească, din ceas în ceas tot mai puţin în stare să se mişte, mohorîte, ţintuite locului de friguri, nemairidicîndu-se de jos. Neîndurătorul ac al insectei se pricepe de minune să le pună pe picioare ; cu picioarele tremurătoare, o rup la fugă ; insecta nu le slăbeşte, zorindu-le, împingîndu-le şi, însîngerate, le duce spre ţinuturi salubre, cu pămînt uscat şi ape sănătoase, unde, simţindu-se ea însăşi mai puţin mulţumită, încetează de-a mai fi călăuza, le părăseşte, întorcîndu-se în aburii nesănătoşi, în împărăţia ei aducătoare de moarte.

În Africa, în Sudan, o mică insectă, musca Nâm, călăuzeşte atotstăpînitoare migraţiile turmelor. Pe vreme de secetă, înţeapă cămilele ; pătrunde curajos în urechea elefanţilor. Uriaşii, statornic mînaţi de păstorul cel înaripat, scapă de para arzătoare a sudului, ducîndu-se grabnic în căutarea suflării nordice. Boii, dimpotrivă, ocrotiţi ei, dimpreună cu arabul, stăpînul lor, rămîn liniştiţi în sud.

Cele mai cumplite dintre insecte, furnicile cele mari din Guyana, sînt binecuvîntate tocmai pentru forţa lor devorantă. Nici o posibilitate altfel, fără ajutorul lor, să fie curăţate temeinic locuin-

tele de tot felul de lighioane neștiute, care colcăie în întunecimi, în pardoseală, în lemnărie, în cele mai neînsemnate crăpături. Dar într-o bună dimineață, armata cea negricioasă se înființează dinaintea ușii : sînt furincile *vizitatoare*. Oamenii se retrag, li se face loc, casa e strămutată. „Poftiți conitelor, hai, veniți ; simțiți-vă ca la voi acasă....“ Rămînînd, stăpînii n-ar fi în prea mare siguranță : căci vizitatoarele acestea conștiincioase au drept lege să nu lase nimic în viață pe unde trec. Mai întii, orice fel de insectă piere : cele mari, cele care nici nu se văd, pînă și ouăle lor cît se poate de bine ascunse. Apoi animale mici : broaște, năpirci, șoareci, nimic nu scapă. Locul rămîne curat, fără rămășițe ; cele mai mici firimituri sînt conștiincios devorate.

Păianjenii cei mari din Antile, fără a avea pretenția să fi ajuns la o putere de purificare atît de cumplită și atît de desăvîrșită, ostensesc totuși cît se poate de bine întru curățenia casei. Nici o insectă dezgustătoare n-o suferă. Sînt niște slujnice tare bune, mult mai curate decît sclavii. De aceea sînt prețuiți și cumpărați ca niște rîndași de care nu te poți lipsi. Există tîrguri la care se face negoț cu păianjeni.

FANTASMAGORIA CULORILOR ȘI A LUMINILOR

Dacă insecta nu vorbește și nu vrea să ne vorbească, înseamnă oare că nu exprimă mistuitoarea intensitate a vieții din ea ?

Nici o altă făptură nu se dezvăluie mai limpede — ce-i drept ele înde ele, de la insectă la in-

sectă. Sînt între ele ; e o lume închisă, care nu spune nimic celor dinafară, nu-și vorbește decît ei însăși.

Pentru uzanțele obișnuite, o telegrafie electrică există în antenele lor. Dar marele, grăitorul limbaj se ivește la ele către sfîrșit, o clipă scurtă, ce-i drept, vestitoare de moarte, marea sărbătoare a iubirii.

Vorbesc atunci cu ajutorul podoabei deosebite pe care și-o pun, al aripelor, al zborului, al desprinderii, „prin toana care le apucă (spune bunul Du Tertre) de-a se preface în păsări“. Vorbesc prin acele strălucitoare hieroglife colorate, desene ciudate, prin acea cochetărie bizară de toalete nemaipomenite. Vorbesc prin înseși razele de lumină, ca unele specii ce-și dezvăluie flacăra lăuntrică printr-o vizibilă fișie luminoasă.

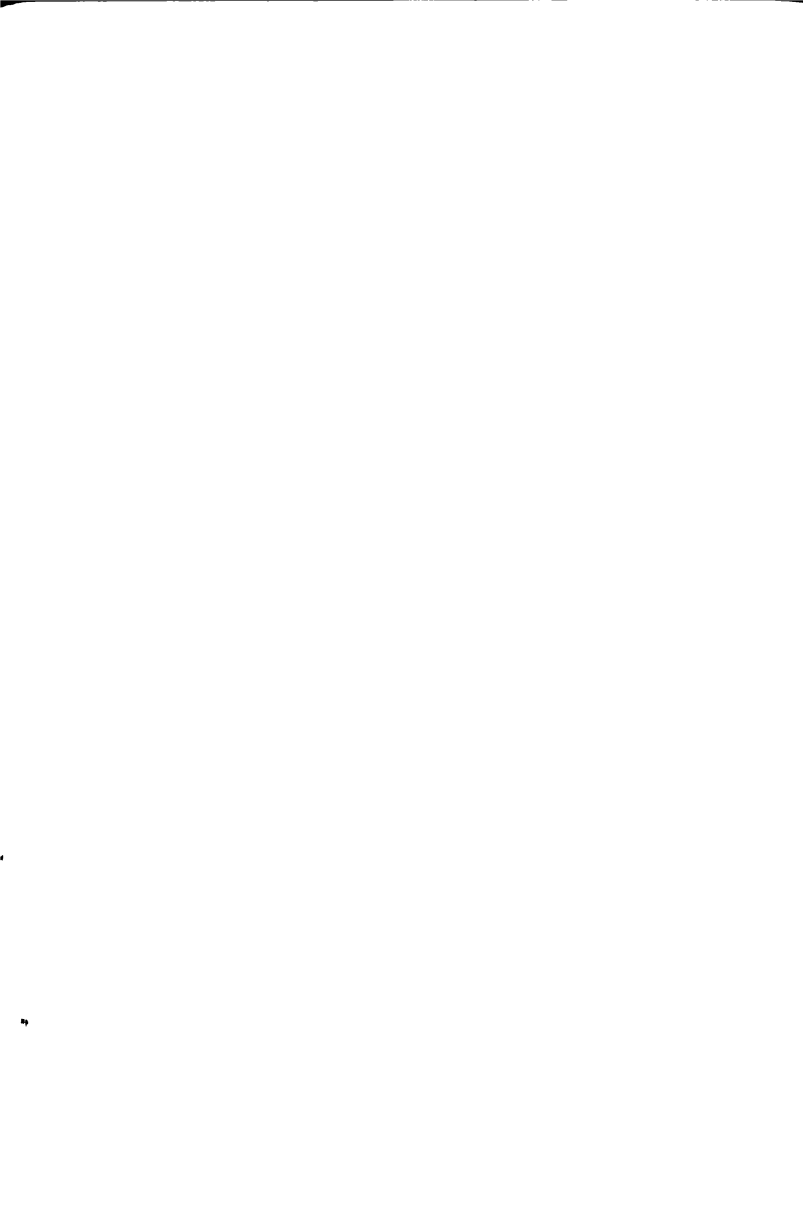
Cheltuiesc cu magnificență, regește, în zilele cele de pe urmă. De ce s-ar precupeți, mîine au să moară. Să izbucnească așadar viața, în tot ce are ea mai minunat ! Să scinteieze aurul și smaragdul, safirul și rubinul ! Să se pornească ea însăși, patima cea incandescentă, torent al existenței, torent al luminozității, cu dărnicie dăruit într-o obștească și rapidă secătuire.

Spațiul lipsește din muzeele noastre pentru a etala varietatea prodigioasă, infinită, a podoabelor cu care Natura, în dragostea-i de mamă, a voit să glorifice himeneul insectei, să-i dăruiască nunta paradisiacă. Un distins amator avînd răbdarea să-mi arate unul după altul, gen după gen, specie după specie, uriașa-i colecție, am fost uluit, stupefiat și ca înspăimîntat de forța inepuizabilă, era să spun de furia inventivității pe care o desfășoară în acest caz Natura. M-am dat bătut, am închis ochii, am cerut îndurare ; căci creierul mi se îm-

păienjenea, orbea, nu mai putea pricepe. Pe cînd ea, ea nu obosea ; mă potopea și mă copleșea cu ființe fermecătoare, bizare, monștri minunați, cu aripi de foc, înveșmîțați în platoșe de smaragd, în sute de emailuri felurite, înarmate cu scule ciudate, deopotrivă strălucitoare și amenințătoare, unele de oțel bătînd în cafeniu, tivit cu aur, altele cu moțuri mătăsoase catifelate, de velururi negre ; unele zugrăvite în delicate palete de roșcat mătăsos, pe un fond bogat acaju ; cel de-aici în plușuri sîngerii smălțate cu aur ; apoi acele culori albastre, lucitoare, nemaivăzute, presărate cu punctișoare de puf. Aiurea, vrîstări metalice, urmîndu-se cu fișii de catifele mate.

Unele păreau a-mi spune : „Întruchipăm natura întreagă noi singure. De va pieri, vom juca teatrul și vom închipui toate ființele. De voiți blănuri, iată-ne împodobite cum n-a fost vreodată țarina Rusiei ; iar pene de voiți, iată-ne numai puf, gata să înfruntăm pasărea-muscă ; iar frunze de poftiți, iată că sîntem frunze, gata să se-nșele orice ochi. Pînă și lemnul, cu toate esențele lui, nimic care să nu putem imita. Luați, rogu-vă creanga asta, iată, ...e o insectă.“

Atunci am simțit că mă pierd cu totul. Am făcut o umilă plecăciune acestui popor de temut, am ieșit din grota fermecată cu capul arzîndu-mi, și multă vreme măștile cele strălucitoare au dănuțit, au topăit, m-au hăituit, urmîndu-și pe retina ochilor mei dezlănțuirea balului lor.

MAREA

FURTUNA DIN OCTOMBRIE 1859

Am studiat furtuna aceasta dintr-un loc plăcut și liniștit, a cărui înfățișare nespus de blândă nu te-ar fi făcut să bănuiești o asemenea dezlănțuire. E vorba de micul port Saint-Georges, în apropiere de Royan, la gurile Girondei. Petrecusem acolo cinci luni tare liniștit, în reculegere, cercetându-mi inima, găsind în ea răspunsul pentru subiectul pe care l-am tratat în 1859, subiect atât de delicat, de grav ¹. Locul, cartea, mi se amestecă în chip plăcut în amintire. Aș fi putut-o scrie într-altă parte? Nu știu. Ceea ce e neîndoiește e că mireasma sălbatică a acelui ținut, blîndețea lui aspră, mirosurile întăritoare și amare pe care le răspîndesc tușișurile lui, flora landelor, a dunelor, au făcut mult pentru cartea aceasta și se vor regăsi veșnic în ea.

¹ În 1859 Michelet lucra la tomul al XIII-lea din *Istoria Franței*, tratînd despre revocarea de către Ludovic al XIV-lea a dictatului din Nantes, adică despre persecuțiile împotriva protestanților. Volumul avea să fie publicat în anul următor.

Populația locului se potrivea bine cu natura lui. Nimic vulgar, nici o grosolănie. Agricultorii sînt gravi prin părțile acelea, au moravuri austere. Marinarii sînt cîrmaci, un mic trib protestant, scăpat de rigoarea persecuțiilor. De o cinste primitivă (broasca nu e cunoscută încă, acolo în sat). Nici un fel de zgomot. O modestie rară la acei oameni ai mării, o sfiiciune și un tact pe care nu totdeauna le găsești în clasele cele mai de sus. Bine văzut și iubit de ei, m-am bucurat fără nici o stîngenire de singurătatea trebuincioasă lucrului. Cu atît mai mult m-a interesat soarta acestor oameni, primejdiile ce-i amenințau. Fără a le vorbi, mă rugam în fiecare zi pentru ei care îndeplineau o meserie atît de eroică. Eram neliniștit în privința vremii și adesea mă întrebam, luînd aminte la trecătoarea aceea primejdioasă, dacă marea, vreme îndelungată blîndă și liniștită, n-avea să se preschimbe haină.

Locul acela primejdios nu e cîtuși de puțin trist. În fiecare dimineață, de la fereastra mea, vedeam în față pînzele albe, ușor îmbujorate de lumina răsăritului, a o mulțime de vase comerciale care așteptau vînt prielnic să iasă în larg. În locul acela, Gironda nu are mai puțin de trei leghe largime. Solemnității marilor fluvii americane ea adaugă veselia Bordeaux-ului. Royan e un loc de petrecere, în care oamenii vin din toate ținuturile Gasconiei. Golfului său, celui al așezării Saint-Georges li se oferă gratuit spectacolul cu joaca nebunatică a marsuinilor dedați vînătorii aventuroase pe care o săvîrșesc de-a dreptul în apele fluviului, chiar în preajma celor ce se scaldă. Sar și se aruncă în aer cinci ori șase picioare de la apă. Par a ști de minune că nimeni într-un asemenea

ținut nu-i vinează, că în locul acesta de luptă îndirjită, ceas de ceas, e vorba să îndrumi și să salvezi vasele, și că nimeni nu rîvnește la seul unui marsuin.

La veselia apelor adăugați frumoasa și unica armonie a celor două țărmuri. Podgoriile bogate ale Médoc-ului privesc la grînele din Saintonge, la culturile ei variate. Cerul nu are strălucirea neschimbătoare, cîteodată cam monotonă, a Mediteranei. E foarte nestatornic. Din apele de mare și din apele dulci se înalță nori irizați care aruncă, deasupra oglinzii dinspre care vin, culori ciudate, verde-deschis, roz-violet. Înlghebări fantastice, pe care nu le întrezărești decît o clipă, ca apoi să le regreți, împodobesc monumente bizare, arcade îndrăznețe, punți minunate, arcuri de triumf cîteodată, poarta prin care pătrunzi în ocean.

Cele două plaje semicirculare de la Royan și Saint-Georges, cu nisipul lor fin, dăruie pînă și celor mai delicate picioare cea mai mîngîietoare dintre plimbări, pe care o prelungești neobosit în aerul înmiresmat de pini, ce înveselesc duna cu verdea lor fraged. Frumoasele promontorii care despart plajele, deopotrivă cu landele din interior, te îmbie încă de departe cu miresmele lor sănătoase. Mirosul care precumpănește în dune e oarecum medicinal, e mirosul dulce al imortelelor, în care pare să dogorească tot soarele și toată căldura nisipurilor. În lande înfloresc ierburile amărui, răspîndind o mireasmă pătrunzătoare ce-ți dezmoște mintea și-ți însufletește inima. E cimbrul și soponelul, sovîrful și salvia binecuvîntată de către strămoșii noștri pentru marile ei virtuți. Menta pipărată și mai ales garoafa sălbatică răs-

pindesc miresmele celor mai alese mirodenii din orient.

Mi se pare că pe cuprinsul acestor lande păsările cîntă mai frumos decît aiurea. N-am mai pomenit niciodată o ciocîrlie ca aceea pe care am ascultat-o în iulie pe promontorul de la Vallière. Se înălța o dată cu mireasma florilor, aurită de soarele care scăpăta în ocean. Glasul care îi venea de-atît de departe (se afla poate la o înălțime de o mie de picioare), deși atît de puternic, era smerit și blind. Către cuibul ei, umilei brazde, puilor care o priveau le închina desigur cîntecul agrest și minunat ; ai fi zis că interpretează armonia aceluia soare neasemuit, tăriile biruitoare în care se ridicase fără îngîmfare, zicînd : „Înălțați-vă, pușgorilor !“

Toate acestea, triluri și miresme, aer blind și mare domolită de apa minunatului fluviu, alcătuiesc o armonie nespus de plăcută, dar fără mare strălucire. Luna mi se părea luminoasă fără a lumina prea crud, stelele se deslușeau limpede dar scînteiau puțin. Climat fericit și cît se poate de omenos și care-ar fi de-a dreptul plin de voluptate dacă nu s-ar amesteca un nu știu ce care stîrnește cugetarea, te îndepărtează de la visare, făcîndu-te să gîndești.

Oare ce anume ? Să fie nisipurile nestatornice, dunele schimbătoare, calcarele sfărîmicioase și pline de fosile care te previn de veșnica prefacere universală ? Sau poate amintirea tăcută, dar deloc stearsă, a persecuțiilor protestante ? Sau încă, și asta mai curînd, solemnitatea trecerii spre mare, frecvența naufragiilor, apropierea celei mai cumplite dintre mări — cele ce dau atmosfera reculeasă de pe uscat ?

Un mare mister se săvârşeşte în punctul acesta solemn, un pact, o nuntă, dar cu mult mai presus decât orice unire regească. O căsătorie, ce-i drept din interes, între soţi prea puţin potriviţi. Doamna apelor din sud-vest, îngroşată de Tarn şi de Dordogne, împinsă de năbădăioşii ei fraţi, torentele din Pirinei, iată cum vine plăcuta şi suverana Girondă să se dăruie giganticului ei soţ, bătrînul ocean. În nici o altă parte nu-i atît de neîndurător, de ne-supus. Mohorîtul stăvilar al noroaielor Charentei, apoi prelunga înşiruire de nisipuri care îl opresc cincizeci de leghe îl fac morocănos. Cînd nu-şi domoleşte furia la Bayonne şi Saint-Jean-de-Luz, se năpusteşte asupra bieteii Gironde. Nu vine ca Sena, adăpostită din mai multe părţi. Ci cade dintr-o dată în faţa oceanului necuprins. Cel mai adesea o izbeşte fără milă. Ea dă înapoi ; se aruncă spre dreapta, spre stînga. Se ascunde şi în mlaştinile Saintongei, pînă pe sub poalele viilor Médoc-ului, împrumutînd vinurilor virtuţile sobre şi reci care alcătuiesc firea apelor sale.

Şi acum închipuiţi-vă nişte oameni atît de îndrăzneţi încît să se arunce, în plină răfuială, între soţi, şi să înfrunte într-o biată barcă loviturile pe care şi le dau, pentru a căuta vasul stingher care aşteaptă la guri, fără a îndrăzni să se avînte. Iată viaţa piloţilor din partea locului, modestă dar atît de glorioasă, dacă ar fi s-o povestim.

E lesne de înţeles că bătrînul rege al naufragiilor, străvechiul păstrător al atîtor comori inecate, nu-i deloc blînd cu temerarii care vin să-i răpească prada. Dacă se întîmplă odată să-i lase, prea adeseori hitru, ascuns, îi prinde, se răzbună, mai încreştat că poate îneca un pilot decât de-a scufunda două vase.

Se scursese totuși destulă vreme de cînd nu se mai vorbea de nici un accident. Vara, foarte călduroasă, a lui 1859, n-a adus nici o tragedie prin părțile acestea, decît o barcă zdrobită în iunie. Dar parcă un fel de agitație te făcea să prevezi nenorociri. A sosit septembrie, apoi octombrie. Lumea strălucitoare a vizitatorilor, care nu vrea de la mare decît zîmbete, pierise de prin partea locului. Eu tot am mai rămas, ținuit acolo din pricina muncii pe care n-o isprăvisem, dar și dintr-o atracție ciudată pe care o au anotimpurile acestea intermediare.

Oamenii băgau de seamă că se schimbă vînturile, că se petrec ciudățenii nemaivăzute : se por-nise de pildă un vînt arzător dinspre răsărit, ca răsufierea unei furtuni, venind mereu dincotro era senin. Noaptea erau cîteodată calde (mai călduroase în septembrie decît în august), fără somn, agitate, nervoase ; inima în piept bătea tare, fără vreo pricină anume, te simțeai cînd vesel, cînd pus pe harță.

Într-o zi, pe cînd stăteam în păduricea de pini, în bătaia vîntului, oarecum puși la adăpost de dune, am auzit o voce tînără, ciudat de limpede și pătrunzătoare, cu un timbru delicat și puternic de oțel. Și nu era decît o copiliță, tare micuță, cu un profil sever. Trecea împreună cu mama ei și cînta din toate puterile un cîntec vechi și cuvintele lui. Le-am rugat să se așeze lîngă noi și să cînte tot, de la-nceput.

Micul poem rustic prezenta de minune îndoita față a ținutului. Saintonge e o regiune agricolă, oamenii lui își iubesc căminul. Nu sînt aventuroși, ca bașcii. Dar, în ciuda gusturilor lor pașnice, se fac marinari, își lasă soarta la voia întîmplării. De ce ? Legenda dădea dezlegarea : o tînără fată

de rege, care petrece spălându-și rufăria, ca Nausicaa din *Odissea*, și-a lăsat inelul pradă valurilor. Feciorul de pe coastă se aruncă în apă să-l caute, dar se îneacă. Ea plînge și e prefăcută în rozmarinul de pe țărmuri, atît de amărui și atît de înmiresmat.

Balada aceasta pomenind de naufragiu, cîntată într-o vreme atît de nestatornică, în pădurea gemînd de apropierea neabătută a furtunii, m-a mișcat, fermecîndu-mă, întărindu-mi și mai mult presentimentul lăuntric.

De fiecare dată cînd mă duceam la Royan mă puteam aștepta ca în scurta mea călătorie, de cîteva ceasuri în totul, să mă prindă furtuna pe drum, fără adăpost. Apăsa asupra-mi în viile de la Saint-Georges, ca și în landa promontoriului, pe care o suiam mai întii. O simțeam încă și mai apăsătoare în cuprinsul plajei întinse, circulare, de la Royan, pe unde apucam mai apoi. Landa, deși eram în octombrie, răspîdea toate miresmele-i sălbatice, părăindu-mi-se uneori mai pătrunzătoare ca oricînd. Pe plaja încă liniștită, vîntul mă bătea în față, călduț și blînd, precum tot atît de blîndă, cu mîngîierile-i suspecte, marea venea să-mi lingă picioarele. Nu m-am lăsat păcălit, bănuind îndestul tot ce puneau la cale amîndoi.

Ca un preludiu, după ce serile erau nespuse de frumoase, izbucneau în tăria nopții vîrtejuri cumplite de vînt. S-a întîmplat așa de mai multe ori, mai ales pe 26. În noaptea aceea am fost cît se poate de încredințat că vor avea loc mari catastrofe. [...]

Nu era decît prea adevărat.

Pe-o barcă de pilot care plecase, în ciuda vremii rele, să scoată un vas din primejdia trecătorii, un

nefericit a fost luat de valuri, iar cum barca a fost cît pe ce să se scufunde la rîndu-i, cei dinăuntru nu l-au mai putut pescui. Lăsa trei copii și nevasta însărcinată. Oamenii nutreau păreri de rău pentru el cu atît mai mult cu cît omul acesta de treabă, dintr-o pornire generoasă de dragoste — deseori întîlnită la marinari — se însurase cu o biată fată care nu era în stare să lucreze, pentru că într-un accident pierduse mai multe falange de la degete. Cumplită lovitură : era infirmă, însărcinată și văduvă.

S-a făcut o colectă și m-am dus la Royan ca să-mi aduc la rîndu-mi obolul. Un pilot cu care m-am întîlnit a pomenit despre cele întîmplate cu adîncă durere : „Asta ni-i meseria, domnule ; mai cu seamă atunci cînd e furtună pe mare trebuie să ieșim“. Comisarul marinei, care are pe mînă registrele cu cei vii și cei morți, și cunoaște mai bine ca oricine soarta familiilor, mi s-a părut deopotrivă trist și neliniștit. Se vedea bine că asta nu-i decît începutul. [...]

Am cîntărit cît mai bine lucrurile. Și mi-am dat limpede seama că vîntul de pe uscat nu numai că va fi învins, dar că-i venea într-ajutor dușmanului său. Vîntul acesta de uscat sufla cît se poate de jos deasupra Girondei, culcînd orice piedică joasă, netezind astfel calea norilor întunecați din înalt care porneau dinspre ocean ; ca și cum le-ar fi pregătît o șină pe care alunecînd, aceștia ar fi venit cu atît mai repede. În scurtă vreme, totul a amuțit dinspre partea uscatului, nu se mai simțea nici suflare, totul s-a stins căpătînd culori cenușii ; fără vreo piedică în cale, vînturile din înalt s-au înstăpînit.

Cînd am ajuns la viile de la Vallière, către Saint-Georges, pe cîmp se aflau oameni mulți, is-

prăvind în grabă cele ce aveau de făcut, și gîndind că multă vreme nu se va mai putea lucra. Primii stropi de ploaie prinseră să cadă, și într-o clipă am fost nevoiți să fugim în casă.

Văzusem destule furtuni. Citisem mii de descrieri despre ele, mă așteptam la orice. Dar nimic nu te-ar fi făcut să bănuiești partea deosebită a acesteia, cît de mult a putut să țină, furia-i neobosită, neînduplecata-i uniformitate. Îndată ce furia unei furtuni se întetește ori scade, sau se ivește un scurt răgaz, chiar un *crescendo*, în sfîrșit, o variație, sufletul și simțurile omului află ceva care le destinde, le distrage, răspunzînd nevoii sale imperioase de schimbare. Dar de data asta, cinci zile și cinci nopți, fără odihnă, fără să crească sau să descrească o clipă, furia a fost mereu aceeași, fără ca nimic să se schimbe-n cumplita dezlănțuire. Nici trăsnete, nici tunete, nici fulgere care să sfișie marea. Încă de la început o perdea deasă și cenușie a închis zarea din toate părțile ; ne-am pomenit îngropați sub acest lîtoliu de un cenușiu-mohorît, care nu astupa chiar orice lumină, lăsînd vederii o mare de plumb și de ipsos, îngrozitoare și dezolantă prin monotonia furiei ei. Nu știa decît o singură notă. Mereu același urlet de cazan care clocotește. Nici o poezie de groază n-ar fi avut efectul acestei proze. Mereu, mereu același sunet : *Hu ! Hu ! Hu !* sau *Uh ! Uh ! Uh !*

Locuiam pe plajă. Eram mai mult decît spectatori la această scenă ; eram de-a dreptul părtași la ea. Marea cîteodată se apropia pînă la douăzeci de pași. La fiecare bufnitură a ei casa se cutremura. Ferestrele noastre primeau (din fericire oarecum pieziș) suflarea uriașă a vîntului de sud-vest, aducînd cu sine un torent, un potop, oceanul întreg

abătut în ploaie. Încă din prima zi, în mare grabă și nu fără multă greutate, a trebuit să închidem obloanele și să aprindem luminări, dacă voiam să vedem în plină zi. În odăile ce dădeau spre cîmpie, zgomotul, izbiturile se resimțeau tot atît de puternic. Continuam să lucrez curios să văd dacă stihia aceasta dezlănțuită avea să apese, să zădărnicească o minte liber-cugetătoare. Mi-am menținut gîndirea activă, stăpînă pe ea însăși. Scriam și mă observam. În cele din urmă, numai oboseala și lipsa de somn răneau în mine un anume simț, cel mai delicat, cred, la un scriitor, simțul ritmului. Fraza venea lipsită de armonie. Iată coarda, prima din instrumentul ființei mele, care s-a rupt.

Urletul acela uriaș n-avea altă variație decît glasurile ciudate, fantastice, ale vîntului încrîncenat împotriva-ne. Casa noastră îi stătea în cale ; era pentru el o țintă pe care o asalta în mii de feluri. Era, cîteodată, lovitura hotărită a stăpînului care bate în ușă ; zgîlțituri ca de-o mînă puternică ce-ar vrea să smulgă oblonul ; tînguiuri ascuțite pe horn, jelanii că nu poate pătrunde, amenințări dacă nu i se deschide, în sfîrșit, se mînia, încercări înspăimîntătoare de-a ridica acoperișul. Dar toate zgomotele acestea erau dominate de uriașul *Hu ! Hu !* Într-atît era de cuprinzător, de atotputernic, de fioros. Vîntul ni se părea neînsemnat. Totuși izbutea să vîre ploaia înăuntru. Casa noastră (era să spun corabia noastră) lua apă. Din podul găurit ici și colo, se scurgeau șuvoaie.

Lucru însă și mai de seamă : furia uraganului, printr-o sforțare disperată, a izbutit să scoată din țîțîni un oblon care de-atunci, deși închis încă, s-a zbuciumat, cutremurîndu-se, fremătînd. A

trebuit să-l consolidăm, legîndu-l strîns din balamale de partea celui care ținea mai bine și, pentru aceasta, ne-am încumetat să deschidem fereastra. În clipa cînd am deschis-o, deși adăpostit de obloane, m-am simțit ca într-un vârtej, aproape asurzit de bubuitul la fel de puternic ca al unui tun, al unei canonade neîntrerupte care mi-ar fi țintit urechea. Zăream prin-crăpături un lucru care dădea măsura stihiiilor dezlănțuite. Valurile, încrucișîndu-se și izbindu-se între ele, adevseă nu mai puteau cădea. Rafala le ridica de la rădăcină ca pe niște fulgi, pe valurile acelea greoaie, făcîndu-le s-alerge pe cîmp. Ce s-ar fi întîmplat dacă obloanele fiind smulse, ferestrele sparte, vîntul ar fi năpustit la noi în casă talazurile acelea coșcogeamite pe care le înălța, le împingea cu neclintirea unei trîmbe, le făcea să străbată uscatul, măturîndu-l nemilos ?...

Aveam ciudatul nîoroc de-a naufragia pe uscat. Casa noastră, înaintînd atît de mult către mare, se putea trezi cu acoperișul luat, sau poate chiar cu un etaj întreg. E ceea ce-i frămînta pe oamenii din sat, după cum ne-au mărturisit apoi, gîndul care-i muncea noapte de noapte. Ne sfătuiau să părăsim casa. Dar ne spuneam mereu că furtuna, cum țînuse atîta, avea să se sfîrșească, și răspundeam într-una : „Mîine“.

Știrile care ajungeau pe uscat nu vorbeau decît de naufragii. Foarte aproape de noi, la 30 octombrie, un vas care venea dinspre mările sudului cu un echipaj de treizeci de oameni a pierit chiar în trecătoare. După ce ocolise stîncile, capcanele, ajunsese în fața unei mici plaje cu nisip fin, unde se scăldau de obicei femeile. Ei bine, pe plaja aceasta blajină, săltat de vârtej, neîndoielnic la mare înălțime, a căzut cu toată greutatea, a fost

izbit, deșelat, dislocat. A rămas acolo ca un trup fără viață. Ce s-a ales de oameni ? Nu s-a găsit nici o urmă. S-a presupus că poate fuseseră măturați cu toții de pe punte.

Evenimentul acesta tragic te făcea să presupui multe altele, și oamenii nu se gîdeau decît la nenorociri. Dar marea nu părea să se fi săturat. Lumea toată era la capătul puterilor, ea nu. Vedeam cum piloții îndrăznesc să se ducă lîngă un zid care-i adăpostea de vîntul dinspre sud-vest și cercetau cu neliniște marea, clătînd din cap. Nici un vas, din fericire pentru ei, n-a îndrăznit să intre în port, nu le-a cerut ajutorul. Altminteri erau acolo, gata să-și dea viața.

La rîndu-mi, priveam și eu cu nesaț marea, o priveam cu ură. Neîntînd amenințat de primejdie cu-adevărat, eram cu atît mai copleșit de supărare și disperare. Era urîtă, arăta îngrozitor. Prin nimic nu aducea cu serbedele portrete făcute de poeți. Atît că, printr-un contrast ciudat, cu cît eu mă simțeam mai lipsit de viață, cu atît ea părea mai vie. Toate valurile acelea electrizate de o pornire într-atît de furioasă erau cuprinse de animație, parcă de un suflet supranatural. În furia generală, fiecare nutrea furia lui. În uniformitatea aceea desăvîrșită (lucru adevărat, deși contradictoriu) se simțea o colcăială drăcească. Să se fi înșelat ochii mei, mintea-mi ostenită ? sau chiar așa era ? Mi se păreau o înspăimîntătoare *mob*¹ a unei populații îngrozitoare, nu de oameni, ci de cîini lătrînd, un milion, un miliard de dulăi năpustindu-se, sau mai degrabă turbați... Dar ce spun ? cîini, dulăi ? nu asta erau. Ci arătări de groază și de nespus, jivine fără ochi și fără urechi, neavînd decît boturi spumegînde.

¹ Gloată (engl.).

Ce mai vreți, monștrilor ? Nu sinteți sătui de naufragiile pe care le aflu din toate părțile, ce mai poftiți încă ? „Moartea ta și moartea lumii întregi, nimicirea pământului și reîntoarcerea la haos.“

FECUNDITATE

În noaptea de Sfintu Ion (24 spre 25 iunie), cinci minute după miezul nopții, marele pescuit de heringi se deschide în Mările Nordului. Dire fosforescente ondulează ori se zbenguie pe valuri. „Uite *luminile* heringilor“, e semnalul așteptat care s-aude din toate bărcile. Din adâncuri către fața apei o lume vie s-a ivit, urmînd chemarea căldurii, a dorinței și a luminii. Razele lunii, palide și blinde, sînt pe placul sfioaselor făpturi ; e liniștitorul fanar ce pare a le da curaj în marea lor sărbătoare de iubire. Și urcă, urcă cu toții dimpreună, unul nu rămîne în urmă ; sociabilitatea e legea acestei specii ; nu sînt văzuți decît laolaltă. Laolaltă viețuiesc învăluiți în adîncurile tenebroase ; laolaltă sosesc primăvara să se înfrupte din partea-le de fericire universală, să vadă ziua, să se bucure și să moară. Strînși, înghesuți, nu sînt nicicînd îndestul de aproape unul de altul ; navighează în bancuri compacte. „E ca și cum (ziceau flamanzii) dunele noastre ar prinde să înoate.“ Între Scoția, Olanda și Norvegia, pare că o insulă uriașă s-ar fi ridicat, și că un continent e pe cale să se ivească. Un braț se desprinde la

est și pătrunde în Sund, umplînd intrarea Mării Baltice. În anumite locuri înguste nu mai poți să vislești ; marea e solidă. Milioane de milioane, miliarde de miliarde, cine ar îndrăzni să afle numărul acestor legiuni ? Se spune că odinioară, în apropiere de Le Havre, un singur pescar a găsit într-o dimineată în plasele sale opt sute de mii. Într-un port din Scoția, s-au făcut unsprezece mii de butoaie într-o singură noapte.

Se revarsă ca un element orb și fatal, și nici o opreliște nu-i zădărnicește. Oameni, pești mari, totul se năpustește asupra-le, dar ei merg, lopătează într-una. Nici nu e de mirare : alunecînd în unde iubesc. Cu cît sînt uciși, cu atît sporesc și se înmulțesc în vreme ce merg. Coloanele dese, adînci, scăldate de electricitatea comună, înoată, dedate numai și numai marii opere a plăcerii. Totul resimte îmboldul valului, al valului electric. Luați unul la întîmplare din masă, veți da peste cei fecunzi, alții care au fost și alții pe cale de-a fi. În lumea aceasta, care nu cunoaște unirea în stabilitate, plăcerea e o aventură, dragostea înseamnă umblet. Pe drumul întreg, răspîndesc torrente de fecunditate.

La doi sau trei metri adîncime, apa dispare sub abundența de necrezut a efluviului matern, în care plutesc ouăle de heringi. E un adevărat spectacol, la răsăritul soarelui, să vezi cît cuprinzi cu ochii, la depărtare de mai multe leghe, marea albită de lapții masculilor.

Dese, grase, viscoase unde, în care viața fermentează în plămădeala vieții. Pe sute de leghe, de-a lungul și de-a latul, e ca un vulcan de lapte, de lapte fecund care a erupt și a înecat marea.

FIICE ALE MĂRII

Între colțurile de stîncă destul de neprimitoare, lagunele lăsate de mare păstrau animale mici, prea încete ca s-o fi putut urma. Cîteva cochilii se aflau acolo, cu desăvîrșire retrase în ele însele și suferind că rămăseseră pe uscat. În mijlocul lor, fără cochilie, fără adăpost, desfășurată toată, zăcea umbrela vie, destul de rău numită *meduză*. De ce numele acesta cumplit pentru o făptură atît de încîntătoare? Niciodată nu-mi oprisem privirea asupra acestor naufragiate, atît de des întîlnite la țărmul mărilor. Aceasta era mică, de mărimea unei palme, dar deosebit de frumoasă, cu nuanțe blînde, ușoare. Avea un alb de opal în care se pierdea, ca într-un nour, o coroană delicat liliachie. Vîntul o întorsese. Coroana de păr liliachiu îi flutura în sus, și firava umbrelă (adică propriul ei trup) se afla dedesubt, atingea stîncă. Mototolit de tot, bietul ei corp era rănit, sfișiat în subțiratecele-i firicele ce-i slujesc drept organe respiratorii. Totul amestecat laolaltă, primea din plin soarele provențial, aprig în cea dintîi trezire, mai aprig încă din pricina uscăciunii mistralului, care se făcea simțit din cînd în cînd. Îndoită lovitură care străbătea făptura cea transparentă. Viețuind în mijlocul mării, a cărei mîngîiere blindă o resimte, nu se împlătoșează într-o epidermă rezistentă, ca noi, făpturile de pe uscat; ea resimte totul pe viu.

În apropiere de laguna ei secată, alte lagune erau pline, comunicau cu marea. Salvarea se afla la un pas. Dar pentru ea, care nu se mișcă decît prin pulsația firelor ondulatorii, pasul acesta era

de netrecut. Sub soarele acela, puteai bănuî că va fi curînd dizolvată, absorbită, că va pieri.

Nimic mai efemer, mai trecător decît aceste fiice ale mării. Sînt unele mai fluide chiar, asemănătoare unei uşoare benzi de azur, numite *cîngătoarea lui Venus*, şi care, de cum ies din apă, se împrăştie şi dispar. Meduza, ceva mai statornică, moare cu mai mare suferinţă.

Era moartă sau era pe moare ? Nu cred prea uşor în moarte ; mi-am zis că trăieşte. Pentru orice eventualitate, nu era deloc greu s-o iau de acolo şi s-o arunc în laguna de-alături. Dacă e să mărturisesc adevărul adevărat, gîndul că trebuia s-o ating îmi stîrnea oarecare repulsie. Gingaşa făptură, în vădita ei nevinovăţie şi cu irisul blindelor sale culori era ca o piftie tremurătoare, aluneca, scăpa. Mi-am călcat pe inimă. Mi-am strecurat mîna dedesubt, am ridicat grijuliu trupul nemîşcat, de pe care franjurii s-au lăsat în jos, revenind la poziţia firească pe care o au cînd înoată. Aşa am pus-o în apa din vecinătate. S-a scufundat, nedînd nici un semn de viaţă.

Mă plimbam pe mal. Dar după zece minute m-am dus s-o văd. Se legăna în apă după bătaia vîntului. Cu-adevărat mişca, încercînd să înoate. Plină de un farmec aparte, cu firişoarele tremurîndu-i dedesubt, înota, îndepărtîndu-se încetîşor de stîncă. Nu înainta prea repede, dar, oricum, înainta. Curînd am zărit-o destul de departe.

CUPRINS

<i>Tabel cronologic, selectiv, al Revoluției franceze</i>	5
ISTORIA REVOLUȚIEI	
Alegerile din 1789	31
Deschiderea Statelor generale	37
Adunarea Națională	47
Jurământul de la Jeu-de-Paume	54
Mișcare în Paris	61
Insurecție în Paris	65
Luarea Bastiliei (14 iulie 1789)	71
Falsa pace	87
Franța înarmată	94
Noaptea de 4 august	99
Clerul	100
Dreptul de veto	103
Poporul pornește în căutarea regelui (5 octombrie 1789)	107
Poporul îl aduce pe rege la Paris (6 octombrie 1789)	123
Luptă religioasă	128
Federațiile	129
Iacobinii	135
[Robespierre]	143
Cordilierii. [Marat]	154

Precedente la fuga regelui. Fuga regelui (20—21 iunie 1791)	161
Impresii asupra fugii regelui	180
Regele și regina aduși înapoi de la Varennes	181
[Adunarea Constituantă]	184
[Franța se pregătește de război. Adunarea Legislativă. Al doilea portret al lui Robespierre]	185
[Marsilieza, patria în pericol.] Insurecția de la 10 august 1792. [Prăbușirea monarhiei. Familia regală întemnițată la Temple]	197
Victoria de la Valmy. Războiul civil din Vendeea. Convenția girondini-iacobini. Victoria de la Jemmapes	222
[Danton.] Ludovic al XVI-lea vinovat. Regruparea iacobinilor. Robespierre, Saint-Just. Judecarea regelui. [Planul educației naționale.] Executarea lui Ludovic al XVI-lea. Instituirea Tribunalului revoluționar	241
Poziția girondinilor. [Meritele Convenției]	266
[Charlotte Corday. Moârtea lui Marat]	271
[Registrele Comunei. Danton în primejdie.] Moartea lui Danton, a lui Camille Desmoulins și a lui Fabre d'Eglantine	291
[Dificultățile economice în care se zbate Republica]	299
[Moravurile vremii.] Lavoisier. [Marchizul de Sade]	304
Neînțelegeri între Robespierre și Saint-Just. Idolatrizarea lui Robespierre. [Intransigența lui Robespierre față de montaniarzi se confunda cu dorințele ascunse ale dreptei.] Indiferența maseselor pariziene. Asasinarea lui Robespierre. [Dezlănțuirea teroarei albe]	312

PRINCIPATELE DUNARENE. DOAMNA ROSETTI

I Dunărea	333
II România	336
III Revoluția valahă din 1848	341

IV Trădarea	345
V Doamna Rosetti îi urmărește și-i ajunge pe prizonieri	351
VI Evadarea (octombrie 1848)	357
VII Fuga pe pământul a trei popoare în stare de război. Sosirea la Viena	361
VIII Ce s-a ales de România. Invaziile periodice ale trupelor țarului	365

PRINCIPATELE DUNARENE (APENDICE)

I Limbă și literatură	371
II. <i>Border</i> -ul și lupta dintre neamuri	380
III. Despre istoria României și destinul ei	393

PASAREA

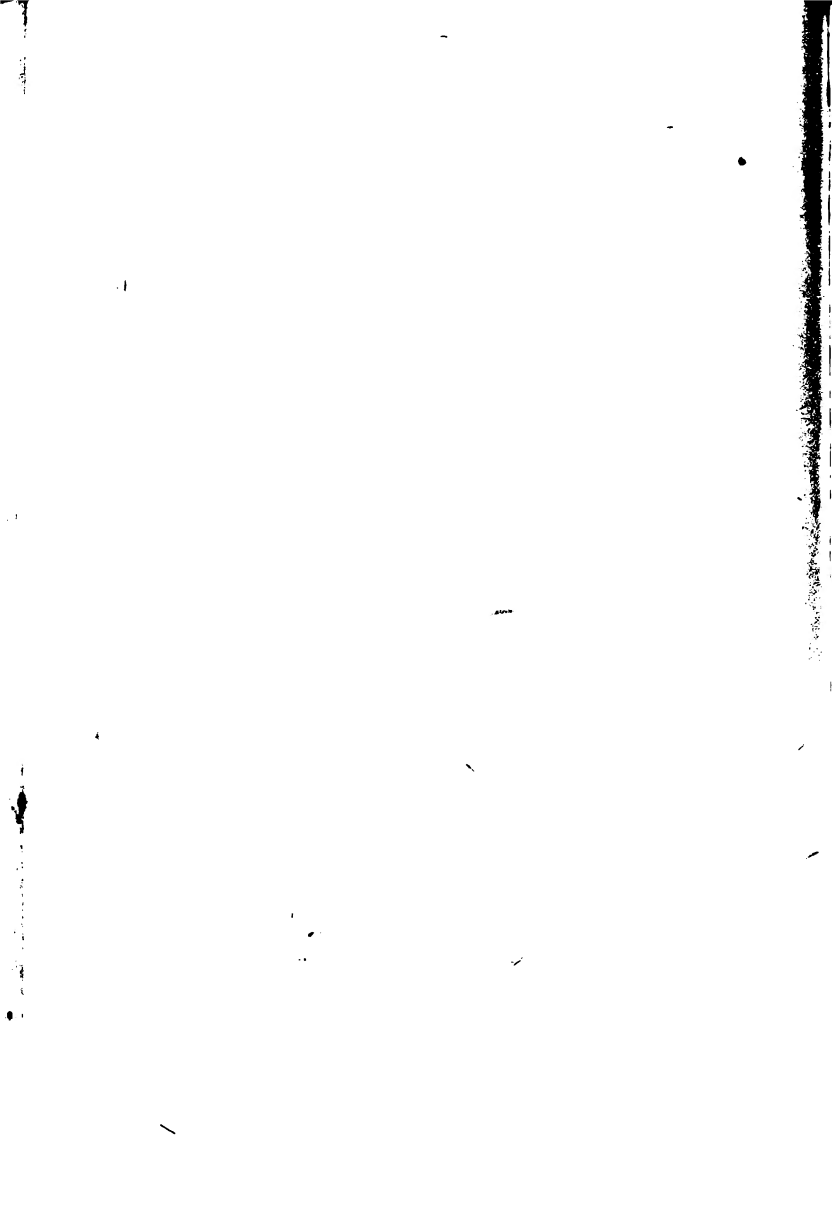
Cum a ajuns autorul la studiul naturii	407
--	-----

INSECTA

[Insecta ca agent al naturii]	419
Fantasmagoria culorilor și a luminilor	421

MAREA

Furtuna din octombrie 1859	427
Fecunditate	439
Filce ale mării	441

Lector : ELENA MURGU
Tehnoredactor : AURELIA ANTON

legate $\frac{1}{2}$. Coli ed. 18,96. Coli tipar 14.
legate $\frac{1}{2}$. Coli ed. 18,96. Coli tipar 14.

Tiparul executat sub comanda
nr. 30 479 la Combinatul Poligrafic
„Casa Scintei”, Piața Scintei nr. 1,
București,
Republica Socialistă România

Scanare și prelucrare digitală

de

Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen

2025

